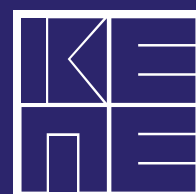

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις
- Δημόσια οικονομικά
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνη Σύνταξης:

Ελευθερία Παναγιώτου

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Έρση Αθανασίου
Βασίλης Λυχνάρας
Γεωργία Σκίντζη
Ιωάννης Χολέζας

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Βούλα Δαφνιά
Τηλ.: 210 3676360

Παραγωγή:

[βιβλιοτεχνία]

Παππάς Φώτιος και ΣΙΑ Ο.Ε.

Copyright 2018

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,

Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350

Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136

Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

Editorial	3
1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις	4
1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης, Έρση Αθανασίου	4
1.2. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, Γιάννης Παναγόπουλος	11
1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα	14
1.4. Διεθνές περιβάλλον: Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας, Αριστοτέλης Κουτρούλης	17
1.5. Πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων, Ελευθερία Παναγιώτου	21
2. Δημόσια οικονομικά	28
2.1. Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, α΄ τετράμηνο 2018, Ελισάβετ Ι. Νίτση	28
2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους, Χρήστος Τριαντόπουλος	31
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	35
3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας, Ιωάννης Χολέζας	35
3.2. Το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο για την ένταξη των μεταναστών και η περίπτωση της Ελλάδας, Τζέννιφερ Καβουνίδη	44

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι	52
4.1. Εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, Αθανάσιος Χύμης	52
4.2. Οι εξελίξεις στην αγορά των καυσίμων κίνησης κατά τη διετία 2016-2017 και οι επιπτώσεις από την αύξηση του ΕΦΚ, Βασίλης Λυχναράς	58
Ειδικά Θέματα	65
Ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: 2007-2015, Ειρήνη Ανδριοπούλου, Αλέξανδρος Καρακίτσιος, Πάνος Τσακλόγλου	65
Η σημασία και οι επιπτώσεις του χρόνου και του κόστους (μη) είσπραξης απαιτήσεων από μη εξυπηρετούμενα τραπεζικά δάνεια, Σπήλιος Μούζουλας, Γιάννης Παναγόπουλος, Ιωάννης Πελετίδης	78
Ηλεκτρονικό εμπόριο και Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών στις ελληνικές επιχειρήσεις, Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου, Γεωργία Σκίντζη	92
Αξιοποίηση των ευρημάτων των συμπεριφορικών επιστημών στη χάραξη πολιτικής, Φωτεινή Οικονόμου	102

Καθώς το ελληνικό πρόγραμμα πλησιάζει στην ολοκλήρωσή του, οι τελευταίοι μήνες έχουν χαρακτηριστεί από σημαντική δραστηριότητα. Στις 19 Μαΐου, επετεύχθη συμφωνία στα τεχνικά κλιμάκια του Euroworking Group (EWG) για μια δέσμη μεταρρυθμίσεων –συμπεριλαμβανομένων των ιδιωτικοποιήσεων και αυτών στην αγορά ενέργειας– που αποτελούν προαπαιτούμενα για την ολοκλήρωση της τέταρτης και τελικής αξιολόγησης του ελληνικού προγράμματος. Η συμφωνία αυτή υποβλήθηκε στο Eurogroup στις 24 Μαΐου 2018. Ωστόσο, θεωρείται εξαιρετικά δύσκολο να μπορέσει η κυβέρνηση να εφαρμόσει τα 88 προαπαιτούμενα για την ολοκλήρωση της αξιολόγησης μέχρι την 21η Ιουνίου, όταν το Eurogroup θα συζητήσει ένα πακέτο εξόδου που θα περιλαμβάνει, εκτός από την ολοκλήρωση της αξιολόγησης, τη δημοσιονομική εποπτεία στη μεταμνημονιακή εποχή και την ελάφρυνση του χρέους. Οι Ευρωπαίοι πιστωτές δείχνουν έτοιμοι να περιμένουν έως τα μέσα Αυγούστου –λίγο πριν το τέλος του προγράμματος διάσωσης– για την υλοποίηση των συμφωνηθεισών μεταρρυθμίσεων. Αναφορικά με την ελάφρυνση του ελληνικού χρέους, ζήτημα που παραμένει κρίσιμο για τις μακροπρόθεσμες προοπτικές της οικονομίας, μέχρι στιγμής, δεν έχουν ληφθεί οριστικές αποφάσεις τόσο για το χρέος όσο και για τον ρόλο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Αυτό το θέμα άλλωστε θα αποτελέσει μέρος μιας συνολικής δέσμης μέτρων που θα αποφασιστεί στο Eurogroup της 21ης Ιουνίου στο Λουξεμβούργο.

Στον διεθνή χώρο η πιο σημαντική εξέλιξη είναι η συμφωνία που ανακοίνωσαν στις 12 Ιουνίου οι δύο πρωθυπουργοί, από την Αθήνα και τα Σκόπια, ανάμεσα στην Ελλάδα και την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) έπειτα από 27 χρόνια ύπαρξης της βόρειας γειτονικής χώρας ως ανεξάρτητης. Η συμφωνία για την ονομασία «Βόρεια Μακεδονία» («Severna Makedonija» στα σλαβικά και «North Macedonia» στην αγγλική εκδοχή της), στην οποία καταλήγουν οριστικά Αθήνα και Σκόπια, αποτελεί μεν την ολοκλήρωση μιας πολύμηνης διαδικασίας, εμπεριέχει, όμως, αρκετά «θολά» σημεία. Κατ' αρχάς, το χρονοδιάγραμμα είναι αρκετά εκτεταμένο και περιλαμβάνει αρκετούς σκοπέλους που πρέπει να ξεπεραστούν. Επίσης, ερωτήματα προκύπτουν από τον τρόπο εφαρμογής της, καθώς προβλέπεται μεταβατική περίοδος για κάθε κεφάλαιο της συμφωνίας, που θα θεωρηθεί

ως απολύτως ολοκληρωμένη και για τις δύο πλευρές έπειτα από σχεδόν δύο χρόνια. Ωστόσο, η πλέον σημαντική πρόκληση αφορά την πολιτική διαχείριση της κατάστασης μέσα στις δύο χώρες, όπου έχουν ήδη εκφραστεί έντονες και αρνητικές αντιδράσεις.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα άρθρα που παρουσιάζονται στο 36ο τεύχος των *Οικονομικών Εξελίξεων* του ΚΕΠΕ προσφέρουν μια ανάλυση των τρεχουσών εξελίξεων στην ελληνική οικονομία και το διεθνές περιβάλλον, καθώς και πιο εξειδικευμένα και ειδικά οικονομικά θέματα. Στο πρώτο μέρος εξετάζονται οι πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης και του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, καθώς και οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ. Επίσης, παρουσιάζονται οι πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στο διεθνές μακροοικονομικό περιβάλλον και στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων. Τα δημόσια οικονομικά εξετάζονται με την ανάλυση της εκτέλεσης του Κρατικού Προϋπολογισμού (α' τετράμηνο 2018) και της εξέλιξης και διάρθρωσης του δημόσιου χρέους. Αναλύονται, επίσης, οι πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας, και παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου για την ένταξη των μεταναστών (και η περίπτωση της Ελλάδας). Σε ό,τι αφορά τον τομέα των αναπτυξιακών και κλαδικών πολιτικών, εξετάζονται το εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, καθώς και οι εξελίξεις στην αγορά των καυσίμων κίνησης κατά τη διετία 2016-2017 (και οι επιπτώσεις από την αύξηση του ΕΦΚ). Το δεύτερο μέρος του περιοδικού φιλοξενεί τέσσερα άρθρα που προσφέρουν βαθύτερη και εξειδικευμένη ανάλυση σε ειδικά θέματα. Στο πρώτο άρθρο αναλύεται η «Ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: 2007-2015», στο δεύτερο «Η σημασία και οι επιπτώσεις του χρόνου και του κόστους (μη) είσπραξης απαιτήσεων από μη εξυπηρετούμενα τραπεζικά δάνεια». Το τρίτο άρθρο αναλύει το θέμα «Ηλεκτρονικό εμπόριο και Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών στις ελληνικές επιχειρήσεις» και το τέταρτο την «Αξιοποίηση των ευρημάτων των συμπεριφορικών επιστημών στη χάραξη πολιτικής».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Υπεύθυνη Σύνταξης

1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 36, 2018, σσ. 4-10

1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης

Έρση Αθανασίου

Τα πλέον πρόσφατα εποχικά διορθωμένα δεδομένα των *Εθνικών Λογαριασμών* (ΕΛΣΤΑΤ, προσωρινά στοιχεία, Μάρτιος 2018), προσδιορίζουν τον ρυθμό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας για το έτος 2017 στο 1,4%. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά μία συνεχή πορεία βελτίωσης των οικονομικών συνθηκών στη χώρα, με σταδιακή επιτάχυνση του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ από το 0,4% κατά το πρώτο τρίμηνο του έτους στο 1,9% κατά το τέταρτο τρίμηνο, ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2016. Κρίσιμη θετική συμβολή στη θετική πορεία του ΑΕΠ κατά το έτος 2017 είχε η διαρκής και σημαντική αύξηση των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και η κατά διαστήματα έντονη άνοδος των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Αντίθετα, ανασταλτικό παράγοντα για μία δυναμικότερη άνοδο του ΑΕΠ αποτέλεσαν οι τάσεις στην ιδιωτική κατανάλωση, η οποία παρουσίασε αρνητική μεταστροφή στο δεύτερο εξάμηνο του έτους.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την πορεία των κύριων συνιστωσών της εγχώριας ζήτησης, οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σημείωσαν δυναμική άνοδο στο πρώτο και το τέταρτο τρίμηνο του 2017 (κατά 16,5% και 28,9%, αντίστοιχα), με τις επιδόσεις τους να εμφανίζονται, όμως, ασθενείς στα δύο ενδιάμεσα τρίμηνα του έτους (ρυθμός μεταβολής 1,8% στο δεύτερο τρίμηνο και -6,5% στο τρίτο τρίμηνο). Από την άλλη πλευρά, η ήπια άνοδος της ιδιωτικής κατανάλωσης στο πρώτο και το δεύτερο τρίμηνο του 2017 (0,9% και 0,8%, αντίστοιχα, σε ετήσια βάση), έδωσε τη σκυτάλη σε μία οριακή κάμψη στο τρίτο τρίμηνο (-0,2%), και εν συνεχεία σε περαιτέρω πτώση στο τέταρτο τρίμηνο του έτους (-1,0%). Παράλληλα, η δημόσια κατανάλωση παρουσίασε κάμψη από το πρώτο μέχρι το τρίτο τρίμηνο του 2017, και αύξηση στο τέταρτο τρίμηνο του έτους (2,1%). Στη βάση των εξελίξεων αυτών, φαίνεται ότι τα οφέλη από τη σταδιακή βελτίωση του οικονομικού κλίματος περιορίστηκαν κυρίως στην

πλευρά των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, με τις πιέσεις στο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών να έχουν εμφανείς επιπτώσεις στην κατανάλωση, ιδιαίτερα κατά την περίοδο καταβολής των δόσεων ΕΝΦΙΑ και εισοδήματος. Συνολικά, οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε σημαντικές διακυμάνσεις ως προς τη συμβολή της εγχώριας ζήτησης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια του έτους 2017, με τη συμβολή αυτή να διαμορφώνεται εν τέλει για το σύνολο του έτους στη 1,0 ποσοστιαία μονάδα, από -0,1 μονάδα το 2016 (βλέπε Πίνακα 1.1.1 και Διάγραμμα 1.1.1).

Ως προς την πορεία του εξωτερικού τομέα στη διάρκεια του 2017, η βελτίωση των εγχώριων οικονομικών συνθηκών, σε συνδυασμό με μία σειρά ευνοϊκών εξωγενών παραγόντων, επηρέασαν θετικά τις εξαγωγές οι οποίες ενισχύθηκαν σημαντικά και στα τέσσερα τρίμηνα του έτους. Παράλληλα, παρά την παρατηρούμενη κάμψη της ιδιωτικής κατανάλωσης στο δεύτερο εξάμηνο του 2017, η κατά διαστήματα σημαντική ανάκαμψη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, αλλά και οι γενικότερες θετικές προσδοκίες για την πορεία της οικονομίας, φαίνεται να συνέτειναν σε μία συνεχή άνοδο των εισαγωγών. Συνολικά, οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε μία θετική συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ από την πλευρά των εξαγωγών (2,1 ποσοστιαίες μονάδες) και μία ελαφρά υψηλότερη αρνητική συμβολή από την πλευρά των εισαγωγών (-2,2 μονάδες), με αποτέλεσμα η συνεισφορά του εξωτερικού τομέα στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ κατά το έτος 2017 να διαμορφωθεί στις -0,2 ποσοστιαίες μονάδες, από -0,7 μονάδες το 2016.

Από τις παραπάνω εξελίξεις στα μεγέθη της εγχώριας ζήτησης και του εξωτερικού τομέα, γίνεται αντιληπτό ότι αξιοσημείωτη συμβολή στη θετική εξέλιξη του ΑΕΠ κατά το έτος 2017 είχε και η σχετική πορεία των αποθεμάτων. Όπως προκύπτει με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, η συμβολή αυτή διαμορφώθηκε για το σύνολο του έτους στις 0,5 ποσοστιαίες μονάδες, επίπεδο αντίστοιχο με εκείνο του 2016. Η συσσώρευση αποθεμάτων είναι ενδεικτική μίας κάποιας αδυναμίας της εγχώριας ζήτησης για επαρκή απορρόφηση παραγόμενων και εισαγόμενων προϊόντων, ενώ δύναται να επηρεάσει σε κάποιο βαθμό τον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ σε επόμενα τρίμηνα, μέσω της κάλυψης μέσους των μελλοντικών αναγκών για κατανάλωση και επενδύσεις με ανάλωση υφιστάμενων αποθεμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

	Δις ευρώ		% μεταβολή ως προς την προηγούμενη περίοδο	
	Τρέχουσες τιμές	2017	2016	2017
Ιδιωτική κατανάλωση	123,3	0,0	0,1	
Δημόσια κατανάλωση	35,5	-1,5	-1,1	
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου εκ των οποίων	22,5	1,6	9,6	
Κατοικίες	1,0	-12,5	-8,8	
Εγχώρια ζήτηση*	181,3	-0,1	1,0	
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	59,0	-1,8	6,8	
Εξαγωγές αγαθών	31,7	3,7	5,5	
Εξαγωγές υπηρεσιών	27,4	-7,7	8,3	
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	61,0	0,3	7,2	
Εισαγωγές αγαθών	53,0	2,6	6,8	
Εισαγωγές υπηρεσιών	8,0	-13,1	9,7	
Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (% του ΑΕΠ)	-1,1			
ΑΕΠ	177,7	-0,2	1,4	
Συμβολή στη μεταβολή του ΑΕΠ				
Εγχώρια ζήτηση*		-0,1	1,0	
Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών		-0,7	-0,2	
Μεταβολή αποθεμάτων		0,5	0,5	

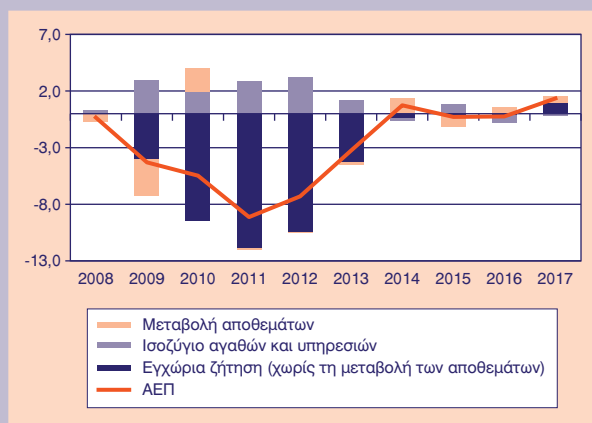
Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί (Μάρτιος 2018).

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

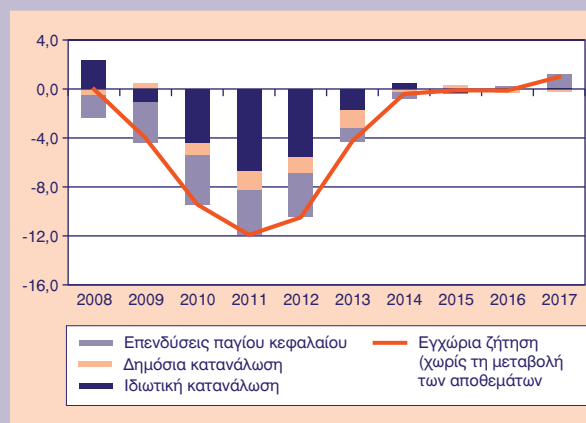
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1

Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ

Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση

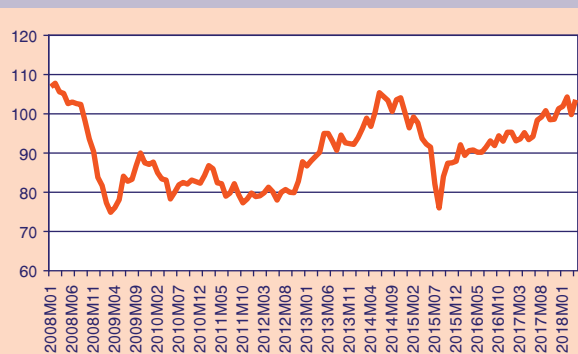

Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2
Δείκτης οικονομικού κλίματος

Πηγή: EUROSTAT.

Όσον αφορά την πιο πρόσφατη πορεία των οικονομικών συνθηκών στη χώρα, θετικές ενδείξεις προκύπτουν από τη σημαντική βελτίωση που σημείωσε ο δείκτης οικονομικού κλίματος από τον Νοέμβριο του 2017 έως και τον Φεβρουάριο του 2018 (Διάγραμμα 1.1.2). Τον Μάρτιο του 2018 η τιμή του δείκτη παρουσίασε κάμψη, ενώ τον Απρίλιο του 2018 ο δείκτης κατέγραψε εκ νέου βελτίωση. Η προσωρινή κάμψη του δείκτη τον μήνα Μάρτιο πιθανόν να συνδέεται αφενός με τις γεωπολιτικές εντάσεις στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, και αφετέρου με μία στάση αναμονής ενόψει μέτρων και εξελίξεων που συνδέονται με την ολοκλήρωση του Προγράμματος Στήριξης.

Σχετικά με τους κύριους παράγοντες που διαμόρφωσαν τις πρόσφατες εξελίξεις στο ΑΕΠ και τις βασικές του συνιστώσες, ακολουθεί λεπτομερέστερη διερεύνηση της πορείας και των προοπτικών τους με βάση τα εθνικολογιστικά στοιχεία και ορισμένους επιλεγμένους βραχυχρόνιους δείκτες.

1.1.1. Ιδιωτική κατανάλωση

Ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής της ιδιωτικής κατανάλωσης ανήλθε στο 0,1% το 2017 από 0,0% το 2016, με αποτέλεσμα η συνεισφορά της ιδιωτικής κατανάλωσης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί στην 0,1 ποσοστιαία μονάδα το 2017, από 0,0 μονάδες το προηγούμενο έτος. Σε τριμηνιαία βάση, η πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης παρουσίασε, όπως προαναφέρθηκε, ήπια άνοδο μέχρι και το δεύτερο τρίμηνο του έτους 2017, και κάμψη στο δεύτερο εξάμηνο του έτους.

Επιπρόσθετες ενδείξεις για την πρόσφατη πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης προκύπτουν από την εξέλιξη

του μηνιαίου δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο. Μετά τις ως επί το πλείστον θετικές μεταβολές που σημείωσε ο γενικός δείκτης κατά την περίοδο Ιανουαρίου-Αυγούστου 2017, ο ρυθμός μεταβολής του δείκτη διαμορφώθηκε σε αρνητικά επίπεδα τους μήνες Σεπτέμβριο (-0,8%), Οκτώβριο (-1,0%) και Νοέμβριο του 2017 (-2,6%), παρουσιάζοντας εν συνεχεία βελτίωση τον Δεκέμβριο του 2017 (1,7%). Στην πορεία του γενικού δείκτη κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2017 συνέβαλαν αμιγώς θετικά οι εξελίξεις αναφορικά με τον δείκτη σε μία από τις τρεις κύριες κατηγορίες καταστημάτων, και συγκεκριμένα στα *λοιπά καταστήματα* (Διάγραμμα 1.1.3). Αντίθετα, αρνητική ήταν η εξέλιξη του δείκτη στην κατηγορία των *καταστημάτων ειδών διατροφής*, με εξαίρεση τους μήνες Ιούλιο και Δεκέμβριο, καθώς και στην κατηγορία των *καταστημάτων καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων*, με εξαίρεση τον μήνα Οκτώβριο.

Όσον αφορά τις σχετικές εξελίξεις κατά τους πρώτους μήνες του 2018, ο γενικός δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο αυξήθηκε τον Ιανουάριο (0,9%), σημειώνοντας στη συνέχεια οριακή υποχώρηση τον Φεβρουάριο (-0,1%)¹, ως προς τους αντίστοιχους μήνες του 2017. Η εν λόγω πορεία του γενικού δείκτη αντικατοπτρίζεται στις εξελίξεις αναφορικά με τις τρεις κύριες κατηγορίες καταστημάτων. Ειδικότερα, στην περίπτωση των *καταστημάτων ειδών διατροφής* σημειώθηκε αρνητική μεταβολή τον μήνα Ιανουάριο (-1,7%) και ηπιότερη κάμψη τον μήνα Φεβρουάριο (-0,4%), ενώ στα *καταστήματα καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων* παρατηρήθηκε μεταστροφή από τη θετική ποσοστιαία μεταβολή του μηνός Ιανουαρίου (2,1%) σε οριακή κάμψη κατά τον μήνα Φεβρουάριο (-0,2%). Στην περίπτωση των *λοιπών καταστημάτων* παρατηρήθηκε συνέχιση της προγενέστερης ανοδικής τάσης με θετικές μεταβολές τόσο κατά τον μήνα Ιανουάριο (4,8%) όσο και κατά τον μήνα Φεβρουάριο (1,0%).

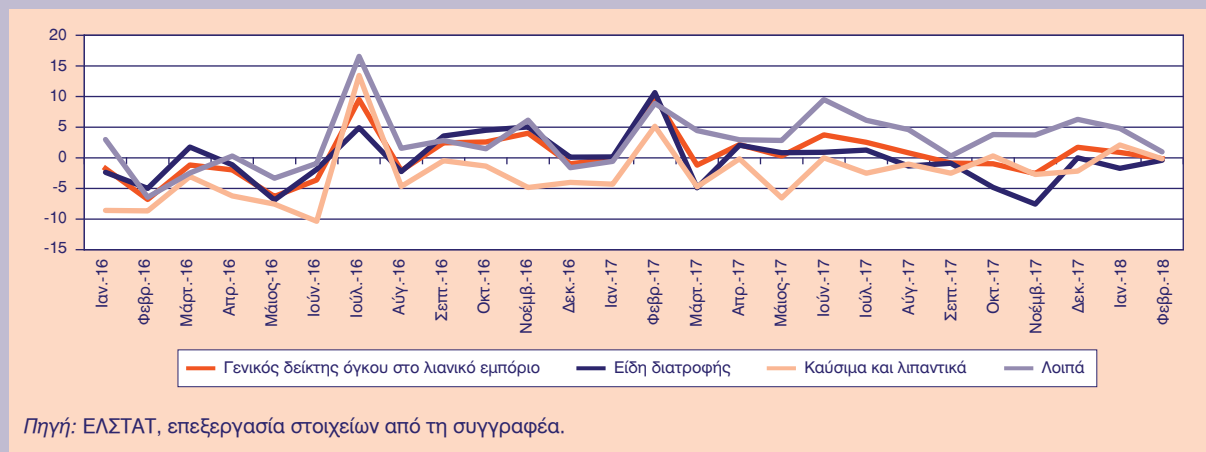
Αναφορικά με την πορεία των δεικτών στις οκτώ επιμέρους υποκατηγορίες καταστημάτων, διαφαίνεται ότι στο δεύτερο εξάμηνο του 2017 οι θετικές εξελίξεις –σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2016– αφορούσαν τις κατηγορίες *έπιπλα-ηλεκτρικά είδη οικιακός εξοπλισμός* (8,0%), *βιβλία-χαρτικά-λοιπά είδη δώρων* (5,6%), *φαρμακευτικά-καλλυντικά* (2,5%), *ένδυση-υπόδηση* (2,3%) και *πολυκαταστήματα* (0,4%). Αντίθετα, αρνητική υπήρξε κατά μέσον όρο στο ίδιο έτος η πορεία των δεικτών στις υποκατηγορίες *τρόφιμα-ποτά-καπνός* (-2,8%) *καύσιμα και λιπαντικά αυτοκινήτων* (-1,8%) και *μεγάλα καταστήματα τροφίμων* (-1,1%) Όσον αφορά τις αντίστοιχες εξελίξεις κατά τους πρώτους μήνες του 2017, τον Ιανουάριο σημειώθηκαν θετικές ποσοστιαίες μεταβολές σε πέ-

1. Σημειώνεται ότι όλα τα στοιχεία για τον Φεβρουάριο είναι προσωρινά.

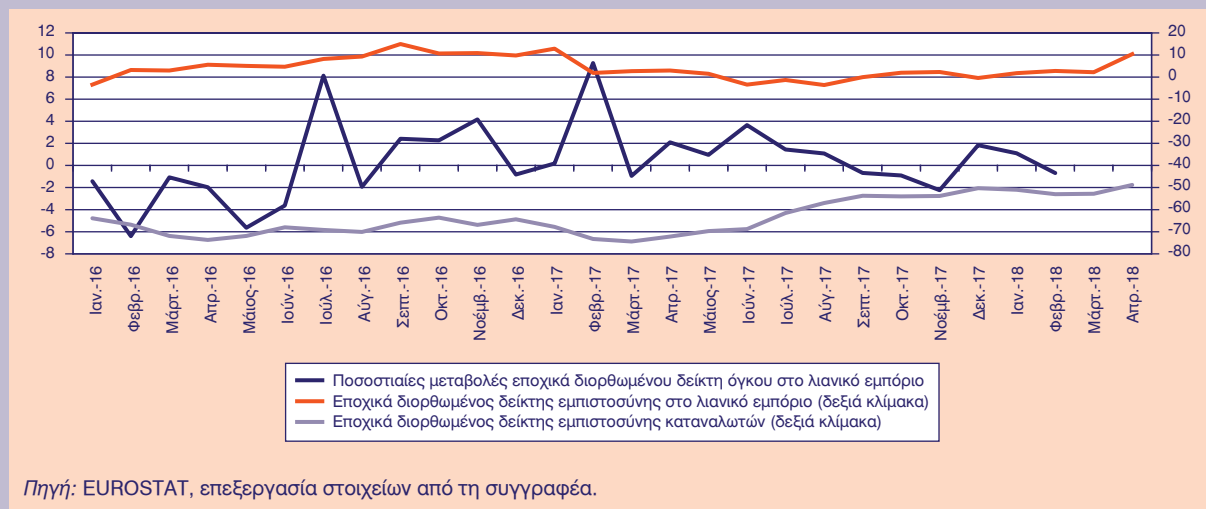
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4

Δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο και δείκτες εμπιστοσύνης

ντε από τις οκτώ υποκατηγορίες (καύσιμα και λιπαντικά αυτοκινήτων, φαρμακευτικά-καλλυντικά, ένδυση-υπόδηση, έπιπλα-ηλεκτρικά είδη-οικιακός εξοπλισμός, βιβλία-χαρτικά-λοιπά είδη δώρων), ενώ τον Φεβρουάριο παρατηρήθηκε άνοδος σε τέσσερις από τις οκτώ κατηγορίες (μεγάλα καταστήματα τροφίμων, φαρμακευτικά-καλλυντικά, ένδυση-υπόδηση, έπιπλα-ηλεκτρικά είδη-οικιακός εξοπλισμός).

Από τα στοιχεία και τις ενδείξεις που αναλύθηκαν στα παραπάνω, προκύπτει ότι από τα μέσα του 2017 έως και πρόσφατα η ιδιωτική κατανάλωση βρίσκεται υπό την επήρεια αμφίροπων δυνάμεων, οι οποίες μπορεί να επικρατούν η μία της άλλης ανάλογα με τη συγκυρία αλλά και ανάλογα με την εκάστοτε κατηγορία καταναλωτικών αγαθών. Από τη μία πλευρά,

η περαιτέρω σταθεροποίηση της οικονομίας, η αργή αλλά συνεχιζόμενη βελτίωση των βασικών μεγεθών της αγοράς εργασίας και η συνδεδεμένη ανάκαμψη στις αμοιβές εξαρτημένης εργασίας λειτουργούν ανασταλτικά ως προς την επιφυλακτικότητα των καταναλωτών, δημιουργώντας ευνοϊκότερες συνθήκες για την ανάκαμψη της καταναλωτικής δαπάνης. Από την άλλη, οι δυνατότητες των νοικοκυριών να καταναλώσουν εξακολουθούν να επηρεάζονται αρνητικά από τις συνεχιζόμενες πιέσεις στο διαθέσιμο εισόδημά τους, στο πλαίσιο της εφαρμογής μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής. Υπό τις συνθήκες αυτές, μία κάποια αβεβαιότητα αναφορικά με τις προοπτικές της κατανάλωσης εξακολουθεί να παραμένει, αν και οι γενικότερες προοπτικές ανάκαμψης της οικονο-

μίας φαίνεται να παραπέμπουν σε μία προοπτική ήπιας ανάκαμψης της καταναλωτικής δαπάνης κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους. Η θετική αυτή εκτίμηση συμβαδίζει με τις τελευταίες εξελίξεις στους δείκτες εμπιστοσύνης καταναλωτών και εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο, οι οποίες υποδηλώνουν βελτίωση στις προσδοκίες των καταναλωτών και των λιανεμπόρων αναφορικά με την πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης (Διάγραμμα 1.1.4 πιο πάνω).

1.1.2. Επενδύσεις

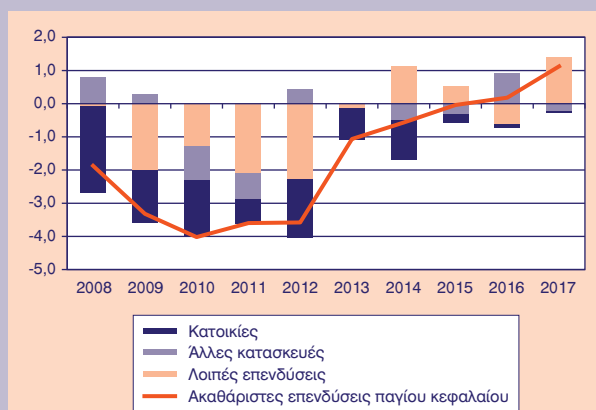
Ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ανήλθε στο 9,6% το 2017 από 1,6% το 2016, με αποτέλεσμα η συνεισφορά της επενδυτικής δαπάνης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί στις 1,1 μονάδες το 2017, από μόλις 0,2 μονάδες το προηγούμενο έτος. Σε τριμηνιαία βάση, η επενδυτική δαπάνη παρουσίασε, όπως προαναφέρθηκε, σημαντικές διακυμάνσεις στην πορεία του έτους 2017, καταγράφοντας δυναμική ανάκαμψη στο πρώτο και το τέταρτο τρίμηνο, ασθενή άνοδο στο δεύτερο τρίμηνο και κάμψη στο τρίτο τρίμηνο του έτους.

Αναλυτικότερα, όσον αφορά τις επενδύσεις εκτός των κατασκευών, οι εξελίξεις κατά το έτος 2017 ήταν συνολικά θετικές, με τις δαπάνες να σημειώνουν κατά μέσο όρο άνοδο σε τρεις από τις τέσσερις επιμέρους κατηγορίες. Ειδικότερα, οι δαπάνες παρουσίασαν μεγάλη αύξηση στην κατηγορία του μεταφορικού εξοπλισμού (83,2%), ενώ σημείωσαν μικρή άνοδο στις κατηγορίες των μεταλλικών προϊόντων και μηχανημάτων (2,8%) και των αγροτικών προϊόντων (0,8%). Αντίθετα, οριακή κάμψη παρατηρήθηκε στις δαπάνες για άλλα προϊόντα (-0,3%).

Αναφορικά με τις επενδύσεις σε κατασκευές, κατά το έτος 2017 επιβραδύνθηκε περαιτέρω η κάμψη των επενδύσεων σε κατοικίες (-8,8%). Παράλληλα, παρατηρήθηκε αρνητική μεταστροφή στις επενδύσεις σε λοιπές κατασκευές (-5,4%), λόγω της ολοκλήρωσης μεγάλων κατασκευαστικών έργων (π.χ. αυτοκινητόδρομοι), τα οποία είχαν συμβάλει αποφασιστικά στα μεγέθη των επενδύσεων τα προηγούμενα έτη.

Πρόσθετη πληροφόρηση για την πορεία του κλάδου των κατασκευών στο σύνολό του παρέχεται από τα διαθέσιμα στοιχεία για την εξέλιξη του γενικού δείκτη παραγωγής στις κατασκευές κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2017². Όπως προκύπτει, ο δείκτης μειώθηκε κατά -21,5% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ
Επιμέρους συνιστώσες των επενδύσεων

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

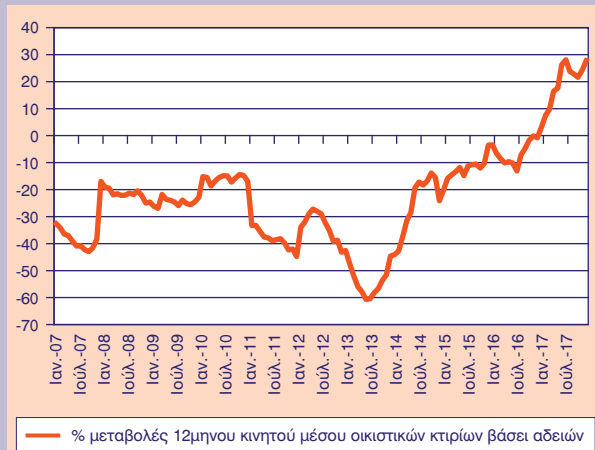
παραμένοντας έτσι στην πτωτική τροχιά στην οποία είχε επανέλθει από το δεύτερο τρίμηνο του έτους. Η εξέλιξη αυτή προήλθε τόσο από την κάμψη του επιμέρους δείκτη παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού (-28,3%), λόγω της προαναφερόμενης ολοκλήρωσης μεγάλων έργων υποδομής, όσο και από την πτωτική πορεία του επιμέρους δείκτη παραγωγής οικοδομικών έργων (-13,0%), ο οποίος αντανάκλα τις εξελίξεις στην κατασκευή κατοικιών και βιομηχανικών, εμπορικών και λοιπών κτιρίων.

Ειδικότερη πληροφόρηση σε σχέση με τις πρόσφατες εξελίξεις στον κλάδο των κατοικιών αντλείται από τον δείκτη οικιστικών κτιρίων ως προς τα τετραγωνικά μέτρα ωφέλιμης επιφάνειας, στη βάση των εκδοθεισών οικοδομικών αδειών. Τόσο τα μηνιαία στοιχεία του δείκτη οικιστικών κτιρίων, όσο και το συνολικότερο μέγεθος της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας³ εμφάνισαν βελτιωμένη εικόνα κατά την τελευταία περίοδο αναφοράς. Ειδικότερα, οι μηνιαίες ποσοστιαίες μεταβολές του δείκτη οικιστικών κτιρίων διατηρήθηκαν σε θετικά επίπεδα κατά τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο του 2017 (42,3% και 41,0% αντίστοιχα, ως προς τους αντίστοιχους μήνες του 2016), ενώ παράλληλα θετικοί παρέμειναν οι ρυθμοί μεταβολής της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας (24,2% τον Οκτώβριο και 27,7% τον Νοέμβριο) (Διάγραμμα 1.1.6). Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο τεύχος των *Οικονομικών Εξελίξεων*, προσοχή συνιστάται ως προς

2. Σημειώνεται ότι η αναφορά είναι για τον δείκτη που ενσωματώνει διόρθωση ως προς τον πραγματικό αριθμό των εργασιμων ημερών και τα στοιχεία για το τέταρτο τρίμηνο του 2017 είναι προσωρινά.

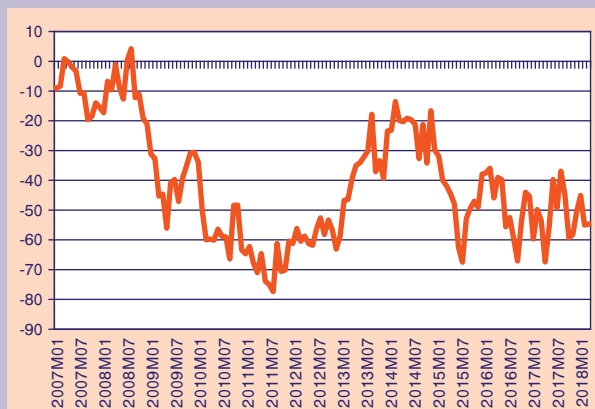
3. Υπολογίζεται ο 12μηνος κινητός μέσος και οι σχετικές μεταβολές.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6
Εκτιμώμενη οικιστική οικοδομική δραστηριότητα
βάσει αδειών

Πηγή: EUROSTAT.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7
Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

Πηγή: EUROSTAT.

την ερμηνεία των συγκεκριμένων τάσεων ως ένδειξη θετικών εξελίξεων στην οικοδομική δραστηριότητα, καθώς, σύμφωνα με πηγές της αγοράς, η αύξηση των εκδοθεισών οικοδομικών αδειών αφορά κατά ένα μέρος την έκδοση νέων αδειών περιτοχισέν οικπέδων, δραστηριότητα η οποία συνδέεται με τη διαδικασία ανάρτησης των δασικών χαρτών.

Συνολικά, η θετική πορεία των επενδύσεων στο σύνολο του έτους 2017, και ιδιαίτερα η ταχεία ανάκαμψη που παρατηρήθηκε στο τελευταίο τρίμηνο του έτους, υποδηλώνουν τη σταδιακή εδραίωση μίας δυναμικής για ανάκαμψη της επενδυτικής δαπάνης. Ωστόσο, οι διακυμάνσεις στον ρυθμό μεταβολής των επενδύσεων στη διάρκεια του έτους 2017, αλλά και η αστά-

θεια που εξακολουθεί να εμφανίζει ο δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές (Διάγραμμα 1.1.7), υπογραμμίζουν την ανάγκη μίας συνεχούς προσπάθειας διευκόλυνσης και ενθάρρυνσης των επενδύσεων, μέσα από την περαιτέρω σταθεροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος, την υλοποίηση νέων μεγάλων επενδυτικών έργων που βρίσκονται σε αναμονή ή σε εξέλιξη, αλλά και την περαιτέρω ομαλοποίηση της χρηματοδότησης και ρευστότητας στην αγορά μέσα από την πλήρη σταθεροποίηση του εγχώριου τραπεζικού συστήματος. Η προοπτική προόδου στους κρίσιμους αυτούς τομείς κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους παραπέμπει σε μία εκτίμηση για αξιολογία άνοδο των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου σε βραχυχρόνιο ορίζοντα.

1.1.3. Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

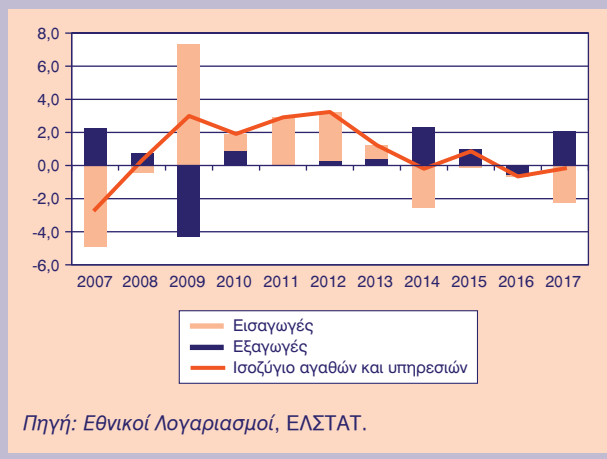
Οι εξελίξεις στον εξωτερικό τομέα της ελληνικής οικονομίας κατά τη διάρκεια του έτους 2017 ευνοήθηκαν σημαντικά από την προοδευτική σταθεροποίηση του εγχώριου περιβάλλοντος, την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου, τις θετικές εξελίξεις στις κύριες εξαγωγικές αγορές της χώρας, αλλά και την αυξανόμενη προτίμηση των τουριστών για διακοπές στην Ελλάδα.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις εξαγωγές, στην περίπτωση των υπηρεσιών καταγράφηκε σημαντική άνοδος και στα τέσσερα τρίμηνα του έτους 2017. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, η εξέλιξη αυτή οφείλεται στην ενίσχυση των ταξιδιωτικών εισπράξεων αλλά και την άνοδο των εισπράξεων από μεταφορικές και λοιπές υπηρεσίες. Στην περίπτωση των εξαγωγών αγαθών, οι εξελίξεις ήταν επίσης θετικές και στα τέσσερα τρίμηνα του έτους, με τον σχετικό ρυθμό μεταβολής να εμφανίζεται συγκριτικά υψηλότερος στο δεύτερο και το τέταρτο τρίμηνο. Στο σύνολο του έτους 2017, η αύξηση των εξαγωγών ανήλθε στο 5,5% στον τομέα των αγαθών και στο 8,3% στον τομέα των υπηρεσιών, με αποτέλεσμα μία συνολική θετική συνεισφορά 2,1 ποσοστιαίων μονάδων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ (βλέπε Διάγραμμα 1.1.8).

Όσον αφορά τις εισαγωγές, παρατηρήθηκε σταθερή ανοδική τάση στη διάρκεια του έτους 2017, τόσο στην περίπτωση των αγαθών, όσο και στην περίπτωση των υπηρεσιών. Έτσι στο σύνολο του έτους 2017, οι εισαγωγές κατέγραψαν σημαντική αύξηση τόσο στον τομέα των αγαθών (6,8%), όσο και στον τομέα των υπηρεσιών (9,8%), με αποτέλεσμα μία αρνητική συνεισφορά -2,2 ποσοστιαίων μονάδων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ.

Αναφορικά με τις προοπτικές του εξωτερικού τομέα, οι μέχρι στιγμής ενδείξεις αλλά και οι θετικές προ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.8
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ
 Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

πτικές για το διεθνές εμπόριο και τις εξελίξεις στις οικονομίες της Ευρώπης παραπέμπουν σε συνέχιση των ανοδικών τάσεων στις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών. Παράλληλα, ανοδικές τάσεις αναμένεται να επικρατήσουν και στο πεδίο των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, λόγω της εκτιμώμενης ανάκαμψης της

εγχώριας ζήτησης. Με αυτά τα δεδομένα, κρίσιμη για τη συμβολή του εξωτερικού τομέα στο ΑΕΠ αναμένεται να είναι η έκταση της μεγέθυνσης των εξαγωγών, αλλά και ο βαθμός στον οποίο μία αύξηση της εγχώριας ζήτησης θα καλυφθεί από εγχωρίως παραγόμενα αγαθά. Στην παρούσα συγκυρία, αποφασιστικό ρόλο για τις επιδόσεις της χώρας στους παραπάνω τομείς θα διαδραματίσει η υλοποίηση των νέων επενδύσεων που είναι απαραίτητες για την ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας.

1.1.4. Συμπεράσματα

Από την ανωτέρω ανάλυση των κύριων συνιστωσών της ζήτησης, διακρίνεται μία δυναμική ανάπτυξης των επενδύσεων και των εξαγωγών της ελληνικής οικονομίας, σε συνδυασμό με μία προοπτική ήπιας ανάκαμψης της καταναλωτικής δαπάνης σε βραχυχρόνιο ορίζοντα. Η εικόνα αυτή συμβαδίζει με τις θετικές εκτιμήσεις για επιτάχυνση της ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας κατά το έτος 2017, σύμφωνα και με τα αποτελέσματα που προκύπτουν στη βάση του δυναμικού υποδείγματος βραχυπρόθεσμων προβλέψεων του ΚΕΠΕ (βλέπε Ενότητα 1.3).

1.2. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη

Γιάννης Παναγόπουλος

Η καταγεγραμμένη πορεία του εθνικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), όπως διαπιστώνεται από την πρώτη στήλη του Πίνακα 1.2.1 αλλά και από το Διάγραμμα 1.2.1, μετά τον Ιανουάριο του 2018 δεν συνεχίζει να παρουσιάζει τις θετικές μεταβολές που παρουσίαζε από τον Ιανουάριο του 2017 έως και τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Πιο συγκεκριμένα, από τον Ιανουάριο του τρέχοντος έτους (2018), ο εθνικός ΔΤΚ περνά συνεχώς από αρνητικές σε θετικές μεταβολές σε μηνιαία βάση. Τουλάχιστον τον τελευταίο καταγεγραμμένο μήνα κινείται σε μηδενικό επίπεδο (0,0%, Απρίλιος 2018). Αλλά και ο πυρήνας¹ του εθνικού ΔΤΚ, παρουσίασε την ίδια συμπεριφορά με αυτόν, αν και το έκανε με υψηλότερη διακύμανση, σε ό,τι αφορά τις αρνητικές μεταβολές, αλλά και πέρασε σε αποπληθωρισμό ένα μήνα νωρίτερα από τον εθνικό ΔΤΚ (από τον Δεκέμβριο του 2017).

Αντίστοιχη πτώση, με τον εθνικό ΔΚΤ, είχε και ο εναρμονισμένος ΔΤΚ (Εν. ΔΤΚ) της χώρας, με τη μόνη διαφορά ότι δεν πέρασε σε αρνητικές μεταβολές. Συγκεκριμένα ο Εν. ΔΤΚ, μετά τον Δεκέμβριο του 2017, κινείται κοντά στα επίπεδα του 0,2%-0,5% περίπου, ενώ μέχρι τότε ήταν συνήθως υψηλότερα του 1%. Σε αντίθεση με την εικόνα του Εν. ΔΤΚ, ο πυρήνας του, με εξαίρεση τον Οκτώβριο του 2017 (0,2%), κινείται σε σταθερά επίπεδα μεταβολών μεταξύ 0,6%-0,8% περίπου. Το στοιχείο αυτό αφήνει κάποια αισιοδοξία για επιστροφή, του Εν. ΔΤΚ τουλάχιστον, σε κάπως υψηλότερα επίπεδα, αντίστοιχα αυτών της Ευρωζώνης.

Επιπρόσθετα να επισημάνουμε εδώ ότι, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, η μηδενική μεταβολή του εθνικού ΔΤΚ, σε ετήσια βάση, τον Απρίλιο του 2018 (0,0%), προέρχεται κυρίως από τη μείωση των παρακάτω επιμέρους δεικτών κατά:

- 1,0% στη Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: ψωμί και δημητριακά, μωσχάρι, χοιρινό, πουλερικά, νωπά ψάρια, νωπά φρούτα, νωπά λαχανικά, πατάτες. Μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών κυρίως σε: καφέ, γάλα νωπό πλήρες.
- 0,4% στην Ένδυση και υπόδηση, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως στα είδη ένδυσης και υπόδησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Η πορεία του πληθωρισμού σε Ελλάδα και Ευρωζώνη

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)
2017M9	1,0	-0,1	1,0	0,6	1,5	1,3
2017M10	0,7	0,2	0,5	0,2	1,4	1,1
2017M11	1,1	0,2	1,1	0,7	1,5	1,1
2017M12	0,7	-0,2	1,0	0,8	1,4	1,2
2018M1	-0,2	-0,4	0,2	0,6	1,3	1,2
2018M2	0,1	0,1	0,4	0,8	1,1	1,2
2018M3	-0,2	-0,4	0,2	0,6	1,3	1,3
2018M4	0,0	NA	0,5	NA	NA	NA

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT.

Σημείωση: ΔΚΤ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος ΔΤΚ. NA: Μη διαθέσιμα στοιχεία.

1. Ο πυρήνας του ΔΤΚ προέρχεται από τις εκτιμήσεις της ΕΛΣΤΑΤ και δεν περιλαμβάνει τις τιμές του ηλεκτρικού ρεύματος, του φυσικού αερίου και των καυσίμων αυτοκινήτου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1

ΔΤΚ, % (μεταβολή ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

- 1,2% στην *Στέγαση*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: ενοίκια κατοικιών, ηλεκτρισμό, φυσικό αέριο. Μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών κυρίως στο πετρέλαιο θέρμανσης.
- 1,8% στα *Διαρκή αγαθά - Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: έπιπλα και διακοσμητικά, υφαντουργικά προϊόντα οικιακής χρήσης και είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού.
- 1,3% στην *Αναψυχή - Πολιτιστικές δραστηριότητες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: οπτικοακουστικό εξοπλισμό - υπολογιστές - επισκευές και διαρκή αγαθά αναψυχής και πολιτισμού.
- 1,3% στα *Άλλα αγαθά και υπηρεσίες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως στα άλλα είδη ατομικής φροντίδας.

Όπως μάλιστα αναφέρει περαιτέρω η ΕΛΣΤΑΤ, μέρος του καταγεγραμμένου μηδενικού πληθωρισμού, που αναφέραμε παραπάνω, επηρεάστηκε σε κλαδικό επίπεδο από την αύξηση κυρίως των παρακάτω επιμέρους δεικτών κατά:

- 3,3% στα *Αλκοολούχα ποτά και καπνό*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στον καπνό.
- 0,1% στην *Υγεία*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: φαρμακευτικά προϊόντα, νοσοκομεία και κλινι-

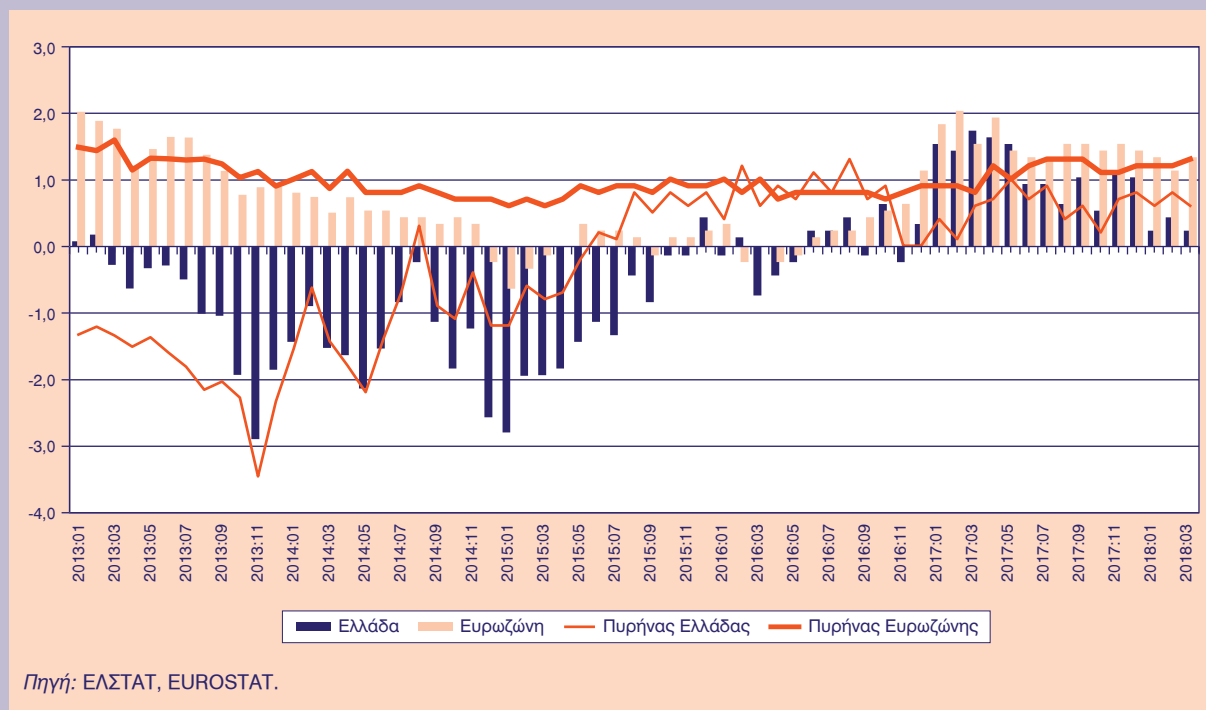
κές. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών κυρίως στις οδοντιατρικές υπηρεσίες.

- 1,6% στις *Μεταφορές*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: εισιτήρια μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο, καύσιμα αυτοκινήτου (βενζίνη) και πετρέλαιο κίνησης. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών κυρίως στη συντήρηση και επισκευή εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς.
- 3,3% στις *Επικοινωνίες*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στις τηλεφωνικές υπηρεσίες.
- 0,2% στην *Εκπαίδευση*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στα δίδακτρα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- 1,4% στα *Ξενοδοχεία - Καφέ - Εστιατόρια*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφενεία-κυλικεία καθώς επίσης και σε ξενοδοχεία-μοτέλ-πανδοχεία.

Σε ό,τι αφορά την πορεία του εναρμονισμένου ΔΤΚ της Ευρωζώνης (Εν. ΔΤΚ-ΕΕ19), μπορούμε να αναφέρουμε εδώ ότι τους τελευταίους 8-10 μήνες κινείται με μια θετική μεταβολή της τάξης του 1,3%-1,5% (1,3%, Μάρτιος του 2018). Το ποσοστό αυτό βέβαια δεν είναι και σε μεγάλη απόσταση από την οροφή/στόχο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2

Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή σε Ελλάδα και Ευρωζώνη,
% μεταβολή (ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

που είναι το 2,0%. Το ίδιο χρονικό διάστημα, ο πυρήνας² του Εν. ΔΤΚ-ΕΕ19 της Ευρωζώνης κινείται σταθερά με θετικές μεταβολές της τάξης του 1,1%-1,3%.

Σε ό,τι αφορά τις μεταβολές του ελληνικού Εν. ΔΤΚ, όπως παρατηρούμε και από το Διάγραμμα 1.2.2, μετά τον Δεκέμβριο του 2017 και μέχρι τώρα (Απρίλιος 2018) αποκλίνουν από τις αντίστοιχες μεταβολές του ΔΤΚ της Ευρωζώνης (Εν. ΔΤΚ-ΕΕ19). Μικρότερη

σχετικά είναι η απόκλιση του πυρήνα του ελληνικού Εν. ΔΤΚ σε σχέση με τον αντίστοιχο της Ευρωζώνης (βλέπε Διάγραμμα 1.2.2). Εν κατακλείδι, και με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, από την αρχή του 2018, διαπιστώνεται ότι η μεταβολή του ελληνικού Εν. ΔΤΚ, αλλά και του πυρήνα του, παρουσιάζει διαφορετική πορεία σε σχέση με αυτή των αντίστοιχων δεικτών της Ευρωζώνης των 19.

2. Στον πυρήνα του Εν. ΔΤΚ- ΕΕ19 δεν περιλαμβάνονται οι τιμές στα μη επεξεργασμένα τρόφιμα και η ενέργεια.

1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

**Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων
Υποδείγματος Παραγόντων
Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης,
Αικατερίνη Τσούμα**

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι επικαιροποιημένες βραχυπρόθεσμες προβλέψεις του ΚΕΠΕ αναφορικά με την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2018¹. Οι εν λόγω προβλέψεις προκύπτουν από την εφαρμογή ενός δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model), αναλυτική περιγραφή του οποίου παρουσιάστηκε στο Τεύχος 15 των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές, οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα, σε τριμηνιαία συχνότητα, κατά τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι

και τον Δεκέμβριο του 2017. Ειδικότερα, στο δείγμα ενσωματώνονται μεταβλητές τόσο από την κατηγορία των πραγματικών μεγεθών (όπως οι κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης, γενικοί και επιμέρους δείκτες που αφορούν τη βιομηχανική παραγωγή, τις λιανικές πωλήσεις, τις ταξιδιωτικές εισπράξεις και την αγορά εργασίας) όσο και από την κατηγορία των ονομαστικών μεγεθών (όπως ο γενικός και επιμέρους δείκτες τιμών καταναλωτή, νομισματικά μεγέθη, αποδόσεις ομολόγων, επιτόκια, συναλλαγματικές ισοτιμίες και δείκτες τιμών κατοικιών). Επιπροσθέτως, το δείγμα περιλαμβάνει και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις των ίδιων των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα (όπως οι δείκτες οικονομικού κλίματος και επιχειρηματικών προσδοκιών). Σημειώνεται ότι η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του προγράμματος Demetra+ που είναι διαθέσιμο από την Eurostat².

Με βάση τις οικονομετρικές εκτιμήσεις όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.3.1, και έχοντας ενσωματώσει τα δημοσιευμένα (προσωρινά) στοιχεία μέχρι και το τέλος του 2017, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το σύνολο του 2018 προβλέπεται στο 2,1%. Η συγκεκριμένη πρόβλεψη αντανακλά μία βελτίωση των οικονομικών συνθηκών

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2018
(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2018			
	2018Q1	2018Q2	2018Q3	2018Q4
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	2,41 [2,34 , 2,48]	1,61 [1,49 , 1,74]	2,01 [1,83 , 2,19]	2,36 [2,12 , 2,59]
Μέσος ρυθμός μεταβολής α΄ & β΄ εξαμήνου	2,01 [1,92 , 2,11]		2,18 [1,98 , 2,39]	
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής	2,10 [1,95 , 2,25]			

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%.

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 4η Μαΐου 2018.

2. Για την εποχική διόρθωση χρησιμοποιήθηκε το φίλτρο TRAMO/SEATS.

σε σχέση με το προηγούμενο έτος, κατά το οποίο ο ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ³ ήταν της τάξεως του 1,4%. Παράλληλα, οι εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής για το πρώτο και δεύτερο εξάμηνο του 2018 κυμαίνονται στο 2,0% και 2,2%, αντίστοιχα. Προκύπτει, συνεπώς, ότι η παρούσα πρόβλεψη για το πρώτο εξάμηνο του 2018 ενσωματώνει μια αναθεώρηση προς τα επάνω της αμέσως προηγούμενης πρόβλεψης του υποδείγματος παραγόντων (1,7%), ενώ σηματοδοτεί μια τάση, έστω και μικρής, ενίσχυσης του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας στο δεύτερο εξάμηνο. Η τάση αυτή αντανακλάται και στους εκτιμώμενους ρυθμούς μεταβολής για τα τέσσερα τρίμηνα του 2018, ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του προηγούμενου έτους, οι οποίοι διαμορφώνονται στο 2,4%, 1,6%, 2,0% και 2,4%.

Οι ως άνω εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ αντικατοπτρίζουν τις βασικές πτυχές των πρόσφατων βραχυπρόθεσμων εξελίξεων στην ελληνική οικονομία, και συνάδουν με τα ενσωματωμένα στοιχεία για το τέταρτο τρίμηνο του 2017. Ειδικότερα, η ενίσχυση του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2017 φαίνεται να μετακυλιέται και στο πρώτο τρίμηνο του 2018, ενώ μια διόρθωση φαίνεται να επέρχεται στο δεύτερο τρίμηνο, όταν η ανοδική πορεία ανακόπτεται προσωρινά, για να συνεχιστεί κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2018. Οι προβλέψεις αυτές αποτελούν μια ένδειξη ότι παρέχονται πλέον οι συνθήκες για μια σταδιακή ανάκαμψη και σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας. Η εν λόγω εξέλιξη συναρτάται, από τη μία πλευρά, με την ευνοϊκή πορεία βασικών μακροοικονομικών συνιστωσών, σε συνδυασμό με την –ισχυρότερη από την αναμενόμενη– οικονομική ανάκαμψη σε συνολικό ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, συνδέεται τόσο με τις θετικές επιδράσεις από τη διαχρονική εξισορρόπηση των δημοσιονομικών μεγεθών και τη σταδιακή προώθηση καίριων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, που εξασφάλισαν τις βασικές συνθήκες χρηματοδότησης της οικονομίας, όσο και με τις προοπτικές για την οριστική ολοκλήρωση των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, καθώς και για την πιθανή διευθέτηση του ζητήματος του ελληνικού χρέους. Συγχρόνως, η έλλειψη ενδείξεων για μια ακόμα ισχυρότερη δυναμική ανάπτυξης μπορεί να οφείλεται σε κάποιες καθυστερήσεις αναφορικά με τη λήψη και εφαρμογή επιπρόσθετων αναγκαίων μέτρων, αλλά κυρίως στη συνολική οικονομική επιβάρυνση που αντιμετωπίζουν επιχειρήσεις και νοικοκυριά.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις και αξιολογήσεις φαίνεται να συμφωνούν με την πρόσφατη ανοδική πορεία ενός σημαντικού αριθμού οικονομικών μεταβλητών, όπως διακρίνεται από τις παρατηρήσεις, σε μη εποχικά διορθωμένη βάση, που αφορούν το τέταρτο τρίμηνο του 2017. Ειδικότερα, ενδεικτικές είναι οι θετικές εξελίξεις: (α) στις επενδύσεις (με εξαίρεση τις κατοικίες), (β) στις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, (γ) στη βιομηχανία, στη βάση τόσο του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής και των υποδεικτών (με εξαίρεση την ενέργεια και τα κεφαλαιουχικά αγαθά), όσο και του γενικού δείκτη κύκλου εργασιών στη βιομηχανία (στο σύνολο, και ιδιαίτερα για την εξωτερική αγορά, με εξαίρεση τα κεφαλαιουχικά αγαθά), (δ) στις ταξιδιωτικές εισπράξεις και τις εισπράξεις από μεταφορές, (ε) στα επιβατηγά αυτοκίνητα, στη βάση των αδειών κυκλοφορίας και του δείκτη για το εμπόριο-συντήρηση-επισκευή αυτοκινήτων, (στ) στην οικοδομική δραστηριότητα σε όρους όγκου στη βάση των οικοδομικών αδειών, (ζ) στο χονδρικό εμπόριο, σύμφωνα με τον δείκτη κύκλου εργασιών, (η) στο Χρηματιστήριο, στη βάση του Γενικού Δείκτη, και (θ) στη διαφορά των επιτοκίων (spread), η οποία υποχώρησε σημαντικά.

Ανοδικά κινήθηκαν ταυτόχρονα αρκετοί από τους δείκτες που αντανακλούν και ενσωματώνουν επιχειρηματικές προσδοκίες σε κλαδικό επίπεδο, κυρίως για τη βιομηχανία, όπως και ορισμένοι από τους δείκτες που αφορούν τις εκτιμήσεις για τις παραγγελίες στη μεταποίηση και τις εξαγωγές, καθώς και ο συνολικός δείκτης οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα. Επιπρόσθετη σημασία αποκτά η συνέχιση της αποκλιμάκωσης της ανεργίας (συνολικά, για τους μακροχρόνια και τους νέους ανέργους) και η διατήρηση της τάσης αύξησης της απασχόλησης (στο σύνολο, αλλά και στους τρεις επιμέρους τομείς, κυρίως δε στον δευτερογενή τομέα), παρά τις συνολικά δυσμενείς συνθήκες που εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν την εγχώρια αγορά εργασίας.

Στην αρνητική πλευρά⁴, ξεχωρίζει η πτώση της βασικής μακροοικονομικής συνιστώσας της ιδιωτικής κατανάλωσης, ενώ αρνητική πορεία ακολούθησαν επίσης ο δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο (ο γενικός, και κυρίως οι δείκτες στις κατηγορίες των μεγάλων καταστημάτων τροφίμων και των τροφίμων-ποτών-καπνού), ο δείκτης κύκλου εργασιών στη βιομηχανία για την εγχώρια αγορά, καθώς και επιμέρους δείκτες που αφορούν τις κατασκευές, όπως ο δείκτης παραγωγής στις κατασκευές. Επίσης, δεν σημειώθηκε κάποια αξιοσημείωτη βελτίωση αναφορικά με τους περισσότερους δείκτες ανταγωνιστικότητας.

3. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη ανακοίνωση της ΕΛΣΤΑΤ για τους Τριμηνιαίους Εθνικούς Λογαριασμούς, με ημερομηνία 5 Μαρτίου 2018.

4. Και εδώ, οι διαπιστώσεις αφορούν την πορεία των μεταβλητών σε μη εποχικά διορθωμένη βάση.

Το πραγματικό ΑΕΠ της χώρας αλλά και το εγχώριο οικονομικό περιβάλλον στο σύνολό του δύνανται να ακολουθήσουν μια περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκή πορεία το 2018, ανάλογα με τις κρίσιμες και αποφασιστικές εξελίξεις που θα επέλθουν σε ένα ευρύτερο φάσμα παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί είναι συνυφασμένοι, από τη μία πλευρά, με την εξέλιξη στις βασικές συνιστώσες του ΑΕΠ: την ιδιωτική κατανάλωση για την τόνωση της εγχώριας ζήτησης, αλλά και των επενδύσεων και των εξαγωγών για την ενίσχυση καίριων κλάδων της οικονομίας, με στόχο τη μεσο-μακροπρόθεσμη ισχυροποίηση της αναπτυξιακής δυναμικής και την εξασφάλιση νέων θέσεων

εργασίας. Από την άλλη πλευρά, συνδέονται με τις προσδοκίες οριστικής εξόδου της χώρας στις αγορές το καλοκαίρι του 2018 και μιας πιθανής εξεύρεσης λύσης στο ζήτημα του ελληνικού χρέους. Ταυτόχρονα, αφορούν τις δυνητικά δυσμενείς επιπτώσεις των οικονομικών μέτρων, τα οποία ενσωματώνουν επιπρόσθετες επιβαρύνσεις για τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά και ασκούν αρνητικές πιέσεις στη φοροδοτική και οικονομική ικανότητα αυτών, αλλά και τους πιθανούς κινδύνους που μπορεί να προκληθούν από γεωπολιτικές εντάσεις και τις όποιες τυχόν δυσμενείς διεθνείς εξελίξεις, σε πολιτικό ή/και οικονομικό επίπεδο.

1.4. Διεθνές περιβάλλον: Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας

Αριστοτέλης Κουτρούλης

Η παγκόσμια οικονομία δείχνει να πορεύεται σε ένα μονοπάτι σταθερής ανάπτυξης. Αν και οι ρυθμοί μεταβολής του ΑΕΠ διαφέρουν κατά γεωγραφική περιοχή, ο βαθμός συγχρονισμού μεταξύ των περισσότερων εθνικών οικονομιών παραμένει υψηλός. Οι κίνδυνοι που απειλούν την ομαλή εξέλιξη της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας φαίνεται να έχουν αυξηθεί.

1.4.1. Γενική αξιολόγηση των εξελίξεων στην παγκόσμια οικονομία

Οικονομική δραστηριότητα

Σύμφωνα με τις αναθεωρημένες προβλέψεις των διεθνών οργανισμών, ο ρυθμός ανόδου του παγκόσμιου ΑΕΠ κατά το τρέχον και το επόμενο έτος θα διατηρήσει τον δυναμισμό που επέδειξε το 2017 φτάνοντας το 3,9% (βλ. Πίνακα 1.4.1). Προς αυτή την κατεύθυνση αναμένεται να συμβάλει η περαιτέρω ενίσχυση της ιδιωτικής κατανάλωσης καθώς και η επιτάχυνση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, εν μέσω ενός ευνοϊκού επενδυτικού κλίματος που επικρατεί στις περισσότερες ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες. Ανάλογη συνδρομή εκτιμάται ότι θα προέλθει και από άλλους παράγοντες, όπως η έντονη μεταποιητική δραστηριότητα, ο αυξανόμενος όγκος των διεθνών εμπορικών συναλλαγών και η υποστηρικτική οικονομική πολιτική.

Παρόλο που η παγκόσμια οικονομία φαίνεται να πορεύεται σε ένα μονοπάτι σταθερής ανάπτυξης, οι κίνδυνοι παρέκκλισης από αυτή την πορεία είναι υπαρκτοί. Ειδικότερα, οι κίνδυνοι που απειλούν την ομαλή εξέλιξη της οικονομικής δραστηριότητας σχετίζονται με: (α) την κλιμάκωση των προστατευτικών μέτρων έναντι του διεθνούς εμπορίου, (β) την απότομη ανα-

προσαρμογή των αγοραίων τιμών των υλικών και άυλων περιουσιακών στοιχείων, (γ) τις απροσδόκητες μεταβολές στη νομισματική πολιτική των προηγμένων οικονομιών και (δ) τη διατήρηση του δημόσιου χρέους σε υψηλά επίπεδα για ένα μεγάλο αριθμό εθνικών οικονομιών. Όπως και στο παρελθόν, το ενδεχόμενο δημιουργίας ανεξέλεγκτων εντάσεων σε 'ευαίσθητες' γεωγραφικές περιοχές (π.χ. Μέση Ανατολή, Κορεατική Χερσόνησος) εξακολουθεί να αποτελεί πηγή αβεβαιότητας και πιθανό παράγοντα αποσταθεροποίησης της παγκόσμιας οικονομίας.

Πληθωρισμός και απασχόληση

Σε σχέση με το 2017, ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) στο σύνολο των προηγμένων οικονομιών αναμένεται να αυξηθεί οριακά κατά το τρέχον έτος και να κυμανθεί γύρω από το 2% (βλ. Πίνακα 1.4.2). Καθώς ο πυρήνας του πληθωρισμού δεν αναμένεται να παρουσιάσει αξιόλογες μεταβολές, ως βασική αιτία για την οριακή επιτάχυνση του ΔΤΚ στον ανεπτυγμένο κόσμο προβάλλεται η ανοδική πορεία των τιμών των καυσίμων και άλλων βασικών εμπορευμάτων. Ανάλογες τάσεις φαίνεται να χαρακτηρίζουν την πορεία του ΔΤΚ στο σύνολο των αναπτυσσόμενων οικονομιών, με τον πληθωρισμό να αναμένεται ότι θα κυμανθεί γύρω από το 4,6%. Για το 2019 αναμένεται μικρή υποχώρηση του πληθωρισμού τόσο στις προηγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Ως ένα βαθμό, η πρόβλεψη αυτή στηρίζεται στην υπόθεση αντιστροφής της ανοδικής πορείας των διεθνών τιμών του πετρελαίου κατά τη διάρκεια του επόμενου έτους.

Στις τελευταίες εκθέσεις των διεθνών οργανισμών γίνεται λόγος για μια γενικευμένη βελτίωση των συνθηκών που επικρατούν στην αγορά εργασίας στις περισσότερες οικονομίες του κόσμου. Ως ένα βαθμό, το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από τις εκτιμήσεις του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας σχετικά με τη μελλοντική πορεία των ποσοστών ανεργίας σε προηγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες (βλ. Πίνακα 1.4.3). Παρ' όλα αυτά, οι προβλεπόμενοι ετήσιοι ρυθμοί μείωσης της ανεργίας δεν φαίνεται να συμβαδίζουν με τις αντίστοιχες μεταβολές στην οικονομική δραστηριότητα. Με άλλα λόγια, η αποκλιμάκωση της ανεργίας, τόσο στις προηγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, δείχνει να υστερεί χρονολογικά έναντι θετικών εξελίξεων στην παραγωγική δραστηριότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Πραγματικό Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν^{1,2}*(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)*

	2017*				2018**				2019**			
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ
Παγκόσμια οικονομία	3,8	3,7	3,7	3,7	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9	3,8	3,9
Προηγμένες οικονομίες	2,3	:	2,3	:	2,5	:	2,2	:	2,2	:	2,1	:
ΗΠΑ	2,3	2,3	2,3	2,3	2,9	2,9	2,5	2,9	2,7	2,7	2,3	2,8
Ευρωζώνη	2,3	2,4	2,3	2,5	2,4	2,3	2,1	2,3	2,0	2,0	1,9	2,1
Ιαπωνία	1,7	1,7	1,7	1,7	1,2	1,3	1,6	1,5	0,9	1,1	1,5	1,1
Ηνωμένο Βασίλειο	1,8	1,8	:	1,7	1,6	1,5	:	1,5	1,5	1,2	:	1,1
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	4,8	:	4,6	:	4,9	:	4,8	:	5,1	:	4,8	:
Βραζιλία	1,0	1,0	1,0	1,0	2,3	2,4	2,4	2,2	2,5	2,6	2,7	2,4
Ρωσία	1,5	1,5	1,5	1,5	1,7	1,7	1,7	1,8	1,5	1,6	1,7	1,5
Ινδία	6,7	6,4	6,7	6,6	7,4	7,4	7,5	7,2	7,8	7,6	7,6	7,5
Κίνα	6,9	6,9	6,9	6,9	6,6	6,6	6,5	6,7	6,4	6,3	6,3	6,4

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook*, April 2018· OECD, *OECD Interim Economic Outlook*, March 2018· European Commission, *European Economic Forecast*, Spring 2018· United Nations, *World Economic Situation and Prospects 2018* (Update as of mid-2018).

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

1. Οι αποκλίσεις που υπάρχουν στις εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών οφείλονται, μεταξύ άλλων, στη χρησιμοποίηση διαφορετικών οικονομικών υποδειγμάτων, την υιοθέτηση εναλλακτικών υποθέσεων, καθώς και στη διαφορετική χρονική στιγμή που πραγματοποιούνται οι προβλέψεις από την κάθε ερευνητική ομάδα.

2. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.2 Πληθωρισμός¹*(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)*

	2017		2018*		2019*	
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΔΝΤ	ΕΕ
Προηγμένες οικονομίες	1,7	:	2,0	:	1,9	:
ΗΠΑ	2,1	2,1	2,5	2,2	2,4	2,2
Ευρωζώνη	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6
Ιαπωνία	0,5	0,5	1,1	1,0	1,1	1,1
Ηνωμένο Βασίλειο	2,7	2,7	2,2	2,5	2,2	1,9
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	4,0	:	4,6	:	4,3	:
Βραζιλία	3,4	:	3,5	:	4,2	:
Ρωσία	3,7	:	2,8	:	3,7	:
Ινδία	3,6	:	5,0	:	5,0	:
Κίνα	1,6	:	2,5	:	2,6	:

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook*, April 2018· European Commission, *European Economic Forecast*, Spring 2018.

* Προβλέψεις.

1. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.3 Ανεργία

	Ποσοστά ανεργίας			Εκατομμύρια άτομα		
	2017	2018*	2019*	2017	2018*	2019*
Παγκόσμια οικονομία	5,6	5,5	5,5	192,7	192,3	193,6
Προηγμένες οικονομίες	5,7	5,5	5,4	34,1	32,8	32,4
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	5,3	5,3	5,3	15,6	16,1	16,6
Αναδυόμενες οικονομίες	5,6	5,5	5,5	143	143,4	144,6

Πηγές: International Labour Office, *World Employment Social Outlook, Trends 2018*.

* Προβλέψεις.

1.4.2. Οικονομικές εξελίξεις ανά τον κόσμο

Προηγμένες οικονομίες

Για το τρέχον και το επόμενο έτος η μεταβολή του ΑΕΠ στο σύνολο των προηγμένων οικονομιών αναμένεται να κυμανθεί περίπου στα ίδια επίπεδα με αυτά του 2017 (2,3%). Η εκτίμηση αυτή αντανακλά έναν υψηλό βαθμό συγχρονισμού της ανάκαμψης όλων των μεγάλων οικονομιών του προηγμένου κόσμου κατά την τρέχουσα περίοδο.

ΗΠΑ: Σύμφωνα με τους περισσότερους δείκτες οικονομικής συγκυρίας, η οικονομία των ΗΠΑ φαίνεται να βρίσκεται πολύ κοντά στο σημείο πλήρους απασχόλησης των παραγωγικών συντελεστών της. Η ανεργία έχει πέσει στο 4,1%, ενώ η αναλογία δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας προς τον αριθμό των ατόμων που αναζητούν εργασία βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο μετά το 2000. Η έντονη οικονομική δραστηριότητα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε προσωρινούς παράγοντες, όπως είναι η τόνωση της ζήτησης με δημοσιονομικά μέτρα. Εδώ, βέβαια, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η τρέχουσα επεκτατική δημοσιονομική πολιτική θα αντιστραφεί σύντομα ή θα αποκτήσει έναν μονιμότερο χαρακτήρα. Αν επικρατήσει το δεύτερο σενάριο, τότε ο συνδυασμός επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής με την άνοδο των επιτοκίων από την Ομοσπονδιακή Τράπεζα υποδηλώνει, ενδεχομένως, τη διάθεση των αμερικανικών οικονομικών αρχών να δημιουργήσουν εκ νέου έναν μηχανισμό απορρόφησης των (εξωτερικών) πλεονασμάτων άλλων χωρών μέσω της αυξημένης ζήτησης για εισαγωγές και της ανακύκλωσης των εσόδων από τις εξαγωγές των πλεονασματικών χωρών στο αμερικανικό χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Ευρωζώνη: Η οικονομία της Ευρωζώνης εμφανίζει τάσεις σταθεροποίησης και σταδιακής ανάκαμψης.

Ο ρυθμός οικονομικής επέκτασης το 2018 θα κινηθεί στα ίδια επίπεδα με πέρυσι (2,3%), κυρίως χάρη στην αυξημένη εγχώρια και εξωτερική ζήτηση, τις βελτιωμένες συνθήκες στην αγορά εργασίας και την αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος των καταναλωτών. Δεδομένης της χαλαρής νομισματικής πολιτικής από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) καθ' όλη τη διάρκεια του τρέχοντος έτους, η οικονομία αναμένεται να ενισχυθεί περαιτέρω από τις επιχειρηματικές επενδύσεις και τις κατασκευές. Σε ό,τι αφορά τις τιμές, ο πληθωρισμός δεν αναμένεται να απομακρυνθεί από το 1,5% του περασμένου έτους. Αν και αυτή η εκτίμηση υποδηλώνει την απουσία πληθωριστικών πιέσεων, οι περισσότεροι αναλυτές εκτιμούν ότι η ΕΚΤ θα προχωρήσει στην ομαλοποίηση της νομισματικής πολιτικής της το 2019. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης κατά 0,2 έως 0,4 ποσοστιαία μονάδα το επόμενο έτος.

Ιαπωνία: Το 2018 η ιαπωνική οικονομία θα διατηρήσει το μεγαλύτερο μέρος του δυναμισμού που επέδειξε το περασμένο έτος. Προς αυτή την κατεύθυνση αναμένεται να συμβάλει τόσο η εγχώρια όσο και η εξωτερική ζήτηση. Βασικό ρόλο στην τόνωση της εγχώριας ζήτησης αναμένεται να παίξει η αυξανόμενη κερδοφορία των επιχειρήσεων και η σταδιακή αύξηση των πραγματικών μισθών λόγω των πιέσεων που έχουν δημιουργηθεί στην αγορά εργασίας. Προς το παρόν, ο μεγαλύτερος κίνδυνος που αντιμετωπίζει η ιαπωνική οικονομία σχετίζεται με το ενδεχόμενο μιας μεγάλης ανατίμησης του ιαπωνικού γιεν και τις επιπτώσεις που θα έχει μια τέτοια εξέλιξη στις εξαγωγές της χώρας.

Ηνωμένο Βασίλειο: Σε αντιδιαστολή με την πλειονότητα των ευρωπαϊκών χωρών εκτός Ευρωζώνης, η οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου εμφανίζει σημάδια 'κόπωσης', με τον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης να

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.4 Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές στο διεθνές εμπόριο¹

		2016	2017	2018*	2019*
Όγκος διεθνούς εμπορίου (αγαθά & υπηρεσίες)		2,3	4,9	5,1	4,7
Εισαγωγές	Προηγμένες οικονομίες	2,7	4,0	5,1	4,5
	Αναπτυσσόμενες οικονομίες	1,8	6,4	6,0	5,6
Εξαγωγές	Προηγμένες οικονομίες	2,0	4,2	4,5	3,9
	Αναπτυσσόμενες οικονομίες	2,6	6,4	5,1	5,3

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook*, April 2018.

* Προβλέψεις.

1. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

μειώνεται από έτος σε έτος (1,5% και 1,2% το 2018 και 2019, αντίστοιχα, από 1,8% το 2017). Οι εκτιμήσεις αυτές αντανακλούν την αδυναμία της βρετανικής οικονομίας να εκμεταλλευτεί το ιδιαίτερα ευνοϊκό εξωτερικό της περιβάλλον λόγω της μεγάλης αβεβαιότητας που περιβάλλει τους όρους εξόδου της χώρας από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Αναπτυσσόμενες οικονομίες

Η μεταβολή του ΑΕΠ στο σύνολο των αναπτυσσόμενων και αναδυόμενων οικονομιών το 2018 και το 2019 αναμένεται να κινηθεί γύρω από το 5%. Ως συνήθως, οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης αναμένεται να είναι ισχυρότεροι στις δύο κινητήριες δυνάμεις του αναπτυσσόμενου κόσμου, την Κίνα και την Ινδία (βλ. Πίνακα 1.4.1). Πέρα από τους υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, οι δύο αυτές χώρες παρουσιάζουν ομοιότητες και ως προς τους βασικούς άξονες πάνω στους οποίους στηρίζεται η τρέχουσα δυναμική των οικονομιών τους (π.χ. αυξήσεις σε ιδιωτική κατανάληψη, δημόσιες δαπάνες και εξαγωγές). Στον υπόλοιπο αναπτυσσόμενο κόσμο, ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης διαφέρει από περιοχή σε περιοχή, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε οικονομίας και τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν. Για παράδειγμα, η τάση ενίσχυσης των διεθνών ενεργειακών τιμών, παράλληλα με τη διοργάνωση του Παγκόσμιου Κυπέλου ποδοσφαίρου, αναμένεται να τονώσουν περαιτέρω τη ρωσική οικονομία κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους. Ανάλογα θετικές επιδράσεις αναμένεται να επιφέρουν οι αυξήσεις στις τιμές των βασικών εμπορευμάτων στην οικονομία της Βραζιλίας.

1.4.3. Διεθνές εμπόριο

Για δεύτερη συνεχή χρονιά το διεθνές εμπόριο φαίνεται να διατηρεί τον ρόλο του ως βασικός μηχανισμός μετάδοσης και γεωγραφικής εξάπλωσης της οικονομικής ανάκαμψης. Ειδικότερα, ο ρυθμός ανόδου του διεθνούς εμπορίου το 2018 αναμένεται να επιταχυνθεί στο 5,1% από 4,9% το 2017. Στην επιτάχυνση αυτή εκτιμάται ότι θα συμβάλει το ολοένα αυξανόμενο προϊόν της παγκόσμιας μεταποιητικής βιομηχανίας, η γενικευμένη αύξηση της ζήτησης για καταναλωτικά προϊόντα και η περαιτέρω αύξηση των επενδύσεων των επιχειρήσεων.

Αναφορικά με τις τιμές των βασικών εμπορευμάτων, η αυξημένη παγκόσμια ζήτηση για μεταλλικά και ενεργειακά προϊόντα εκτιμάται ότι θα διατηρήσει τις τιμές των αντίστοιχων προϊόντων σε ανοδική πορεία. Όσον αφορά ειδικά το πετρέλαιο, οι τελευταίες προβλέψεις των διεθνών οργανισμών τοποθετούν τη μέση τιμή του για το 2018 στα 67 δολάρια ανά βαρέλι περίπου.

Βιβλιογραφία

European Commission (2018), "European Economic Forecast, Spring 2018", Institutional Paper 077.

International Labour Office (2018), *World Employment and Social Outlook, Trends 2018*, International Labour Organization, Geneva.

International Monetary Fund, (2018), *World Economic Outlook, Cyclical Upswing, Structural Change*, IMF, Washington, DC.

OECD (2018), *OECD Interim Economic Outlook* (13 March 2018).

United Nations, (2018), *World Economic Situation and Prospects 2018 (Update as of mid-2018)*, United Nations, New York.

1.5. Πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων

Ελευθερία Παναγιώτου

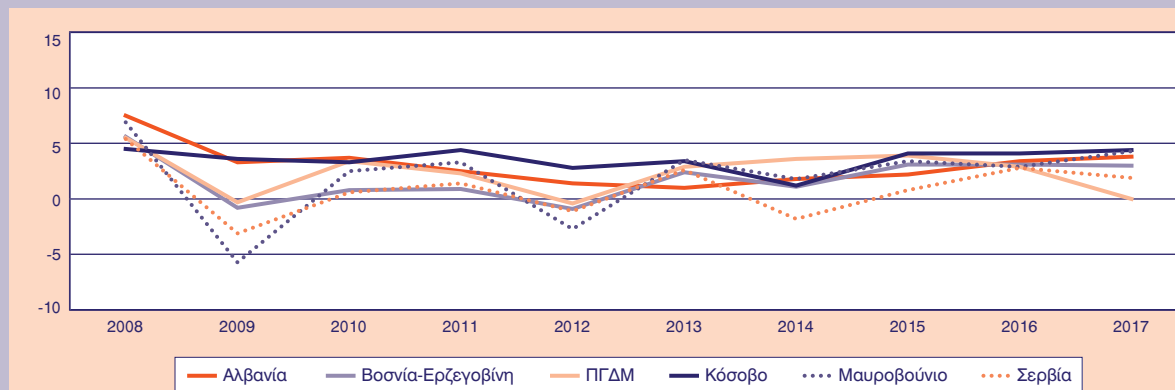
1.5.1. Ανάπτυξη

Η αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων επιβραδύνθηκε, από 3,1% το 2016, σε ένα εκτιμώμενο 2,4% το 2017, λόγω των χαμηλότερων ρυθμών ανάπτυξης στη Σερβία και την ΠΓΔΜ (Διάγραμμα 1.5.1). Στη Σερβία, η αύξηση του ΑΕΠ έπεσε από 2,8% το 2016 σε 1,9% το 2017, λόγω του βαρύ χειμώνα και της καλοκαιρινής ξηρασίας που οδήγησαν σε σημαντική μείωση της παραγωγής ενέργειας και της γεωργικής παραγωγής (περίπου 10%). Η ταχεία αύξηση των εισαγωγών –ιδιαίτερα οι εισαγωγές πετρελαίου και τροφίμων– αντισταθμίστηκε από μία μέτρια αύξηση των εξαγωγών. Αν και η βιομηχανική παραγωγή και οι υπηρεσίες ανέκαμψαν το 2017 –με την ανάπτυξη του εμπορίου, των μεταφορών και του τουρισμού– δεν ήταν αρκετό για να αντισταθμιστεί η πτώση της γεωργικής παραγωγής. Η ιδιωτική κατανάλωση, υπό την ώθηση της αύξησης της απασχόλησης και των πιστώσεων προς τα νοικοκυριά, αλλά και των υψηλότερων μισθών, αποτέλεσε σημαντική πηγή οικονομικής ανάπτυξης. Στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ),

η παρατεταμένη πολιτική αναταραχή του 2015-17 οδήγησε στην απότομη πτώση των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων, και συνέβαλε στην επιβράδυνση της ανάπτυξης, η οποία από 2,9% το 2016, έφτασε να είναι πλέον μηδενική. Η ιδιωτική κατανάλωση ήταν ο μόνος παράγοντας που συνέβαλε στην ανάπτυξη το 2017, καθώς –όπως συνέβη στη Σερβία– ωθήθηκε από την υψηλότερη απασχόληση, την αυξανόμενη πίστωση στα νοικοκυριά και τους υψηλότερους μισθούς.

Ωστόσο, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία στην περιοχή, είχε σταθερή ανάπτυξη, κατ' εκτίμηση 3%, και ο δυναμισμός των μικρότερων οικονομιών συνέβαλε επίσης στην περιφερειακή ανάπτυξη. Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη η ανάπτυξη προήλθε σε μεγάλο βαθμό από την ιδιωτική κατανάλωση, τις επενδύσεις και την ανάπτυξη των υπηρεσιών. Το πραγματικό ΑΕΠ της Αλβανίας αυξήθηκε κατά 3,8% το 2017, κυρίως λόγω των ιδιωτικών επενδύσεων και της κατανάλωσης. Η δυναμική των επενδύσεων αφορούσε κυρίως δύο μεγάλα ενεργειακά έργα που χρηματοδοτήθηκαν από ξένες άμεσες επενδύσεις (ΞΑΕ), τον Διαδριατικό αγωγό (Trans Adriatic Pipeline) και τον υδροηλεκτρικό σταθμό της Devoll. Η συνεχής ανάκαμψη της απασχόλησης, των μισθών και της πίστωσης των νοικοκυριών ενίσχυσε την ιδιωτική κατανάλωση. Ο τουρισμός και η ανάκαμψη των εξαγωγών εμπορευμάτων αντιστάθμισαν με το παραπάνω την αύξηση των εισαγωγών μηχανημάτων και εξοπλισμού που αφορούσαν τις επενδύσεις, και των εισαγωγών ενέργειας που ήταν αναγκαίες λόγω της ξηρασίας. Το ΑΕΠ του Κοσόβου αυξήθηκε κατά ένα εκτιμώμενο 4,4% το 2017, κυρίως λόγω των αυ-

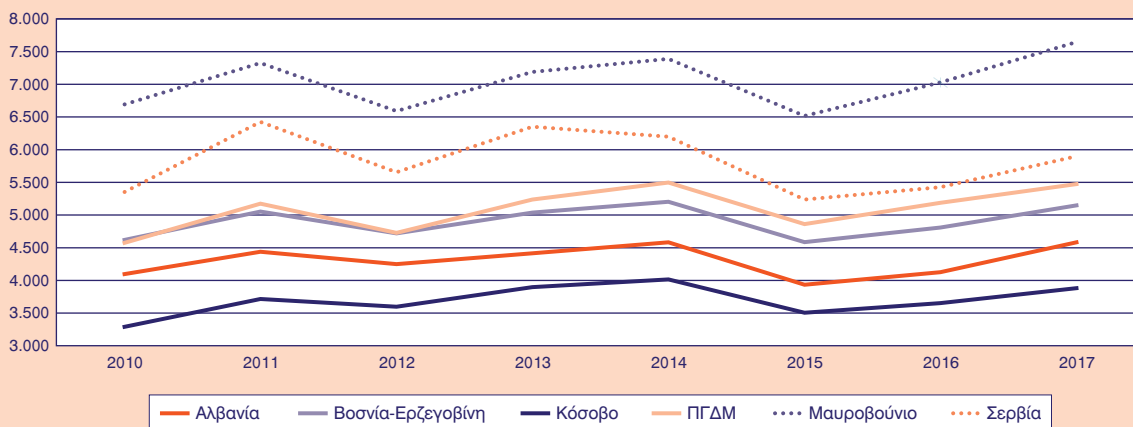
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.1
Δυτικά Βαλκάνια, ΑΕΠ (% μεταβολής)

Πηγή: IMF, World Economic Outlook, April 2018.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.2

Δυτικά Βαλκάνια, Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (US\$)

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook*, April 2018.

ξημένων δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων και της ανάκαμψης των εξαγωγών. Οι εξαγωγές, με υψηλότερες τιμές στα βασικά μέταλλα, καθώς και υψηλότερη παραγωγή και υψηλότερες εξαγωγές υπηρεσιών, πρόσθεσαν 3,6 ποσοστιαίες μονάδες στην ανάπτυξη. Οι ιδιωτικές επενδύσεις ενθαρρύνθηκαν από ένα ελκυστικότερο επιχειρηματικό περιβάλλον, καλύτερες επιλογές χρηματοδότησης και περισσότερες εισροές ΞΑΕ. Οι δημόσιες επενδύσεις χάρισαν 3 ποσοστιαίες μονάδες στην ανάπτυξη, έναντι 2,1. Η επέκταση των υπηρεσιών (ιδίως στους τομείς των κατασκευών, του εμπορίου, των χρηματοπιστωτικών και των μεταφορών) πρόσθεσε 2,6 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ η γεωργία και η βιομηχανία συνέβαλαν μόνο κατά 0,4 και 0,7 ποσοστιαίες μονάδες, αντίστοιχα. Τέλος, η οικονομία του Μαυροβουνίου αναπτύχθηκε κατά περίπου 4,3% το 2017, βοηθούμενη από την κατανάλωση των νοικοκυριών και τις επενδύσεις: οι επενδύσεις έφεραν 5 ποσοστιαίες μονάδες, καθώς η κατασκευή της εθνικής οδού Bar-Boljare και η κατασκευή κατοικιών επιταχύνθηκαν, ενώ αυξήθηκε και η κατανάλωση των νοικοκυριών χάρη στην αύξηση των μισθών και της απασχόλησης, προσθέτοντας έτσι 3,7 ποσοστιαίες μονάδες στην αύξηση του ΑΕΠ.

Μετά από έντονη συρρίκνωση το 2015, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αυξήθηκε σταθερά σε όλες τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων τα επόμενα δύο χρόνια: στην Αλβανία αυξήθηκε από \$3.935 το 2015 σε \$4.582 το 2017, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη από \$4.586 σε \$5.148, στην ΠΓΔΜ από \$4.860 σε \$5.474, στο Κόσοβο από \$3.506 σε \$3.880, στο Μαυροβούνιο από \$6.517 σε \$7.647 (το πιο υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην περιοχή) και στη Σερβία από \$5.237 σε \$5.899 (Διάγραμμα 1.5.2).

1.5.2. Απασχόληση

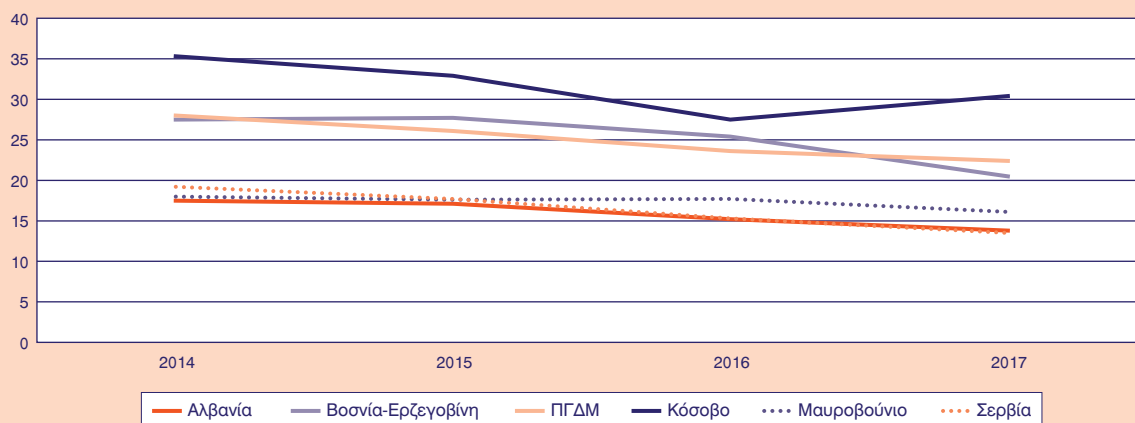
Η ανεργία μειώθηκε σε όλες τις χώρες της περιοχής εκτός από το Κόσοβο (Διάγραμμα 1.5.3). Σύμφωνα με τα στοιχεία, τον Σεπτέμβριο του 2017 υπήρχαν 1,24 εκατομμύρια άνεργοι, -5,6% λιγότεροι σε ένα χρόνο. Κατά την ίδια περίοδο, δημιουργήθηκαν περίπου 190.000 νέες θέσεις εργασίας στα Δυτικά Βαλκάνια, με την απασχόληση να αυξάνεται σε όλες τις χώρες. Το μέσο ποσοστό απασχόλησης στα Δυτικά Βαλκάνια αυξανόταν κατά 1,2 μονάδες ετησίως, φθάνοντας το 44,2% τον Σεπτέμβριο του 2017. Σε όλες τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων –εκτός του Κοσόβου– πάνω από το 80% των νέων θέσεων εργασίας το 2017 αφορούσε τον κλάδο των υπηρεσιών (κυρίως στο χονδρικό και το λιανικό εμπόριο). Η ανεργία των νέων στα Δυτικά Βαλκάνια μειώθηκε σε 31,5% τον Σεπτέμβριο του 2017 (307.000 λιγότεροι άνεργοι νέοι), 6 ποσοστιαίες μονάδες κάτω από το ποσοστό του Σεπτεμβρίου 2016.

Στην Αλβανία η απασχόληση αυξήθηκε κατά 3,3% το 2017, μετά την εντυπωσιακή άνοδό της, κατά 6,5% το 2016. Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας αυξήθηκε σε 58,3%. Το 2017 το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε κατά 1,4 ποσοστιαίες μονάδες σε 13,6% –ιστορικό χαμηλό για τη χώρα. Με ποσοστό 26%, η ανεργία των νέων στην Αλβανία είναι η χαμηλότερη στην περιοχή. Η ανεργία στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη μειώθηκε από 25,4% το 2016 σε 20,5% το 2017– η μεγαλύτερη μείωση ανεργίας στην περιοχή κατά την περίοδο αυτή. Ωστόσο, αυτό οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στη μείωση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας καθώς οι άνθρωποι μετανάστευσαν ή σταμάτησαν να αναζητούν εργασία. Επιπλέον, αν και η μακροχρόνια ανεργ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.3

Δυτικά Βαλκάνια, Ανεργία (% μεταβολής)

Πηγή: IMF, World Economic Outlook, April 2018.

για στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη μειώθηκε σχεδόν κατά 3,4% το 2017, το 82% επί της συνολικής ανεργίας εξακολουθεί να αποτελεί ένα πολύ υψηλό ποσοστό. Η απασχόληση το 2017 βρισκόταν στο χαμηλό 33,9%. Το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης της απασχόλησης προήλθε από τους κλάδους της γεωργίας και των υπηρεσιών, ενώ η βιομηχανική απασχόληση μειώθηκε σε απόλυτες τιμές.

Στην ΠΓΔΜ, η απασχόληση αυξήθηκε κατά 2,4% το 2017, κατά το πρώτο εξάμηνο του έτους, εν μέρει με τη βοήθεια επιδοτήσεων οι οποίες συνέβαλαν στη δημιουργία περισσότερων από 5.000 θέσεων εργασίας (η πολιτική αυτή διακόπηκε από τη νέα κυβέρνηση μετά τον Ιούλιο του 2017). Ωστόσο, στο 44,5%, το ποσοστό απασχόλησης εξακολουθεί να είναι χαμηλό. Οι περισσότερες θέσεις απασχόλησης δημιουργήθηκαν στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, στις μεταφορές, στην αποθήκευση και στη μεταποίηση –κλάδοι που συνδέονται περισσότερο με τις ΞΑΕ που επωφελούνται από φοροαπαλλαγές και άλλες μορφές κρατικής στήριξης. Το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε στο ιστορικό χαμηλό του 22,4% το 2017 –από το οποίο το 81% είναι μακροπρόθεσμο– ενώ η ανεργία των νέων μειώθηκε κατά 1,5 ποσοστιαία μονάδα στο 46,7%. Στο Κόσοβο, η υψηλότερη ανάπτυξη συνέβαλε στη δημιουργία θέσεων εργασίας το 2017. Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας αυξήθηκε κατά 3,8 ποσοστιαίες μονάδες και η απασχόληση αυξήθηκε κατά 1,7 ποσοστιαίες μονάδες· παρ' όλα αυτά αυξήθηκε και η ανεργία (κατά 3,3 ποσοστιαίες μονάδες) στο 30,4%, καθώς περισσότεροι άνθρωποι, ιδίως νέοι, εισήλθαν στην αγορά εργασίας με ταχύτερο ρυθμό από αυτόν της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Πάνω από το 70% της ανεργίας είναι μακροπρόθεσμη, και η

απασχόληση εξακολουθεί να είναι μόνο στο 29,7%. Η απασχόληση αυξήθηκε στον τομέα της πληροφόρησης, της βιομηχανικής παραγωγής, της γεωργίας, του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, των επικοινωνιών, και των υπηρεσιών υποστήριξης και διοικητικών δραστηριοτήτων. Η ανεργία των νέων μειώθηκε από 52,4% το 2016 σε 51,6%. Το Κόσοβο ήταν η μόνη χώρα στην περιοχή όπου σημαντικότερος παράγοντας για την αύξηση της απασχόλησης ήταν η βιομηχανία –και όχι οι υπηρεσίες: Σε αυτό συνέβαλε κατά πολύ η αύξηση, από πλευράς ΕΕ, της ζήτησης μετάλλου από τη χώρα αυτή.

Στο Μαυροβούνιο, η απασχόληση αυξήθηκε κατά 2,3% κατά τη διάρκεια του έτους, φθάνοντας το 45,9% το 2017. Το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε από 17,7% το 2016 σε 16,1% το 2017 (Διάγραμμα 1.5.3), και η ανεργία των νέων μειώθηκε από 36,1% σε 32% κατά την ίδια περίοδο. Στη Σερβία, παρά την αρνητική επίδραση των καιρικών συνθηκών στη γεωργική δραστηριότητα, η απασχόληση αυξήθηκε κατά περίπου 3% το 2017 σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Το μέσο ποσοστό απασχόλησης του 2017 έφθασε στο υψηλότερο επίπεδο του 46,7%, με κορυφαίο τον κλάδο των υπηρεσιών που δημιούργησε 33.000 νέες θέσεις εργασίας (το ένα τέταρτο των οποίων στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο), χάρη στην υψηλότερη κατανάλωση και τις ταχέως εξελισσόμενες εξαγωγές υπηρεσιών. Η βιομηχανία δημιούργησε άλλες 23.700 θέσεις εργασίας (6% αύξηση της απασχόλησης σε αυτόν τον κλάδο). Μια πρόσθετη ώθηση προήλθε από τη μεγαλύτερη ζήτηση από την ΕΕ για τα προϊόντα της σερβικής αυτοκινητοβιομηχανίας. Επιπλέον, ο αριθμός των εγγεγραμμένων επιχειρηματιών αυξήθηκε κατά 5,9% το 2017. Η ανεργία μειώθηκε από 15,3% το 2016 σε

13,5% το 2017, το χαμηλότερο ποσοστό στην περιοχή. Η ανεργία των νέων μειώθηκε επίσης από 35,0% σε 32,0% την ίδια περίοδο.

1.5.3. Δημοσιονομικά ισοζύγια

Αν και τα περισσότερα κράτη είχαν μεγαλύτερα έσοδα (κυρίως μέσω της βελτιωμένης είσπραξης φόρων), λίγα ήταν εκείνα που αξιοποίησαν την ευκαιρία βελτίωσης της δημοσιονομικής ισορροπίας: στις περισσότερες περιπτώσεις, τα υψηλότερα έσοδα οδήγησαν σε υψηλότερες δαπάνες και υψηλότερα ελλείμματα στην περιοχή. Η εξαίρεση ήταν η Σερβία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπου οι συνεχιζόμενες προσπάθειες εξυγίανσης, σε συνδυασμό με τις χαμηλότερες επιδοτήσεις στις κρατικές επιχειρήσεις, οδήγησαν σε δημοσιονομικά πλεονάσματα το 2017. Αντιθέτως, το Μαυροβούνιο κατέγραψε τη μεγαλύτερη αύξηση του ελλείμματος, 2,3% του ΑΕΠ, λόγω πρόσθετων δαπανών για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου Bar-Boljare. Ωστόσο, το 2017, η χώρα εισήγαγε μεταρρυθμίσεις για τη συγκράτηση των τρεχουσών δαπανών, την κατάργηση μη στοχοθετημένων κοινωνικών παροχών και τη μείωση των δαπανών για τους μισθούς του Δημοσίου. Η Αλβανία αύξησε τις δημόσιες επενδυτικές δραστηριότητες (δημόσιες υποδομές και επιδοτήσεις ενέργειας), η ΠΓΔΜ διέθεσε επιπλέον κονδύλια για την υγεία, τις συντάξεις, τις επιδοτήσεις και την κοινωνική βοήθεια, ενώ το Κόσοβο επέλεξε να αυξήσει τις συντάξεις και τα οφέλη για τους παλαιμάχους πολεμιστές, καθώς και τις δημόσιες επενδύσεις, όπως αυτή του αυτοκινητόδρομου Route 6.

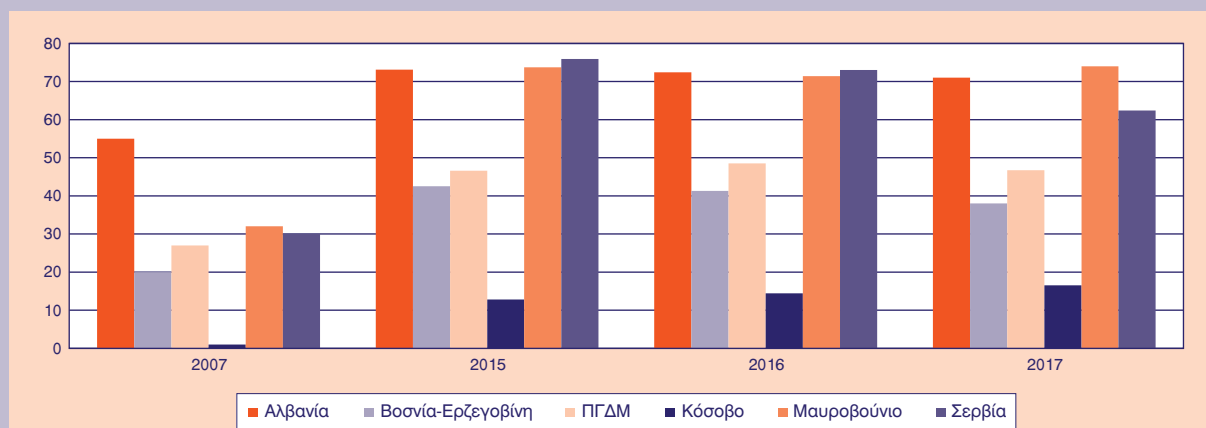
Οι χώρες που έφεραν εις πέρας το έργο της δημοσιονομικής εξυγίανσης, πέτυχαν και ελάφρυνση του

δημόσιου χρέους τους (Διάγραμμα 1.5.4). Ο συνδυασμός οικονομικής ανάπτυξης, δημοσιονομικής πειθαρχίας και ενεργής διαχείρισης του χρέους το 2017, μείωσε το δημόσιο χρέος και το χρέος με εγγύηση του Δημοσίου στη Σερβία, την Αλβανία, την ΠΓΔΜ και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Μεταξύ του 2016 και του 2017, το χρέος με εγγύηση του Δημοσίου μειώθηκε από το 73% στο 62,4% του ΑΕΠ στη Σερβία, από το 72,4% στο 71,0% στην Αλβανία, από το 48,5% στο 46,7% στην ΠΓΔΜ και από το 41,3% στο 38,0% στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Αντιθέτως, το χρέος με εγγύηση του Δημοσίου του Μαυροβουνίου αυξήθηκε από 71,4% του ΑΕΠ σε 74%, και του Κόσοβου, ενώ εξακολουθεί να είναι το χαμηλότερο στην περιοχή (16,5% του ΑΕΠ το 2017), συνεχίζει να αυξάνεται από το 2014.

1.5.4. Τραπεζική χρηματοδότηση

Το 2017, το υπόλοιπο των τραπεζικών πιστοδοτήσεων προς τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις αυξήθηκε σε όλη στην περιοχή, εκτός από την Αλβανία. Στο Κόσοβο, η αύξηση των πιστώσεων προς τον ιδιωτικό τομέα ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, πάνω από 11% το 2017, καθώς η ιδιωτική ζήτηση αυξήθηκε λόγω των καλύτερων συνθηκών της αγοράς και των χαμηλότερων επιτοκίων. Στο Μαυροβούνιο, η επιτάχυνση της αύξησης των πιστώσεων του ιδιωτικού τομέα υπερέβη το 6% τον Δεκέμβριο του 2017, καθώς η εμπιστοσύνη βελτιώθηκε, και σημειώθηκε μεγάλη αύξηση των καταθέσεων –σημαντική πηγή χρηματοδότησης για τις τοπικές τράπεζες. Ο δανεισμός, στο 3 με 7 τοις εκατό, παρέμεινε ισχυρός στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και την ΠΓΔΜ, ενώ η πιστωτική ανάπτυξη ήταν σχεδόν μηδενική στην Αλβανία, κυρίως λόγω των διαγραφών δανείων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.4
Δυτικά Βαλκάνια, Δημόσιο χρέος (% ΑΕΠ)

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook*, April 2018.

Οι τράπεζες στην περιοχή έχουν ρευστότητα και ισχυρή κεφαλαιοποίηση. Στο τέλος του 2017, η κεφαλαιακή επάρκεια των τραπεζών ήταν κατά μέσο όρο 17,5% και ο δείκτης σχέσης ρευστοποιήσιμου προς συνολικό ενεργητικό ήταν περίπου 29,6%. Η κερδοφορία, αν και χαμηλή, διατηρήθηκε σταθερή, με μέση περιφερειακή απόδοση στοιχείων ενεργητικού 1,7%. Ωστόσο, ο κλάδος εξακολουθεί να ασχολείται με τις μετασεισμικές δονήσεις της οικονομικής κρίσης: παρά τις βελτιώσεις στο τραπεζικό σύστημα στο σύνολό του, οι αδυναμίες των εγχώριων τραπεζών έχουν αναζωπυρώσει τις ανησυχίες για την ποιότητα των στοιχείων ενεργητικού και την υγεία συγκεκριμένων τραπεζών, ιδίως στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Κάποιες περαιτέρω διαρθρωτικές αλλαγές είναι πολύ πιθανές μετά τη σχεδιαζόμενη πώληση ορισμένων θυγατρικών ιδιοκτησίας εξωτερικού, καθώς οι μητρικές τράπεζες αναπροσαρμόζουν τα ανοίγματά τους στο εξωτερικό, και τα μικρότερα εγχώρια ιδρύματα συγχωνεύονται στην Αλβανία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και τη Σερβία.

1.5.5. Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών

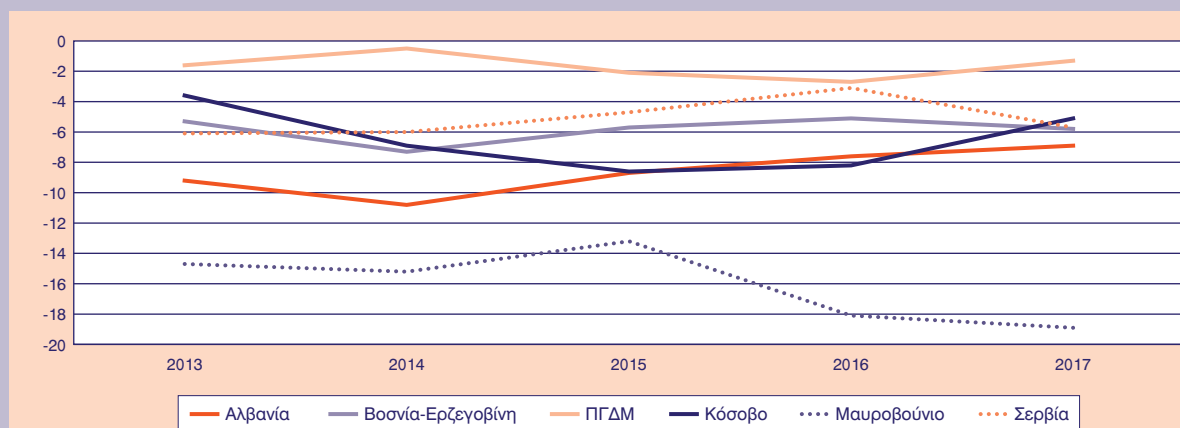
Το 2017 τα εξωτερικά ελλείμματα διευρύνθηκαν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία, και μειώθηκαν στην Αλβανία, το Κόσοβο και την ΠΓΔΜ (Διάγραμμα 1.5.5). Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στη Σερβία αυξήθηκε σημαντικά –από 3,1% του ΑΕΠ το 2016 σε 5,7% το 2017–, καθώς το πλεόνασμα στις πωλήσεις υπηρεσιών δεν αντισταθμίζει την αύξηση του εμπορικού ελλείμματος κατά 27,8% και το έλλειμμα πρωτογενούς εισοδήματος στο 27,1%. Ωστόσο, τα εμβάσματα αυξήθηκαν

σημαντικά –κατά 10,1%, φτάνοντας στο 5,9% του ΑΕΠ– και μια καθαρή αύξηση κατά 27,1% των ΞΑΕ ήταν αρκετή για τη χρηματοδότηση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Το 2017, υπήρξε επιδείνωση στα ήδη σημαντικά εξωτερικά ελλείμματα του Μαυροβουνίου: το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών διευρύνθηκε στο 18,9% του ΑΕΠ το 2017, από 18,1 το προηγούμενο έτος. Οι εισαγωγές αγαθών αυξήθηκαν κατά 11,7%, γεγονός που οφείλεται στη μεγάλη εξάρτηση από τις εισαγωγές των επενδύσεων σε υποδομές και τουρισμό. Καθώς η ζήτηση της ΕΕ αυξήθηκε, οι εξαγωγές –με πρώτες τις πωλήσεις μετάλλων και μεταλλευμάτων– αυξήθηκαν κατά 13,9%, και οι εξαγωγές υπηρεσιών ομοίως κατά 8%. Ωστόσο, αυτό δεν ήταν αρκετό για να αντισταθμιστεί η διεύρυνση κατά πάνω από 2 ποσοστιαίες μονάδες του εμπορικού ελλείμματος. Οι καθαρές εισροές ΞΑΕ αυξήθηκαν στο 11,2% του ΑΕΠ, χρηματοδοτώντας τα δύο τρίτα του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης αυξήθηκε ελαφρώς το 2017, στο 5,8%, κυρίως λόγω των αυξημένων εισαγωγών που απαιτούνται για δημόσια επενδυτικά έργα. Το πλεόνασμα υπηρεσιών από μεταφορές, ταξίδια, κατασκευές και εμβάσματα ήταν αρκετό για τη χρηματοδότηση σημαντικού μέρους του εμπορικού ελλείμματος, ενώ το υπόλοιπο χρηματοδοτήθηκε μέσω ΞΑΕ.

Αντίθετα, το χαμηλότερο εμπορικό έλλειμμα και η αύξηση των εμβασμάτων συνέβαλαν στη μείωση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στην Αλβανία, το Κόσοβο και την ΠΓΔΜ. Συγκεκριμένα, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Αλβανίας μειώθηκε από 7,6% του ΑΕΠ το

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.5

Δυτικά Βαλκάνια, Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (% μεταβολής)

Πηγή: IMF, World Economic Outlook, April 2018.

2016 σε 6,9% το 2017, λόγω της αύξησης των εξαγωγών εμπορευμάτων, τουρισμού και υπηρεσιών που σχετίζονται με τη βιομηχανία, γεγονός που ώθησε τις συνολικές εξαγωγές κατά 44,9%. Η αυξημένη ζήτηση στην ΕΕ, κύριο εμπορικό εταίρο του Κοσόβου, οδήγησε σε αύξηση των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών –κατά 23,1% και 17,7%, αντίστοιχα– και συνέβαλε στη μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών από 8,2% του ΑΕΠ το 2016 σε 5,1%. Οι υψηλότερες εισροές εμβασμάτων συνέβαλαν επίσης στην αντιστάθμιση της αύξησης των εισαγωγών που σχετίζονται με τις επενδύσεις και την κατανάλωση. Τέλος, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της ΠΓΔΜ μειώθηκε στο 1,3% του ΑΕΠ το 2017, από 2,7% το 2016, χάρη στις σταθερές εξαγωγικές επιδόσεις του σιδήρου και χάλυβα, των επίπλων και του καπνού.

Οι σταθερές εισροές ΞΑΕ συνέβαλαν στη χρηματοδότηση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών: οι συνολικές εισροές ΞΑΕ στην περιοχή ήταν σχετικά σταθερές το 2017, υποστηριζόμενες από εισροές εμβασμάτων. Στο Μαυροβούνιο, οι καθαρές εισροές ΞΑΕ αυξήθηκαν κατά 1,8 ποσοστιαίες μονάδες, σε 11,2% του ΑΕΠ, καθώς συνεχίστηκαν οι επενδύσεις στους κλάδους του τουρισμού και των ακινήτων, αλλά χρηματοδότησαν μόνο το 60% του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών. Στην Αλβανία, οι καθαρές εισροές ΞΑΕ συνδέθηκαν με μεγάλα επενδυτικά έργα, ενώ στη διασπορά του Κοσόβου, οι επενδύσεις σε ακίνητα ενισχύθηκαν από την αύξηση των εμβασμάτων στην περιοχή, 11,2% του ΑΕΠ. Στη Σερβία και την ΠΓΔΜ, οι εισροές ΞΑΕ συνέχισαν να χρηματοδοτούν πλήρως το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, αλλά στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπου οι ΞΑΕ είναι σημαντικά χαμηλότερες από ό,τι σε άλλες χώρες, χρηματοδοτούν μόνο το 30% περίπου. Παρόλο που τα Δυτικά Βαλκάνια έχουν ουσιαστική στήριξη της ανάπτυξής τους από τις εισροές ΞΑΕ, οι επενδύσεις παραμένουν χαμηλότερες από τις συνιστώμενες για βιώσιμη ανάπτυξη.

1.5.6. Προκλήσεις και προοπτικές

Μεσοπρόθεσμα, ο ρυθμός αύξησης του πραγματικού ΑΕΠ στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων αναμένεται να ανακάμψει, φθάνοντας το 3,2% το 2018 και 3,4% το 2019. (Πίνακας 1.5.1). Η οικονομία της ΠΓΔΜ αναμένεται να επιταχυνθεί το 2018 και να αγγίξει το 2,3% –από το μηδέν του 2017– καθώς οι επενδύσεις και η κατανάλωση ανακάμπτουν μετά την επίλυση της πολιτικής κρίσης. Στη Σερβία, η ανάκαμψη στις επενδύσεις προβλέπεται να φέρει ανάπτυξη 3% το 2018 και 3,5% το 2019. Στο Κόσοβο αναμένεται ανάπτυξη στο 4,8% το 2018-19, η οποία θα οδηγήσει σε υψηλό-

τερες κεφαλαιουχικές δαπάνες και επενδύσεις, ενώ αναμένεται ανάπτυξη και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, χάρη στην αύξηση των επενδύσεων στον κλάδο της ενέργειας, των κατασκευών και του τουρισμού. Από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη στην Αλβανία και το Μαυροβούνιο αναμένεται να είναι μέτρια το 2018-19, καθώς τα μεγάλα έργα των ΞΑΕ τερματίζονται και η απαραίτητη δημοσιονομική εξυγίανση βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη στο Μαυροβούνιο.

Οι προβλέψεις για την ανάπτυξη στα Δυτικά Βαλκάνια συνδέονται στενά με τις ευνοϊκές εξωτερικές συνθήκες: μεγαλύτερη αύξηση των συνολικών εμπορικών ροών, ευνοϊκές συνθήκες χρηματοδότησης και συνεχής ανάπτυξη στην ΕΕ –τον σημαντικότερο εμπορικό και επενδυτικό εταίρο των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων (Διάγραμμα 1.5.6). Η υλοποίηση διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων είναι επίσης απαραίτητη για μια βιώσιμη ανάπτυξη: μεταξύ άλλων, είναι απαραίτητη η μεταρρύθμιση της περίπλοκης φορολογικής διοίκησης, η επιτάχυνση της ατζέντας των ιδιωτικοποιήσεων, η βελτίωση του αδιαφανούς επιχειρηματικού περιβάλλοντος, η αντιμετώπιση των πελατειακών σχέσεων και της διαφθοράς.

Τέλος, προϋπόθεση για μια βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη είναι η πολιτική σταθερότητα και η εθνική συμφιλίωση, ένας ακόμα διαχρονικά δύσκολος στόχος στην περιοχή. Στο πλαίσιο αυτό, οι ηγεσίες των κρατών των Δυτικών Βαλκανίων πρέπει να διασφαλίσουν και να βελτιώσουν την ποιότητα των θεσμών και της εκλογικής διαδικασίας, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ελευθερία του τύπου. Πρέπει επίσης να αναστρέψουν την πρόσφατη αύξηση

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.1 ΑΕΠ (% μεταβολής)

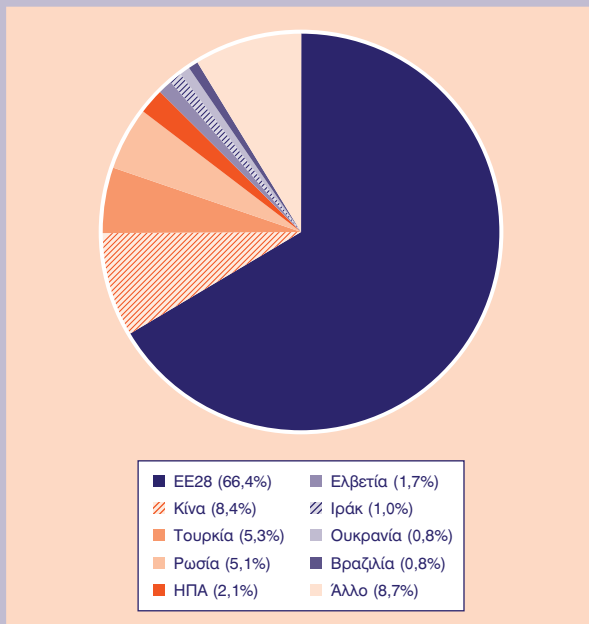
	2016	2017	2018*	2019*
Αλβανία	3,4	3,8	3,6	3,5
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	3,1	3,0	3,2	3,4
ΠΓΔΜ	2,9	0,0	2,3	2,7
Κόσοβο	4,1	4,4	4,8	4,8
Μαυροβούνιο	2,9	4,3	2,8	2,5
Σερβία	2,8	1,9	3,0	3,5
Δυτικά Βαλκάνια	3,1	2,4	3,2	3,5

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook*, April 2018.

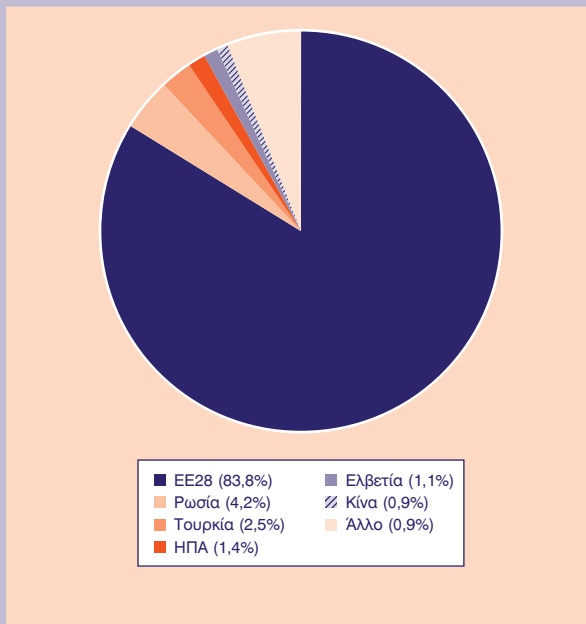
* Πρόβλεψη.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.6

Κύριοι εμπορικοί εταίροι Εισαγωγές 2017

Κύριοι εμπορικοί εταίροι Εξαγωγές 2017

Πηγή: European Commission, Directorate-General for Trade, April 2018.

των περιπτώσεων εθνικών εντάσεων και λαϊκιστικής/εθνικιστικής ρητορικής. Η Ευρωπαϊκή Ένωση θα συνεχίσει να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην οικονομική, πολιτική και εθνική σταθερότητα της περιοχής: η «Αξιόπιστη Προοπτική για τα Δυτικά Βαλκάνια» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 2018, στοχεύει στη δημιουργία μιας νέας δυναμικής προς τη διεύρυνση της ΕΕ, επιταχύνοντας τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει να εφαρμόσουν τα έξι κράτη, και δίνοντας συγκεκριμένο πλαίσιο και χρονοδιάγραμμα για την επίτευξη αυτού του στόχου.

Βιβλιογραφία

EBRD, *Transition Report 2017-2018*, Country Assessments.

European Commission, Directorate-General for Trade, *Western Balkans*, April 2018.

IMF, *World Economic Outlook*, April 2018.

United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report*, 2017.

World Bank, *Migration and Remittances Factbook*, 2017.

2. Δημόσια οικονομικά

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 36, 2018, σσ. 28-30

2.1. Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, α' τετράμηνο 2018

Ελισάβετ Ι. Νίτση

Σύμφωνα με τα προσωρινά δημοσιευμένα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους¹, σε τροποποιημένη βάση, η εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού, στο α' τετράμηνο του 2018, παρουσιάζει βελτίωση συγκρινόμενη τόσο με το αντίστοιχο διάστημα του 2017, όσο και με τις μηνιαίες εκτιμήσεις, όπως αυτές είχαν αποτυπωθεί στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2018, καθώς αναμένονταν υψηλότερα έσοδα αλλά σαφώς μεγαλύτερες δαπάνες.

Με βάση τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1.1, ο Κρατικός Προϋπολογισμός παρουσίασε πλεόνασμα στο ισοζύγιο του ύψους 193 εκατ. ευρώ στο χρονικό διάστημα Ιανουαρίου-Απριλίου 2018, έναντι ελλείμματος 1,14 δισ. ευρώ το αντίστοιχο διάστημα του 2017, και στόχου για έλλειμμα 1,76 δισ. ευρώ. Το πρωτογενές αποτέλεσμα διαμορφώθηκε σε πλεόνασμα ύψους 2,33 δισ. ευρώ, έναντι πρωτογενούς πλεονάσματος 1,73 δισ. ευρώ για την ίδια περίοδο το 2017 και στόχου για πρωτογενές πλεόνασμα 374 εκατ. ευρώ.

Πιο αναλυτικά, το ύψος των καθαρών εσόδων του Κρατικού Προϋπολογισμού ανήλθε σε 15,52 δισ. ευρώ, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 215 εκατ. ευρώ ή 1,41% έναντι των εσόδων του α' τετραμήνου του 2017 και κατά 1,21 δισ. ευρώ ή 8,42% έναντι του στόχου που είχε τεθεί από τον Προϋπολογισμό. Τα έσοδα του Τακτικού Προϋπολογισμού ανήλθαν σε 14,42 δισ. ευρώ και εμφανίζονται μειωμένα κατά 135 εκατ. ευρώ ή 0,93% έναντι του προηγούμενου έτους, ενώ είναι αυξημένα κατά €689 εκατ. ή 5,02% έναντι του στόχου του Προϋπολογισμού. Τα έσοδα του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) ανήλθαν σε €1,09 δισ., και παρουσιάζονται αυξημένα τόσο σε σύγκριση με το αντίστοιχο διάστημα του 2017 (350 εκατ. ευρώ ή

47,17%), όσο και με τον στόχο του Προϋπολογισμού (516 εκατ. ευρώ ή 89,58%). Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι εισροές από την ΕΕ είναι αυξημένες συγκρινόμενες με τον στόχο του Προϋπολογισμού κατά 496 εκατ. ευρώ ή 99,20%, γεγονός που σημαίνει ότι στο υπόλοιπο του έτους θα υπάρξουν λιγότερα από τα προϋπολογιζόμενα έσοδα.

Οι δαπάνες του Κρατικού Προϋπολογισμού παρουσιάζονται μειωμένες κατά 1,12 δισ. ευρώ ή 6,81% συγκρινόμενες με αυτές της αντίστοιχης περιόδου του 2017, ενώ παρουσιάζουν μικρότερη μείωση σε σχέση με τον στόχο που είχε τεθεί στον Προϋπολογισμό. Η μείωση αυτή των δαπανών οφείλεται τόσο στον περιορισμό των δαπανών του Τακτικού Προϋπολογισμού (6,84% έναντι της περυσινής αντίστοιχης περιόδου και 1,29% έναντι του στόχου του Προϋπολογισμού), όσο και στον περιορισμό των πληρωμών τόκων (25,35% σε σχέση με την αντίστοιχη περυσινή περίοδο), αλλά και του ΠΔΕ (5,79% και 52,45%, αντίστοιχα), καθώς το ύψος των δημοσίων δαπανών δεν έφτασε ούτε στο μισό αυτών που είχαν προϋπολογιστεί. Πιο συγκεκριμένα, οι δαπάνες του Τακτικού Προϋπολογισμού ανήλθαν σε 14,82 δισ. ευρώ, παρουσιάζοντας μείωση κατά 1,09 δισ. ευρώ έναντι των δαπανών του αντίστοιχου τετραμήνου του 2017 και 194 εκατ. έναντι του στόχου, ενώ οι πρωτογενείς δαπάνες, που ανήλθαν σε €12,68 δισ., εμφανίζονται μειωμένες κατά 361 εκατ. ευρώ ή 2,77% και 198 εκατ. ευρώ ή 1,54%, αντίστοιχα. Τέλος, οι δαπάνες του Προϋπολογισμού Δημοσίων Επενδύσεων εμφανίζουν έλλειμμα 556 εκατ. ευρώ έναντι στόχου για 1,06 δισ. ευρώ.

Συνολικά, η εκτέλεση του Προϋπολογισμού το α' τετράμηνο του 2018 ήταν σαφώς καλύτερη από την αναμενόμενη, λόγω των αυξημένων εσόδων του τετραμήνου. Όμως μέρος των εσόδων αυτών, βλ. έσοδα από την ΕΕ στο ΠΔΕ και επιστροφές φόρων, έχουν προϋπολογιστεί για το σύνολο του έτους. Επιπλέον, στο αυξημένο πλεόνασμα συνέβαλε και ο περιορισμός των δαπανών, και ιδιαίτερως η υποεκτέλεση του ΠΔΕ, γεγονός που δεν είναι ενισχυτικό της προσπάθειας ανάπτυξης της χώρας.

Από την άλλη πλευρά, στην τρέχουσα αξιολόγηση, που αναμένεται να είναι η δυσκολότερη από όλες τις

1. Τα στοιχεία του Προϋπολογισμού όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στο Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού για τον Μάιο του 2018.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, α' τετράμηνο 2018 (εκατ. €)

	Ιαν.-Απρ. 2017	Ιαν.-Απρ. 2018		2017	2018
	Πραγμ.	Πραγμ.	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού 2018 ¹	Πραγμ. ²	Προϋπολογισμός 2018 ³
Κρατικός Προϋπολογισμός					
Καθαρά έσοδα	15.300	15.515	14.310	51.422	54.244
Δαπάνες	16.442	15.322	16.073	55.690	55.188
Τακτικός Προϋπολογισμός					
Καθαρά έσοδα	14.558	14.423	13.734	48.973	50.509
Δαπάνες	15.907	14.819	15.013	49.740	48.438
- Πρωτογενείς δαπάνες	13.039	12.678	12.876	43.532	43.238
- Τόκοι (Καθαρή βάση)	2.868	2.141	2.137	6.208	5.200
ΠΔΕ					
Έσοδα	742	1.092	576	2.444	3.735
Δαπάνες	535	504	1.060	5.950	6.750
Πρωτογενές Αποτέλεσμα Κρατικού Προϋπολογισμού⁴	1.724	2.334	374	1.940	4.257
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού	-1.142	193	-1.763	-4.268	-943

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.

Σημειώσεις:

1. Στόχοι όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2018.
2. Το σύνολο των δαπανών και των εσόδων του Κρατικού Προϋπολογισμού για το έτος 2017 είναι προσωρινό και θα οριστικοποιηθεί με την κύρωση του Απολογισμού Εσόδων και Εξόδων του Κράτους οικονομικό έτος 2017.
3. Ετήσιες εκτιμήσεις, όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2018.
4. + Πλεόνασμα, - Έλλειμμα.

προηγούμενες, θα επιχειρηθεί να κλείσουν όλες οι εκκρεμότητες του τρίτου προγράμματος, αλλά και να ληφθούν αποφάσεις για το τελικό ποσό που θα εκταμειώσει η Ελλάδα από το συνολικό πακέτο του τρίτου μνημονίου, καθώς, επίσης, και αποφάσεις που θα αφορούν τα χαρακτηριστικά της επόμενης ημέρας, αφενός, για το χρέος και τα πρωτογενή πλεονάσματα και, αφετέρου, για το πλαίσιο εποπτείας με ή χωρίς το ΔΝΤ, ώστε να διασφαλιστεί ότι η Ελλάδα θα μπορέσει να καλύψει τις χρηματοδοτικές της ανάγκες από τις αγορές μετά το τέλος του προγράμματος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι βασικές αποφάσεις αφορούν τα δημοσιονομικά, κατά πόσον, δηλαδή, θα επιτευχθούν τα πρωτογενή πλεονάσματα που έχουν συμφωνηθεί και αν θα χρειαστούν πρόσθετα μέτρα από το 2019, όπως η μείωση του αφορολόγητου.

Άλλα σημαντικά ζητήματα για τα οποία θα πρέπει να ληφθούν αποφάσεις είναι οι αντικειμενικές αξίες, τα κόκκινα δάνεια και η κατάργηση της προστασίας της πρώτης κατοικίας (νόμος Κατσέλη). Επιπρόσθετα, θα πρέπει να υπάρξει συμφωνία για την ενεργοποίηση των «αντισταθμιστικών» μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα που θέλει να θεσμοθετήσει η κυβέρνηση, όπως η επιδότηση ενοικίου, η δημιουργία νέων βρεφονηπιακών σταθμών, η περαιτέρω επέκταση του προγράμματος σχολικών γευμάτων και η δημιουργία προγραμμάτων ενεργητικής απασχόλησης μέσω του ΟΑΕΔ, αλλά και η πραγματοποίηση επενδύσεων σε υποδομές ενέργειας και στον πρωτογενή τομέα.

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να καταλήξουν στο πακέτο που αφορά τα μεσοπρόθεσμα μέτρα για τη συμφωνία ελάφρυνσης του χρέους, τα οποία, πιθανότατα, θα

συνδέονται με την ανάληψη συγκεκριμένων δεσμεύσεων από την πλευρά της Ελλάδας όσον αφορά την επίτευξη των συμφωνημένων δημοσιονομικών στόχων, αλλά και την ολοκλήρωση των μεταρρυθμίσεων που έχουν συμφωνηθεί, αν δεν απαιτηθεί και θεσμοθέτηση νέων.

Τέλος, πέραν από την αξιολόγηση και τη συμφωνία με τους εταίρους, σημαντικό είναι να τεθεί σε εφαρμογή ένα αναπτυξιακό σχέδιο για τη χώρα, που, αν και έχει παρουσιαστεί στους θεσμούς, δεν έχει γίνει γνωστό στο πλαίσιο της χώρας, παρά μόνο στις κατευθυντήριες γραμμές του. Αν το σχέδιο αυτό μπορέσει να αλλάξει το παραγωγικό μοντέλο της χώρας, να

προσελκύσει νέες επενδύσεις, ξένες αλλά και εγχώριες, να αξιοποιήσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας, να ενισχύσει την αποδοτικότητα της οικονομίας και να προχωρήσει σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις, όπως στη δημόσια διοίκηση, το φορολογικό, το ασφαλιστικό και το τραπεζικό σύστημα, αλλά και στο πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων και την ανταγωνιστικότητα των αγορών, τότε θα υπάρξει αναθέρμανση της οικονομίας, αύξηση του ΑΕΠ και, κατά συνέπεια, επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων, κυρίως, των συμφωνηθέντων πλεονασμάτων και, άρα, επιστροφή της οικονομίας στην κανονικότητα χωρίς πρόσθετα δημοσιονομικά μέτρα.

2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους

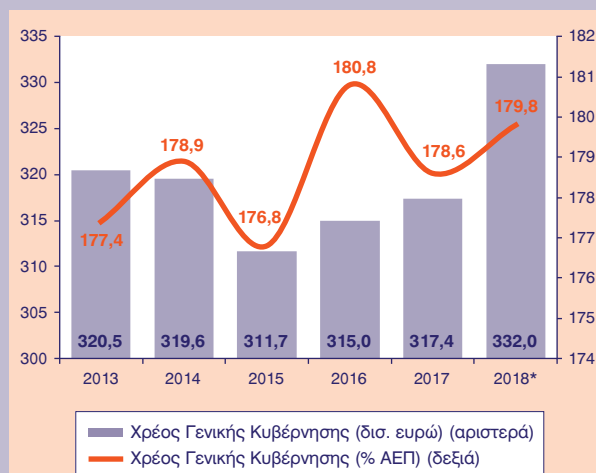
Χρήστος Τριαντόπουλος

Το επίπεδο του δημοσίου χρέους το 2017 καθορίστηκε και από την πορεία του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης, το οποίο, ξεπερνώντας τις σχετικές εκτιμήσεις, παρουσίασε και την περασμένη χρονιά πλεόνασμα. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις πρώτες εκτιμήσεις της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), το 2017 το πλεόνασμα της Γενικής Κυβέρνησης διαμορφώθηκε στα 1,4 δισ. ευρώ ή 0,8% του ΑΕΠ και το πρωτογενές πλεόνασμα της Γενικής Κυβέρνησης αυξήθηκε στα 7,1 δισ. ευρώ ή στο 4,0%, σύμφωνα πάντα με τη μεθοδολογία της Eurostat και όχι του προγράμματος προσαρμογής. Αυτή, η καλύτερη της αναμενόμενης –λόγω της υπεραπόδοσης των μέτρων δημοσιονομικής πολιτικής– δημοσιονομική επίδοση επηρέασε και το επίπεδο του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης, το οποίο έκλεισε το 2017 στα 317,4 δισ. ευρώ (ή 178,6% του ΑΕΠ) έναντι εκτίμησης του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2018 –τον Νοέμβριο του 2017– για 318,3 δισ. ευρώ (178,2% του ΑΕΠ). Σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης αυξήθηκε το 2017 κατά 2,4 δισ. ευρώ, ως αποτέλεσμα, παράλληλα με τη δημοσιονομική απόδοση, της αύξησης των ταμειακών διαθεσίμων μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ), αλλά και της χρηματοδότησης –πάλι από τον Μηχανισμό Στήριξης– του προγράμματος ληξιπρόθεσμων οφειλών του Δημοσίου (Γράφημα 2.2.1). Κατά το τρέχον έτος, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης προβλέπεται, σύμφωνα με τον Κρατικό Προϋπολογισμό του 2018, να αυξηθεί στα 332 δισ. ευρώ (ή 179,8% του ΑΕΠ), ως αποτέλεσμα: α) του ακόμα μεγαλύτερου δανεισμού από τον ΕΜΣ για τη δημιουργία ταμειακών διαθεσίμων ενόψει της προσπάθειας χρηματοδότησης εκτός του Μηχανισμού Στήριξης, (β) της χρηματοδότησης –από τον Μηχανισμό Στήριξης– του προγράμματος αποπληρωμής ληξιπρόθεσμων (παρελθουσών) οφειλών του Δημοσίου, και (γ) της αντικατάστασης του χρέους που βασιζόταν στον βραχυπρόθεσμο δανεισμό. Όσον αφορά, ειδικότερα, τον τελευταίο παράγοντα, αξίζει να σημειωθεί ότι σημαντικό μέρος του βραχυπρόθεσμου δανεισμού είναι ενδοκυβερνητικό χρέος (βλ. καθεστώς *geros*), με αποτέλεσμα η αντικατάστασή του να οδηγήσει σε αύξηση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης.

Όταν στο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης δεν συυπολογιστεί το ενδοκυβερνητικό χρέος (που περιλαμβάνει και τον βραχυπρόθεσμο δανεισμό μέσω συμφωνιών επαναγοράς από φορείς της Γενικής Κυβέρνησης), τότε προκύπτει το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης. Σύμφωνα, με τα στοιχεία του Δελτίου Μηνιαίων Στοιχείων της Γενικής Κυβέρνησης, το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης τον Φεβρουάριο του 2018 διαμορφώθηκε στα 337,1 δισ. ευρώ, σημειώνοντας αύξηση κατά 8,4 δισ. ευρώ σε σχέση με το τέλος του 2017 (Πίνακας 2.2.1). Πρόκειται για μία αύξηση που οφείλεται στην έκδοση νέου 7ετούς ομολόγου του Ελληνικού Δημοσίου ύψους 3 δισ. ευρώ και την αύξηση του βραχυπρόθεσμου δανεισμού κατά περίπου 6 δισ. ευρώ. Έτσι, το μερίδιο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης που αποτυπώνεται σε ομόλογα ήταν τον Φεβρουάριο του 2018 στο 15,3% του χρέους (53,5 δισ. ευρώ), ενώ το μερίδιο του χρέους που εδράζεται στα δάνεια του Μηχανισμού Στήριξης διατηρήθηκε στο 69% του χρέους (Πίνακας 2.2.1). Επιπρόσθετα, στα ίδια επίπεδα με τους προηγούμενους μήνες διατηρείται η χρηματοδότηση της Κεντρικής Διοίκησης μέσα από βραχυπρόθεσμους τίτλους, και δη έντοκα γραμμάτια του Ελληνικού Δημοσίου, τα οποία και παρέμεναν σταθερά στα 14,9 δισ. ευρώ (Γράφημα 2.2.2).

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.1

Επιδόσεις και εκτιμήσεις για το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης

Πηγές: ΕΛΣΤΑΤ (για τα έτη 2013-2017) και Κρατικός Προϋπολογισμός 2018 (για το έτος 2018).

Σημείωση: * Εκτίμηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Δομή χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	2011		2013		2017		Φεβρουάριος 2018	
	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους
A. Ομόλογα	259.774,18	70,6	76.296,25	23,7	50.457	15,4	53.462	15,9
Ομόλογα στην αγορά εσωτερικού	240.940,37	65,5	73.415,28	22,8	48.681	14,8	51.682	15,3
Ομόλογα στις αγορές εξωτερικού*	18.833,81	5,1	2.880,97	0,9	1.776	0,5	1.780	0,5
B. Βραχυπρόθεσμοι τίτλοι (έντοκα γραμμάτια)	15.058,63	4,1	14.970,82	4,7	14.943	4,5	14.934	4,4
Γ. Δάνεια	93.145,19	25,3	230.210,90	71,6	248.373	75,6	247.959	73,5
Δάνεια Τραπέζης Ελλάδος	5.683,99	1,5	4.734,61	1,5	2.849	0,9	2.849	0,8
Λοιπά δάνεια εσωτερικού	836,71	0,2	115,50	0,0	247	0,1	242	0,1
Δάνεια Μηχανισμού Στήριξης	73.210,36	19,9	213.152,48	66,3	232.959	70,9	232.550	69,0
Λοιπά δάνεια εξωτερικού**	13.414,13	3,6	12.208,31	3,8	12.318	3,7	12.318	3,7
Δ. Βραχυπρόθεσμα δάνεια***	0,00	0,0	0,00	0,0	14.931	4,5	20.792	6,2
Σύνολο χρέους Κεντρικής Διοίκησης (A+B+Γ+Δ)	367.978,00	100,0	321.477,97	100,0	328.704	100,0	337.148	100,0

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2013) και Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Φεβρουάριος 2018).

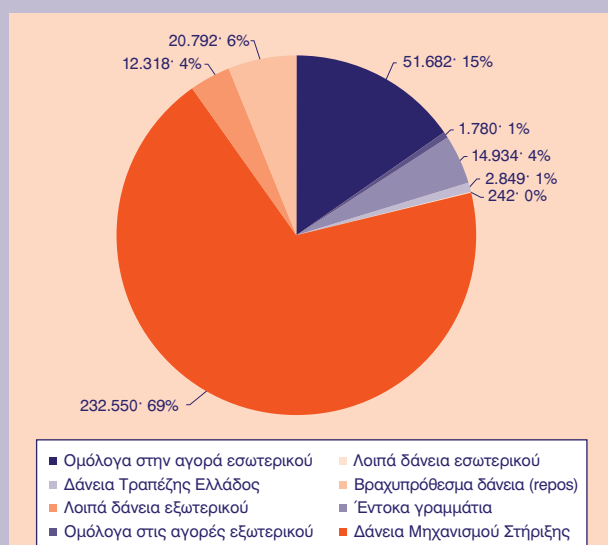
Σημειώσεις: * Περιλαμβάνονται και οι τιτλοποιήσεις στο εξωτερικό.

** Περιλαμβάνονται και ειδικά και διακρατικά δάνεια.

*** Περιλαμβάνεται και η πώληση τίτλων με σύμφωνο επαναγοράς (repes).

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.2

Χρέος Κεντρικής Διοίκησης (Φεβρουάριος 2018), (εκατ. ευρώ, % χρέους)

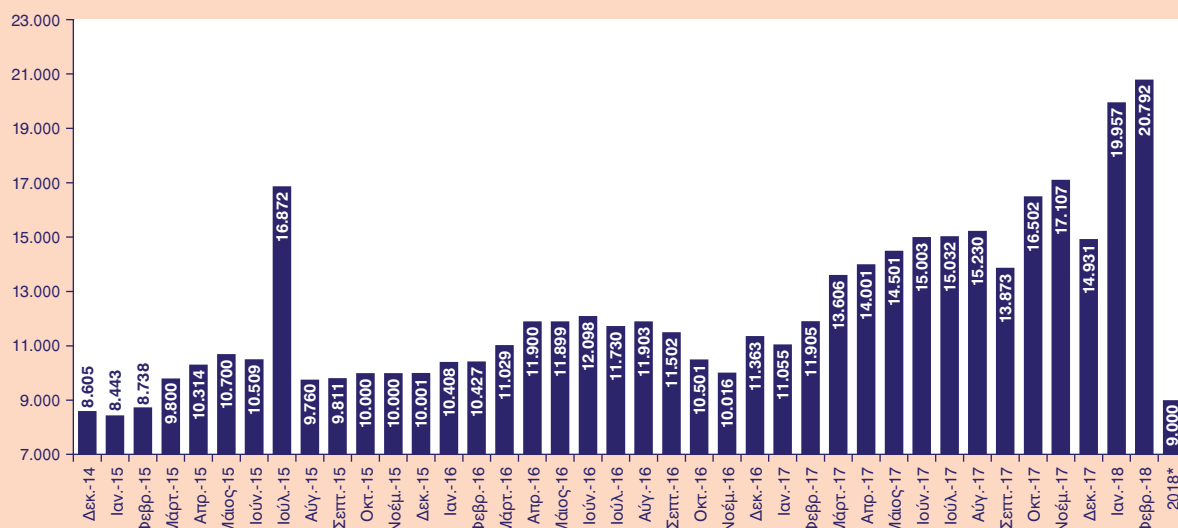
Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Φεβρουάριος 2018).

Επιπρόσθετα, όπως προαναφέρθηκε, ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός μέσω της αξιοποίησης της πώλησης τίτλων με τη μέθοδο της επαναγοράς (repes) σε φορείς της Γενικής Κυβέρνησης αυξήθηκε καθοριστικά κατά το πρώτο δίμηνο του 2018, με αποτέλεσμα να έχει διαμορφωθεί τον Φεβρουάριο του 2018 στα 20,8 δισ. ευρώ, έναντι 14,9 δισ. ευρώ στο τέλος του 2017, συνιστώντας το 6% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης. Πρόκειται, όμως, για ένα επίπεδο που αναμένεται να περιοριστεί, καθώς, σύμφωνα με τον Κρατικό Προϋπολογισμό του 2018, εκτιμάται ότι ο εν λόγω δανεισμός θα περιοριστεί –στο πλαίσιο της αντικατάστασης βραχυπρόθεσμου με μακροπρόθεσμο δανεισμό– στα 9 δισ. ευρώ στο τέλος του έτους (Γράφημα 2.2.3).

Παράλληλα με τη δομή του χρέους, μία σημαντική αλλαγή σημειώθηκε στα χαρακτηριστικά του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης, και δη ως προς τη σταθερότητα ή όχι του επιτοκίου. Συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο του 2017 το μερίδιο του χρέους σε σταθερό επιτόκιο αυξήθηκε στο 48,1% του χρέους έναντι 30,0% του χρέους του Δεκεμβρίου του 2016, ως αποτέλεσμα της αύξησης του δανεισμού μέσω

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.3

Βραχυπρόθεσμος δανεισμός Κεντρικής Διοίκησης (repos)

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (διάφοροι μήνες).

Σημείωση: Η επίδοση του Ιουλίου του 2015 παρουσιάζει μεγάλη απόκλιση, διότι περιλαμβάνει το βραχυπρόθεσμο δάνειο «γέφυρα» που έλαβε η χώρα από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ύψους 7,16 δισ. ευρώ μεταξύ δεύτερου και τρίτου προγράμματος προσαρμογής.

* Εκτίμηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.2 Σύθεση χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	Δεκέμβριος 2011	Δεκέμβριος 2012	Δεκέμβριος 2013	Δεκέμβριος 2016	Δεκέμβριος 2017
A. Επιτόκιο					
Σταθερού επιτοκίου ¹	62,0%	32,7%	28,5%	30,0%	48,1%
Κυμαινόμενου επιτοκίου ^{1,2}	38,0%	67,3%	71,5%	70,0%	51,9%
B. Διαπραγμάτευση					
Διαπραγματεύσιμο	74,7%	34,3%	28,4%	21,9%	19,9%
Μη διαπραγματεύσιμο	25,3%	65,7%	71,6%	78,1%	80,1%
Γ. Νόμισμα					
Ευρώ	97,5%	96,7%	95,9%	97,0%	97,4%
Νομίσματα εκτός Ευρωζώνης	2,5%	3,3%	4,1%	3,0%	2,6%

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2012, Δεκέμβριος 2013, Δεκέμβριος 2016, Δεκέμβριος 2017).

Σημειώσεις: 1. Η σχέση σταθερού/κυμαινόμενου συμπεριλαμβάνει τις πράξεις swap επιτοκίου.

2. Τα τιμαριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.

ομολόγων σταθερού επιτοκίου, που αποτέλεσε το 11,1% του νέου δανεισμού για το 2017. Ως προς τα άλλα χαρακτηριστικά δεν εντοπίστηκε κάποια διαφοροποίηση σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, με

αποτέλεσμα το μη διαπραγματεύσιμο χρέος να έχει διαμορφωθεί τον Δεκέμβριο του 2017 στο 80,1% του χρέους, ενώ το 97,4% του χρέους ήταν εκφρασμένο σε ευρώ (Πίνακας 2.2.2).

Τέλος, όσον αφορά τη διαχείριση του δημοσίου χρέους, το 2018 επικεντρώνεται –μετά και την υλοποίηση των πρώτων βραχυπρόθεσμών μέτρων του 2017 για την ενίσχυση της βιωσιμότητάς του– στη διαμόρφωση ενός ισχυρού «μαξιλαριού (ασφαλείας)» ρευστότητας στο πλαίσιο της προσπάθειας άντλησης χρηματοδότησης

εκτός προγράμματος. Πρόκειται για μία επιδίωξη που εδράζεται τόσο στην αξιοποίηση του δημοσιονομικού αποτελέσματος, όσο και στην εισροή των προβλεπόμενων ρών χρηματοδότησης από τον ΕΜΣ, ώστε να αυξηθούν τα ταμειακά διαθέσιμα του κράτους –τα οποία ήδη βρίσκονται σε αρκετά ικανοποιητικά επίπεδα.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 36, 2018, σσ. 35-43

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

3.1.1. Εισαγωγή

Στο τεύχος αυτό δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην απασχόληση και, συγκεκριμένα, στην ανάκαμψη που καταγράφεται από το 2014 και η οποία, τουλάχιστον σε ετήσια βάση, φαίνεται να συνεχίζεται και το τέταρτο τρίμηνο του 2017. Τα θέματα που διερευνώνται σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά των νέων θέσεων απασχόλησης και, ειδικότερα, τη γεωγραφική τους κατανομή, τα επαγγέλματα και τους κλάδους που αφορούν, την εθνική προέλευση των απασχολουμένων, το επίπεδο εκπαίδευσής τους, το φύλο και την ηλικία. Κλείνοντας, το άρθρο αναφέρεται στην πρόσκαιρη αύξηση της ανεργίας το τελευταίο τρίμηνο του έτους, η οποία, ωστόσο, δεν φαίνεται να επηρεάζει ουσιαστικά τις μέχρι τώρα ευοίωνες προοπτικές της απασχόλησης.

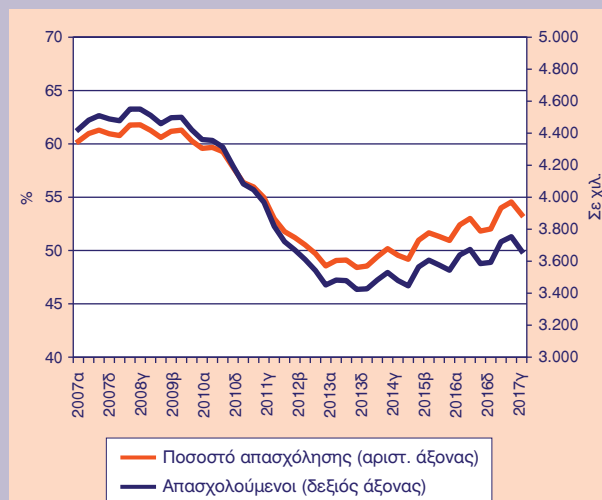
3.1.2. Απασχόληση

Το τέταρτο τρίμηνο του 2017 το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων 15-64 ετών, δηλαδή ο λόγος απασχολουμένων προς το σύνολο του εν λόγω πληθυσμού, ανήλθε σε 53,4%. Αυτό σημαίνει ότι περίπου έντεκα στους είκοσι απασχολούνταν, λόγος που αντιστοιχεί σε 3,66 εκατ. απασχολούμενους. Ο αριθμός τους μειώθηκε σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο κατά περίπου 88,8 χιλιάδες άτομα, κυρίως λόγω εποχικότητας της οικονομικής δραστηριότητας, όμως είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο αριθμό των απασχολουμένων ένα έτος πριν, δηλαδή το τέταρτο τρίμηνο του 2016, κατά 79,1 χιλιάδες άτομα περίπου. Επομένως, ο αριθμός των απασχολουμένων συνέχισε την ανοδική του πορεία σε επίπεδο έτους.

Το ποσοστό απασχόλησης δεν ήταν πάντοτε τόσο χαμηλό (Διάγραμμα 3.1.1), αν και πάντοτε υπολείπταν σημαντικά του αντίστοιχου άλλων ευρωπαϊκών χω-

ρών. Αναφέρεται σχετικά ότι το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα των ατόμων 15-64 ετών υπολείπεται περίπου 15 εκατοστιαίες μονάδες του μέσου όρου της ΕΕ τα τελευταία χρόνια, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat. Σημειώνεται ακόμη ότι, πριν το ξέσπασμα της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, η διαφορά στο ποσοστό απασχόλησης από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο είχε μειωθεί περίπου στις πέντε εκατοστιαίες μονάδες. Ενδεικτικά, το τέταρτο τρίμηνο του 2008 το ποσοστό απασχόλησης ήταν 61,3% και οι απασχολούμενοι έφταναν περίπου τα 4,51 εκατ. άτομα στην Ελλάδα, όταν ο ευρωπαϊκός μέσος όρος ήταν 65,6%. Η κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας και οι πολιτικές λιτότητας μείωσαν το ποσοστό απασχόλησης με γοργούς ρυθμούς και μεγέθυναν τη διαφορά από τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το τέταρτο τρίμηνο του 2013 απασχολούνταν σχεδόν 3,42 εκατ. άτομα και το ποσοστό απασχόλησης άγγιξε το 48,4%, το χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης των τελευταίων χρόνων. Αυτό σημαίνει ότι σε πέντε χρόνια χάθηκαν περίπου 1,1 εκατ. θέσεις εργασίας (2008-2013), ενώ στα επόμενα τέσσερα –εξαιτίας της αναμικτής μεγέθυνσης– δημιουργήθηκαν μόλις 240,2 χιλιάδες θέσεις εργασίας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1
Αριθμός απασχολουμένων και ποσοστό απασχόλησης

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

(2013-2017), δηλαδή ούτε το ένα τέταρτο των θέσεων εργασίας που χάθηκαν. Είναι φανερό ότι ο ρυθμός δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας υπολείπεται σημαντικά του ρυθμού μείωσης, στοιχείο που δείχνει ότι η δημιουργία θέσεων εργασίας δεν είναι ούτε εύκολη, ούτε απλή υπόθεση. Όπως συζητήθηκε στο προηγούμενο τεύχος των *Οικονομικών Εξελίξεων*, οι νέες θέσεις εργασίας διαφέρουν και ως προς άλλα σημαντικά ποιοτικά χαρακτηριστικά που έχουν να κάνουν με τις ώρες εργασίας, τη διάρκεια της σύμβασης, κ.ά.

Έχει ενδιαφέρον να διερευνηθούν τα χαρακτηριστικά της αύξησης του αριθμού των απασχολούμενων από το 2014, ώστε να αποσαφηνιστεί το είδος των θέσεων απασχόλησης που δημιουργούνται. Για παράδειγμα, συχνά ακούγεται στον δημόσιο διάλογο η άποψη ότι η ανάκαμψη πρέπει να στηριχτεί σε έναν παραγωγικό μετασχηματισμό της οικονομίας. Αν όμως οι νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνται σε παραδοσιακούς κλάδους, όπως είναι ο αγροτικός κλάδος ή το εμπόριο, τότε ίσως η διαδικασία δεν θα οδηγήσει στα βέλτιστα οικονομικά αποτελέσματα. Επίσης, αν οι νέες θέσεις εργασίας αφορούν απόφοιτους χαμηλών εκπαιδευτικών βαθμίδων ή/και μετανάστες ή/και ανειδίκευτους εργαζόμενους, αυτό πιθανόν αποτελεί ένδειξη ότι η προστιθέμενη αξία των προϊόντων και υπηρεσιών που

θα παραχθούν έχει σημαντικά περιθώρια βελτίωσης, μιας και πιθανότατα στηρίζεται στη φτηνή εργασία. Ακόμη, αν οι νέες θέσεις αφορούν κυρίως άνδρες ή/και ώριμα άτομα, αυτό σημαίνει ότι το ανθρώπινο δυναμικό των γυναικών ή/και των νέων παραμένει αναξιοποίητο ή ότι, πάντως, δεν συμβάλλει όσο θα μπορούσε στη μεγέθυνση της οικονομίας. Επιπλέον, αν ένα σημαντικό μέρος της αύξησης της απασχόλησης τροφοδοτείται από την αύξηση της αυτοαπασχόλησης, αυτό σημαίνει ότι ίσως η οικονομία δεν παράγει αρκετές θέσεις μισθωτής εργασίας ή ότι δημιουργούνται κατά κανόνα μικρές επιχειρήσεις που δύσκολα μπορούν να επιβιώσουν στο διεθνές, ή έστω ευρωπαϊκό, ανταγωνιστικό περιβάλλον. Άλλες παράμετροι οδηγούν σε διαφορετικά αποτελέσματα, τα οποία είναι χρήσιμο να γνωρίζουν οι ασκούντες πολιτική.

Ο Πίνακας 3.1.1 αναλύει την αύξηση της απασχόλησης την περίοδο 2013δ-2017δ με βάση τα χαρακτηριστικά των ατόμων. Τα πρώτα χαρακτηριστικά που συζητούνται είναι το φύλο, η ηλικία, η εκπαίδευση και η υπηκοότητα. Σημειώνεται ότι ο ορισμός για τους νέους είναι διευρυμένος, καθώς περιλαμβάνει τα άτομα από 15 ως 29 ετών, στη λογική ότι οι δυσκολίες που συναντά ένας απόφοιτος κατά την ένταξη στην αγορά εργασίας οφείλονται όχι τόσο στο νεαρό της ηλικίας, αλλά

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.1 Μεταβολή ομάδων απασχολούμενων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά

	2013δ-2017δ		Ποσοστό απασχόλησης		
	Μεταβολή (σε χιλ.)	Μεταβολή (%)	2013δ	2017δ	Μεταβολή (εκατ. μον.)
Σύνολο	256,4	7,4	37,4	40,8	3,4
Άνδρες	135,8	6,6	45,6	49,4	3,8
Γυναίκες	120,6	8,4	29,7	32,7	3,0
Νέοι (15-29)	17,7	4,0	25,3	28,5	3,2
Όριοι (30-64)	222,5	7,5	56,0	61,1	5,1
Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	53,2	39,0	71,8	78,1	6,3
Πανεπιστήμιο	45,8	6,5	59,6	60,0	0,4
Ανώτ. Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση*	148,4	23,6	54,4	60,6	6,2
Λύκειο	127,2	10,9	40,2	44,0	3,8
Γυμνάσιο	-1,3	-0,4	30,0	30,2	0,2
Δημοτικό ή λιγότερο	-117,0	-22,9	18,5	16,8	-1,7
Ελληνική υπηκοότητα	316,6	9,8	36,9	40,5	3,6
Ξένη υπηκοότητα	-60,2	-23,8	46,3	47,4	1,1

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

* Η Ανώτερη Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση περιλαμβάνει τους απόφοιτους μεταλυκειακών σπουδών (IEK) και τους απόφοιτους ΤΕΙ.

Σημείωση: Η πλάγια γραμματοσειρά αντιπροσωπεύει μεταβολές μεγαλύτερες από τον μέσο όρο της χώρας.

κυρίως στην έλλειψη προϋπηρεσίας, και, επομένως, κρίνεται σκόπιμο να συμπεριληφθούν και οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ομάδα των νέων.

Η αύξηση των ανδρών απασχολούμενων την περίοδο 2013δ-2017δ έφτασε τα 135,8 χιλ. άτομα, αριθμός που αντιστοιχεί σε αύξηση 6,6% και υπολείπεται της αντίστοιχης ποσοστιαίας αύξησης των γυναικών. Συνέπεια της αύξησης των απασχολούμενων και των μεταβολών στον πληθυσμό είναι η αύξηση του ποσοστού απασχόλησης κατά περίπου τέσσερις εκατοστιαίες μονάδες για τους άνδρες και τρεις εκατοστιαίες μονάδες για τις γυναίκες, οπότε φαίνεται ότι η διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών διευρύνθηκε. Αυτό σημαίνει ότι η ανάκαμψη της απασχόλησης που παρατηρείται δεν είναι ισόρροπη ως προς το φύλο. Αντίστοιχα, η αύξηση των απασχολούμενων 30-64 ετών είναι πολλαπλάσια εκείνης των νέων 15-29 ετών. Προφανώς σε απόλυτους αριθμούς η όποια σύγκριση οδηγεί σε παραπλανητικά συμπεράσματα, καθώς η ομάδα 30-64 είναι πολυπληθέστερη. Ωστόσο, η αναλογική αύξηση είναι περίπου διπλάσια σε σύγκριση με εκείνη των νέων. Την περίοδο 2013δ-2017δ το ποσοστό απασχόλησης αυξήθηκε και για τις δύο ομάδες, όμως αυξήθηκε περισσότερο στην ομάδα 30-64 ετών, όπου η αύξηση ξεπέρασε τις πέντε εκατοστιαίες μονάδες. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η αύξηση της απασχόλησης των νέων υπολείπεται αναλογικά, παρά τις στοχευμένες ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης των τελευταίων χρόνων. Πολύ πιθανόν η εικόνα να ήταν χειρότερη χωρίς αυτές, εντούτοις είναι απαραίτητη η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς τους.

Η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου του πληθυσμού παρατηρείται σε όλες τις χώρες του κόσμου που αναπτύσσονται και οφείλεται σε διάφορους παράγοντες. Ένας βασικός παράγοντας είναι η ανάπτυξη της τεχνολογίας. Το εξειδικευμένο ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί εισροή για την τεχνολογική ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα την τροφοδοτεί. Ως γνωστόν, το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι βασικό συστατικό στοιχείο του ανθρώπινου κεφαλαίου. Στο πλαίσιο αυτό, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η παρατήρηση ότι οι απασχολούμενοι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού τίτλου εμφάνισαν τη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση την περίοδο 2013δ-2017δ που άγγιξε το 40%, καθώς κατέλαβαν περίπου 53 χιλ. νέες θέσεις εργασίας, δηλαδή περίπου το 20% του συνόλου των νέων θέσεων απασχόλησης. Δεν αποκλείεται η αύξηση να οφείλε-

ται περισσότερο στη μείωση των αποδοχών αυτής της ομάδας αποφοίτων, γεγονός που τους έκανε πιο ελκυστικούς ακόμη και για θέσεις που απαιτούν χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα, και λιγότερο στην αύξηση των θέσεων που απαιτούν υψηλή εξειδίκευση. Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τη δεύτερη μεγαλύτερη αύξηση εμφάνισαν οι απασχολούμενοι απόφοιτοι τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης. Σε συνδυασμό με την πάγια επιθυμία ενίσχυσης αυτού του είδους της εκπαίδευσης στη χώρα, γίνεται προφανής η σημασία της παρατήρησης. Αν δε προστεθεί σε αυτήν η αναιμική αύξηση των απασχολούμενων αποφοίτων πανεπιστημίου, η οποία υπολείπεται ακόμη και εκείνης των απασχολούμενων αποφοίτων λυκείου, υπάρχουν ενδείξεις ότι ίσως οι συσχετισμοί στην αγορά εργασίας αλλάζουν προς όφελος μη αναμενόμενων ομάδων αποφοίτων. Ξεκάθαρη εικόνα μπορεί να σχηματίσει κανείς μόνο εξετάζοντας λεπτομερή στοιχεία αναφορικά με τη σύζευξη των αποφοίτων με τις θέσεις εργασίας. Τέλος, το ποσοστό απασχόλησης αυξάνεται καθώς αυξάνεται το επίπεδο εκπαίδευσης, στοιχείο που δείχνει ότι η εκπαίδευση διευκολύνει σε ένα βαθμό την εύρεση απασχόλησης, τουλάχιστον ως τώρα. Σημειώνεται ότι στις δύο χαμηλότερες βαθμίδες εκπαίδευσης οι προοπτικές απασχόλησης χειροτέρευσαν τα τελευταία τέσσερα έτη, παρά την αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων.

Ένα ακόμη στοιχείο αλλαγής σε σχέση με το παρελθόν αποτελεί η μείωση της απασχόλησης των ξένων υπηκόων στη διάρκεια της περιόδου 2013δ-2017δ, οι οποίοι, στην πλειονότητά τους, απασχολούνται σε δουλειές χαμηλής ή καθόλου εξειδίκευσης, όπως είναι κάποιες αγροτικές εργασίες ή εργασίες στην οικοδομή¹. Αυτό οφείλεται εν μέρει στις γλωσσικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, αλλά και στη χαμηλή αξιολόγηση των σπουδών σε άλλες χώρες από την ελληνική αγορά εργασίας. Σε κάθε περίπτωση, η μείωση της απασχόλησης των ξένων υπηκόων σε μια περίοδο κατά την οποία η απασχόληση αυξάνεται – σημειώνεται ότι οι απασχολούμενοι Έλληνες υπήκοοι αυξήθηκαν περίπου κατά 10%– μπορεί να αποδοθεί στη μείωση των ευκαιριών απασχόλησης για τη συγκεκριμένη ομάδα απασχολούμενων. Η αξία της παρατήρησης δεν μειώνεται, αλλά μάλλον ενισχύεται, από το επιχείρημα της μείωσης της παρουσίας ξένων υπηκόων στη χώρα², καθώς αυτή οφείλεται κυρίως στην έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης. Υπενθυμίζε-

1. Υπολογίζεται ότι στα μέσα της δεκαετίας του 2000 ένας στους τέσσερις ξένους υπηκόους εργαζόταν στην οικοδομή, ενώ ένας στους δέκα που απασχολούνται στον αγροτικό τομέα ήταν ξένος υπήκοος. Βλέπε Cholezas, I. and P. Tsakloglou (2009), "The economic impact of immigration in Greece: taking stock of the existing evidence", *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(1-2), pp. 77-104.

2. Αυτό προκύπτει από τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για το εργατικό δυναμικό. Φαίνεται ότι από το τέλος του 2013 ως το τέλος του 2017 το εργατικό δυναμικό των ξένων υπηκόων μειώθηκε πάνω από 25%.

ται ότι η βασική αιτία μετανάστευσης προς τη χώρα μας στο παρελθόν ήταν η εύρεση εργασίας³. Αυτό, άλλωστε, ερμηνεύει, μεταξύ άλλων, και το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης των ξένων υπηκόων έναντι των Ελλήνων υπηκόων.

Ενδιαφέρον έχει, επίσης, να διερευνηθεί η γεωγραφική κατανομή της αύξησης των απασχολούμενων. Ο Πίνακας 3.1.2 έχει δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η κατανομή μεταξύ των περιοχών με βάση τον βαθμό αστικότητας. Την περίοδο 2013δ-2017δ στην περιοχή της πρωτεύουσας οι θέσεις απασχόλησης μειώθηκαν κατά 3,6%, δηλαδή καταστράφηκαν περίπου 42 χιλ. θέσεις. Σε αντιδιαστολή, στην υπόλοιπη χώρα οι θέσεις απασχόλησης αυξήθηκαν. Τη μεγαλύτερη αναλογικά αύξηση κατέγραψε η Θεσσαλονίκη

(22,4%) και ακολουθούν οι λοιπές αστικές περιοχές. Ωστόσο, σημειώνεται ότι η Θεσσαλονίκη παρουσίασε τη μεγαλύτερη μείωση στον αριθμό των απασχολούμενων την προηγούμενη περίοδο (2008δ-2013δ)⁴. Τη μικρότερη αύξηση των απασχολούμενων εμφάνισαν οι αγροτικές περιοχές, όμως, κατ' αναλογία με τη Θεσσαλονίκη, την προηγούμενη περίοδο εμφάνισαν τη μικρότερη μείωση. Άρα, και στις δύο περιπτώσεις, η κίνηση του αριθμού των απασχολούμενων την περίοδο 2013δ-2017δ πιθανόν αντισταθμίζει εν μέρει κινήσεις της περιόδου κατά την οποία η απασχόληση μειωνόταν. Αυτό κάνει ακόμη σημαντικότερη τη μείωση των απασχολούμενων στην περιοχή της πρωτεύουσας, καθώς είναι η μοναδική όπου η μείωση είναι συνεχής καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, στοιχείο που

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.2 Μεταβολή απασχολούμενων κατά βαθμό αστικότητας και περιφέρεια

	2013δ-2017δ		Ποσοστό απασχόλησης		
	Μεταβολή (σε χιλ.)	Μεταβολή (%)	2013δ	2017δ	Μεταβολή (εκατ. μον.)
Πρωτεύουσα	-41,9	-3,6	39,2	41,7	2,5
Θεσσαλονίκη	57,3	22,4	33,1	38,8	5,7
Λοιπές	151,8	17,2	37,0	40,7	3,7
Ημιαστικές	69,3	15,9	37,5	42,1	4,6
Αγροτικές	19,8	2,7	36,9	39,5	2,6
Ανατ. Μακεδονία και Θράκη	19,4	10,3	36,3	40,8	4,5
Κεντρική Μακεδονία	84,3	15,4	34,1	39,4	5,3
Δυτική Μακεδονία	5,6	7,1	32,7	36,0	3,3
Ήπειρος	4,1	4,0	34,4	36,5	2,1
Θεσσαλία	22,1	9,5	37,2	41,0	3,8
Ιόνια νησιά	-5,9	-8,2	41,0	38,2	-2,8
Δυτική Ελλάδα	17,4	8,7	34,6	37,9	3,3
Στερεά Ελλάδα	20,7	12,3	35,3	39,9	4,6
Αττική	41,7	3,2	39,1	41,5	2,4
Πελοπόννησος	19,9	10,6	39,6	44,3	4,7
Βόρειο Αιγαίο	2,5	3,8	38,2	41,3	3,1
Νότιο Αιγαίο	6,0	5,1	42,0	44,8	2,8
Κρήτη	18,7	8,9	40,8	43,9	3,1

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Σημείωση: Η πλάγια γραμματοσειρά αντιπροσωπεύει μεταβολές μεγαλύτερες από τον μέσο όρο της χώρας.

3. Βλέπε Cholezas, I. and P. Tsakoglou (2009), "The economic impact of immigration in Greece: taking stock of the existing evidence", *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(1-2), pp. 77-104.

4. Τα στοιχεία δεν παρουσιάζονται για λόγους οικονομίας χώρου, αλλά είναι διαθέσιμα από την ΕΛΣΤΑΤ.

οφείλει να προβληματίσει. Αποτέλεσμα δε είναι ότι το 2017δ οι ημιαστικές περιοχές εμφανίζονται ως αυτές με το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης. Σημειώνεται ότι η Θεσσαλονίκη έχει παραδοσιακά το μικρότερο.

Όπως φαίνεται στο δεύτερο τμήμα του Πίνακα 3.1.2, η αύξηση των απασχολούμενων δεν κατανέμεται ομοιόμορφα μεταξύ των περιφερειών της χώρας. Η πρώτη παρατήρηση είναι η μείωση των απασχολούμενων στα Ιόνια νησιά, παρά την αύξηση που καταγράφεται σε όλες τις υπόλοιπες περιφέρειες. Η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας πρωτοστατεί στην αύξηση των απασχολούμενων και ακολουθούν η περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας, η περιφέρεια Πελοποννήσου και η περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης. Αιμική αύξηση των απασχολούμενων καταγράφηκε στην Αττική, τα νησιά του Βορείου Αιγαίου και την Ήπειρο (4% ή λιγότερο). Σημειώνεται ότι κατά την καθοδική περίοδο οι απασχολούμενοι μειώθηκαν λιγότερο στα νησιά του Βορείου Αιγαίου και περισσότερο στην Κεντρική Μακεδονία. Επομένως, η πρώτη εμφανίζει μειωμένη μεταβλητότητα των απασχολούμενων στις οικονομικές διακυμάνσεις, ενώ η δεύτερη αυξημένη μεταβλητότητα. Η Αττική, από την άλλη πλευρά, εμφανίζει έντονη ευαισθησία στην κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας σε όρους απασχόλησης, αλλά μειωμένη αντίδραση την περίοδο ανάκαμψης⁵. Τα Ιόνια νησιά είναι μια ξεχωριστή κατηγορία, η οποία πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω, καθώς εκεί η απασχό-

ληση μειώνεται συνεχώς τα τελευταία χρόνια. Τέλος, το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης καταγράφηκε στα νησιά του Νοτίου Αιγαίου, την Πελοπόννησο και την Κρήτη.

Ενδιαφέρον έχει και η θέση των νέων απασχολούμενων στην αγορά εργασίας. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.1.3 δείχνουν δύο ομάδες να μειώνονται και δύο να αυξάνονται σε μέγεθος, παρά τη γενικότερη αύξηση των απασχολούμενων. Ειδικότερα, τη μεγαλύτερη αύξηση την περίοδο 2013δ-2017δ κατέγραψαν οι επιχειρηματίες (δηλαδή οι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό) και ακολουθούν, όπως είναι αναμενόμενο, οι μισθωτοί. Αντίθετα, μειώθηκαν οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό και ιδιαίτερα οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση. Τα αποτελέσματα ήταν αντίστοιχες μειώσεις και αυξήσεις στα μερίδια της κάθε ομάδας στους απασχολούμενους. Επιπλέον, φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία συγκλίνει στα ευρωπαϊκά πρότυπα που θέλουν μεγαλύτερο μερίδιο μισθωτών και μικρότερο όλων των υπολοίπων κατηγοριών⁶. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι το ποσοστό μισθωτών στην ΕΕ-28 το 2017δ ήταν 85,6%, ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό δεν ξεπερνούσαν το 10%. Αντίστοιχα, οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση στην ΕΕ-28 μετά βίας αγγίζουν τα τελευταία χρόνια το 1%, ενώ οι επιχειρηματίες φτάνουν το 4%. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι μισθωτοί είναι η ομάδα που απέχει περισσότερο από το επίπε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.3 Μεταβολή απασχολούμενων κατά είδος απασχόλησης

	2013δ-2017δ		Σύνθεση απασχόλησης	
	Μεταβολή (σε χιλ.)	Μεταβολή (%)	2013δ	2017δ
Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	59,0	26,3	6,5	7,6
Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	-37,5	-4,2	25,5	22,7
Μισθωτός	256,3	11,6	63,3	65,8
Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	-21,3	-12,9	4,7	3,8

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

5. Πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η Πρωτεύουσα δεν ταυτίζεται με την Αττική, καθώς η δεύτερη είναι ευρύτερη περιοχή. Επομένως, η μείωση των απασχολούμενων στην πρώτη δεν έρχεται σε αντίθεση με την αύξηση των απασχολούμενων στη δεύτερη, διότι η διαφορά οφείλεται σε περιοχές εκτός Αθηνών, αλλά εντός Αττικής. Ειδικότερα, η Αθήνα εμφανίζει κάμψη της απασχόλησης τα τελευταία τέσσερα έτη.

6. Υπενθυμίζεται ότι το 2017 οι αυτοαπασχολούμενοι με έναν ή δύο εργοδότες εντάχθηκαν ασφαλιστικά στους μισθωτούς (βάσει του Ν.4387/2016). Αυτό ενδέχεται να αύξησε το μερίδιο των μισθωτών. Ωστόσο, η μεταβολή αυτή μάλλον εξομάλυνε την εικόνα της αγοράς εργασίας, καθώς ανέκαθεν η συγκεκριμένη κατηγορία αποκαλούνταν οιονεί μισθωτοί και χρησιμοποιούνταν ως επιχείρημα ότι οι αυτοαπασχολούμενοι δεν είναι πραγματικά όσοι εμφανίζονταν στις επίσημες στατιστικές, λόγω της ιδιαιτερότητας αυτής της κατηγορίας. Αυτό στον βαθμό που οι ερωτώμενοι θεώρησαν ότι άλλαξαν ιδιότητα, μιας και η ΕΕΔ στηρίζεται στις απαντήσεις των ερωτώμενων.

δο απασχόλησης που επικρατούσε πριν την έναρξη της κρίσης, δηλαδή το τελευταίο τρίμηνο του 2008.

Όπως συζητήθηκε σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*, οι επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση έπληξαν περισσότερο συγκεκριμένους κλάδους. Η ανάκαμψη που καταγράφεται από το 2014 έχει ανάλογα χαρακτηριστικά, με την έννοια ότι κάποιοι κλάδοι τα καταφέρνουν σημαντικά καλύτερα από άλλους. Οι περισσότερες νέες θέσεις εργασίας δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια στον κλάδο *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης* (πάνω από 74 χιλ. θέσεις). Ακολουθούν ο κλάδος *Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, κ.ά.* και ο κλάδος

Μεταποίηση. Ωστόσο, αυτοί οι κλάδοι είναι οι πληθέστεροι κλάδοι στην ελληνική οικονομία, οπότε είναι εν μέρει αναμενόμενη η μεγάλη συνεισφορά τους. Αναλογικά μεγάλη αύξηση των θέσεων απασχόλησης καταγράφεται στον κλάδο *Ορυχεία και λατομεία* και στον κλάδο *Διαχείριση ακίνητης περιουσίας*, όμως αυτοί οι κλάδοι είναι μικροί σε μέγεθος και, επομένως, τα στοιχεία, ως δειγματοληπτικά, ενδέχεται να μην είναι ακριβή. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για τους κλάδους *Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες* και *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης*, οι οποίοι εμφανίζουν αύξηση των απασχολούμενων κατά περίπου 30%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.4 Μεταβολή απασχολούμενων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

	2013δ-2017δ		Σύνθεση απασχόλησης	
	Μεταβολή (σε χιλ.)	Μεταβολή (%)	2013δ	2017δ
A. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	-25,8	-5,4	13,8	12,1
B. Ορυχεία και λατομεία	3,0	34,1	0,3	0,3
Γ. Μεταποίηση	42,5	13,3	9,2	9,7
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,7	5,8	0,8	0,8
Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	5,0	21,0	0,7	0,8
ΣΤ. Κατασκευές	-9,3	-6,1	4,4	3,9
Z. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	67,7	11,0	17,7	18,3
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	15,6	8,9	5,0	5,1
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	74,2	29,5	7,2	8,7
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία	14,0	18,4	2,2	2,4
Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	-15,9	-15,1	3,0	2,4
Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1,0	31,3	0,1	0,1
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	12,9	6,6	5,6	5,6
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	20,5	31,2	1,9	2,3
Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	-1,1	-0,3	9,4	8,8
Ο. Εκπαίδευση	12,2	4,3	8,1	7,9
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	32,2	15,4	6,0	6,5
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	4,2	9,2	1,3	1,3
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	18,1	28,2	1,8	2,2
Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	-16,1	-33,1	1,4	0,9
Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	0,2	12,5	0,0	0,0

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Όπως καθίσταται σαφές, ο κλάδος του τουρισμού αποτελεί τον ισχυρότερο παράγοντα αύξησης της απασχόλησης την περίοδο που εξετάζεται, τόσο σε απόλυτους όσο και σε σχετικούς όρους. Βέβαια, δεδομένου ότι η ζήτηση για τουριστικές υπηρεσίες προέρχεται πρωτίστως από το εξωτερικό, υπάρχουν προσδιοριστικοί παράγοντες που είναι έξω από τη σφαίρα επιρροής της χώρας. Από την άλλη πλευρά, άλλοι μεγάλοι κλάδοι παρουσιάζουν συρρίκνωση. Για παράδειγμα, ο κλάδος *Γεωργία, δασοκομία και αλιεία* καταγράφει μείωση των απασχολούμενων κατά περίπου 26 χιλ. (5,4%), ενώ και στις *Κατασκευές* η μείωση της απασχόλησης που ξεκίνησε το 2008 συνεχίζεται. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η επίδοση του κλάδου *Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών*, καθώς, αν και μικρός σε μέγεθος, παραδοσιακά απασχολεί περισσότερους ξένους υπηκόους. Η μείωση που καταγράφεται στους απασχολούμενους συμβαδίζει με τη μείωση της απασχόλησης των ξένων υπηκόων που συζητήθηκε με βάση τον Πίνακα 3.1.1.

Εν κατακλείδι, η απασχόληση σε κάποιους κλάδους συρρικνώνεται και σε κάποιους άλλους ενισχύεται με-

ταβάλλοντας τα μερίδιά τους στη συνολική απασχόληση. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις, η πολιτεία πρέπει να σταθεί αργός. Στην πρώτη στηρίζοντας όσους χάνουν την εργασία τους από τη συρρίκνωση και διευκολύνοντας τη μετάβασή τους σε νέες θέσεις εργασίας⁷ και στη δεύτερη απέχοντας από ενέργειες που θα μπορούσαν να διακινδυνεύσουν την καλή πορεία, διασφαλίζοντας όμως την τήρηση των κανόνων της φορολογικής και εργατικής νομοθεσίας.

Η ανάλυση των επαγγελματών στα οποία αυξήθηκαν οι απασχολούμενοι παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.1.5. Η μεγαλύτερη μείωση καταγράφεται στα *Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη* και ξεπέρασε το 40%. Σε μια περίοδο αυξανόμενης απασχόλησης, η μείωση των απασχολούμενων που βρίσκονται στην κορυφή της διοικητικής ιεραρχίας, παρότι ενδεχομένως συμβαδίζει με τη μείωση του κόστους των επιχειρήσεων, μπορεί να ενέχει κινδύνους για το μέλλον, εφόσον δεν οφείλεται στο κλείσιμο των επιχειρήσεων, αλλά σε συνειδητή επιλογή της διοίκησης. Η επόμενη μεγαλύτερη μείωση των απασχολούμενων αφορά την κατηγορία

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.5 Μεταβολή απασχολούμενων κατά επάγγελμα

	2013δ-2017δ		Σύνθεση απασχόλησης	
	Μεταβολή (σε χιλ.)	Μεταβολή (%)	2013δ	2017δ
(1) Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη	-73,5	-42,4	5,0	2,7
(2) Επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	50,6	7,4	19,7	19,7
(3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και συναφή επαγγέλματα	19,3	7,1	7,8	7,8
(4) Υπάλληλοι γραφείου και συναφή επαγγέλματα	60,9	17,9	9,8	10,7
(5) Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	163,1	23,1	20,3	23,2
(6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	-30,5	-6,8	12,9	11,2
(7) Ειδικευμένοι τεχνίτες και συναφή τεχνικά επαγγέλματα	2,5	0,7	9,7	9,1
(8) Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι)	36,4	16,6	6,3	6,9
(9) Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	27,9	12,1	6,6	6,9
Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	-0,3	-0,5	1,9	1,8

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

7. Σημειώνεται ότι όλοι όσοι αποχωρούν από την εργασία δεν καθίστανται αυτόματα άνεργοι, καθώς μπορεί να συνταξιοδοτούνται ή να βρίσκουν δουλειά στο εξωτερικό ή ακόμη και να παύουν να συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό (πιθανόν λόγω εναλλακτικών πηγών εισοδήματος).

Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς. Αν και απέχει σημαντικά σε μέγεθος, ωστόσο συμβαδίζει με τη μείωση της απασχόλησης που καταγράφεται στον γεωργικό τομέα. Όλες οι άλλες επαγγελματικές ομάδες εμφάνισαν αύξηση των απασχολούμενων την περίοδο 2013δ-2017δ. Σημαντικότερη αύξηση καταγράφεται στην ομάδα *Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές*, στην ομάδα *Υπάλληλοι γραφείου, κ.ά.* και στην ομάδα *Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, κ.ά.* Οι δύο πρώτες κατηγορίες, εκ πρώτης όψεως, δεν συμβαδίζουν με την αύξηση των απασχολούμενων αποφοίτων τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης που συζητήθηκε παραπάνω. Ωστόσο, δεν αποκλείεται οι προσλήψεις να αφορούν ετεροαπασχόληση νέων απασχολούμενων. Ασφαλέστερο συμπέρασμα απαιτεί πλουσιότερα στοιχεία και ενδέχεται να ανατρέψει την εικόνα.

Επιπλέον, η ισχυρότερη αύξηση των απασχολούμενων καταγράφεται σε κλάδους που μπορούν να χαρακτηριστούν εντάσεως εργασίας. Αν και αυτό σημαίνει περισσότερες νέες θέσεις εργασίας, εντούτοις μπορεί να αποδειχθεί προβληματικό στο μέλλον, καθώς δεν συνάδει με την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας μέσω της καινοτομίας και της τεχνολογικής ανάπτυξης, οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν βιώσιμες θέσεις εργασίας. Επομένως, θα ήταν επιθυμητό να αυξηθεί ο ρυθμός δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης και στους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου με τη δημιουργία κατάλληλου οικονομικού και επιχειρηματικού περιβάλλοντος για την προσέλκυση κατάλληλων εγχώριων και ξένων επενδύσεων. Προς τούτο απαιτείται συνεργασία και συνεννόηση μεταξύ της κυβέρνησης και των κοινωνικών εταίρων.

3.1.3. Ανεργία

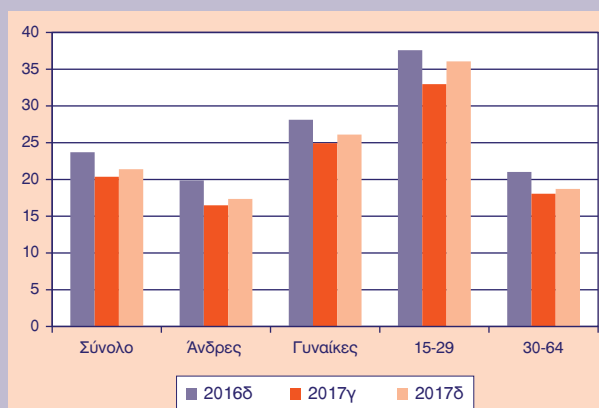
Η μείωση της απασχόλησης που καταγράφηκε σε επίπεδο τριμήνου λόγω της εποχικότητας της οικονομικής δραστηριότητας συνοδεύτηκε από την αύξηση του ποσοστού ανεργίας σε 21,4% για τα άτομα ηλικίας 15-64 ετών (Διάγραμμα 3.1.2). Σε σύγκριση με το ίδιο τρίμηνο του προηγούμενου έτους οι άνεργοι μειώθηκαν κατά 116 χιλ. και διαμορφώθηκαν σε 997,8 χιλ. Ειδικότερα, σε ετήσια βάση οι άνεργοι άνδρες μειώθηκαν κατά 67,3 χιλ. και οι άνεργες γυναίκες κατά 49,8 χιλ. Επίσης, οι άνεργοι νέοι 15-29 ετών μειώθηκαν κατά 25,3 χιλ., ενώ οι άνεργοι ηλικίας 30-64 ετών μειώθηκαν κατά 90,7 χιλ. σε ένα έτος. Επομένως, η μείωση του αριθμού των ανέργων προήλθε κατά 57% από τη

μείωση των ανέργων ανδρών ή κατά 77% περίπου από τα άτομα 30-64 ετών⁸.

Σε τριμηνιαία βάση, οι άνεργοι αυξήθηκαν κατά 37,4 χιλ., όταν την αντίστοιχη περίοδο πέρυσι η αύξηση ξεπέρασε οριακά τις 31 χιλ. Αυτό σημαίνει ότι η ανεργία φέτος αυξήθηκε περισσότερο λόγω της εποχικότητας. Μάλιστα, μια προσεκτική μελέτη των στοιχείων δείχνει ότι η αύξηση αυτή οφείλεται στη μεγαλύτερη από πέρυσι αύξηση των ανέργων γυναικών, οι οποίες κατέγραψαν άνοδο κατά 3,5% φέτος έναντι 1,8% πέρυσι την ίδια περίοδο. Συμπερασματικά, παρά τη μεγαλύτερη εποχική αύξηση της ανεργίας που σημειώθηκε το τέταρτο τρίμηνο του 2017, σε επίπεδο έτους διατηρήθηκε η τάση αποκλιμάκωσης του ποσοστού ανεργίας, στοιχείο που είναι ενθαρρυντικό για την πορεία της αγοράς εργασίας.

Η μεταβολή της ανεργίας δεν ήταν όμοια σε ολόκληρη τη χώρα. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.1.3, ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε σε ετήσια βάση σχεδόν σε όλες τις περιφέρειες. Εξαιρέση αποτελούν τα νησιά του Βορείου Αιγαίου, τα Ιόνια νησιά και τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου. Υπενθυμίζεται ότι τα νησιά του Βορείου Αιγαίου πλήττονται από την προσφυγική κρίση και είναι πολύ πιθανό η αύξηση της ανεργίας να οφείλεται σε μείωση των τουριστικών ροών. Προς τούτο αναφέρεται ότι το τελευταίο τρίμηνο του έτους (2017γ-2017δ) το ποσοστό ανεργίας των ατόμων άνω των 15 ετών αυξήθηκε κατά 3,3 εκατοστιαίες μονάδες, όταν σε άλλες τουριστικές περιοχές η αύξηση ήταν πολλαπλάσια, άρα επέδειξε μειωμένη εποχική

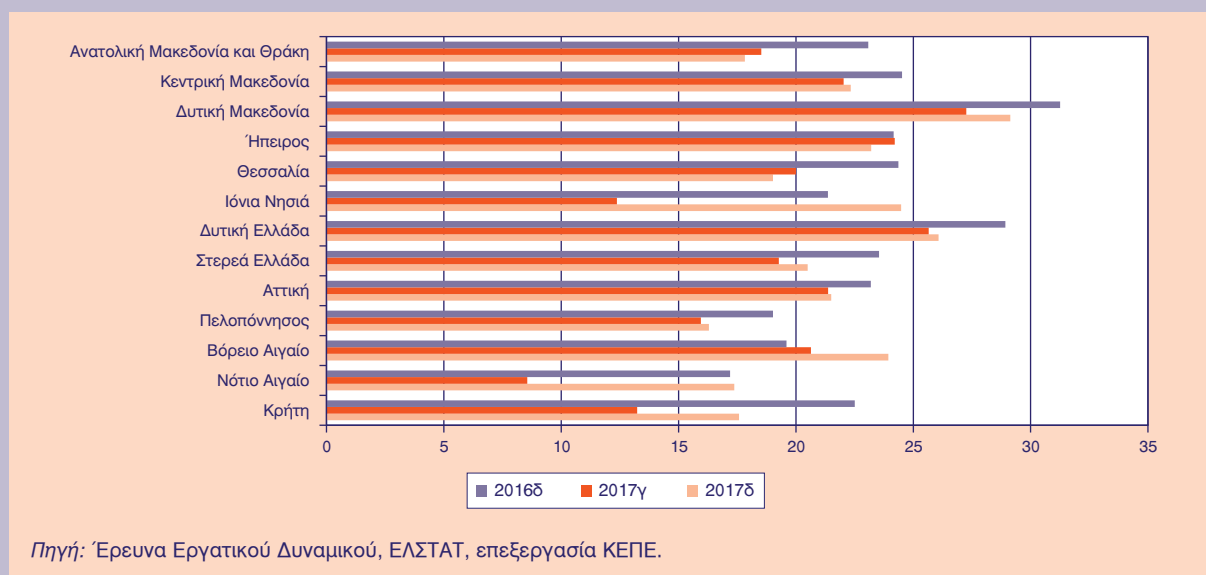
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.2
Ποσοστό ανεργίας για επιλεγμένες πληθυσμιακές ομάδες

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

8. Σημειώνεται ότι ένα άτομο μπορεί να συμμετέχει και στις δύο ομάδες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.3
Ποσοστό ανεργίας κατά περιφέρεια

ευαισθησία. Για του λόγου το αληθές, η ανεργία αυξήθηκε κατά 8,8 εκατοστιαίες μονάδες στα νησιά του Νοτίου Αιγαίου και κατά 12,1 εκατοστιαίες μονάδες στα Ιόνια νησιά σε τριμηνιαία βάση. Σε ετήσια βάση δε, η ανεργία αυξήθηκε στα νησιά του Βορείου Αιγαίου (4,3 εκατοστιαίες μονάδες) και στα Ιόνια νησιά (3,1 εκατοστιαίες μονάδες). Η εξέλιξη της ανεργίας στα Ιόνια νησιά δεν μπορεί να ερμηνευτεί εύκολα, καθώς δεν συντρέχουν κάποιοι φανεροί λόγοι για αυτήν, όπως στην περίπτωση των νησιών του Βορείου Αιγαίου. Από την άλλη πλευρά, το ποσοστό ανεργίας

υποχώρησε σημαντικά στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη και στη Θεσσαλία. Η μείωση αντιστοιχεί σε 24,2% λιγότερους ανέργους στην πρώτη (14,4 χιλ.) και σε 21,4% λιγότερους ανέργους στη δεύτερη (16,3 χιλ.). Στην Αττική, όπου διαμένει περίπου ο μισός πληθυσμός της χώρας, η αποκλιμάκωση της ανεργίας ήταν ασθενική τον τελευταίο χρόνο, όπως μαρτυρά η μείωση του ποσοστού ανεργίας κατά μόλις 1,7 εκατοστιαίες μονάδες. Ωστόσο, λόγω απόλυτου μεγέθους, η μείωση αυτή ευθύνεται για το 1/3 της μείωσης των ανέργων σε εθνικό επίπεδο.

3.2. Το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο για την ένταξη των μεταναστών και η περίπτωση της Ελλάδας

Τζέννιφερ Καβουνίδη

3.2.1. Εισαγωγή

Από τον Απρίλιο του 2018, οι μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές προς την Ελλάδα παρουσίασαν σημαντική αύξηση, όχι μόνο στα νησιά του Αιγαίου από τις ακτές της Τουρκίας, αλλά και στην ενδοχώρα από τα χερσαία σύνορα με την Τουρκία, και συγκεκριμένα στον Έβρο. Δημιουργήθηκαν μεγάλες ανησυχίες ότι θα μπορούσαν στο σύντομο μέλλον να λάβουν ξανά τις πρωτόγνωρες διαστάσεις που παρατηρήθηκαν το 2015, πριν περιοριστούν ως αποτέλεσμα της κοινής δήλωσης ΕΕ- Τουρκίας τον Μάρτιο του 2016.

Οι δημόσιες αρχές, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η κοινή γνώμη επικεντρώνονται και πάλι, όπως συνήθως σε σχέση με το μεταναστευτικό και προσφυγικό, στη βραχυπρόθεσμη διαχείριση και, συγκεκριμένα, σε μέτρα για την αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών, όπως είναι οι συνοριακοί έλεγχοι και η προετοιμασία κέντρων πρώτης υποδοχής. Δυστυχώς παραβλέπεται η μακροπρόθεσμη οπτική. Αμελούνται θέματα σημαντικά για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, όπως είναι η χάραξη, μαζί με την Ευρώπη, αποτελεσματικών πολιτικών για τη διαχείριση των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών και η χάραξη αποτελεσματικών πολιτικών για την επιτυχή ένταξη στην ελληνική κοινωνία όσων θα παραμείνουν στη χώρα.

Τα δεδομένα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου για την ένταξη των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), που δημοσιεύτηκαν τον Απρίλιο του 2018, προσφέρουν ενδείξεις για τον μακρύ δρόμο που πρέπει να διανύσει η Ελλάδα για να πετύχει την ομαλή ένταξη όσων από τους νεοαφιχθέντες μείνουν τελικά στη χώρα, άσχετα με τις αρχικές τους φιλοδοξίες να μετακινηθούν σε άλλη χώρα της Ευρώπης. Τα αποτελέσματα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου επιτρέπουν τη σύγκριση των απόψεων στην Ελλάδα για την ένταξη μεταναστών με εκείνες που επικρατούν σε άλλες χώρες της ΕΕ. Αναδεικνύουν ορισμένους τομείς όπου

στοχευμένες ελληνικές πολιτικές θα μπορούσαν να συμβάλουν στη διαμόρφωση θετικότερων στάσεων για τους προς ένταξη μετανάστες και πρόσφυγες, όπως και διαφόρων μέτρων ένταξης μεταναστών που να χαίρουν μεγάλης αποδοχής στη χώρα.

Όπως έχει επανειλημμένα διαπιστωθεί (π.χ. Jacobsen and Fratzke 2016· Papademetriou, Benton and Banulescu-Bogdan 2017), η αποτελεσματικότητα των πολιτικών για την ένταξη μεταναστών εξαρτάται όχι μόνο από τις οικονομικές συγκυρίες και ευκαιρίες στις χώρες υποδοχής τους, αλλά και από τις κυρίαρχες απόψεις των πληθυσμών τους. Ο σχεδιασμός κατάλληλων πολιτικών για την ένταξη θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη τις αντιλήψεις αυτές, όπως και το γενικότερο οικονομικό και κοινωνικό τοπίο της χώρας όπου επιχειρείται η ένταξη.

3.2.2. Στόχος και θέματα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου

Αφορμή για το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο που διενεργήθηκε για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Γενικής Διεύθυνσης Μετανάστευσης και Εσωτερικών Υποθέσεων ήταν οι συνεχείς εισροές μεταναστών στην ΕΕ τις τελευταίες δεκαετίες, και η βεβαιότητα σχεδόν ότι οι εισροές θα χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή πραγματικότητα και τον 21ο αιώνα, με συνέπεια να θεωρείται ύψιστης σημασίας η ανάπτυξη αποτελεσματικών πολιτικών για την ομαλή ένταξη των μεταναστών. Όπως επισημαίνεται σχετικώς (European Commission 2018), η εισροή μεταναστών και η ένταξή τους έχουν αναδειχθεί σε ευαίσθητα πολιτικά θέματα, ιδιαίτερα μετά τις μαζικές προσφυγικές ροές προς την Ευρώπη τα τελευταία χρόνια. Σε διάφορες δημοσκοπήσεις σε χώρες της Ευρώπης, το μεταναστευτικό αποδεικνύεται το θέμα που αναφέρουν οι περισσότεροι πολίτες ως το πιο σημαντικό που αντιμετωπίζει η ΕΕ. Με τις μεγάλες προκλήσεις που διαμορφώνονται ως προς την επιτυχή ένταξη των μεταναστών, θεωρήθηκε σκόπιμο να εξεταστούν συστηματικά οι σχετικές απόψεις των κατοίκων της ΕΕ, για τη διευκόλυνση της χάραξης κατάλληλων στρατηγικών και πολιτικών με τη συνεργασία των ευρωπαϊκών θεσμών με τα κράτη-μέλη και άλλους φορείς. Η έρευνα πεδίου του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2017 και συγκεκριμένα, από τις 21 ως τις 30 Οκτωβρίου.

Πρέπει να αναφερθεί ότι στην αρχή των συνεντεύξεων διευκρινίστηκε στους ερωτώμενους ότι οι ερωτήσεις

για τους μετανάστες αφορούν άτομα τα οποία γεννήθηκαν εκτός της ΕΕ (τρίτες χώρες) και μετακινήθηκαν από τη χώρα της γέννησής τους και αυτή τη στιγμή διαμένουν νόμιμα σε χώρα της ΕΕ. Για να διασφαλιστεί ότι όλοι οι ερωτώμενοι είχαν την ίδια αντίληψη για το ποιο εννοούνται με τον όρο «μετανάστες», ο ορισμός αυτός επαναλήφθηκε μερικές φορές και κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Προστέθηκε η επιπλέον διευκρίνιση ότι με τον όρο “μετανάστες” δεν εννοούνται υπήκοοι της ΕΕ, ούτε τα παιδιά μεταναστών που έχουν την υπηκοότητα της χώρας όπου διαμένουν, ούτε οι μετανάστες που διαμένουν στη χώρα παράνομα. Για την περαιτέρω διευκρίνιση του όρου, αναφέρθηκαν στους ερωτώμενους δεδομένα για τη χώρα τους ως προς τις κύριες χώρες προέλευσης των μεταναστών στη συγκεκριμένη χώρα, που σημαίνει ότι για την Ελλάδα αναφέρθηκε η Αλβανία ως κύρια χώρα προέλευσης των μεταναστών.

Με την κυριαρχία όμως στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια των ειδήσεων για την προσφυγική κρίση, τις δύσκολες συνθήκες που βιώνουν οι νεοαφιχθέντες αιτούντες άσυλο, όσο και για τις ανησυχίες των τοπικών κοινωνιών όπου συγκεντρώνονται, και ειδικά στα νησιά του Αιγαίου, είναι πολύ πιθανό ότι όχι μόνο οι παλαιότεροι μετανάστες που διαμένουν νόμιμα στη χώρα λήφθηκαν υπόψη κατά τη διαμόρφωση των απαντήσεων που δόθηκαν στις συνεντεύξεις της Ελλάδας, αλλά και οι εμπειρίες και παραστάσεις οι σχετικές με τους νεοαφιχθέντες. Τα ελληνικά αποτελέσματα του Ευρωβαρόμετρου πρέπει να ερμηνευτούν υπό το πρίσμα αυτό.

Τα θέματα στα οποία επικεντρώθηκε το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο ήταν:

- οι αντιλήψεις για τους μετανάστες και οι γνώσεις για την έκταση και τον χαρακτήρα της μετανάστευσης προς τη συγκεκριμένη χώρα,
- οι προσωπικές εμπειρίες και σχέσεις με μετανάστες και η άνεση στη συναναστροφή μαζί τους,
- η αξιολόγηση της επιτυχίας της ένταξης μεταναστών και των παραγόντων που την επηρεάζουν, και
- οι απόψεις για τους ρόλους και τις ευθύνες των επιμέρους φορέων για την ένταξη των μεταναστών.

Στη συνέχεια, θα γίνει σύντομη επισκόπηση ορισμένων από τα βασικά ευρήματα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου, επισημαίνοντας τα σημεία όπου η Ελλάδα συγκλίνει με, ή αποκλίνει από, τις περισσότερες χώρες της ΕΕ. Όπου είναι εφικτό, συζητούνται οι πιθανές συνέπειες των ελληνικών δεδομένων ως προς τη χάραξη ελληνικών πολιτικών για την ένταξη των μεταναστών.

3.2.3. Γνώσεις για τη μετανάστευση

Στις 28 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ28), οι περισσότεροι ερωτώμενοι, και συγκεκριμένα το 61%, δήλωσαν ότι δεν είναι καλά πληροφορημένοι για τη μετανάστευση και την ένταξη μεταναστών. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό αγγίζει το 69%, υποδεικνύοντας μεγάλο περιθώριο για πολιτικές ενημέρωσης της κοινής γνώμης.

Για να γίνει εκτίμηση των γνώσεων των ερωτώμενων, τέθηκαν ερωτήσεις για τον πληθυσμό των μεταναστών που βρίσκεται στις επιμέρους χώρες τους. Ειδικότερα, ερωτήθηκαν, πρώτον, εάν πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες που μένουν στη χώρα τους βρίσκονται εκεί νόμιμα ή παράνομα. Στην Ελλάδα, σημειώθηκε το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων όλων των 28 χωρών που δήλωσε ότι είναι περισσότεροι οι μετανάστες που διαμένουν παράνομα παρά νόμιμα, και συγκεκριμένα το 58% σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ28 που ήταν 29%. Η άλλη χώρα με υψηλό σχετικό ποσοστό (47%) ήταν η Ιταλία, η οποία όπως η Ελλάδα υποδέχθηκε μεγάλους αριθμούς προσφύγων και μεταναστών από το 2014. Στη διαμόρφωση των σχετικών απαντήσεων που δόθηκαν στην Ελλάδα, είναι προφανής η σημασία των πρόσφατων παραστάσεων σε σχέση με την προσφυγική κρίση, οι οποίες φαίνεται να «εκτοπίζουν» (*Επιλογή διατύπωσης*) τις εμπειρίες των ερωτώμενων με τους εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες από την Αλβανία και άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που έφτασαν στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1990 και απέκτησαν άδειες παραμονής με τα διάφορα προγράμματα νομιμοποίησης μεταναστών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, στο σύνολο της ΕΕ28, οι αντιλήψεις ότι οι περισσότεροι μετανάστες διαμένουν νόμιμα και όχι παράνομα, συσχετίζονται με μικρότερη ηλικία και μεγαλύτερη εκπαίδευση. Είναι αξιοσημείωτο το πώς συνδέεται η αντίληψη περί νομιμότητας με απαντήσεις σε άλλες ερωτήσεις του Ευρωβαρόμετρου. Ειδικότερα, εκείνοι που θεωρούν ότι η μετανάστευση αποτελεί περισσότερο ευκαιρία παρά πρόβλημα ήταν πιο πιθανό να πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες βρίσκονται νόμιμα στη χώρα τους, παρά εκείνοι που θεωρούν τη μετανάστευση πρόβλημα. Παρομοίως, εκείνοι που θεωρούν ότι είναι καλά πληροφορημένοι για τη μετανάστευση ήταν πιο πιθανό να πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες διαμένουν νόμιμα. Ακόμα, εκείνοι που νιώθουν πιο άνετα με τις κοινωνικές σχέσεις με μετανάστες ως φίλοι, συνάδελφοι, γείτονες κλπ., είναι πιο πιθανό να πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες βρίσκονται νόμιμα στη χώρα τους.

Στη συνέχεια, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να εκτιμήσουν την αναλογία των μεταναστών (με τη δι-

ευκρίνιση ότι εννοούνται όσοι γεννήθηκαν εκτός ΕΕ στον πληθυσμό της χώρας τους. Όταν εξαιρεθούν οι απαντήσεις «δεν μπορώ να εκτιμήσω την αναλογία τους», σε όλες σχεδόν τις χώρες (25 από 28), οι εκτιμήσεις ξεπέρασαν την πραγματική αναλογία των μεταναστών, ενώ σε 19 χώρες η εκτίμηση ήταν διπλάσια της πραγματικής αναλογίας. Η Ελλάδα ήταν ανάμεσα στις 19 αυτές χώρες, με τον μέσο όρο των απαντήσεων να αντιστοιχεί στο 20% του πληθυσμού, ενώ η αναλογία μεταναστών την ίδια εποχή ήταν 8,4% σύμφωνα με τα δεδομένα της Eurostat που παρουσιάζονται στην ίδια έκθεση (European Commission 2018) για το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο. Πάντως, ο βαθμός υπερεκτίμησης που παρατηρήθηκε για την Ελλάδα δεν ήταν από τους μεγαλύτερους και ήταν κοντά (2,4) στον μέσο όρο της ΕΕ (2,3). Σε ορισμένες χώρες, όλες με μικρές αναλογίες μεταναστών στον πληθυσμό τους, οι εκτιμήσεις ήταν πολλαπλάσιες –στη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και την Πολωνία, η εκτιμώμενη αναλογία ήταν τουλάχιστον οκταπλάσια της πραγματικής, ενώ στη Σλοβακία, 14 φορές μεγαλύτερη. Στο σύνολο της ΕΕ28, η εκτιμώμενη αναλογία ήταν μικρότερη όταν ο ερωτώμενος είχε μεγαλύτερη εκπαίδευση και μικρότερη δυσκολία πληρωμής των λογαριασμών του συχνά ή μερικές φορές (μεταβλητής που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα για εκτίμηση της οικονομικής ασφάλειας).

3.2.4. Προσωπικές εμπειρίες με μετανάστες και άνεση στη συναναστροφή μαζί τους

Στις συνεντεύξεις τέθηκαν ερωτήσεις για τη συχνότητα της συναναστροφής με μετανάστες σε διάφορους χώρους, με τη διευκρίνιση ότι εννοείται συναναστροφή οποιουδήποτε τύπου, όπως είναι η ανταλλαγή μερικών λέξεων ή η συμμετοχή από κοινού σε κάποια δραστηριότητα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι ερωτώμενοι της Ελλάδας εμφάνισαν τη μεγαλύτερη συχνότητα συναναστροφής με μετανάστες ανάμεσα στα 28 κράτη-μέλη. Στο σύνολο των χωρών, το 37% απάντησε ότι έχουν καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες, το 23% σε εβδομαδιαία βάση και το 37% λιγότερο συχνά. Συγκριτικά, στην Ελλάδα, το 57% δήλωσε ότι έχει καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες, ενώ οι άλλες χώρες που εμφάνισαν μεγάλα ποσοστά ήταν η Ιρλανδία (55%), η Αυστρία και η Σουηδία (52%) και η Ισπανία και η Ιταλία (51%), ενώ τα μικρότερα ποσοστά καθημερινής συναναστροφής καταγράφηκαν στη Βουλγαρία (1%) και τη Ρουμανία (3%), χώρες άλλωστε με μικρές αναλογίες μεταναστών στους πληθυσμούς τους.

Ως προς τη συναναστροφή με μετανάστες στη γειτονιά (με αναφορά ως παραδείγματα τη συναναστροφή σε μαγαζιά, εστιατόρια, πάρκα ή στον δρόμο), πάλι η

Ελλάδα εμφάνισε το μεγαλύτερο ποσοστό, με το 45% να δηλώνει ότι έχει τέτοια συναναστροφή καθημερινά στη γειτονιά, σε σύγκριση με το 23% για το σύνολο των χωρών. Αντίθετα, ως προς τη συναναστροφή με μετανάστες στον χώρο της εργασίας τους, η Ελλάδα εμφάνισε ποσοστό (20%) ίσο με τον μέσο όρο για το σύνολο των χωρών. Κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ (15%) ήταν και το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας (18%) που δήλωσαν ότι έχουν καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες κατά τη χρήση δημόσιων υπηρεσιών, όπως είναι τα νοσοκομεία και τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Στην Ελλάδα η καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες σε παιδικό σταθμό, σχολείο ή πανεπιστήμιο ήταν κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ (14% και 12%, αντίστοιχα).

Το επόμενο θέμα στις συνεντεύξεις ήταν το πόσο άνετα θα ένιωθαν προσωπικά με μετανάστες στο πλαίσιο διάφορων κοινωνικών σχέσεων. Ενώ το επίπεδο καθημερινής συναναστροφής με μετανάστες της Ελλάδας ήταν το υψηλότερο της ΕΕ28, προκαλεί εντύπωση ότι τα ποσοστά που δήλωσαν ότι δεν νιώθουν άνετα σε ορισμένους από τους χώρους όταν συναναστρέφονται με μετανάστες ήταν υψηλά σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ και ήταν κοντά στα επίπεδα που εμφάνισαν η Βουλγαρία, η Ουγγαρία και η Τσεχία.

Οι συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις για τις οποίες ερωτήθηκαν ήταν το να έχουν μετανάστη ως φίλο/η, συνάδελφο στην εργασία, γείτονα/ισσα, ιατρό, μέλος της οικογένειας (συμπεριλαμβανομένου και του συντρόφου), και ως διευθυντή/τρια. Ήταν τρεις οι απαντήσεις της κωδικοποίησης: “εντελώς άνετα”, “κάπως άνετα”, και “τελείως άβολα”.

Για την κάθε σχέση, το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που απάντησαν ότι δεν θα ένιωθαν καθόλου άνετα (“would be totally uncomfortable”) με τη συγκεκριμένη σχέση ήταν μεγαλύτερο από τον μέσο όρο της ΕΕ28. Οι σχέσεις όμως για τις οποίες η Ελλάδα εμφάνισε τις μεγαλύτερες αποκλίσεις από τον μέσο όρο της ΕΕ28 ήταν στο να έχει κανείς μετανάστη ως διευθυντή του/της και ως μέλος της οικογένειάς τους. Για τη σχέση διευθυντή, το 47% των ερωτώμενων της Ελλάδας δήλωσε ότι δεν θα ένιωθαν καθόλου άνετα, ενώ οι άλλες χώρες με μεγάλα ποσοστά μη άνεσης ήταν η Ουγγαρία, η Βουλγαρία και η Τσεχία. Ως προς τη σχέση του μέλους της οικογένειας, στην Ελλάδα το 51% δήλωσε ότι θα ένιωθε τελείως άβολα, ενώ οι άλλες χώρες με μεγάλα ποσοστά ήταν η Ουγγαρία (59%) και η Βουλγαρία (55%), ενώ ακολούθησαν η Τσεχία (44%), η Κύπρος (42%) και η Ρουμανία (40%). Αντίθετα, οι χώρες όπου οι κάτοικοι δήλωσαν σε μεγάλα ποσοστά ότι θα ένιωθαν εντελώς άνετα με μετανάστη ως μέλος της οικογένειάς τους ήταν η Ολλανδία (78%) και η Σουηδία (74%).

Πραγματοποιήθηκε ανάλυση, για το σύνολο των χωρών, των απαντήσεων για την άνεση με διάφορες κοινωνικές σχέσεις σύμφωνα με κοινωνικούς και δημογραφικούς παράγοντες. Διαπιστώθηκε ότι λιγότερη άνεση με μετανάστες δηλώθηκε από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας (55+), με λιγότερη εκπαίδευση (που τελείωσαν την εκπαίδευσή τους σε ηλικία 15 ετών ή νωρίτερα) και με περιορισμένα οικονομικά μέσα (που δυσκολεύονται να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους συχνά ή μερικές φορές). Παρατηρήθηκε ισχυρή σχέση ανάμεσα στην άνεση στη συναναστροφή με μετανάστες και την αντίληψη ότι η μετανάστευση αποτελεί περισσότερο ευκαιρία παρά πρόβλημα. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην Ελλάδα παρατηρήθηκε ακριβώς ο συνδυασμός αυτός, με μικρό ποσοστό να δηλώνει άνεση και μικρό ποσοστό να θεωρεί ότι η μετανάστευση αποτελεί ευκαιρία.

Πρέπει να προστεθεί, πάντως, ότι η Ελλάδα ήταν κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ28 ως προς τις σχέσεις φιλίας με μετανάστες που διατηρεί στην πραγματικότητα, με το 29% και το 27%, αντίστοιχα, να δηλώνει ότι έχει τέτοιες σχέσεις φιλίας. Αντίθετα, το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που έχει μετανάστες ως μέλη της οικογένειάς τους ήταν μικρότερο (1% του μέσου όρου της ΕΕ28 (4%).

3.2.5. Απόψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στην κοινωνία και την οικονομία

Στην ερώτηση-κλειδί του Ευρωβαρόμετρου για το κατά πόσον η μετανάστευση από χώρες εκτός ΕΕ είναι περισσότερο πρόβλημα ή ευκαιρία για τη χώρα σας, στο σύνολο της ΕΕ28 το 38% απάντησε ότι είναι περισσότερο πρόβλημα, το 31% ότι είναι εξίσου πρόβλημα και ευκαιρία, και το 20% περισσότερο ευκαιρία. Στην Ελλάδα, όπως και στην Ουγγαρία και τη Μάλτα, παρατηρήθηκε το μεγαλύτερο ποσοστό (63%) της ΕΕ28 που θεωρεί ότι είναι περισσότερο πρόβλημα παρά ευκαιρία. Αντίστοιχα, παρατηρήθηκε στην Ελλάδα το μικρότερο ποσοστό (3%) που θεωρεί ότι η μετανάστευση είναι περισσότερο ευκαιρία, με τα μεγαλύτερα σχετικά ποσοστά να παρατηρούνται στη Σουηδία (45%), την Ιρλανδία (36%) και το Ηνωμένο Βασίλειο (35%).

Πρέπει να σημειωθεί ότι, για το σύνολο των χωρών, η τάση να θεωρείται η μετανάστευση πρόβλημα αυξάνεται με την ηλικία του ερωτώμενου, μειώνεται όσο μεγαλύτερη είναι η ηλικία στην οποία ολοκλήρωσε την εκπαίδευσή του, ενώ αυξάνεται εάν έχει δυσκολία με την πληρωμή των λογαριασμών του. Επίσης, οι ερωτώμενοι που πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες βρίσκονται στη χώρα τους νόμιμα και όχι παράνομα, είναι πιο πιθανό να θεωρούν τη μετανά-

στευση ευκαιρία. Στην Ελλάδα παρατηρείται μεγάλο ποσοστό (το μεγαλύτερο όλων των χωρών, όπως διαπιστώθηκε πιο πάνω) που θεωρεί ότι οι περισσότεροι μετανάστες στη χώρα του διαμένουν παράνομα, και το μικρότερο ποσοστό όλων των χωρών που θεωρεί τη μετανάστευση ευκαιρία.

Διαπιστώνεται ακόμα ότι οι χώρες με μεγαλύτερες αναλογίες μεταναστών στους πληθυσμούς τους τείνουν να έχουν θετικότερες αντιλήψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης. Σχετικά παραδείγματα αποτελούν η Σουηδία, το Ηνωμένο Βασίλειο και το Λουξεμβούργο, με αναλογία μεταναστών μεγαλύτερη του 8%, χώρες στις οποίες καταγράφονται θετικότερες αντιλήψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης, ενώ στη Βουλγαρία και την Ουγγαρία όπου η αναλογία είναι μικρότερη του 2%, συναντώνται δυσμενείς αντιλήψεις. Βέβαια, η Ελλάδα θα πρέπει να καταλογίζεται ως εξαίρεση εδώ, εφόσον είναι ανάμεσα στις χώρες με μεγάλη αναλογία μεταναστών (8,4%) σύμφωνα με τα δεδομένα της Eurostat που παρουσιάζονται στην έκθεση (European Commission 2018) για το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζει πολύ αρνητικές αντιλήψεις ως προς τον αντίκτυπο τους. Πρέπει να καταλογίζεται ως εξαίρεση και σε σχέση με την τάση ότι η συχνή συναναστροφή με μετανάστες συνοδεύεται από θετικότερες αντιλήψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης, εφόσον, όπως διαπιστώθηκε πιο πάνω, η Ελλάδα ήταν η χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό να δηλώνει ότι έχει καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες. Χωρίς αμφιβολία, οι αρνητικές αντιλήψεις στην Ελλάδα για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης συνδέονται με την ανεπαρκή διαχείριση των μαζικών εισροών που παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια, φαινόμενο που δεν χαρακτηρίζει τις παραπάνω χώρες οι οποίες έχουν μεγάλες αναλογίες μεταναστών και θετικές αντιλήψεις για την παρουσία τους.

Τέθηκαν ακόμα ερωτήσεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης σε συγκεκριμένες διαστάσεις της οικονομίας και κοινωνίας, όπου πάλι ξεχώρισαν οι ερωτώμενοι της Ελλάδας μαζί με κάποιες άλλες χώρες ως προς τις αρνητικές τους αντιλήψεις. Ως προς τον αντίκτυπο των μεταναστών στην κοινωνία, το 61% της Ελλάδας απάντησε ότι έχουν αρνητικό αντίκτυπο, όπως το 64% της Βουλγαρίας και το 60% της Ουγγαρίας, σε σχέση με το 13% της Σουηδίας και τον μέσο όρο του 23% για την ΕΕ28. Όπως σε όλες σχεδόν τις χώρες, η πλειονότητα των ερωτώμενων της Ελλάδας (το 62%) συμφώνησε ότι οι μετανάστες βοηθούν με το να αναλαμβάνουν εργασίες όταν είναι δύσκολο να βρεθούν εργαζόμενοι. Ως προς τον αντίκτυπο των μεταναστών στην οικονομία της χώρας γενικότερα, οι ερωτώμενοι της Ελλάδας είχαν τις πιο αρνητικές αντιλήψεις όλων των χωρών, με το 67% να διαφωνούν

ότι οι μετανάστες έχουν θετικό αντίκτυπο, ενώ ακολούθησαν στην αρνητικότητα οι ερωτώμενοι της Ουγγαρίας (66%) και της Βουλγαρίας (63%). Παρομοίως, οι ερωτώμενοι της Ελλάδας διαφώνησαν σε μεγάλο σχετικά βαθμό (το 67%) ότι οι μετανάστες φέρνουν νέες ιδέες και συμβάλλουν στην καινοτομία. Ως προς τον πολιτιστικό αντίκτυπο των μεταναστών, στην Ελλάδα η πλειονότητα δεν συμφώνησε ότι οι μετανάστες εμπλουτίζουν την πολιτιστική ζωή της χώρας, αντίθετα με τις περισσότερες χώρες.

Ερωτήθηκαν επίσης στις συνεντεύξεις εάν θεωρούν ότι οι μετανάστες αποτελούν βάρος για το σύστημα πρόνοιας της χώρας τους. Και εδώ ξεχώρισε η Ελλάδα, μαζί με τη Μάλτα, εμφανίζοντας το μεγαλύτερο ποσοστό συμφωνίας (75%) ότι αποτελούν βάρος, ενώ ο μέσος όρος για την ΕΕ28 ήταν 56%. Εκεί όμως που η Ελλάδα ξεχώρισε κατά πολύ ως προς τις αρνητικές αντιλήψεις ήταν στην ερώτηση εάν οι μετανάστες παίρνουν εργασίες από τους άλλους, όπου το 73% απάντησε θετικά, με το επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό συμφωνίας να είναι το 65% της Κύπρου, ενώ το ποσοστό για την ΕΕ28 ήταν 39%. Ως προς την εγκληματικότητα, το 70% της Ελλάδας απάντησε ότι οι μετανάστες χειροτερεύουν το πρόβλημα εγκληματικότητας, σε σχέση με το 55% της ΕΕ28.

Κατά την ανάλυση των απαντήσεων στο σύνολο της ΕΕ28, διαπιστώθηκε ότι εκείνοι που θεωρούν ότι είναι καλά πληροφορημένοι για τη μετανάστευση και την ένταξη μεταναστών δήλωσαν σε μεγαλύτερα ποσοστά ότι η μετανάστευση είναι περισσότερο ευκαιρία παρά πρόβλημα. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που θεωρεί ότι δεν είναι καλά πληροφορημένοι ήταν ανώτερο του μέσου όρου της ΕΕ28, και συγκεκριμένα το 69%. Συνεπώς θα ήταν ίσως αναμενόμενο να καταγράφεται στην Ελλάδα αρνητική αξιολόγηση του αντίκτυπου της μετανάστευσης, όπως και συνέβη.

3.2.6. Απόψεις για την επιτυχία και τα κριτήρια της ένταξης μεταναστών

Σύμφωνα με τις απόψεις των κατοίκων της Ελλάδας, η ένταξη των μεταναστών δεν είναι επιτυχής. Ερωτήθηκαν για την επιτυχία της ένταξης μεταναστών: 1) γενικώς, 2) στην πόλη ή την περιοχή όπου διαμένουν, και 3) στη χώρα τους γενικότερα. Και στις τρεις ερωτήσεις, οι ερωτώμενοι της Ελλάδας δήλωσαν σε μικρότερα ποσοστά, συγκριτικά με τους κατοίκους του συνόλου της ΕΕ28, ότι είναι επιτυχής η ένταξη των μεταναστών, ενώ μεγάλα ποσοστά στην Ελλάδα δήλωσαν ότι η ένταξη είναι ανεπιτυχής (49%, 51% και 62%, αντίστοιχα, στις τρεις ερωτήσεις). Χώρες όπου παρατηρήθηκαν μεγαλύτερα ποσοστά απ' ό,τι της

Ελλάδας (62%) να θεωρούν ότι δεν είναι επιτυχής η ένταξη στις χώρες τους είναι η Σουηδία (73%), η Γαλλία (64%), η Ιταλία (63%) και η Γερμανία (63%). Αντίθετα, χώρες όπου μικρά ποσοστά θεωρούν ότι η ένταξη είναι ανεπιτυχής είναι η Πορτογαλία (13%) και η Ιρλανδία (18%).

Στην ανάλυση των δεδομένων, διαπιστώθηκε ότι οι ερωτώμενοι μεγαλύτερης ηλικίας (55%), λιγότερης εκπαίδευσης, και οι οικονομικά ευάλωτοι ήταν πιο πιθανό να θεωρούν ότι είναι ανεπιτυχής η ένταξη μεταναστών στη χώρα τους. Όπως ίσως θα περίμενε κανείς, όσοι θεωρούν τη μετανάστευση περισσότερο πρόβλημα παρά ευκαιρία ήταν πιο πιθανό να κρίνουν την ένταξη μεταναστών ανεπιτυχής. Είναι αξιοσημείωτο ότι εκείνοι που θεωρούν τους εαυτούς καλά πληροφορημένους για τη μετανάστευση πιστεύουν σε μεγαλύτερα ποσοστά ότι η ένταξη είναι επιτυχής.

Ως προς τις προϋποθέσεις που χρειάζονται ώστε να θεωρείται ότι ο μετανάστης/η μετανάστρια έχει ενταχθεί επιτυχώς στη συγκεκριμένη κοινωνία, η προϋπόθεση που συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων (το 68%) ήταν να μιλά τη γλώσσα της χώρας όπου έχει μεταναστεύσει, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ελλάδα ήταν 76%. Στο επίπεδο της ΕΕ28 θεωρήθηκε επίσης πολύ σημαντική σε μεγάλο ποσοστό (62%) η συμβολή των μεταναστών στο σύστημα πρόνοιας με την πληρωμή φόρων, ενώ στην Ελλάδα καταγράφηκε, για το κριτήριο αυτό, το μεγαλύτερο ποσοστό όλων των χωρών και συγκεκριμένα, το 88%. Με μεγάλα ποσοστά, αλλά μικρότερα απ' ό,τι για τα προηγούμενα κριτήρια, ήταν (ως πολύ σημαντική) η αποδοχή των αξιών και κοινωνικών νορμών (56% και 54% για την ΕΕ28 και την Ελλάδα, αντίστοιχα), το να έχει κανείς τα κατάλληλα εκπαιδευτικά προσόντα και επαγγελματικές δεξιότητες για την ανεύρεση εργασίας, και το να έχει κανείς φίλους/φίλες της εθνικότητας της χώρας (34% και 32%, αντίστοιχα). Εκεί όπου η Ελλάδα (47%), μαζί με την Ισπανία (47%) και την Ιρλανδία (48%), εμφανίστηκε με αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι η ΕΕ28 (34%), ήταν να θεωρεί πολύ σημαντικό οι μετανάστες να μοιράζονται τις πολιτιστικές παραδόσεις της χώρας υποδοχής τους. Η διάσταση αυτή άλλωστε διαπιστώθηκε και σε άλλες έρευνες και δημοσκοπήσεις (Καβουνίδη 2017) να διαφοροποιεί την Ελλάδα από άλλες χώρες, ως προς τη μεγάλη βαρύτητα που αποδίδεται στην υιοθέτηση των πολιτιστικών εθίμων της χώρας από τους μετανάστες.

3.2.7. Απόψεις για εμπόδια στην ένταξη και μέτρα που την προωθούν

Τέλος, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αξιολογήσουν τα πιθανά εμπόδια στην ένταξη των μετανα-

στών και τα μέτρα που μπορεί να διευκολύνουν την ένταξη. Στην Ελλάδα ο παράγοντας που θεωρήθηκε από το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων (το 77%) ως σοβαρό εμπόδιο στην ένταξη ήταν οι δυσκολίες στην εύρεση εργασίας (σε σχέση με το 63% στην ΕΕ28), ενώ ακολούθησαν, στις αναφορές, ως σοβαρό εμπόδιο οι περιορισμένες προσπάθειες των ίδιων των μεταναστών να ενταχθούν (73% και 65%, αντίστοιχα). Αναφέρθηκαν, επίσης, σε μεγάλα ποσοστά από τους κατοίκους της Ελλάδας ως σοβαρά εμπόδια οι δυσκολίες πρόσβασης σε μακρόχρονες άδειες διαμονής (το 70%), οι διακρίσεις έναντι μεταναστών (το 69%), και η περιορισμένη πρόσβαση στην παιδεία, την υγειονομική περίθαλψη και την κοινωνική προστασία (το 68%).

Προκαλεί εντύπωση ότι το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που θεωρεί ότι η προώθηση της ένταξης των μεταναστών είναι απαραίτητη επένδυση για το μέλλον της χώρας τους ήταν από τα χαμηλότερα της ΕΕ28, και συγκεκριμένα το 47%, σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ28 του 69%. Οι άλλες χώρες με χαμηλά ποσοστά που πιστεύουν ότι είναι απαραίτητη η επένδυση στην ένταξη των μεταναστών ήταν η Βουλγαρία και η Ουγγαρία (41%) και η Σλοβακία (44%), ενώ τα υψηλότερα ποσοστά παρατηρήθηκαν στη Σουηδία (91%), την Ολλανδία (89%) όπως και την Πορτογαλία και τη Φιλανδία (85%), με τον μέσο όρο της ΕΕ28 να διαμορφώνεται στο 69%. Κατά την ανάλυση για το σύνολο των χωρών, διαπιστώθηκε ότι εκείνοι που διαφωνούν ότι είναι απαραίτητη η επένδυση στην ένταξη είναι μεγαλύτερης ηλικίας (55+) και μικρότερης εκπαίδευσης, ενώ όσοι δυσκολεύονται να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους επίσης διαφωνούσαν σε μεγαλύτερα ποσοστά. Διαπιστώθηκε ακόμα ότι η συντριπτική πλειονότητα (90%) όσων θεωρούν ότι η μετανάστευση είναι περισσότερο ευκαιρία για τη χώρα τους παρά πρόβλημα συμφωνούν ότι είναι απαραίτητη επένδυση, ενώ όσοι θεωρούν τη μετανάστευση περισσότερο πρόβλημα συμφωνούν σε μικρότερο ποσοστό (το 49%).

Ως προς τα συγκεκριμένα μέτρα που πιστεύουν οι κάτοικοι της Ελλάδας ότι προωθούν την ένταξη των μεταναστών, τα μέτρα όπου σημειώθηκαν τα μεγαλύτερα ποσοστά της απάντησης «συμφωνώ εντελώς», όλα με τα ποσοστά του 52%, ήταν η προσφορά μαθημάτων γλώσσας στους μετανάστες όταν φθάνουν στη χώρα, η υποστήριξη της εγγραφής των παιδιών των μεταναστών σε προσχολική εκπαίδευση, και η υποχρεωτική παρακολούθηση προγραμμάτων ένταξης και γλώσσας κατά την άφιξή τους. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όταν ομαδοποιηθούν οι απαντήσεις «συμφωνώ εντελώς» και «τείνω να συμ-

φωνώ», το ποσοστό που συμφωνεί με το καθένα από τα τρία μέτρα αυτά πλησιάζει ή ξεπερνά το 90% των έγκυρων απαντήσεων. Πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι τα ποσοστά στην Ελλάδα που συμφωνούσαν με το κάθε μέτρο από αυτά ήταν υψηλότερα των αντίστοιχων μέσων όρων της ΕΕ28, ενώ ποσοστά χαμηλότερα παρατηρήθηκαν σε αρκετές από τις χώρες με τις οποίες η Ελλάδα συμπορευόταν ως προς τις αρνητικές τους απόψεις για τη μετανάστευση, και συγκεκριμένα στην Ουγγαρία, τη Ρουμανία, και την Ιταλία, εμφανίζοντας έτσι σημαντική διαφοροποίηση από αυτές.

Είναι αξιοσημείωτο ότι πολύ μεγάλο ποσοστό (το 89%) των ερωτώμενων της Ελλάδας συμφωνούσαν (εντελώς ή μερικώς) ότι η καλύτερη προετοιμασία των τοπικών κοινωνιών, με την παροχή πληροφοριών για τη μετανάστευση και τους μετανάστες, θα προωθούσε την ένταξη. Άλλα ακόμα μέτρα που στην Ελλάδα θεωρήθηκαν σε μεγάλα ποσοστά ότι θα προωθούσαν την ένταξη ήταν η εισαγωγή ή βελτίωση προγραμμάτων για μετανάστες κατά την άφιξη (89%) και η προσφορά μέτρων για εύρεση εργασίας, όπως είναι η επαγγελματική εκπαίδευση, η αναγνώριση δεξιοτήτων κλπ. (86%).

Στην ερώτηση εάν θεωρούν ότι η επιτυχής ένταξη των μεταναστών στη χώρα τους είναι αμοιβαία διαδικασία προσαρμογής όπου και οι μετανάστες και η συγκεκριμένη κοινωνία έχουν ευθύνες, ή εάν είναι περισσότερο θέμα των μεταναστών των ίδιων ή της συγκεκριμένης κοινωνίας, η πλειονότητα των ερωτώμενων της Ελλάδας, και συγκεκριμένα το 60%, απάντησε ότι είναι αμοιβαία διαδικασία, σε σχέση με το 69% που ήταν ο μέσος όρος της ΕΕ28. Όσον αφορά τον ρόλο διαφόρων φορέων για την επιτυχή ένταξη των μεταναστών, η συντριπτική πλειονότητα των ερωτώμενων της Ελλάδας, όπως και της ΕΕ28, πιστεύουν ότι έχουν σημαντικό ρόλο (είτε «πολύ σημαντικό» είτε «αρκετά σημαντικό») πολλοί φορείς, και συγκεκριμένα η εθνική κυβέρνηση (96%), οι τοπικές και περιφερειακές αρχές (96%) και φορείς εκπαίδευσης όπως τα νηπιαγωγεία, σχολεία και πανεπιστήμια. Στην ερώτηση για το εάν η κυβέρνηση κάνει αρκετά για να προωθήσει την κοινωνική ένταξη των μεταναστών, το 58% των ερωτώμενων της Ελλάδας απάντησε θετικά και το 37% αρνητικά, σε σχέση με το 51% και 39%, αντίστοιχα, της ΕΕ28.

3.2.8. Συμπεράσματα

Η ανάλυση των δεδομένων του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου για την ένταξη των μεταναστών διέκρινε δύο βασικούς άξονες που διαφοροποιούν τις απαντήσεις που δόθηκαν στις διάφορες χώρες της ΕΕ28. Πρώ-

τον, διαπιστώθηκε κοινωνικό-δημογραφικό χάσμα ανάμεσα σε όσους είναι νεότεροι, με υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, και οικονομικά ασφαλείς (με το κριτήριο πάντα ότι δεν δυσκολεύονται να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους), και όσους είναι μεγαλύτερης ηλικίας, χαμηλότερης εκπαίδευσης και οικονομικά ευάλωτοι, με τους πρώτους να εμφανίζουν θετικότερες στάσεις προς τους μετανάστες.

Διαπιστώθηκε, δεύτερον, έντονη περιφερειακή διαφοροποίηση στους κόλπους της ΕΕ28, με χώρες της Βόρειας Ευρώπης και την Πορτογαλία να ξεχωρίζουν από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και ορισμένες χώρες της Μεσογείου που γνώρισαν πρόσφατα μαζικές εισροές μεταναστών, και συγκεκριμένα, την Ελλάδα και την Ιταλία. Στις χώρες της πρώτης ομάδας εκδηλώθηκαν πολύ θετικότερες απόψεις προς τη μετανάστευση και τους μετανάστες από ό,τι της δεύτερης.

Αν και δόθηκαν διευκρινίσεις σε διάφορα σημεία των συνεντεύξεων ως προς τον πληθυσμό μεταναστών για τον οποίο τίθενται οι ερωτήσεις, δηλαδή που παραμένουν νόμιμα στη χώρα, όπως οι εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες από την Αλβανία και αλλού που κατέφτασαν στη χώρα από τη δεκαετία του 1990, υπάρχουν βάσιμες υποψίες ότι οι αρνητικές προδιαθέσεις της Ελλάδας διαμορφώθηκαν σε σχέση με τις πρωτόγνωρες εισροές προσφύγων και μεταναστών τα τελευταία χρόνια και με την αναποτελεσματική διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών αυτών ροών.

Η αποτυχία αυτή στη διαχείριση των ροών έχει σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο όχι μόνο στην ευημερία των νεοεισερχόμενων και των τοπικών κοινωνικών που τους υποδέχονται, αλλά, όπως διαφαίνεται από τις ελληνικές απαντήσεις στο Ευρωβαρόμετρο, ίσως επηρεάσει και τις μελλοντικές προοπτικές επιτυχούς ένταξης στην ελληνική κοινωνία όσων θα παραμείνουν τελικά στη χώρα. Με την αποτυχία στη διαχείριση της μετανάστευσης, δημιουργείται η αντίληψη στους πολίτες ότι η μετανάστευση είναι εκτός ελέγχου και σφυρηλατούνται αρνητικές προδιαθέσεις προς τους μετανάστες, με αποτέλεσμα να υπονομεύεται η ομαλή τους ένταξη μακροπρόθεσμα. Εν ολίγοις, με την αναποτελεσματική διαχείριση της μετανάστευσης, δεν διακυβεύονται μόνο η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των εισερχόμενων και η κοινωνική συνοχή τοπικών κοινωνιών όπου καταφτάνουν, αλλά και η επιτυχής ένταξη των μεταναστών στο μέλλον.

Πάντως, υπάρχουν τομείς όπου οι απαντήσεις των ερωτώμενων της Ελλάδας δημιουργούν αισιοδοξία. Είναι αξιοσημείωτη η διαδεδομένη αναγνώριση (και φαινομενικά, η έγκρισή τους) ότι πολλά και διάφορα

μέτρα μπορούν να συμβάλλουν στην επιτυχή ένταξη των μεταναστών, όπως η εγγραφή των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα, η οποία έχει διαπιστωθεί και σε άλλες έρευνες να χαίρει μεγάλης αποδοχής (Καβουνίδη 2017).

Την ίδια στιγμή, προκύπτει από τις απαντήσεις της Ελλάδας ότι υπάρχει μεγάλο περιθώριο για πολιτικές που στοχεύουν στην καλύτερη ενημέρωση και τη διαμόρφωση θετικότερων αντιλήψεων, εφόσον πολύ μεγάλο ποσοστό δήλωσε ότι δεν είναι καλά πληροφορημένο για τα θέματα μετανάστευσης και ένταξης μεταναστών. Ακόμα, μεγάλο ποσοστό δήλωσε ότι θα βοηθούσε την ένταξη των μεταναστών η καλύτερη προετοιμασία των τοπικών κοινωνιών με την παροχή πληροφοριών για τη μετανάστευση και τους μετανάστες. Σχετικά με τις πολύ αρνητικές αντιλήψεις της Ελλάδας για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στη χώρα, θα μπορούσε να τονιστεί στη σχετική ενημέρωση ότι το μεγάλο πλήθος των μεταναστών στη χώρα διαμένει νόμιμα και συμβάλλει σημαντικά στην ελληνική οικονομία με την εργασία τους και τις εισφορές τους στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, όπως και να προβληθεί η επιτυχής ένταξη στην ελληνική κοινωνία παλαιότερων ρευμάτων μεταναστών. Θα μπορούσε επίσης, σε σχέση πάντα με τις αρνητικές απόψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στη χώρα, να συζητηθεί η μετανάστευση σε σχέση με το σοβαρό δημογραφικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα με τη γήρανση του πληθυσμού της και τη «βόμβα» που ενεργοποιεί για το ασφαλιστικό της σύστημα.

Η ελληνική πολιτεία πρέπει να κατευθύνει τις δράσεις της εκτός από τη βραχυπρόθεσμη και προς τη μακροπρόθεσμη διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών εισροών με στόχο την ομαλή και επιτυχή ένταξή τους στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Δυστυχώς, μέχρι τώρα οι ελληνικές πολιτικές έχουν επικεντρωθεί σχεδόν αποκλειστικά στη βραχυπρόθεσμη διαχείριση, με τη βιαστική προετοιμασία, την ύστατη ώρα, προσωρινών μέτρων για την αντιμετώπιση των νέων εισροών. Η αποτυχία στη διαχείριση των εισροών και των υποδομών για την υποδοχή τους αφήνει βαρύ, δυσμενές αποτύπωμα και για τις μελλοντικές προοπτικές ένταξης όσων μεταναστών και προσφύγων μένουν τελικά στη χώρα.

Βιβλιογραφία

European Commission (2018), Report "Integration of Immigrants in the European Union, Special Eurobarometer 469".

Jacobsen, K. and S. Fratzke (2016), *Building Livelihood Opportunities for Refugee Populations: Lessons from Past Practice*. Washington DC: Migration Policy Institute.

Καβουνίδη, Τζ. (2017), “Η νέα φάση της προσφυγικής κρίσης και οι σχετικές απόψεις της ελληνικής κοινωνίας”. *Οικονομικές Εξελίξεις* 33 (Ιούνιος).

Papademetriou, D., M. Benton and N. Banulescu-Bogdan (2017), *Rebuilding after Crisis: Embedding Refugee Integration in Migration Management Systems*. Washington DC: Migration Policy Institute.

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 36, 2018, σσ. 52-57

4.1. Εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων¹

Αθανάσιος Χύμης

4.1.1. Εισαγωγή

Η οικονομική θεωρία προβλέπει και η διεθνής εμπειρία καταδεικνύει ότι όταν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη, έστω και ασθενής όπως στην περίπτωση της χώρας μας, οι εισαγωγές θα αυξηθούν ως αποτέλεσμα της αύξησης της κατανάλωσης των νοικοκυριών αλλά και, πιθανώς, του δημοσίου τομέα. Έτσι, κατά το προηγούμενο έτος 2017, οι συνολικές εισαγωγές μαζί με τα πετρελαιοειδή αυξήθηκαν κατά 14,0% στα €50,26 δις, ενώ οι αντίστοιχες εξαγωγές κατά 13,4% στα €28,83 δις. Αποτέλεσμα αυτού είναι το εμπορικό έλλειμμα να διευρυνθεί κατά 14,9% στα €21,43 δις.

Στη βιβλιογραφία συνηθίζεται σε χώρες μη πετρελαιοπαραγωγούς να εξαιρείται το εμπόριο πετρελαιοειδών από τη μελέτη του εξωτερικού εμπορίου. Ο κύριος λόγος είναι ότι οι σημαντικές μεταβολές των διεθνών τιμών πετρελαίου επηρεάζουν σημαντικά την αξία του εμπορίου πετρελαιοειδών και, επίσης, στην Ελλάδα το εμπόριο πετρελαιοειδών είναι αρκετά μεγάλο ως ποσοστό του συνολικού εμπορίου (20-30%), με αποτέλεσμα να στρεβλώνει την εικόνα του εμπορίου των υπολοίπων προϊόντων. Έτσι, από τα ανωτέρω ποσά συνολικού εμπορίου, το 2017, οι εισαγωγές πετρελαιοειδών έφθασαν σε αξία τα €12,21 δις και οι εξαγωγές τα €8,97 δις, συνεισφέροντας στο συνολικό εμπορικό έλλειμμα κατά 15,1% ή €3,24 δις, ποσό όχι ιδιαίτερα μεγάλο αν λάβουμε υπ' όψιν ότι η χώρα μας είναι καθαρή εισαγωγέας ενέργειας. Για σύγκριση, σημειώνεται ότι το 2008, το έτος με το μεγαλύτερο εμπορικό έλλειμμα της τελευταίας περιόδου, το εμπορικό έλλειμμα στα

αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα ανήλθε στα €3,04 δις (Πίνακας 4.1.1).

4.1.2. Εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων ως προς το σύνολο του εμπορίου (πλην πετρελαιοειδών)

Στον Πίνακα 4.1.1 απεικονίζεται συγκριτικά το συνολικό εμπόριο καθώς και το εμπόριο των αγροδιατροφικών προϊόντων. Σημειώνεται ότι ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής έχει υπολογισθεί με βάση διαφορετικά έτη για την κάθε περίπτωση. Ο βασικός λόγος που γίνεται αυτό είναι ότι το 2008, τελευταίο προ κρίσεως έτος, το εμπόριο και κυρίως οι εισαγωγές είχαν λάβει ιδιαίτερα υψηλές τιμές, οι οποίες τα αμέσως επόμενα έτη έπεσαν απότομα ακριβώς λόγω της κρίσεως.

Ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσεως, τα έτη αμέσως μετά το 2008 παρουσίασαν σημαντικές μεταβολές/αναπροσαρμογές προς τα κάτω λόγω και της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσεως και της αντίστοιχης μείωσης του διεθνούς εμπορίου. Έτσι, οι συνολικές εισαγωγές (εξαιρώντας πλέον τα πετρελαιοειδή), μετά το υψηλό των €48,60 δις το 2008, σημείωσαν αθροιστική μείωση 39,0% μέχρι το 2013 που έφθασαν στα €29,64 δις. Έκτοτε, αρχικά ισορρόπησαν, ενώ τα τελευταία δύο χρόνια η τάση είναι καθαρά αυξητική (Πίνακας 4.1.1). Χαρακτηριστικά, ενώ την περίοδο 2013-2016 ο μέσος ρυθμός αύξησης των εισαγωγών ήταν 5,0%, το 2017 αυξήθηκαν με ρυθμό 10,8%.

Θετικό είναι το γεγονός ότι οι συνολικές εξαγωγές, αν και σημείωσαν απότομη πτώση 15,7% το 2009 (€13,03 δις από €15,46 δις το 2008), έκτοτε βρίσκονται σε γενικά ανοδική πορεία, αν και όχι τόσο ισχυρή όσο θα ήταν το επιθυμητό για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, οι εξαγωγές την περίοδο 2009-2016 σημείωναν αύξηση με μέσο ετήσιο ρυθμό 5,2%, ενώ το 2017 αυξήθηκαν κατά 7,2%.

1. Ως αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα, βάσει της ταξινόμησης του Υπ. Αγροτικής Ανάπτυξης, η οποία είναι σύμφωνη με την Τυποποιημένη Ταξινόμηση Διεθνούς Εμπορίου (ΤΤΔΕ)-(SITC, Standard International Trade Classification) του ΟΟΣΑ, θεωρούνται τα εξής με τους ακόλουθους κωδικούς: 0 (αγροτικά προϊόντα), 1 (ποτά-καπνός), 21 (δέρματα), 22 (ελαιώδεις σπόροι), 231 (καουτσούκ), 24 (ξυλεία), 261-265 & 268 (φυσικές υφαντικές ίνες), 29 (γεωργικές πρώτες ύλες), 4 (λίπη-έλαια), 59211/12 (άμυλα σίτου-καλαμποκιού). Για λόγους συντομίας, εντός του κειμένου τα αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα αναφέρονται και ως αγροδιατροφικά προϊόντα.

Το συνολικό εμπορικό έλλειμμα, ακολουθώντας κυρίως τις μεταβολές των εισαγωγών, μετά το μέγιστο των €33,14 δις το 2008, έφθασε το 2013 στο ελάχιστο των €12,98 δις, σημειώνοντας θεαματική αθροιστική μείωση 60,8%. Από το 2013 το συνολικό εμπορικό έλλειμμα αρχίζει να διευρύνεται με μέσο ετήσιο ρυθμό 6,8%, ενώ κατά το τελευταίο έτος 2017 αυξήθηκε κατά 15,0%.

Όσον αφορά τα αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα, όπως επανειλημμένως έχει εξηγηθεί από τούτη τη στήλη, λόγω του ότι είναι προϊόντα περισσότερο ανάγκης παρά πολυτελείας (όπως π.χ. βιομηχανικά ή άλλα προϊόντα), άρα προϊόντα χαμηλής ελαστικότητας, οι εισαγωγές τους δεν ακολουθούν στον ίδιο βαθμό την απότομη και σε μεγαλύτερη διάρκεια μείωση των υπολοίπων προϊόντων. Έτσι, οι εισαγωγές αγροδιατροφικών σημείωσαν πτώση μόνο για δύο έτη, 2009 και 2010, οπότε και έφτασαν το ελάχιστο της περιόδου (€6,30 δις) σημειώνοντας αθροιστική μείωση μόλις 10,7% (από το 2008), ενώ έκτοτε παρουσιάζουν ελαφρώς αυξητική τάση η οποία δείχνει να ισχυροποιείται τα δύο τελευταία έτη 2016 και 2017, με αποτέλεσμα το τελευταίο έτος να επανέλθουν στα επίπεδα που ήταν το 2008 (€7 δις).

Οι εξαγωγές των αγροδιατροφικών προϊόντων παρέμειναν ουσιαστικά σταθερές το 2009 (μεταβολή -0,3%),

ενώ αυξάνονται σταθερά έκτοτε με μέσο ετήσιο ρυθμό 6,3% (Πίνακας 4.1.1). Εξαιρέση αποτελεί το έτος 2014 όταν σημειώθηκε μείωση 4,4%. Για πέρυσι παρατηρείται οριακή μείωση κατά 0,5%. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αθροιστική αύξηση των εξαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων από το 2009 (€4 δις) μέχρι και το 2016 (€6,14 δις) είναι 53,5%.

Ως αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων έρχεται το γεγονός ότι το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου αγροδιατροφικών προϊόντων έχει σημειώσει αθροιστική μείωση κατά 83,9% από το 2008 έως και το 2016, ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός μείωσης την περίοδο 2010-2016 είναι 20,3%. Μικρές αυξήσεις σημείωσε το έλλειμμα την περίοδο 2013-2014, ενώ πέρυσι σημείωσε σημαντική αύξηση κατά 84,6% (σχεδόν διπλασιάστηκε). Οι επόμενες χρονιές θα δείξουν εάν το εμπορικό έλλειμμα αγροδιατροφικών προϊόντων έχει ένα επίπεδο (π.χ. €1 με €1,5 δις) κάτω από το οποίο μόνο συγκυριακά μπορεί να πέσει (π.χ. σε χρονιές καλής παραγωγής ελαιολάδου) ή εάν ο ελληνικός αγροδιατροφικός τομέας θα καταφέρει να στηρίξει μία αύξηση των εξαγωγών τέτοια ώστε να περιορίσει έτι περισσότερο το εμπορικό έλλειμμα, ακόμα και μέχρι πλήρους εξαλείψεώς του. Υπενθυμίζεται ότι, όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενα τεύχη, η πλήρης εξάλειψη του ελλείμμα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.1 Συνολικό εμπόριο και εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων (σε δις €)*

	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	% Ετήσιος ρυθμός μεταβολής	% μεταβολή 2016-2017
Εισαγωγές										
Σύνολο	48,60	36,49	30,21	29,64	31,66	31,24	34,34	38,05	5,0 ('13-'16)	10,8
Αγροδιατροφικά προϊόντα	7,05	6,30	6,34	6,54	6,49	6,31	6,62	7,00	0,8 ('10-'16)	5,7
Αγροδιατροφικά %	14,5	17,3	21,0	22,1	20,5	20,2	19,3	18,4		
Εξαγωγές										
Σύνολο	15,46	14,46	16,73	16,67	16,84	17,90	18,53	19,86	5,2 ('09-'16)	7,2
Αγροδιατροφικά προϊόντα	4,01	4,41	5,24	5,42	5,18	5,72	6,14	6,10	6,3 ('09-'16)	-0,5
Αγροδιατροφικά %	25,9	30,5	31,3	32,5	30,7	31,9	33,1	30,7		
Έλλειμμα										
Συνολικό	33,14	22,04	13,48	12,98	14,82	13,34	15,81	18,18	6,8 ('13-'16)	15,0
Αγροδιατροφικό	3,04	1,89	1,09	1,12	1,31	0,60	0,49	0,90	-20,3 ('10-16)	84,6

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

* Εξαιρουμένων των πετρελαιοειδών.

τος στον αγροδιατροφικό τομέα είναι κάτι το απολύτως εφικτό με βάση τις δυνατότητες της ελληνικής γης.

4.1.3. Γεωγραφική κατανομή εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων

Στον Πίνακα 4.1.2, φαίνεται ότι η οικονομική κρίση δεν έχει επιδράσει σημαντικά στη διάρθρωση των εισαγωγών και εξαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων. Έτσι, οι μεν εισαγωγές προέρχονται, διαχρονικά, κατά περίπου 75-78% από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και το υπόλοιπο 22-25% από τρίτες χώρες, οι δε εξαγωγές κατευθύνονται, αντίστοιχα, κατά 70-72% στην ΕΕ και το υπόλοιπο 28-30% σε τρίτες χώρες. Κυριότερο χαρακτηριστικό του εμπορίου αγροδιατροφικών προϊόντων το 2017 είναι η αύξηση των εισαγωγών και η μείωση των εξαγωγών (κυρίως του ελαιολάδου όπως θα δούμε πιο κάτω). Μόνο οι

εξαγωγές προς χώρες εκτός ΕΕ παρουσίασαν μικρή αύξηση κατά 1%.

Άμεση συνέπεια των ανωτέρω είναι η σημαντική αύξηση του ελλείμματος, όπως ανεφέρθη και πιο πάνω. Το έλλειμμα, ενώ σημείωνε μείωση με μέσο ετήσιο ρυθμό 20,5% την περίοδο 2008-2016, πέρυσι εκτινάχθηκε κατά 84,6%. Έχει ενδιαφέρον ότι το εμπόριο αγροδιατροφικών με τις τρίτες χώρες είναι πλεονασματικό τα τελευταία χρόνια, αλλά πέρυσι το πλεόνασμα μειώθηκε κατά 36%.

4.1.4. Διάρθρωση εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων

Το κυριότερο χαρακτηριστικό των εισαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων το 2017 είναι η σημαντική αύξηση των εισαγωγών προϊόντων κρέατος και γαλακτοκομικών. Τα συγκεκριμένα προϊόντα κατέχουν τη μερίδα

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.2 Γεωγραφική κατανομή εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	% Ετήσιος ρυθμός μεταβολής 2008-2016	% Ρυθμός μεταβολής 2016-2017
Εισαγωγές										
Σύνολο αγροδιατροφικών	7.054	6.299	6.335	6.537	6.488	6.313	6.621	6.998	-0,8	5,7
Χώρες ΕΕ	5.295	4.947	4.903	5.082	5.102	4.841	5.086	5.382	-0,5	5,8
Τρίτες χώρες	1.758	1.352	1.432	1.455	1.385	1.472	1.535	1.616	-1,7	5,3
% ΕΕ	75,1	78,5	77,4	77,7	78,6	76,7	76,8	76,9		
% Τρίτων χωρών	24,9	21,5	22,6	22,3	21,4	23,3	23,2	23,1		
Εξαγωγές										
Σύνολο αγροδιατροφικών	4.011	4.406	5.241	5.415	5.176	5.717	6.136	6.103	5,5	-0,5
Χώρες ΕΕ	2.783	2.954	3.424	3.692	3.539	4.061	4.422	4.372	6,0	-1,1
Τρίτες χώρες	1.228	1.452	1.817	1.723	1.636	1.657	1.715	1.731	4,3	1,0
% ΕΕ	69,4	67,1	65,3	68,2	68,4	71,0	72,0	71,6		
% Τρίτων χωρών	30,6	32,9	34,7	31,8	31,6	29,0	28,0	28,4		
Αγροτικό Ισοζύγιο										
Συνολικό	-3.043	-1.893	-1.094	-1.122	-1.312	-596	-485	-895	-20,5	84,6
Χώρες ΕΕ	-2.513	-1.993	-1.479	-1.390	-1.563	-780	-664	-1.010	-15,3	52,0
Τρίτες χώρες	- 530	100	385	268	251	185	180	115	*	-36,0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

* Λόγω εναλλαγής προσήμου δεν έχει έννοια ο υπολογισμός του ρυθμού μεταβολής.

του λέοντος των συνολικών εισαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων και αποτελούν περίπου το 30% αυτών. Είναι γνωστή η αδυναμία της ελληνικής παραγωγής κτηνοτροφικών προϊόντων (κυρίως βόειας και χοίρειας προέλευσης) να καλύψει την εγχώρια ζήτηση σε κρέας και γάλα. Άμεσο αποτέλεσμα είναι ότι για αρκετές δεκαετίες η εγχώρια ζήτηση καλύπτεται ως επί το πλείστον από εισαγωγές. Πέρυσι οι εισαγωγές προϊόντων κρέατος και γαλακτοκομικών υπερέβησαν σε αξία τα €2 δις (€2,1 δις) σε σύνολο εισαγωγών €7 δις. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αύξηση αυτή οφείλεται περισσότερο σε αύξηση των διεθνών τιμών κρέατος και γάλακτος παρά στην αύξηση των εισαγόμενων ποσοτήτων.

Η αμέσως επόμενη μεγάλη κατηγορία αγροδιατροφικών προϊόντων που εισάγει η χώρα μας είναι τα οπωροκηπευτικά, τα οποία έχουν μερίδιο 11,6% επί των

συνολικών εισαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων. Η σημαντική αύξηση που σημείωσαν από το 2016 οφείλεται καθαρά στην αύξηση των ποσοτήτων, δεδομένου ότι οι τιμές τους υποχώρησαν. Τα δημητριακά κατέχουν την τέταρτη θέση με μερίδιο 9,6%, ενώ τα αλιεύματα έρχονται πέμπτα με την αύξηση της αξίας εισαγωγών να οφείλεται βασικά στην αύξηση των τιμών τους. Οι εισαγωγές καφέ, τσαγιού και λοιπών μπαχαρικών, μετά τη σημαντική αύξηση που σημείωσαν το 2016, παρουσίασαν πτώση στα επίπεδα των προηγούμενων ετών. Γενικά, παρατηρείται ότι διαχρονικά η διάρθρωση των εισαγωγών παραμένει χωρίς σημαντικές μεταβολές. Συγκρίνοντας τις εισαγωγές του 2008 με τις αντίστοιχες περυσινές, διαπιστώνονται μόνο μικροαλλαγές, ενώ πολλές κατηγορίες προϊόντων είναι στα ίδια σχεδόν επίπεδα (Πίνακας 4.1.3).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.3 Διάρθρωση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων & τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008		2010		2013		2014		2015		2016		2017	
	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%
Κρέας ^α	1.211	17,2	1.160	18,4	1.179	18,0	1.162	17,9	1.117	17,7	1.150	17,4	1.242	17,7
Γαλακτοκομικά	808	11,5	770	12,2	847	13,0	842	13,0	752	11,9	749	11,3	856	12,2
Οπωροκηπευτικά	786	11,1	672	10,7	642	9,8	663	10,2	731	11,6	748	11,3	812	11,6
Δημητριακά	681	9,7	541	8,6	595	9,1	532	8,2	554	8,8	615	9,3	673	9,6
Αλιεύματα	428	6,1	384	6,1	351	5,4	378	5,8	375	5,9	432	6,5	489	7,0
Καφές, τσάι, κλπ.	365	5,2	376	6,0	404	6,2	442	6,8	472	7,5	547	8,3	425	6,1
Ζωοτροφές	406	5,8	371	5,9	400	6,1	403	6,2	401	6,4	423	6,4	407	5,8
Είδη διατροφής	344	4,9	356	5,7	346	5,3	367	5,7	352	5,6	354	5,3	347	5,0
Ποτά	436	6,2	370	5,9	257	3,9	248	3,8	255	4,0	281	4,2	318	4,5
Καπνός	335	4,7	310	4,9	234	3,6	236	3,6	301	4,8	323	4,9	305	4,4
Έλαια	290	4,1	232	3,7	264	4,0	274	4,2	264	4,2	244	3,7	291	4,2
Σάκχαρα	225	3,2	220	3,5	278	4,3	227	3,5	207	3,3	231	3,5	251	3,6
Ελαιώδεις σπόροι	224	3,2	173	2,7	238	3,6	220	3,4	211	3,3	193	2,9	203	2,9
Ακατέργαστες ύλες	130	1,8	111	1,8	116	1,8	121	1,9	123	1,9	132	2,0	142	2,0
Ξυλεία	262	3,7	148	2,3	113	1,7	118	1,8	124	2,0	135	2,0	127	1,8
Δορές	93	1,3	76	1,2	147	2,2	116	1,8	56	0,9	46	0,7	86	1,2
Σύνολο	7.054^β		6.299		6.537		6.488		6.313		6.621		6.998	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

α. Περιλαμβάνονται ζώντα ζώα και προϊόντα κρέατος.

β. Το άθροισμα των επιμέρους προϊόντων πιθανώς να μην ισούται με το Σύνολο, διότι δεν περιλαμβάνονται κάποιες κατηγορίες με ελάχιστα ποσά όπως βαμβάκι, καουτσούκ, λοιπές φυτικές ίνες, μαλλί και γιούτα.

Οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων και τροφίμων παρουσίασαν οριακή μείωση 0,5% το 2017, η οποία οφείλεται βασικά στη σημαντική μείωση κατά 15,4% της αξίας των εξαγωγών ελαίων (ελαιολάδου κυρίως), κάτι που θεωρείται φυσιολογικό μετά από δύο συνεχόμενες πολύ καλές χρονιές στην παραγωγή ελαιολάδου. Οπωσδήποτε, η βελτίωση στην τυποποίηση και γενικά στη μεταποιητική αλυσίδα του ελαιολάδου θα μπορέσει να περιορίσει τη μεγάλη διακύμανση από το ένα έτος στο άλλο. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μείωση στην εξαγόμενη ποσότητα ελαίων έφθασε το 31,1%, πράγμα που σημαίνει ότι η σημαντική άνοδος της τιμής του ελαιολάδου περιόρισε τις απώλειες σε αξία εξαγωγών. Έτσι, η κατηγορία των ελαίων έπεσε στην τέταρτη θέση πέρυσι με μερίδιο 9,3% στο σύνολο των εξαγωγών, από τη δεύτερη θέση που κατείχε για δύο συνεχόμενα έτη (2015-2016).

Τα οπωροκηπευτικά είναι πάντα η αιχμή του δόρατος των ελληνικών εξαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων. Το 2017, αν και σε ποσότητα παρουσίασαν μείωση 9,3%, σε αξία αυξήθηκαν οριακά και κατέχουν πάνω από το 32% των εξαγωγών. Τα αλιεύματα στη δεύτερη θέση, με μερίδιο 11%, παρουσίασαν αύξηση στην ποσότητα και την αξία εξαγωγών. Τα γαλακτοκομικά συνεχίζουν να αποτελούν μια δυναμική κατηγορία προϊόντων με περαιτέρω αύξηση των εξαγωγών τους και μερίδιο 10,4%.

Εκτός από τα έλαια, πτώση της αξίας των εξαγωγών τους είχαν ο καπνός και τα δημητριακά. Στα δημητρια-

κατά τα έλαια, πτώση της αξίας των εξαγωγών τους είχαν ο καπνός και τα δημητριακά. Στα δημητρια-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.4 Διάρθρωση των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων & τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008		2010		2013		2014		2015		2016		2017	
	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%	Εκατ. €	%
Οπωροκηπευτικά	1.346	33,6	1.485	33,7	1.856	34,3	1.826	35,3	1.846	32,3	1.966	32,0	1.969	32,3
Αλιεύματα	449	11,4	541	12,3	562	10,4	556	10,7	590	10,3	661	10,8	674	11,0
Γαλακτοκομικά	275	6,9	301	6,8	416	7,7	483	9,3	561	9,8	593	9,7	634	10,4
Έλαια	333	8,3	287	6,5	580	10,7	322	6,2	714	12,5	674	11,0	570	9,3
Καπνός	416	10,4	374	8,5	392	7,2	386	7,5	450	7,9	524	8,5	484	7,9
Δημητριακά	315	7,9	292	6,6	270	5,0	338	6,5	303	5,3	421	6,9	361	5,9
Βαμβάκι	236	5,9	391	8,9	377	7,0	310	6,0	299	5,2	316	5,1	355	5,8
Είδη διατροφής	124	3,1	161	3,7	206	3,8	221	4,3	236	4,1	253	4,1	282	4,6
Ποτά	163	4,1	166	3,8	192	3,5	198	3,8	209	3,7	205	3,3	222	3,6
Κρέας ^α	76	1,9	67	1,5	74	1,4	84	1,6	84	1,5	95	1,5	109	1,8
Σάκχαρα	54	1,3	129	2,9	96	1,8	71	1,4	77	1,3	91	1,5	96	1,6
Καφές, τσάι, κλπ.	30	0,7	34	0,8	64	1,2	60	1,2	78	1,4	86	1,4	80	1,3
Ελαιώδεις σπόροι	76	1,9	64	1,5	79	1,5	86	1,7	96	1,7	81	1,3	75	1,2
Δορές	38	0,9	40	0,9	87	1,6	64	1,2	73	1,3	69	1,1	73	1,2
Ζωοτροφές	51	1,3	41	0,9	59	1,1	58	1,1	54	0,9	58	0,9	61	1,0
Ακατέργαστες ύλες	18	0,4	20	0,5	32	0,6	34	0,7	37	0,6	35	0,6	46	0,8
Ξυλεία	9	0,2	7	0,2	10	0,2	10	0,2	8	0,1	6	0,1	10	0,2
Σύνολο	4.011^β		4.406		5.415		5.176		5.717		6.136		6.103	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

α. Περιλαμβάνονται ζώντα ζώα και προϊόντα κρέατος.

β. Το άθροισμα των επιμέρους προϊόντων πιθανώς να μην ισούται με το Σύνολο, διότι δεν περιλαμβάνονται κάποιες κατηγορίες με ελάχιστα ποσά όπως μαλλί, καουτσούκ, λοιπές φυτικές ίνες και γιούτα.

κά η μείωση των εξαγόμενων ποσοτήτων έφθασε το 40% αλλά η άνοδος της τιμής τους περιόρισε τις απώλειες σε αξία εξαγωγών στο 14%. Παρομοίως η ποσότητα εξαγόμενων καπνών μειώθηκε κατά 14,5%, αλλά η άνοδος της τιμής τους περιόρισε τη μείωση της αξίας εξαγωγών στο 7,7%. Γενικά, οι περισσότερες κατηγορίες παρουσίασαν αύξηση της αξίας των εξαγωγών τους η οποία, όπως αναφέρθη, εξουδετερώθηκε από τη μείωση στις βασικές κατηγορίες των ελαίων, καπνού και δημητριακών.

4.1.5. Συμπεράσματα

Το 2017, αν και η αξία των εξαγωγών μειώθηκε οριακά, αποτιμάται θετικά το γεγονός ότι οι περισσότερες κατηγορίες προϊόντων αύξησαν την αξία των εξαγωγών τους. Η αύξηση αυτή εξουδετερώθηκε από τη μείωση στην αξία των εξαγωγών σημαντικών εξαγωγίμων προϊόντων όπως το λάδι κυρίως και, δευτερευόντως, ο καπνός και τα δημητριακά. Είναι πολύ θετικό το ότι,

μέσα στην περίοδο της κρίσης, οι εξαγωγές αγροδιατροφικών αυξήθηκαν αθροιστικά πάνω από 50% σε σχέση με το 2008. Συγκριτικά, με έτος αναφοράς το 2008, οι εξαγωγές όλων των υπολοίπων προϊόντων πλην των αγροδιατροφικών αυξήθηκαν αθροιστικά μέχρι και πέρυσι κατά μόλις 20%. Όμως, το 2017, οι εξαγωγές των υπολοίπων προϊόντων (πλην αγροδιατροφικών) σημείωσαν σημαντική άνοδο 11%, εξέλιξη πολύ θετική για την οικονομία, δεδομένου ότι η αύξηση των εξαγωγών είναι ένα στοίχημα το οποίο η χώρα οφείλει να κερδίσει προκειμένου να μπει σε τροχιά βιώσιμης ανάπτυξης.

Κλείνοντας, αξίζει να αναφερθεί ότι η αύξηση των εισαγωγών δεν είναι αρνητική εξέλιξη. Αντιθέτως, οι εισαγωγές μπορούν να θεωρηθούν ως ένας δείκτης πλούτου της κάθε οικονομίας, δεδομένου βέβαια ότι οι εισαγωγές αυτές δεν προέρχονται από δανεισμό, ο οποίος επιβαρύνει το χρέος και άρα τις επόμενες γενιές, αλλά από την αξία παραγωγής της εκάστοτε οικονομίας.

4.2. Οι εξελίξεις στην αγορά των καυσίμων κίνησης κατά τη διετία 2016-2017 και οι επιπτώσεις από την αύξηση του ΕΦΚ

Βασίλης Λυχνάρης

4.2.1. Εισαγωγή

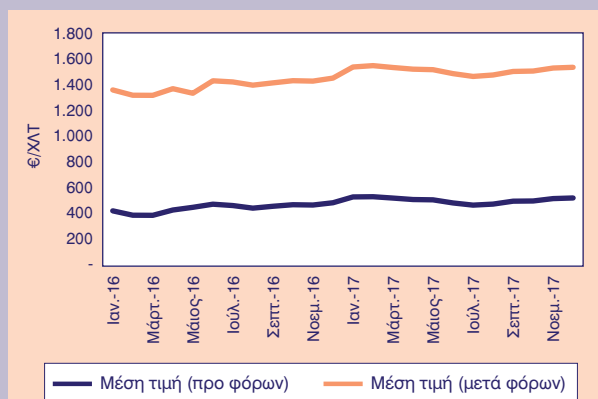
Ένα βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής αγοράς καυσίμων είναι ότι, παρά τη σημαντική δυναμικότητα των διυλιστηρίων της, η χώρα μας, μέχρι σήμερα, εξαρτάται κυρίως από τις εισαγωγές αργού πετρελαίου. Συνεπώς, η εγχώρια αγορά λειτουργεί ως λήπτρια των διεθνών τιμών πετρελαίου και, ως εκ τούτου, οι όποιες μεταβολές τους έχουν άμεση επίδραση στη λειτουργία της αγοράς. Από την άλλη πλευρά, εξίσου σημαντικός παράγοντας καθορισμού των τελικών τιμών πώλησης των καυσίμων στην Ελλάδα είναι η φορολόγησή τους, και κυρίως ο Ειδικός Φόρος Κατανάλωσης (ΕΦΚ) και ο ΦΠΑ, που αποτελούν τις βασικές επιβαρύνσεις. Παρακολουθώντας κάποιος την εξέλιξη των τιμών των υγρών καυσίμων κίνησης τη διετία 2016-2017, μπορεί να παρατηρήσει, πρώτον, τη μικρή αύξηση στις διεθνείς τιμές που οδήγησε σε αύξηση των εγχώριων τιμών προ φόρων και, δεύτερον, την

αύξηση του ΕΦΚ των καυσίμων, από τον Ιανουάριο του 2017. Πιο συγκεκριμένα, ο ΕΦΚ στην αμόλυβδη βενζίνη αυξήθηκε από τα 670 στα 700 ευρώ/χιλιόλιτρο, ενώ του πετρελαίου κίνησης από τα 330 στα 410 ευρώ/χιλιόλιτρο. Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της τελικής τιμής για τον καταναλωτή. Το παρόν άρθρο έχει στόχο να καταγράψει την πορεία των τιμών, την επίδραση της φορολογίας και την εξέλιξη της κατανάλωσης των βασικών υγρών καυσίμων κίνησης της εγχώριας αγοράς, και πιο συγκεκριμένα της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης, κατά την τελευταία διετία 2016-2017. Ταυτόχρονα, εξετάζει τη θέση της Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ σε ό,τι αφορά τις τιμές και τις επιβαρύνσεις στα καύσιμα κίνησης.

4.2.2. Εξέλιξη των τιμών και των φόρων στα υγρά καύσιμα κίνησης

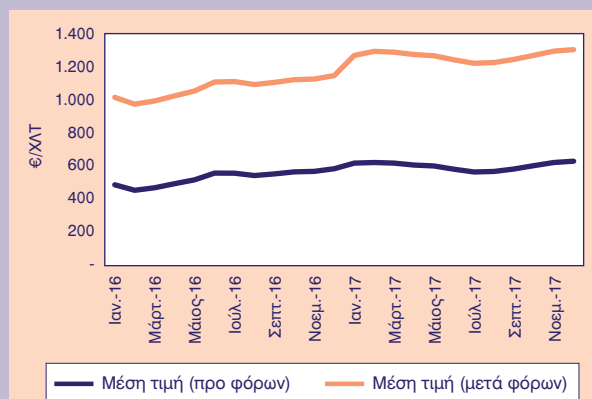
Σε αυτή την ενότητα, καταγράφεται η εξέλιξη της πορείας των τιμών της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης σε μηνιαία και ετήσια βάση για τα έτη 2016 και 2017. Επίσης, παρουσιάζεται και το ποσοστό συμμετοχής της φορολογίας στη μέση ετήσια τελική τιμή των καυσίμων. Πιο συγκεκριμένα, υπολογίζονται οι μέσες μηνιαίες, καθώς και οι μέσες ετήσιες τιμές, προ και μετά φόρων, σε ευρώ/χιλιόλιτρο (€/ΧΛΤ). Αρχικά, τα Διαγράμματα 4.2.1 και 4.2.2 καταγράφουν τη μηνιαία εξέλιξη των τιμών προ και μετά

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.1
Μέση μηνιαία τιμή αμόλυβδης βενζίνης 2016-2017 (σε ευρώ/ΧΛΤ)

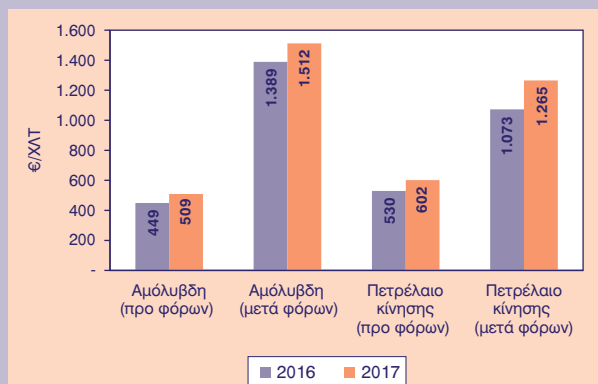
Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.2
Μέση μηνιαία τιμή πετρελαίου κίνησης 2016-2017 (σε ευρώ/ΧΛΤ)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3
Μέση ετήσια τιμή υγρών καυσίμων κίνησης
2016-2017 (σε ευρώ/ΧΛΤ)

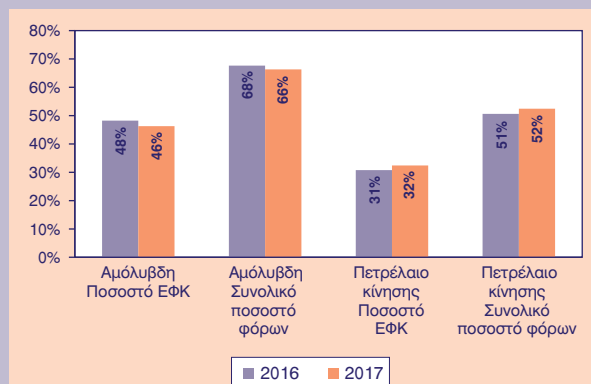

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

φόρων της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης, αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά την πορεία των τιμών, παρατηρείται η μικρή μεν, αλλά ανοδική εξέλιξη των τιμών, τόσο προ φόρων, όσο και μετά φόρων, και για τα δύο καύσιμα. Συνολικότερη εικόνα για την εξέλιξη των τιμών μεταξύ των δύο τελευταίων ετών δίνεται στο Διάγραμμα 4.2.3 όπου παρουσιάζονται οι μέσες ετήσιες τιμές των δύο καυσίμων. Σε ετήσια βάση, και σε ό,τι αφορά την αμόλυβδη βενζίνη, καταγράφεται αύξηση της τιμής της προ φόρων κατά 13,4% και της τελικής τιμής κατά 8,8% μεταξύ 2016 και 2017. Αντίστοιχα, σε ό,τι αφορά το πετρέλαιο κίνησης, οι αυξήσεις ήταν πιο έντονες και, πιο συγκεκριμένα, η μέση ετήσια τιμή προ φόρων αυξήθηκε κατά 13,6% και η μέση ετήσια τελική τιμή κατά 18%.

Από τα διαγράμματα παρατηρούμε, αρχικά, τη μεγάλη διαφορά μεταξύ της τιμής προ φόρων και της τελικής τιμής. Αυτή είναι εντονότερη στην περίπτωση της αμόλυβδης βενζίνης, εξαιτίας του μεγαλύτερου συντελεστή ΕΦΚ με τον οποίο επιβαρύνεται. Αντίστοιχα, σε ό,τι αφορά το πετρέλαιο κίνησης, η διαφορά μεταξύ τιμών προ και μετά φόρων είναι μεν σημαντική, αλλά μικρότερη. Ένα άλλο ευδιάκριτο στοιχείο από το Διάγραμμα 4.2.3, είναι ότι, εξαιτίας της διαφοράς στη φορολογία μεταξύ των δύο τύπων καυσίμων, ενώ η τιμή της αμόλυβδης βενζίνης προ φόρων είναι χαμηλότερη από αυτήν του πετρελαίου κίνησης, στις τελικές τιμές συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Σε ό,τι αφορά λοιπόν τους φόρους και τις επιβαρύνσεις στις τελικές τιμές των καυσίμων, το Διάγραμμα 4.2.4 παρουσιάζει το ποσοστό συμμετοχής του ΕΦΚ, αλλά και των συνολικών φόρων και επιβαρύνσεων. Όπως φαίνεται, για την αμόλυβδη βενζίνη,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.4
Ποσοστιαία συμμετοχή φόρων στις τελικές τιμές
των υγρών καυσίμων κίνησης 2016-2017

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

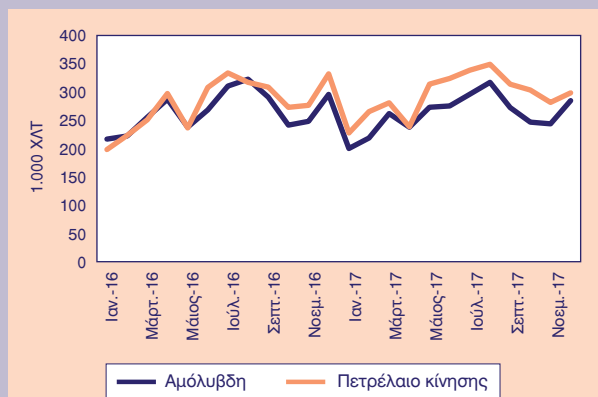
το 2016, ο ΕΦΚ αποτελούσε το 48% της μέσης ετήσιας τελικής τιμής, και οι συνολικοί φόροι κάλυπταν το 68% της τιμής, ενώ για το 2017 τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 46% και 66%. Παρατηρούμε δηλαδή ότι, ενώ αυξήθηκε ο συντελεστής του ΕΦΚ κατά 4,5%, η συμμετοχή των φόρων στην τελική τιμή μειώθηκε, εξαιτίας της ταυτόχρονης αύξησης της τιμής προ φόρων. Αντίστοιχα, σε ό,τι αφορά το πετρέλαιο κίνησης, η ποσοστιαία συμμετοχή του ΕΦΚ στην τελική τιμή αυξήθηκε από 31% το 2016 σε 32% το 2017, ενώ οι συνολικοί φόροι αποτελούσαν το 51% της τελικής τιμής το 2016 και αυξήθηκαν στο 52% το 2017. Σε αυτή την περίπτωση, η σημαντική μεταβολή του ΕΦΚ κατά 24,2% είχε πιο έντονη επίδραση στη σύνθεση της τελικής τιμής.

4.2.3. Εξέλιξη της κατανάλωσης των υγρών καυσίμων κίνησης

Σε αυτή την ενότητα καταγράφεται η μηνιαία και η ετήσια κατανάλωση της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης για την περίοδο 2016-2017. Αρχικά, στο Διάγραμμα 4.2.5 φαίνεται ότι η μηνιαία κατανάλωση των δύο τύπων καυσίμων βρίσκεται περίπου στο ίδιο επίπεδο και ακολουθεί παρόμοια διακύμανση. Αντίστοιχα, το Διάγραμμα 4.2.6 παρουσιάζει τη συνολική ετήσια κατανάλωση των δύο καυσίμων και, όπως φαίνεται, σε αντίθεση με παλαιότερα, η κατανάλωση της αμόλυβδης βενζίνης είναι ελαφρώς χαμηλότερη αυτής του πετρελαίου κίνησης. Μάλιστα το 2017, η κατανάλωση της αμόλυβδης βενζίνης μειώθηκε κατά 2,2% σε σχέση με το 2016, σε αντίθεση με την κατανάλωση του πετρελαίου κίνησης που αυξήθηκε

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.5

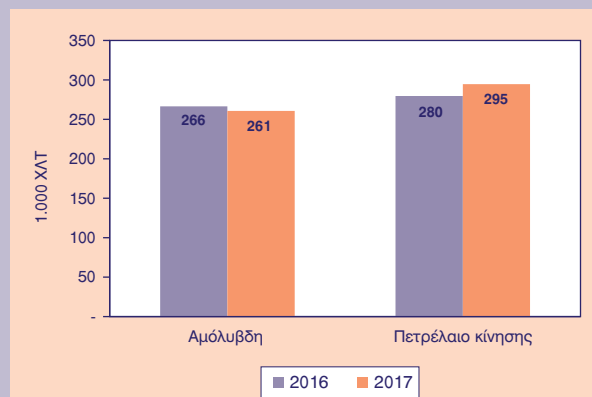
Μηνιαία κατανάλωση καυσίμων κίνησης 2016-2017, σε χιλιάδες χιλιόλιτρα

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) και ΓΛΚ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.6

Ετήσια κατανάλωση καυσίμων κίνησης 2016-2017, σε χιλιάδες χιλιόλιτρα

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) και ΓΛΚ.

κατά 5,4%. Φαίνεται λοιπόν ότι η αύξηση της τελικής τιμής, ιδιαίτερα στο πετρέλαιο κίνησης, δεν οδήγησε στη μείωση της κατανάλωσης το 2017, γεγονός που οφείλεται προφανώς σε άλλους παράγοντες που συνέβαλαν στην αύξηση της ζήτησης. Ενδεικτικά, ένας τέτοιος παράγοντας είναι πιθανότατα η αύξηση των πωλήσεων νέων οχημάτων εντός του 2017, και ιδιαίτερα των πετρελαιοκίνητων, αλλά η εξέταση των παραμέτρων της ζήτησης δεν εμπίπτει στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης.

4.2.4. Η θέση της Ελλάδας σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της ΕΕ28

Ένα άλλο ενδιαφέρον ζήτημα είναι η θέση της Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, τόσο σε ό,τι αφορά το επίπεδο των τελικών τιμών των καυσίμων, όσο και στο ποσοστό συμμετοχής των φόρων. Στη συνέχεια παρουσιάζονται ενδεικτικά τα στοιχεία των τιμών που καταγράφηκαν στα κράτη-μέλη της ΕΕ28, κατά την τελευταία καταγραφή για το 2016 (19/12/2016) και για το 2017 (18/12/2017). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι οι παραπάνω παρατηρήσεις είναι ενδεικτικές, καθώς προκύπτουν από την απεικόνιση των δεδομένων κατά τις συγκεκριμένες χρονικές στιγμές της καταγραφής και δεν αφορούν τους μέσους όρους για τα δύο έτη που εξετάζονται. Ωστόσο, δίνουν μια καλή απεικόνιση από την οποία προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα.

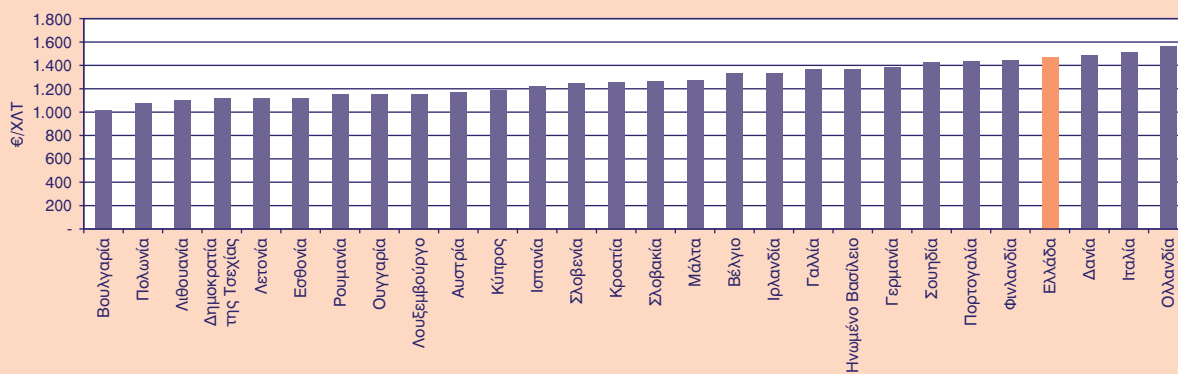
Όπως φαίνεται στα Διαγράμματα 4.2.7 και 4.2.8, οι τιμές της αμόλυβδης βενζίνης στην Ελλάδα βρίσκο-

νται ανάμεσα στα υψηλότερα επίπεδα μεταξύ των υπολοίπων χωρών της ΕΕ28. Η τιμή που καταγράφηκε για την Ελλάδα στις 19/12/2016 ήταν 1.466 €/ΧΛΤ, ενώ ο μέσος όρος για την ΕΕ28 ήταν 1.353 €/ΧΛΤ. Αντίστοιχα, στις 18/12/2017, η τιμή της αμόλυβδης βενζίνης στη χώρα μας ήταν 1.534 €/ΧΛΤ, ενώ ο μέσος όρος για την ΕΕ28 ήταν 1.363 €/ΧΛΤ. Αντίθετα, στις τιμές του πετρελαίου κίνησης για το 2016, η Ελλάδα βρίσκεται λίγο χαμηλότερα από τον μέσο όρο της Ευρώπης (Διάγραμμα 4.2.9), καθώς η τιμή στις 19/12/2016 ήταν 1.161 €/ΧΛΤ στην Ελλάδα και ο αντίστοιχος μέσος όρος της ΕΕ28 ήταν 1.216 €/ΧΛΤ. Ωστόσο, η σημαντική αύξηση του ΕΦΚ στο πετρέλαιο κίνησης, από τις αρχές του 2017, είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση της τελικής τιμής του καυσίμου σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες και οδήγησε την Ελλάδα στα υψηλότερα επίπεδα τιμών (Διάγραμμα 4.2.10). Πιο συγκεκριμένα, στις 18/12/2017, η τελική τιμή για τη χώρα μας ήταν 1.303 €/ΧΛΤ, ενώ ο μέσος όρος για την ΕΕ28 ήταν 1.250 €/ΧΛΤ.

Αντίστοιχα, καταγράφεται και η θέση της Ελλάδας μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ28, βάσει της ποσοστιαίας συμμετοχής των συνολικών φόρων και επιβαρύνσεων στην τελική τιμή του καυσίμου. Όπως φαίνεται από τα Διαγράμματα 4.2.11 και 4.2.12, σε ό,τι αφορά την αμόλυβδη βενζίνη, η Ελλάδα έχει το 2016 ένα από τα υψηλότερα ποσοστά φορολογίας. Έτσι, στις 19/12/2016 το ποσοστό των συνολικών φόρων και επιβαρύνσεων κάλυπτε το 65,7% στην Ελλάδα, ενώ ο μέσος όρος των χωρών της ΕΕ28 ήταν 63,4%. Το 2017, με την αύξηση του ΕΦΚ, η θέση της Ελλάδας επιδεινώθηκε σε σχέση με την υπόλοιπη ΕΕ,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.7

Τελική τιμή αμόλυβδης βενζίνης στις 19/12/2016, σε ευρώ/χιλιόλιτρο

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.8

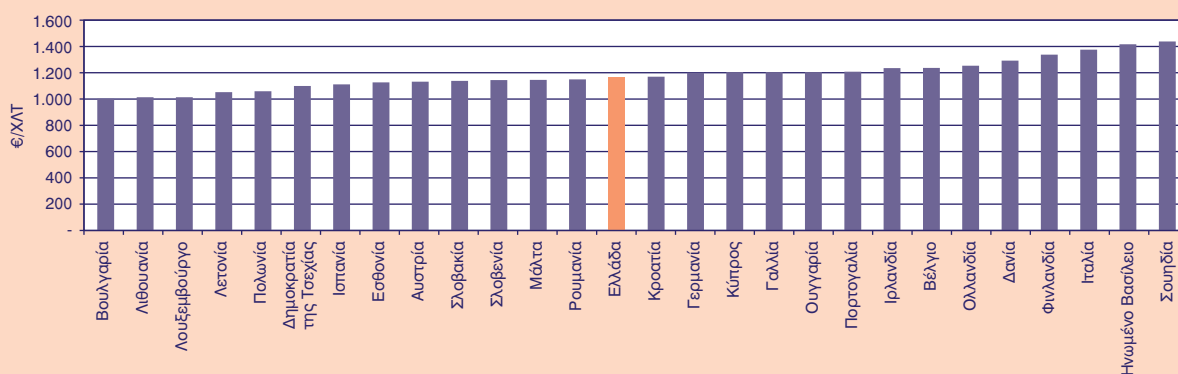
Τελική τιμή αμόλυβδης βενζίνης στις 18/12/2017, σε ευρώ/χιλιόλιτρο

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.9

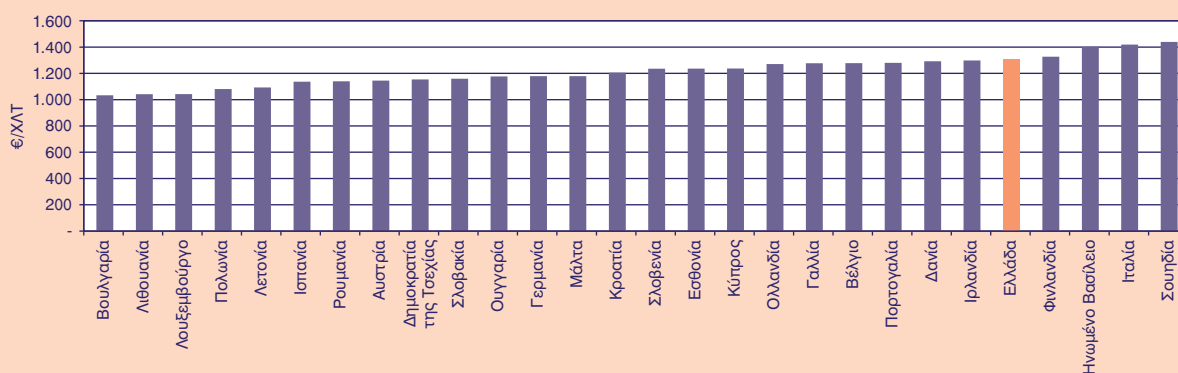
Τελική τιμή πετρελαίου κίνησης στις 19/12/2016, σε ευρώ/χιλιόλιτρο

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.10

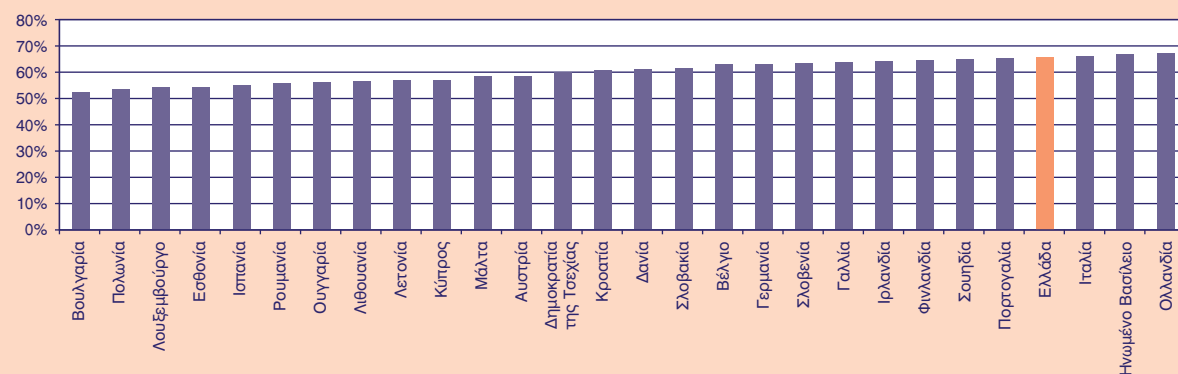
Τελική τιμή πετρελαίου κίνησης στις 18/12/2017, σε ευρώ/χιλιόλιτρο

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.11

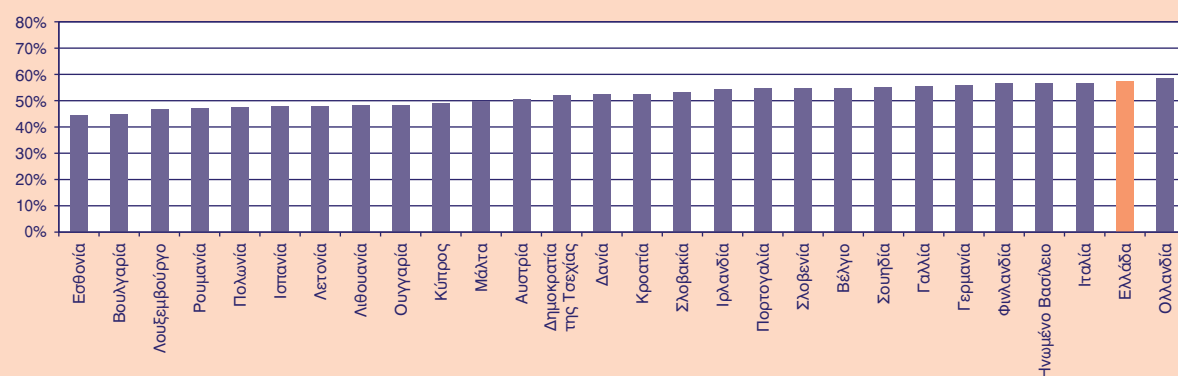
Ποσοστιαία συμμετοχή φόρων στην τελική τιμή αμόλυβδης βενζίνης στις 19/12/2016

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.12

Ποσοστιαία συμμετοχή φόρων στην τελική τιμή αμόλυβδης βενζίνης στις 18/12/2017

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.13

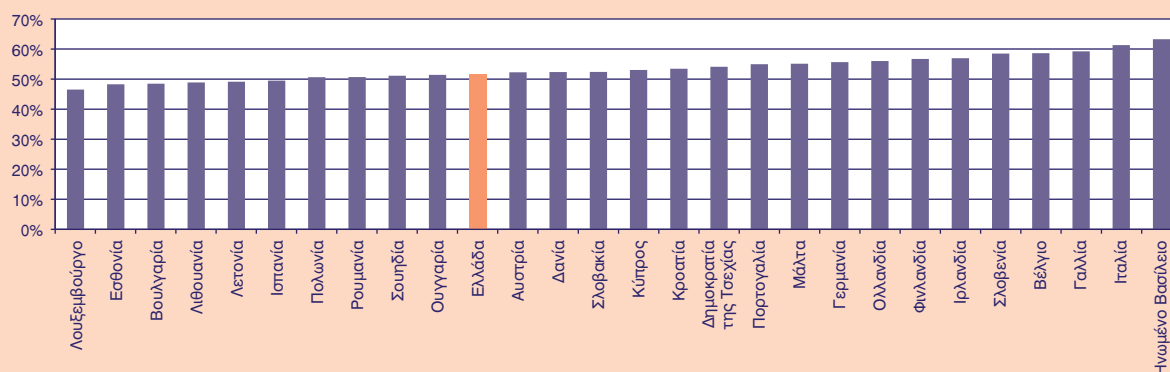
Ποσοστιαία συμμετοχή φόρων στην τελική τιμή πετρελαίου κίνησης στις 19/12/2016

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.14

Ποσοστιαία συμμετοχή φόρων στην τελική τιμή πετρελαίου κίνησης στις 18/12/2017

Πηγή: European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

καθώς, ενώ το ποσοστό της φορολογίας παρέμεινε περίπου σταθερό στο 65,8%, το μέσο ποσοστό φορολογίας για την ΕΕ28 έπεσε στο 62,7%. Αντίθετα, σε ό,τι αφορά το πετρέλαιο κίνησης, μέχρι το τέλος του 2016 η χώρα μας παρουσίαζε ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά φορολογίας. Έτσι, στις 19/12/2016 (Διάγραμμα 4.2.13), οι φόροι και οι επιβαρύνσεις αντιστοιχούσαν στο 48,7% της τελικής τιμής στην Ελλάδα και στο 57,4%, κατά μέσο όρο, στην ΕΕ28. Με την αύξηση του ΕΦΚ από το 2017, η θέση της χώρας έγινε δυσχερέστερη, παρότι παρέμεινε σε σχετικά χαμηλό επίπεδο σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, στις 18/12/2017 (Διάγραμμα 4.2.14), το ποσοστό της φορολογίας στην τελική τιμή αυξήθηκε σε 51,7%, ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος για τα κράτη-μέλη της ΕΕ28 μειώθηκε στο 56,6%.

4.2.5. Συνοπτικά συμπεράσματα

Στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου έγινε μια προσπάθεια καταγραφής των βασικών στοιχείων που αφορούν την εξέλιξη της αγοράς των καυσίμων κίνησης και συγκεκριμένα την πορεία των τιμών και της κατανάλωσης της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης, κατά τη διετία 2016-2017. Μάλιστα, έναυσμα για τη συγκεκριμένη καταγραφή ήταν η αύξηση του ΕΦΚ από τις αρχές του 2017 και οι επιπτώσεις που επέφερε. Μια αρχική παρατήρηση που προέκυψε είναι ότι το 2017 υπήρξε μια μικρή αύξηση στις τιμές των καυσίμων σε σχέση με το 2016, τόσο προ φόρων, όσο και μετά φόρων. Ωστόσο, παρά την αύξηση του ΕΦΚ, η ποσοστιαία συμμετοχή της φορολογίας δεν άλλαξε σημαντικά, λόγω της ταυτόχρονης αύξησης

των τιμών προ φόρων. Επίσης, η αύξηση των τιμών δεν είχε ιδιαίτερα αρνητική επίδραση στην κατανάλωση του 2017. Μάλιστα, η κατανάλωση του πετρελαίου κίνησης αυξήθηκε, παρά τη σημαντική αύξηση του ΕΦΚ και την άνοδο της τελικής τιμής. Αυτό δείχνει ότι υπήρξαν άλλες παράμετροι, όπως για παράδειγμα είναι οι πωλήσεις νέων οχημάτων, που επέδρασαν θετικά στη ζήτηση. Τέλος, σε ό,τι αφορά τη θέση της χώρας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, η

Ελλάδα ήταν και παρέμεινε μία από τις ακριβότερες χώρες στην αμόλυβδη βενζίνη και με ένα από τα υψηλότερα ποσοστά φορολογίας στην τελική τιμή πώλησής της. Αντίθετα, μέχρι το τέλος του 2016, τόσο η τιμή του πετρελαίου κίνησης, όσο και η φορολόγησή του, ήταν σε ευνοϊκότερα επίπεδα για τη χώρα μας σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Ωστόσο, η θέση της χώρας επιδεινώθηκε μετά τη σημαντική αύξηση του ΕΦΚ για τον συγκεκριμένο τύπο καυσίμου.

Ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: 2007-2015

Ειρήνη Ανδριοπούλου*
Αλέξανδρος Καρακίσιος*
Πάνος Τσακλόγλου**

Περίληψη

Η ελληνική κρίση ήταν η βαθύτερη και μεγαλύτερη σε διάρκεια που έχει καταγραφεί ποτέ σε χώρα του ΟΟΣΑ τη μεταπολεμική περίοδο. Το ΑΕΠ μειώθηκε παραπάνω από 25% και το διαθέσιμο εισόδημα σχεδόν 40%, ενώ η ανεργία ξεπέρασε το 27%. Η παρούσα ανάλυση ερευνά τις επιδράσεις της κρίσης στα επίπεδα και τη δομή της συνολικής ανισότητας και φτώχειας χρησιμοποιώντας δεδομένα της EU-SILC για την περίοδο 2007-2015. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η ανισότητα αυξήθηκε αλλά το μέγεθος της μεταβολής ποικίλλει ανάλογα με τον δείκτη που χρησιμοποιείται. Οι αυξήσεις είναι μεγαλύτερες όταν χρησιμοποιούνται δείκτες που είναι πιο ευαίσθητοι σε μεταβολές κοντά στο κάτω μέρος της κατανομής εισοδήματος. Αντίθετα με όσα καταγράφονται στον δημόσιο διάλογο, οι ηλικιωμένοι βελτίωσαν τη σχετική τους θέση στην κατανομή, ενώ υπήρξε σημαντική επιδείνωση στη σχετική θέση των ανέργων. Όλοι οι δείκτες φτώχειας δείχνουν ότι η φτώχεια αυξήθηκε σημαντικά, ειδικά όταν χρησιμοποιούνται σταθερές γραμμές φτώχειας. Σημαντικές αλλαγές παρατηρού-

νται στη δομή της φτώχειας. Παρά την αύξηση του πληθυσμού των νοικοκυριών με επικεφαλής συνταξιούχο, η συνεισφορά τους στη συνολική φτώχεια μειώθηκε σημαντικά, ενώ παράλληλα αυξήθηκε κατακόρυφα η συνεισφορά των νοικοκυριών με επικεφαλής άνεργο άτομο (ή με άνεργα μέλη). Οι μεταβολές είναι πιο έντονες, όταν χρησιμοποιούνται δείκτες οι οποίοι είναι ευαίσθητοι στην εισοδηματική κατανομή μεταξύ των φτωχών.

Λέξεις κλειδιά: φτώχεια, ανισότητα, Ελλάδα, οικονομική κρίση

1. Εισαγωγή

Η Ελλάδα βίωσε τη βαθύτερη και μεγαλύτερη σε διάρκεια κρίση μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών στη μεταπολεμική περίοδο (Reinhart and Rogoff, 2009). Σύμφωνα με την Eurostat¹, μεταξύ του τελευταίου έτους προ κρίσης με θετικό ρυθμό μεγέθυνσης (2007) και του τελευταίου έτους που καλύπτει η ανάλυσή μας (2015), το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μειώθηκε σε πραγματικούς όρους κατά 24,6%. Ωστόσο, ένα σημαντικό κομμάτι της τεράστιας αυτής προσαρμογής που πραγματοποιήθηκε από το 2010 βασίστηκε σε αυξήσεις φόρων, που μείωσαν τα πραγματικά εισοδήματα των νοικοκυριών τόσο άμεσα (φόροι εισοδήματος και περιουσίας) όσο και έμμεσα (φόροι κατανάλωσης). Ως αποτέλεσμα, τα δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) που χρησιμοποιούνται στην παρούσα έρευνα τεκμηριώνουν ότι κατά την ίδια περίοδο η μείωση του πραγματικού κατά κεφαλήν διαθέσιμου εισοδήματος ήταν σημαντικά μεγαλύτερη, 35,2% (Γράφημα 1)².

* Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Συμβούλιο Οικονομικών Εμπειρογνομόνων.

** Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, IZA και Hellenic Observatory (LSE).

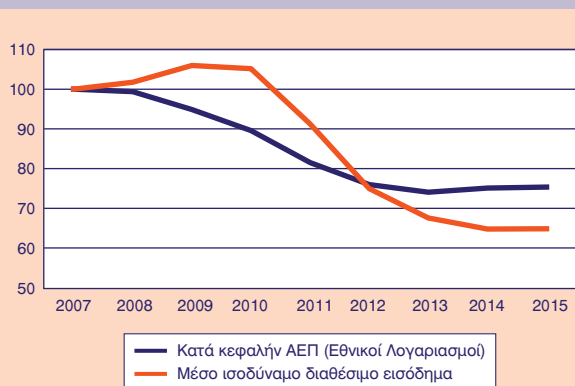
– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

– Επίσης, οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα εργασία είναι των συγγραφέων και δεν πρέπει να αποδοθούν στο Συμβούλιο Οικονομικών Εμπειρογνομόνων.

1. Δεδομένα από τον ιστότοπο της Eurostat τον Μάρτιο 2018: <<http://ec.europa.eu/eurostat/web/> ή http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/>.

2. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αποπληθωρίστηκε χρησιμοποιώντας τον αποπληθωριστή ΑΕΠ, ενώ το κατά κεφαλήν διαθέσιμο εισόδημα με τον δείκτη τιμών καταναλωτή. Το 2008 και 2009, λόγω των χαλαρών δημοσιονομικών πολιτικών, το ΑΕΠ μειωνόταν, ενώ το διαθέσιμο εισόδημα αυξανόταν. Εάν η πώση του κατά κεφαλήν διαθέσιμου εισοδήματος μετρηθεί από το 2009 στο 2014 είναι ακόμη μεγαλύτερη, 38,9%.

ΓΡΑΦΗΜΑ 1
Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και του μέσου
ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος για
την περίοδο 2007-2015 (έτος βάσης 2007)

Πηγή: European Commission, AMECO 2007-2015 και EU-SILC 2008-2016 (εισοδήματα 2007-2015).

Φυσικά, μια τέτοια βαθιά και παρατεταμένη κρίση αναμένεται να επηρεάσει τα επίπεδα διαβίωσης διαφόρων ομάδων του πληθυσμού σε απόλυτους όρους αλλά και στη σχετική τους θέση στην εισοδηματική κατανομή. Η «φτώχεια» και, σε μικρότερο βαθμό, η «ανισότητα», ήταν σχεδόν σταθερά, ρητά ή άρρητα, στο προσκήνιο του δημόσιου διαλόγου στα χρόνια της κρίσης. Οι κύριοι ισχυρισμοί σε αυτό τον διάλογο ήταν ότι η φτώχεια και η ανισότητα αυξήθηκαν απότομα κατά τη διάρκεια της κρίσης και οι διαδοχικές περικοπές συντάξεων οδήγησαν στη φτωχοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού των ηλικιωμένων.

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν εμπειρικές μελέτες που εξετάζουν σε βάθος κάποιους από αυτούς τους ισχυρισμούς, καθώς και τις αναδιανεμητικές επιδράσεις συγκεκριμένων πολιτικών που υιοθετήθηκαν τα τελευταία χρόνια (Matsaganis and Leventi, 2013, 2014a, 2014b· Koutsogeorgoroulou et al., 2014· Mitrakos, 2014· Kaplanoglou, 2015· Katsikas et al., 2015· Kaplanoglou and Rapanos, 2018· Giannitsis and Zografakis, 2018). Οι μελέτες αυτές χρησιμοποιούν διαφορετικές βάσεις δεδομένων και μεθοδολογίες. Ορισμένες χρησιμοποιούν πραγματικά δεδομένα και άλλες προσομοιωμένες εκτιμήσεις, ενώ η περίοδος παρατήρησης ποικίλλει ανάμεσα στις έρευνες και, ως εκ τούτου, τα αποτελέσματά τους δεν είναι πάντα απόλυτα συγκρίσιμα. Παρ' όλα αυτά, επιβεβαιώνουν ότι η φτώχεια αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης, ειδικά όταν χρησιμοποιούνται σταθερές γραμμές φτώχειας.

Το παρόν άρθρο είναι μια επέκταση και επικαιροποίηση της εργασίας των Andriopoulou et al. (2018) και

σκοπεύει να παρουσιάσει τις αλλαγές στη συνολική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα μεταξύ του 2007 και του 2015 (τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία) χρησιμοποιώντας τα δεδομένα της EU-SILC, καθώς και μια ανατομία της φτώχειας και της ανισότητας το 2007 και το 2015 με έμφαση στις πιο σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές διαφορές μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων. Η ενότητα 2 παρέχει μια βιβλιογραφική επισκόπηση, ενώ στην ενότητα 3 παρουσιάζονται ζητήματα δεδομένων και μεθοδολογίας. Η ενότητα 4 παρουσιάζει και σχολιάζει τα εμπειρικά ευρήματα και στην ενότητα 5 παρουσιάζονται τα συμπεράσματα.

2. Φτώχεια και ανισότητα πριν την κρίση

Η ανισότητα και η φτώχεια στην Ελλάδα πριν την κρίση μελετήθηκαν σε ποσοτικούς όρους σε επαρκή βαθμό, χρησιμοποιώντας διάφορες βάσεις δεδομένων –κυρίως των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP) και της EU-SILC (ενδεικτικά, Pashardes, 1980· Κανελλόπουλος, 1986· Tsakloglou, 1990, 1992, 1993, 1997· Σαρρή και Ζωγραφάκης, 1993· Tsakloglou and Mitrakos, 1998, 2000, 2006· Tsakloglou and Panoroulou, 1998· Papatheodorou, 1998· Papatheodorou and Petmesidou 2006· Μητράκος και Τσακλόγλου, 2000, Mitrakos and Tsakloglou, 2012a, 2012b· Papatheodorou et al., 2008). Ως προς την ανισότητα, τα κύρια ευρήματα ήταν ότι στην Ελλάδα, σε αντίθεση με άλλες ανεπτυγμένες χώρες, η ανισότητα μειωνόταν σταδιακά αλλά όχι γραμμικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Επίσης, οι ανισότητες εντός πληθυσμιακών ομάδων ήταν πιο σημαντικές στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας σε σχέση με τις ανισότητες μεταξύ αυτών των ομάδων, ανεξάρτητα από το κριτήριο διαχωρισμού του πληθυσμού (με πιθανή εξαίρεση το εκπαιδευτικό επίπεδο). Επιπρόσθετα, το επίπεδο της ανισότητας στην Ελλάδα ήταν υψηλότερο από ό,τι στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε.

Όταν χρησιμοποιούνται σχετικές (ή κυμαινόμενες) γραμμές φτώχειας, η φτώχεια παρουσιάζει μικρή μείωση από τη δεκαετία του 1970 μέχρι την αρχή της κρίσης, ενώ η μείωση ήταν πολύ σημαντική όταν η γραμμή φτώχειας ήταν σταθερή σε πραγματικούς όρους αγοραστικής δύναμης. Παλαιότερα, η φτώχεια ήταν κυρίως ένα φαινόμενο που αφορούσε τις αγροτικές περιοχές, ενώ μεταγενέστερα, με τη μειούμενη σημασία του αγροτικού τομέα, οι ηλικιωμένοι έγιναν η πληθυσμιακή ομάδα με τα μεγαλύτερα ποσοστά φτώχειας, παρότι δεν βίωναν καταστάσεις ακραίας φτώχειας. Η σχετική φτώχεια στην Ελλάδα ήταν υψηλότερη από τον μέσο όρο της Ε.Ε., ενώ υπήρχαν ενδείξεις ότι η φτώχεια ήταν αυτοτροφοδοτούμενη

(state dependent) (Andriopoulou and Tsakloglou, 2011, 2015). Παρ' όλα αυτά, η φτώχεια ήταν ένα μεταβατικό φαινόμενο για την πλειονότητα των ατόμων που βίωναν μια πτώση κάτω από τη γραμμή φτώχειας, με τις μεταβάσεις πάνω και κάτω από τη γραμμή φτώχειας να επηρεάζονται από συγκεκριμένα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά και συμβάντα (δημογραφικά ή/και σχετιζόμενα με την αγορά εργασίας) (Andriopoulou and Tsakloglou, 2016). Σημαντική επικάλυψη παρατηρήθηκε μεταξύ των «φτωχών» και των «κοινωνικά αποκλεισμένων» (Ανδριοπούλου et al., 2013).

Τέλος, ο αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους στην Ελλάδα ήταν περιορισμένος σε σύγκριση με άλλες χώρες της Ε.Ε., με την έμμεση φορολόγηση να είναι αντιστρόφως προοδευτική, τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης να είναι ουδέτερες και τις κοινωνικές μεταβιβάσεις να είναι προοδευτικές (Tsakloglou and Mitrakos, 1998· Papatheodorou, 1998, 2006· Heady et al., 2001· Kaplanoglou and Newbery, 2003, 2008), ενώ οι μεταβιβάσεις σε είδος στο πεδίο της δημόσιας εκπαίδευσης και της υγείας είχαν μια σημαντική προοδευτικά αναδιανεμητική επίδραση (Paulus et al., 2010· Koutsampelas and Tsakloglou, 2013).

3. Δεδομένα και μεθοδολογία

Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση προέρχονται από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) για την περίοδο 2007-2015. Η EU-SILC είναι μια εναρμονισμένη διεθνής διαστρωματική έρευνα, που διεξάγεται ετησίως σε όλες τις χώρες-μέλη της Ε.Ε. Περιλαμβάνει λεπτομερείς πληροφορίες για το εισόδημα, την απασχόληση, την υγεία, την εκπαίδευση, τη στέγαση, τη μετανάστευση, τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, την κοινωνική συμμετοχή, καθώς και κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών που συμμετέχουν στην έρευνα και των μελών τους.

Η βασική έννοια που χρησιμοποιείται στην ανάλυσή μας είναι το «διαθέσιμο χρηματικό εισόδημα του νοικοκυριού», το οποίο είναι το άθροισμα των χρηματικών εισοδημάτων όλων των μελών ενός νοικοκυριού από όλες τις πηγές μετά την αφαίρεση των άμεσων φόρων και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Το χρηματικό εισόδημα δεν είναι απαραίτητα το καταλληλότερο για μελέτες που σχετίζονται με τη διανομή του εισοδήματος, ειδικά σε ταραχώδεις περιόδους (Deaton, 1993· Sen, 1995). Για να ληφθούν υπόψη οι

διαφορές στις ανάγκες των νοικοκυριών με διαφορετικό μέγεθος και σύνθεση, τα εισοδήματά τους τυποποιούνται με βάση την κλίμακα ισοδυναμίας που χρησιμοποιείται από την Eurostat (αποδίδεται αντίστοιχα στάθμιση 1,0, 0,5 και 0,3 στον αρχηγό του νοικοκυριού, σε κάθε επιπλέον ενήλικα και σε κάθε παιδί-άτομο ηλικίας κάτω των 14 ετών- στο νοικοκυριό³).

Οι αλλαγές στη συνολική ανισότητα μετριοούνται με τον δείκτη Gini, τον δείκτη Mean Log Deviation (MLD) και δύο μέλη της οικογένειας δεικτών Atkinson με παραμέτρους αποστροφής της ανισότητας 0,25 και 0,75 (ATK0,25 και ATK0,75, αντίστοιχα). Οι δείκτες αυτοί ικανοποιούν τα τυπικά αξιώματα της μέτρησης της ανισότητας (συμμετρία, ανεξαρτησία ως προς το μέσο εισόδημα και το μέγεθος του πληθυσμού, «αρχή των μεταβιβάσεων»). Κάθε δείκτης ανισότητας αντιστοιχεί σε διαφορετική συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας και είναι σχετικά πιο ευαίσθητος σε μεταβολές σε διαφορετικά τμήματα της εισοδηματικής κατανομής. Από τους δείκτες που χρησιμοποιούνται εδώ, ο δείκτης Gini είναι σχετικά πιο ευαίσθητος σε αλλαγές στο μέσο της εισοδηματικής κατανομής, ο ATK0,25 είναι πιο ευαίσθητος σε αλλαγές κοντά στο άνω μέρος της κατανομής, ενώ ο ATK0,75 και ο MLD είναι πιο ευαίσθητοι σε μεταβολές στο κάτω μέρος της κατανομής (Cowell, 2011). Επιπλέον, ο MLD είναι «αυστηρά αθροιστικά διαχωρίσιμος» (strictly additively decomposable), που σημαίνει ότι, όταν ο πληθυσμός χωριστεί σε μη αλληλεπικαλυπτόμενες και εξαντλητικές ομάδες χρησιμοποιώντας ένα συγκεκριμένο κριτήριο (δημογραφικό, επαγγελματικό κλπ.), ο δείκτης επιτρέπει τον εντοπισμό της συνεισφοράς κάθε πληθυσμιακής ομάδας στη συνολική ανισότητα, καθώς και τη συνεισφορά των διαφορών μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων στη συνολική ανισότητα (Shorrocks, 1980· Anand, 1983· Tsakloglou, 1993). Ως εκ τούτου, ο δείκτης MLD χρησιμοποιείται για την ανάλυση της δομής της ανισότητας.

Για τους σκοπούς ανάλυσης της φτώχειας, βασιζόμαστε στη χρήση του παραμετρικού δείκτη των Foster et al. (1984) (FGT) θέτοντας την τιμή της παραμέτρου αποστροφής της φτώχειας σε 0, 1 και 2 (FGT0, FGT1 και FGT2, αντίστοιχα). Ο δείκτης FGT0 είναι ο πιο γνωστός δείκτης φτώχειας, το ποσοστό φτώχειας, ήτοι το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από τη γραμμή φτώχειας. Ο δείκτης FGT1 είναι το εισοδηματικό χάσμα, το οποίο είναι το μέρος του συνολικού εισοδήματος που απαιτεί-

3. Σύμφωνα με την πρακτική της Luxembourg Income Study (LIS), αφαιρούνται τα εισοδήματα που είναι χαμηλότερα του 1% και μεγαλύτερα από δέκα φορές το μέσο ισοδύναμο εισόδημα της κάθε κατανομής ("top and bottom coding"). Το πλήθος των νοικοκυριών που αφαιρούνται από το δείγμα δεν διαφέρει σημαντικά μεταξύ των ετών και τα αποτελέσματα δεν εξαρτώνται από αυτή την πρακτική. Πρέπει να σημειωθεί ότι όλοι οι δείκτες ανισότητας και οι περισσότεροι δείκτες φτώχειας δεν μπορούν να υπολογιστούν με αρνητικά εισοδήματα.

ται για την πλήρη εξάλειψη της φτώχειας. Ο δείκτης FGT1 δεν είναι ευαίσθητος στον βαθμό ανισότητας μεταξύ των φτωχών (και ως εκ τούτου στον βαθμό ακραίας φτώχειας), ενώ ο FGT0 δεν είναι ευαίσθητος ούτε στη μέση ένταση της φτώχειας (μέση απόσταση των εισοδημάτων των φτωχών από τη γραμμή φτώχειας) ούτε στον βαθμό της ανισότητας μεταξύ των φτωχών. Από τους δείκτες που χρησιμοποιούνται, μόνο ο FGT2 ικανοποιεί τα τυπικά αξιώματα μέτρησης της φτώχειας (εστίαση, συμμετρία, μονοτονικότητα, ανωνυμία, κανονικότητα και «αρχή των μεταβιβάσεων μεταξύ των φτωχών», Foster et al. 1984· Seidl, 1988).

Παρότι όλοι οι δείκτες της οικογένειας δεικτών των Foster et al. (1984) είναι αθροιστικά διαχωρίσιμοι, που σημαίνει ότι μπορούν να ταυτοποιήσουν τη συνεισφορά κάθε πληθυσμιακής ομάδας στη συνολική φτώχεια όταν ο πληθυσμός χωρίζεται σε μη αλληλεπικαλυπτόμενες και εξαντλητικές ομάδες, λόγω περιορισμών χώρου, για την ανάλυση της δομής της φτώχειας βασιζόμαστε στους FGT0 και FGT2.

Αντίθετα με την ανισότητα, η οποία αποτελεί ένα σχετικό μέγεθος, η φτώχεια μπορεί να μετρηθεί και σε απόλυτους και σε σχετικούς όρους⁴. Ως εκ τούτου, όταν εξετάζονται οι διαχρονικές μεταβολές στο επίπεδο της φτώχειας, χρησιμοποιούμε τόσο μεταβαλλόμενες όσο και σταθερές γραμμές φτώχειας. Οι μεταβαλλόμενες γραμμές φτώχειας που χρησιμοποιούνται είναι αυτές που χρησιμοποιεί η Eurostat και τίθενται στο 60% του διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος της τρέχουσας εισοδηματικής κατανομής. Η σταθερή γραμμή φτώχειας είναι η γραμμή φτώχειας του έτους βάσης (2007) προσαρμοσμένη στο κόστος διαβίωσης κάθε επόμενου έτους⁵.

4. Εμπειρικά αποτελέσματα

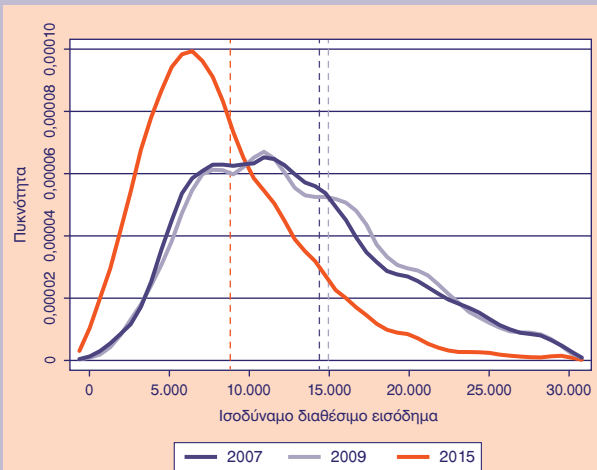
4.1. Διαχρονικές μεταβολές

4.1.1. Μεταβολές στην κατανομή εισοδήματος

Το Γράφημα 2 παρουσιάζει τις κατανομές του κατά κεφαλήν ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος για το 2007 και το 2015 σε σταθερές τιμές χρησιμοποιώντας συναρτήσεις πυκνότητας kernel. Παρατηρείται μια υψηλότερη συγκέντρωση γύρω από το μέσο το

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

Συνάρτηση πυκνότητας kernel και μέση τιμή κατανομής για τα έτη 2007, 2009 και 2015

Πηγή: Eurostat, EU-SILC 2008-2016 (εισοδήματα 2007-2015).

2015 σε σύγκριση με το 2007, γεγονός που θα μπορούσε να είναι μια ένδειξη μείωσης της ανισότητας. Όμως, πολλές περισσότερες παρατηρήσεις συγκεντρώνονται κοντά στο κάτω άκρο της κατανομής το 2015 από ό,τι το 2007, οδηγώντας προς την αντίθετη κατεύθυνση⁶.

4.1.2. Μεταβολές στη συνολική ανισότητα

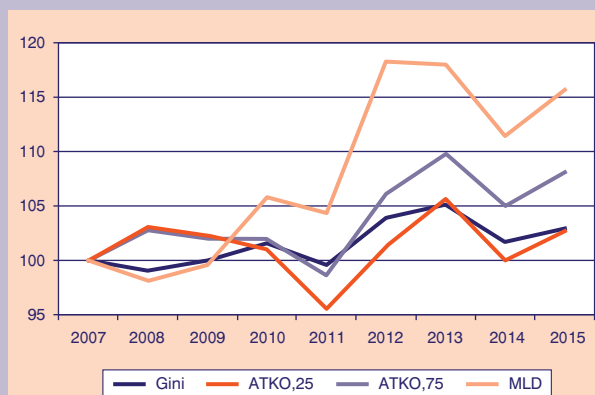
Το Γράφημα 3 απεικονίζει την εξέλιξη των τεσσάρων δεικτών ανισότητας, όταν οι τιμές τους κανονικοποιούνται με έτος βάσης το 2007 (2007=100). Στα τρία πρώτα χρόνια (2007-2010), οι μεταβολές των δεικτών είναι σχετικά μικρές και μη ομοιόμορφες. Όλοι οι δείκτες μειώνονται μεταξύ του 2010 και του 2011 και ο δείκτης που μειώνεται περισσότερο είναι ο ATK0,25, δείχνοντας ότι η μείωση των υψηλών εισοδημάτων ήταν μεγαλύτερη από τη μείωση των εισοδημάτων του υπόλοιπου πληθυσμού, πιθανώς εξαιτίας της συνδυασμένης επίδρασης της μείωσης των κερδών και της απότομης αύξησης φόρων που επηρέασαν κυρίως το άνω μέρος της κατανομής εισοδήματος. Τον επόμενο χρόνο, η ανισότητα αυξήθηκε δραματικά σύμφωνα με όλους τους δείκτες, πολύ πιθανό λόγω της απότομης αύξησης της ανεργίας και της

4. Δηλαδή, ένα μέλος του πληθυσμού μπορεί να μην είναι ικανό να φτάσει ένα δεδομένο επίπεδο διαβίωσης (φτώχεια σε απόλυτους όρους) ή το επίπεδο διαβίωσής του να είναι χαμηλό σε σύγκριση με τον πληθυσμό αναφοράς (φτώχεια σε σχετικούς όρους).

5. Το έτος 2007 επελέγη λόγω του ότι ήταν το τελευταίο έτος με θετικό ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης πριν την κρίση. Αυτό δεν σημαίνει ότι θεωρούμε το βιοτικό επίπεδο του 2007 διατηρήσιμο, εφόσον βασιζόταν σε υψηλότατα «δίδυμα ελλείμματα» (προϋπολογισμού και ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών).

6. Και οι δύο κατανομές διακόπτονται στο επίπεδο των 30.000 ευρώ ανά άτομο (σε ισοδύναμους όρους). Προφανώς, η κατανομή του 2007 έχει μεγαλύτερο τμήμα μετά από αυτό το όριο από ό,τι αυτή του 2015.

ΓΡΑΦΗΜΑ 3
Διαχρονική εξέλιξη της ανισότητας (2007-2015)

Πηγή: Eurostat, EU-SILC 2008-2016 (εισοδήματα 2007-2015).

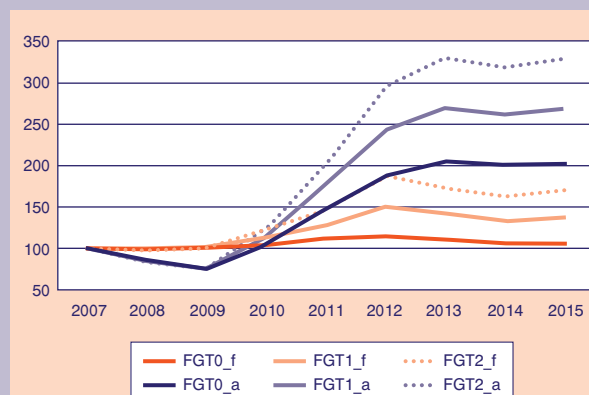
έλλειψης επαρκούς κοινωνικής προστασίας όσων επηρεάστηκαν. Είναι ενδιαφέρον ότι, μεταξύ των ετών 2012 και 2013, όλοι οι δείκτες κατέγραψαν μια σημαντική αύξηση στην ανισότητα εκτός από τον MLD, ο οποίος καταγράφει μια οριακή μείωση. Όλοι οι δείκτες καταγράφουν μια ισχυρή μείωση της ανισότητας μεταξύ του 2013 και του 2014, προφανώς εξαιτίας της οριακής μείωσης της ανεργίας το 2014, αλλά κυρίως από κοινού με συγκεκριμένες πολιτικές που στόχευαν στα πιο φτωχά τμήματα του πληθυσμού (οικογενειακά επιδόματα, εφάπαξ κοινωνικό μέρος στους φτωχότερους), ενώ αντίθετα το 2015 όλοι οι δείκτες καταγράφουν μια σαφή επιδείνωση, πιθανότατα εξαιτίας του πρώτου πακέτου μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής του τρίτου προγράμματος διάσωσης.

Σωρευτικά, μεταξύ των ετών 2007 και 2015 η ανισότητα αυξήθηκε κατά -15,6%, 8,1%, 2,7% και 3,0% σύμφωνα με τους δείκτες MLD, ATK0,75, ATK0,25 και Gini. Μια προσεκτική ματιά στα δεδομένα αποκαλύπτει ότι μεταξύ του 2007 και του 2015 υπήρξε μια μείωση στα εισοδηματικά μερίδια των δύο χαμηλότερων δεκατημορίων κατά -0,6 και -0,1 ποσοστιαίες μονάδες, αντίστοιχα, αλλά και στο υψηλότερο δεκατημόριο κατά -0,5 ποσοστιαίες μονάδες, καθώς και μια αντίστοιχη αύξηση στα μερίδια των επτά ενδιάμεσων δεκατημορίων (τα αποτελέσματα είναι διαθέσιμα από τους συγγραφείς).

4.1.3. Αλλαγές στη συνολική φτώχεια

Το Γράφημα 4 παρουσιάζει την εξέλιξη των τριών δεικτών φτώχειας με τη χρήση τόσο μεταβαλλόμενων (πορτοκαλί χρώμα) όσο και σταθερών (μπλε χρώμα) γραμμών φτώχειας, όταν οι τιμές τους είναι ίσες με το 100 για το έτος βάσης 2007. Όταν χρησι-

ΓΡΑΦΗΜΑ 4
Διαχρονική εξέλιξη της φτώχειας (2007-2015)

Πηγή: Eurostat, EU-SILC 2008-2016 (εισοδήματα 2007-2015).

μοποιούνται μεταβαλλόμενες γραμμές φτώχειας, οι δείκτες παραμένουν σταθεροί μεταξύ 2007 και 2009 και έπειτα αρχίζουν να αυξάνουν μέχρι το 2012 αλλά με ένα πολύ διαφορετικό μοτίβο. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 2009-2012, η τιμή του FGT0 (ποσοστό φτώχειας) αυξάνεται κατά σχεδόν 15%, ενώ οι εκτιμήσεις για τους δείκτες FGT1 και FGT2 αυξάνονται κατά περίπου 50% και 87%, αντίστοιχα. Τα παραπάνω δείχνουν ότι την περίοδο 2009-2012 όχι μόνο υπήρξε μια αύξηση στο ποσοστό του πληθυσμού κάτω από το (μεταβαλλόμενο) όριο της φτώχειας, αλλά και μια μείωση στα εισοδήματα των φτωχών έναντι της γραμμής φτώχειας (αύξηση στο «βάθος» της φτώχειας), καθώς και αύξηση στην ανισότητα μεταξύ των φτωχών. Το 2013 και το 2014, όλοι οι δείκτες καταγράφουν μια πτώση, ενώ το 2015 ο δείκτης FGT0 μειώνεται ενώ οι FGT1 και FGT2 αυξάνονται. Οι τιμές όλων των δεικτών είναι υψηλότερες το 2015 από ό,τι το 2007, ενώ οι διαφορές στις αναλογικές αυξήσεις είναι σημαντικές. Ο FGT0 είναι 5,5% υψηλότερος, ενώ οι δείκτες FGT1 και FGT2 είναι 37,4% και 69,9% υψηλότεροι, αντίστοιχα.

Η εικόνα είναι πολύ διαφορετική όταν χρησιμοποιείται η σταθερή γραμμή φτώχειας του έτους 2007 σε πραγματικούς όρους. Στα πρώτα δύο χρόνια, όλοι οι δείκτες μειώνονται σημαντικά, σωρευτικά σχεδόν κατά 25%. Όμως, κατά την περίοδο 2009-2013 οι τιμές τους αυξάνονται απότομα και καταγράφουν μια μικρή μόνο πτώση το 2014. Το 2015, ο δείκτης FGT0 μειώνεται, ενώ οι δείκτες FGT1 και FGT2 αυξάνονται. Στο τέλος της υπό εξέταση περιόδου, οι τιμές των δεικτών FGT0, FGT1 και FGT2 είναι υψηλότερες κατά 101,4%, 168,1% και 228,7% σε σχέση με το 2007, μια τεράστια αύξηση που οφείλεται κυρίως στη μείωση των διαθέσιμων εισοδημάτων.

4.2. Αλλαγές στη δομή της ανισότητας και της φτώχειας

4.2.1. Μεταβολές στη σύνθεση του πληθυσμού και στα μέσα εισοδήματα

Για τους σκοπούς της ανάλυσης, ο πληθυσμός ομαδοποιείται χρησιμοποιώντας δύο κριτήρια. Το πρώτο κριτήριο είναι η κοινωνικο-οικονομική ομάδα του αρχηγού του νοικοκυριού. Διαμορφώνονται οκτώ ομάδες: αυτοαπασχολούμενοι με υπαλλήλους, αυτοαπασχολούμενοι χωρίς υπαλλήλους στον αγροτικό τομέα, αυτοαπασχολούμενοι χωρίς υπαλλήλους στους υπόλοιπους τομείς, μισθωτοί ιδιωτικού τομέα, μισθωτοί δημόσιου τομέα, άνεργοι, συνταξιούχοι και άλλοι. Στον Πίνακα 1, οι δύο πρώτες στήλες καταγράφουν τα μερίδια του πληθυσμού το 2007 και το 2015 αντίστοιχα, ενώ οι επόμενες δύο δείχνουν τον λόγο των μέσων εισοδημάτων προς το εθνικό μέσο εισόδημα του αντίστοιχου έτους.

Μία από τις κυριότερες εκφάνσεις της κρίσης ήταν η θεαματική εκτίναξη του ποσοστού ανεργίας. Παρά τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης πριν την κρίση, το

ποσοστό ανεργίας το 2007 ήταν αρκετά υψηλό, 8,4%. Μέχρι το 2015, είχε φτάσει το 25,7%⁷. Αυτό απεικονίζεται και στα δεδομένα μας. Μεταξύ του 2007 και του 2015, το μερίδιο του πληθυσμού που ζει σε νοικοκυριό με άνεργο αρχηγό αυξήθηκε από 2,2% σε 9,4%. Επιπρόσθετα, αν και το μέσο εισόδημα αυτής της ομάδας ήταν μόλις ίσο με το 64% του εθνικού μέσου το 2007, έπεσε στο 53% το 2015. Αυτό πρέπει να αποδοθεί εν μέρει στο γεγονός ότι μεταξύ αυτών των ετών η μακροχρόνια ανεργία εκτινάσσεται (το 2015 σχεδόν το 75% των ανέργων ήταν μακροχρόνια άνεργοι) και η εισοδηματική προστασία για αυτή την ομάδα ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Εκτός από τη σταδιακή γήρανση του πληθυσμού, κατά τη διάρκεια της κρίσης, αρκετά άτομα που ήταν κοντά σε ηλικία συνταξιοδότησης επέλεξαν να βγουν από την αγορά εργασίας και να συνταξιοδοτηθούν πρόωρα. Στα δεδομένα μας, αυτό απεικονίζεται στην αύξηση των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με αρχηγό συνταξιούχο από 28,9% σε 33,6%. Ωστόσο, αντίθετα με όσα ακούγονται στον δημόσιο διάλογο, η σχετική εισοδηματική θέση αυτής της ομάδας βελτιώθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης (ακόμα και αν μειώθηκε σημα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Πληθυσμιακά μερίδια και μέσο εισόδημα ανά ομάδα πληθυσμού

Ομάδα πληθυσμού	Πληθυσμιακή μερίδα		Μέσο εισόδημα	
	2007	2015	2007	2015
Κοινωνικο-οικονομική ομάδα του αρχηγού				
Εργοδότης	7,3	4,7	1,35	1,27
Αυτοαπασχολούμενος (αγροτικός τομέας)	5,8	4,7	0,65	0,68
Αυτοαπασχολούμενος (μη αγροτικός τομέας)	3,6	3,1	1,00	1,04
Μισθωτός (ιδιωτικός τομέας)	31,4	25,1	1,01	1,04
Μισθωτός (δημόσιος τομέας)	9,4	9,2	1,24	1,23
Άνεργος	2,2	9,4	0,64	0,53
Συνταξιούχος	28,9	33,6	0,95	1,07
Άλλο	11,4	10,2	0,91	0,92
Νοικοκυριά με/χωρίς άνεργα μέλη				
Χωρίς άνεργα μέλη	88,1	69,8	1,03	1,13
Τουλάχιστον ένα άνεργο μέλος	11,9	30,2	0,78	0,71
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	100,0	1,00	1,00

Πηγή: Eurostat, EU-SILC 2008-2016 (εισοδήματα 2007-2015).

7. Κορυφώθηκε δύο χρόνια νωρίτερα στο 27,5%.

ντικά σε πραγματικούς όρους). Το 2007, κατά μέσο όρο, τα μέλη αυτής της ομάδας είχαν εισοδήματα 5% χαμηλότερα από τον μέσο όρο του πληθυσμού. Μέχρι το 2015, τα εισοδήματά τους ήταν 7% υψηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο.

Φυσικά, η αύξηση των μεριδίων αυτών των δύο πληθυσμιακών ομάδων αντισταθμίστηκε από τη μείωση του μεριδίου του πληθυσμού που ζει σε νοικοκυριά με αρχηγό απασχολούμενο. Αυτή η επίδραση δεν είναι συμμετρική για όλες τις ομάδες. Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής αγοράς εργασίας είναι το μεγάλο μερίδιο των αυτοαπασχολούμενων. Σύμφωνα με την Eurostat, το μερίδιο των αυτοαπασχολούμενων ως προς το σύνολο των απασχολούμενων είναι μακράν το υψηλότερο στην Ε.Ε. Το αντίστοιχο μερίδιο στην Ελλάδα το 2007 ήταν 28,9% και, παρά τη σημαντική μείωση στον αριθμό των αυτοαπασχολούμενων σε απόλυτους όρους, αυξήθηκε σε 33,6% το 2015, έναντι 15,0% στην Ε.Ε.²⁷ και στα δύο έτη. Αντικατοπτρίζοντας το μικρό μέγεθος της μέσης ελληνικής επιχείρησης, το μερίδιο των αυτοαπασχολούμενων με υπαλλήλους ως προς το σύνολο των απασχολούμενων ήταν σημαντικά υψηλότερο στην Ελλάδα από ό,τι στην Ε.Ε.²⁷ (7,3% έναντι 4,7%). Οι επιδράσεις της κρίσης στις μικρές επιχειρήσεις ήταν καταστροφικές και ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων με υπαλλήλους (εργοδοτών) μειώθηκε κατά σχεδόν 40% στην υπό εξέταση περίοδο. Αυτές οι αλλαγές αντανακλώνται στις εκτιμήσεις των δύο πρώτων στηλών του Πίνακα 1. Τα μερίδια του πληθυσμού όλων των τύπων νοικοκυριών με αρχηγό απασχολούμενο μειώθηκαν –πολύ περισσότερο για εκείνους με αρχηγό αυτοαπασχολούμενο με υπαλλήλους ή υπάλληλο του ιδιωτικού τομέα. Τα σχετικά μέσα εισοδήματα για αυτές τις ομάδες σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο δεν άλλαξαν σημαντικά κατά τη διάρκεια της κρίσης, με τα άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με αρχηγούς αυτοαπασχολούμενους με υπαλλήλους ή υπαλλήλους του δημόσιου τομέα να είναι αρκετά υψηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο. Αντίθετα, άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με αρχηγό αυτοαπασχολούμενο στον αγροτικό τομέα είχαν χρηματικά εισοδήματα χαμηλότερα από τα δύο τρίτα του εθνικού μέσου (ωστόσο, αντίθετα με τον υπόλοιπο πληθυσμό, είναι πιθανό να έχουν κά-

ποια εισοδήματα σε είδος υπό τη μορφή αυτοκατανάλωσης της αγροτικής τους παραγωγής)⁸.

Το κάτω πάνελ του πίνακα αναφέρεται στο δεύτερο κριτήριο διαχωρισμού του πληθυσμού. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των ανέργων δεν είναι αρχηγό νοικοκυριών και υπάρχουν πολλά νοικοκυριά με άνεργα μέλη. Στο τμήμα αυτό του πίνακα, το κριτήριο είναι η παρουσία τουλάχιστον ενός άνεργου μέλους στο νοικοκυριό. Το 2007 το 11,9% του πληθυσμού ζούσε σε νοικοκυριά με τουλάχιστον έναν άνεργο. Το 2015, το ποσοστό αυτό αυξήθηκε σε 30,2%. Επιπλέον, το σχετικό μέσο εισόδημα αυτής της ομάδας μειώθηκε από 78% σε 71% του εθνικού μέσου όρου⁹.

4.2.2. Δομή της ανισότητας

Ο Πίνακας 2 καταγράφει τα αποτελέσματα της ανάλυσης της δομής της ανισότητας χρησιμοποιώντας τον δείκτη MLD. Τα αποτελέσματα που καταγράφονται στο πρώτο τμήμα του πίνακα δείχνουν ότι η μοναδική ομάδα όπου καταγράφεται μικρή μείωση της ανισότητας μεταξύ 2007 και 2015 ήταν τα νοικοκυριά με αρχηγό συνταξιούχο, ενώ η μόνη ομάδα της οποίας η συνεισφορά στη συνολική ανισότητα αυξήθηκε σημαντικά ήταν τα νοικοκυριά με άνεργο αρχηγό (από 2,6% σε 13,5%). Αυτό είναι συνέπεια τόσο της αύξησης του σχετικού μεριδίου στον πληθυσμό αυτής της ομάδας όσο και της αύξησης του επιπέδου της ανισότητας εντός αυτής. Αντίθετα, η συνεισφορά των ομάδων νοικοκυριών με αρχηγούς αυτοαπασχολούμενους με υπαλλήλους και υπαλλήλους του ιδιωτικού τομέα μειώθηκε, κυρίως λόγω της μείωσης των μεριδίων αυτών των ομάδων στον πληθυσμό. Παρά τη μεγάλη αύξηση του μεριδίου της στον συνολικό πληθυσμό, η συνεισφορά της ομάδας των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με αρχηγό συνταξιούχο μειώθηκε οριακά. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στη μείωση του επιπέδου ανισότητας εντός αυτής της ομάδας, ειδικά έναντι του εθνικού μέσου όρου. Επιπλέον, η συνεισφορά των ανισοτήτων μεταξύ των διάφορων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων στη συνολική ανισότητα αυξήθηκε σημαντικά. Ενώ αυτές οι διαφορές αντιστοιχούσαν στο 7,4% της συνολικής

8. Οι εκτιμήσεις των στηλών του άνω πάνελ του Πίνακα 1 δείχνουν να είναι αντίθετες με δύο επιχειρήματα που παρατίθενται συχνά στον δημόσιο διάλογο: α) ότι κατά την κρίση υπήρξε σημαντική μετακίνηση ανέργων από αστικές σε αγροτικές περιοχές για να απασχοληθούν σε αγροτικές δραστηριότητες, και, β) ότι, παρότι οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν γνώρισαν ανεργία κατά την περίοδο της κρίσης, οι μισθοί τους μειώθηκαν περισσότερο από ό,τι στον ιδιωτικό τομέα.

9. Ο πληθυσμός επίσης χωρίστηκε ανάλογα με τον τύπο νοικοκυριού, την ηλικία των μελών του και το εκπαιδευτικό επίπεδο του αρχηγού του νοικοκυριού. Εξαιτίας περιορισμών, τα αποτελέσματα δεν παρουσιάζονται αλλά είναι διαθέσιμα κατόπιν αιτήματος. Τα αποτελέσματα είναι συμβατά με αυτά στον Πίνακα 1. Μεταξύ του 2007 και του 2015, υπήρξε αύξηση στο ποσοστό των ηλικιωμένων νοικοκυριών και μια μείωση στο ποσοστό νοικοκυριών με παιδιά (λόγω κυρίως της μετανάστευσης και σε μικρότερο βαθμό της γήρανσης του πληθυσμού), ενώ υπήρξε μια αύξηση στα νοικοκυριά με καλύτερα εκπαιδευτικά προσόντα. Σε όρους μέσου εισοδήματος, υπήρξε σημαντική βελτίωση στη σχετική θέση των ηλικιωμένων και στα μέλη των νοικοκυριών με αρχηγό άτομο χαμηλού μορφωτικού επιπέδου (συνήθως ηλικιωμένο).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Δομή της ανισότητας

Ομάδα πληθυσμού	Ανισότητα		Συνεισφορά (%) ¹⁰		Μεταβολή
	2007	2015	2007	2015	
Κοινωνικο-οικονομική ομάδα του αρχηγού					
Εργοδότης	33,3	35,1	13,3	7,8	-5,5
Αυτοαπασχολούμενος (αγροτικός τομέας)	14,2	21,2	4,5	4,7	0,2
Αυτοαπασχολούμενος (μη αγροτικός τομέας)	27,3	32,4	5,4	4,8	-0,6
Μισθωτός (ιδιωτικός τομέας)	15,7	17,7	27,2	21,1	-6,1
Μισθωτός (δημόσιος τομέας)	7,6	10,4	4,0	4,5	0,6
Άνεργος	22,2	30,3	2,6	13,5	10,9
Συνταξιούχος	13,9	12,1	22,1	19,4	-2,7
Άλλο	21,4	26,2	13,4	12,7	-0,6
“Εντός ομάδων”	16,8	18,6	92,6	88,7	-3,9
“Μεταξύ ομάδων”	1,4	2,4	7,4	11,3	3,9
Νοικοκυριά με/χωρίς άνεργα μέλη					
Χωρίς άνεργα μέλη	17,8	17,1	86,2	56,7	-29,5
Τουλάχιστον ένα άνεργο μέλος	17,8	23,1	11,7	33,2	21,5
“Εντός ομάδων”	17,8	18,9	97,9	89,9	-8,0
“Μεταξύ ομάδων”	0,4	2,1	2,1	10,1	8,0
ΣΥΝΟΛΟ	18,2	21,0			

Πηγή: Eurostat, EU-SILC 2008-2016 (εισοδήματα 2007-2015).

ανισότητας το 2007, η συνεισφορά τους αυξήθηκε σε 11,3% το 2014.

Σε κάποιο βαθμό, τα αποτελέσματα του δευτέρου πάνελ του Πίνακα 2 συμπληρώνουν όσα αναφέρονται στο πρώτο πάνελ. Όπως σημειώθηκε πιο πάνω, τα περισσότερα άνεργα άτομα δεν είναι αρχηγοί νοικοκυριών. Αυτό αύξησε σημαντικά την ετερογένεια της ομάδας ατόμων που ζουν σε νοικοκυριό με τουλάχιστον ένα άνεργο μέλος. Ως εκ τούτου, παρότι η ανισότητα μειώθηκε οριακά για τα νοικοκυριά χωρίς κανένα άνεργο, αυτή αυξήθηκε σημαντικά για τα νοικοκυριά με άνεργα μέλη. Το τελευταίο, σε συνδυασμό με την

απότομη αύξηση του μεριδίου του πληθυσμού αυτής της ομάδας, οδηγεί σε μια εντυπωσιακή αύξηση της συμβολής της στη συνολική ανισότητα από 11,7% σε 33,2%. Η αύξηση στο μερίδιο του πληθυσμού της σε συνδυασμό με τη μείωση στο σχετικό μέσο εισόδημα οδηγεί στην αύξηση της ανισότητας μεταξύ ομάδων από 2,1% το 2007 σε 10,1% το 2015¹¹.

4.2.3. Δομή της φτώχειας

Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τις αλλαγές στη δομή της φτώχειας μεταξύ του 2007 και του 2015. Οι πρώτες δύο στήλες δείχνουν τις εκτιμήσεις του δείκτη FGT0

10. Η συνεισφορά κάθε πληθυσμιακής ομάδας δείχνει την ποσοστιαία συμβολή της συγκεκριμένης ομάδας στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας (προκύπτει από την τιμή του δείκτη ανισότητας της ομάδας διαιρεμένη με την τιμή του δείκτη για το σύνολο του πληθυσμού και πολλαπλασιασμένη με το πληθυσμιακό μερίδιο της ομάδας). Το άθροισμα των συμβολών των επιμέρους ομάδων είναι η ποσοστιαία συμβολή «εντός ομάδων» στο κάτω μέρος κάθε πάνελ. Το ποσοστό που υπολείπεται ως το 100% είναι η ποσοστιαία συμβολή «μεταξύ ομάδων» (ισούται με την τιμή του δείκτη ανισότητας αν όλα τα μέλη της ομάδας είχαν το μέσο εισόδημα της ομάδας, διαιρεμένη με την τιμή του δείκτη ανισότητας για το σύνολο του πληθυσμού και πολλαπλασιασμένη με 100).

11. Όταν η ανάλυση της δομής της ανισότητας γίνεται με άλλα κριτήρια, το πιο εντυπωσιακό αποτέλεσμα είναι, πιθανώς, η απότομη πτώση της ανισότητας «μεταξύ εκπαιδευτικών ομάδων» στη συνολική ανισότητα από 20,9% σε 13,0%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Δομή της φτώχειας

Ομάδα πληθυσμού	FGT0		FGT0 συνεισφορά (%) ¹²		FGT2		FGT2 συνεισφορά (%)	
	2007	2015	2007	2015	2007	2015	2007	2015
Κοινωνικο-οικονομική ομάδα του αρχηγού								
Εργοδότης	19,7	16,4	7,2	3,7	2,97	2,21	9,5	2,7
Αυτοαπασχολούμενος (αγροτικός τομέας)	43,5	48,7	12,7	11,0	5,00	8,97	12,8	10,9
Αυτοαπασχολούμενος (μη αγροτικός τομέας)	30,1	23,2	5,5	3,5	4,15	4,26	6,6	3,4
Μισθωτός (ιδιωτικός τομέας)	16,2	18,9	25,7	22,7	1,78	2,77	24,6	18,0
Μισθωτός (δημόσιος τομέας)	3,0	3,1	1,4	1,3	0,26	0,19	1,1	0,5
Άνεργος	40,1	55,8	4,3	25,0	9,36	14,60	8,8	35,4
Συνταξιούχος	18,6	13,2	27,1	21,2	1,37	1,29	17,3	11,2
Άλλο	27,7	25,1	15,9	12,3	3,84	4,66	19,2	12,4
Νοικοκυριά με/χωρίς άνεργα μέλη								
Χωρίς άνεργα μέλη	18,6	13,4	82,6	44,6	1,92	1,84	74,3	33,2
Τουλάχιστον ένα άνεργο μέλος	28,9	38,3	17,4	55,4	4,90	8,54	25,6	66,9
ΣΥΝΟΛΟ	19,8	20,9	100,0	100,0	2,27	3,86	100,0	100,0

Πηγή: Eurostat, EU-SILC 2008-2016 (εισοδήματα 2007-2015).

(ποσοστό φτώχειας) για διάφορες ομάδες πληθυσμού το 2007 και το 2015, χρησιμοποιώντας μεταβαλλόμενες γραμμές φτώχειας ίσες με το 60% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος του πληθυσμού κάθε έτους. Το 2007 το 19,8% του πληθυσμού ήταν κάτω από το όριο φτώχειας, ενώ το 2015 το ποσοστό αυτό αυξήθηκε σε 20,9%¹³. Οι επόμενες δύο στήλες καταγράφουν τις συνεισφορές των αντίστοιχων ομάδων στη συνολική φτώχεια σύμφωνα με τον δείκτη FGT0. Το υπόλοιπο του πίνακα καταγράφει τα αντίστοιχα αποτελέσματα με τη χρήση του δείκτη FGT2. Αντίθετα με τον FGT0, η εκτίμηση του FGT2 είναι ευαίσθητη τόσο στην απόσταση των φτωχών ατόμων από τη γραμμή φτώχειας όσο και στον βαθμό της ανισότητας μεταξύ των φτωχών και είναι 70% υψηλότερη το 2015 έναντι του 2007.

Το 2007 υπήρχαν δύο πληθυσμιακές ομάδες με ποσοστά φτώχειας υψηλότερα του μέσου όρου: τα

μέλη νοικοκυριών με αρχηγό αυτοαπασχολούμενο χωρίς υπαλλήλους στον αγροτικό τομέα (43,5%) και άνεργο αρχηγό (40,1%). Ωστόσο, λόγω των μικρών πληθυσμιακών τους μεριδίων, οι συνεισφορές των ομάδων αυτών στη συνολική φτώχεια ήταν μικρές. Η πλειονότητα των φτωχών βρισκόταν σε νοικοκυριά με αρχηγούς συνταξιούχους (27,1%) και υπαλλήλους του ιδιωτικού τομέα (25,7%). Το 2015 η κατάσταση ήταν πολύ διαφορετική. Το ποσοστό φτώχειας των ατόμων που ζούσαν σε νοικοκυριά με άνεργο αρχηγό αυξήθηκε σε 55,8%, ενώ το ποσοστό για τα άτομα που ζούσαν σε νοικοκυριά με συνταξιούχο αρχηγό έπεσε από 18,6% σε 13,2%. Συνεπώς, και σε συνδυασμό με τις αλλαγές στα πληθυσμιακά μερίδια, σημειώθηκε μια δραματική αλλαγή στη σύνθεση του φτωχού πληθυσμού. Το 2015, η ομάδα με τη μεγαλύτερη συνεισφορά στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας ήταν τα άτομα που ζούσαν σε νοικοκυριά με άνεργο αρχηγό (25,0%), ενώ, παρά

12. Η συνεισφορά κάθε πληθυσμιακής ομάδας δείχνει την ποσοστιαία συμβολή της συγκεκριμένης ομάδας στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας ανάλογα με τον χρησιμοποιούμενο δείκτη (προκύπτει από την τιμή του δείκτη φτώχειας της ομάδας διαιρεμένη με την τιμή του δείκτη για το σύνολο του πληθυσμού και πολλαπλασιασμένη με το πληθυσμιακό μερίδιο της ομάδας).

13. Τα ποσοστά αυτά είναι οριακά χαμηλότερα από εκείνα που εκτιμά η Eurostat, 20,1% και 21,2% αντίστοιχα, λόγω του top and bottom coding που εφαρμόζεται στην παρούσα εργασία.

την αύξηση στο πληθυσμιακό μερίδιό της, η συνεισφορά των ατόμων που ζούσαν σε νοικοκυριά με αρχηγό συνταξιούχο μειώθηκε στο 21,2%. Αντίθετα, και το 2007 και το 2015 η φτώχεια φαίνεται να είναι ένα σπάνιο φαινόμενο για νοικοκυριά με αρχηγό μισθωτό του δημόσιου τομέα.

Όσον αφορά τις εκτιμήσεις με βάση τον δείκτη FGT2, μπορεί να επισημανθεί ότι οι σχετικές κατατάξεις των πληθυσμιακών ομάδων είναι παρόμοιες με αυτές που παρουσιάστηκαν όταν χρησιμοποιείται ο δείκτης FGT0. Ωστόσο, οι ποσοτικές διαφορές μεταξύ των ομάδων είναι μεγαλύτερες και περισσότερο σύμφωνες με τα μέσα εισοδήματα των ομάδων και την εξέλιξή τους, όπως παρουσιάστηκε στον Πίνακα 1. Και στις δύο περιπτώσεις, δύο ομάδες διακρίνονται για τα υψηλά επίπεδα κινδύνου φτώχειας: τα μέλη νοικοκυριών με αρχηγό αυτοαπασχολούμενο του αγροτικού τομέα ή άνεργο. Παρ' όλα αυτά, το 2007, χρησιμοποιώντας τον δείκτη FGT0, η φτώχεια φαίνεται να είναι πιο συχνό φαινόμενο για την πρώτη από ό,τι για τη δεύτερη ομάδα, ενώ με τη χρήση του δείκτη FGT2 η εκτίμηση για τη δεύτερη ομάδα είναι σχεδόν δύο φορές υψηλότερη από ό,τι αυτή για την πρώτη. Προφανώς, η ακραία φτώχεια είναι πιο συχνή για τους άνεργους. Και τα δύο έτη, οι εκτιμήσεις του FGT2 για την πρώτη ομάδα είναι σχεδόν διπλάσιες από τον εθνικό μέσο, ενώ για τη δεύτερη είναι πάνω από 4 φορές μεγαλύτερες.

Για τις συνεισφορές στη συνολική φτώχεια, αξίζει να αναφερθεί ότι το 2015 τα άτομα σε νοικοκυριά με αρχηγό άνεργο άτομο αντιστοιχούσαν σε λιγότερο από 10% του συνολικού πληθυσμού και συνεισέφεραν στο 35% της συνολικής φτώχειας. Αντίθετα, η συνεισφορά των νοικοκυριών με αρχηγούς μισθωτούς του δημόσιου τομέα (8,3% του πληθυσμού) ήταν σχεδόν ανύπαρκτη (0,5%), ενώ αυτή των νοικοκυριών με αρχηγό συνταξιούχο, με ποσοστό πληθυσμού 33,6%, ήταν μόλις 11,2%.

Μια παρόμοια εικόνα προκύπτει από το δεύτερο τμήμα του πίνακα, όπου ο πληθυσμός ομαδοποιείται ανάλογα με την ύπαρξη άνεργων μελών στο νοικοκυριό. Και στα δύο έτη, τα άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με άνεργα μέλη αντιμετωπίζουν ένα σημαντικό υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό, ανεξαρτήτως του δείκτη φτώχειας. Τόσο ο σχετικός κίνδυνος έναντι του εθνικού μέσου όρου όσο και οι συνεισφορές της ομάδας αυτής στη συνολική φτώχεια αυξήθηκαν σημαντικά το 2015. Κατά συνέπεια, αυτή η ομάδα, που περιλάμβανε σχεδόν το 1/3 του πληθυσμού το 2015, περιλάμβανε τους μισούς σχεδόν φτωχούς και σχεδόν στα 2/3 της καταγεγραμμένης φτώχειας, χρησιμοποιώντας τον δείκτη FGT2.

5. Συμπεράσματα

Στο άρθρο αυτό εξετάσαμε τις εξελίξεις στο επίπεδο και τη δομή της ανισότητας και της φτώχειας στην Ελλάδα κατά την πρόσφατη κρίση, χρησιμοποιώντας τα δεδομένα της EU-SILC. Κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, 2007-2015, υπήρξε μια μείωση στα εισοδηματικά μερίδια των δύο χαμηλότερων και του υψηλότερου δεκατημορίου. Ως αποτέλεσμα, οι δείκτες που είναι ευαίσθητοι στην ύπαρξη πολύ χαμηλών εισοδημάτων κατέγραψαν μια σημαντική αύξηση της ανισότητας, ενώ οι δείκτες που είναι σχετικά πιο ευαίσθητοι στις αλλαγές στο μέσο ή το άνω άκρο της κατανομής κατέγραψαν μια πιο μικρή αύξηση. Η σχετική φτώχεια, που μετρείται χρησιμοποιώντας μεταβαλλόμενες γραμμές φτώχειας, κατέγραψε αύξηση η οποία εμφανίζεται να είναι πολύ μεγάλη όταν χρησιμοποιούνται δείκτες ευαίσθητοι στο «βάθος» της φτώχειας και στην εισοδηματική κατανομή μεταξύ των φτωχών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το διαθέσιμο εισόδημα μειώθηκε κατά σχεδόν 40% την υπό εξέταση περίοδο, δεν αποτελεί έκπληξη το εύρημα ότι, εάν χρησιμοποιηθούν γραμμές φτώχειας σταθερές σε όρους πραγματικής αγοραστικής δύναμης, η φτώχεια εκτινάσσεται. Ανάλογα με τον δείκτη και την ευαισθησία του στην ύπαρξη πολύ χαμηλών εισοδημάτων, οι εκτιμήσεις των δεικτών φτώχειας αυξάνονται μεταξύ 100% και 250%.

Οι αλλαγές στη δομή της ανισότητας και, ειδικότερα, της φτώχειας καθορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από την τεράστια αύξηση της ανεργίας. Ως προς τη δομή της, τόσο πριν όσο και κατά την κρίση, η ανισότητα προήλθε κυρίως από διαφορές «εντός» παρά «μεταξύ» των πληθυσμιακών ομάδων. Κατά την κρίση, η σημασία των διαφορών «μεταξύ» κοινωνικο-οικονομικών ομάδων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας αυξήθηκε. Ως προς τη δομή της φτώχειας, οι επιπτώσεις της αύξησης της ανεργίας είναι τεράστιες. Αντίθετα, παρά τη μείωση των εισοδημάτων τους σε απόλυτους όρους κατά την κρίση, οι συνταξιούχοι βελτίωσαν σημαντικά τη σχετική τους θέση και η συνεισφορά τους στη συνολική φτώχεια μειώθηκε σημαντικά.

Ποιες είναι οι κινητήριες δυνάμεις πίσω από τις παρατηρούμενες αλλαγές; Η εξήγηση πιθανώς να βρίσκεται στο κοινωνικό «μοντέλο» της Ελλάδας. Η Ελλάδα ήταν αναμφίβολα η πιο τυπική περίπτωση του «Μεσογειακού μοντέλου». Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, στην αγορά εργασίας της Ελλάδας υπήρχε έλλειψη ελαστικότητας. Ακόμα και πριν την κρίση, τα ποσοστά ανεργίας των νέων και των γυναικών ήταν τα υψηλότερα στην Ε.Ε., αλλά εφόσον ένα τουλάχιστον μέλος της οικογένειας –συνήθως ο άνδρας αρχηγός– είχε μια θέση στην τυπική αγορά εργασίας, υπήρχε

μία εσωτερική αναδιανομή πόρων εντός της οικογένειας και ως εκ τούτου οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί δρούσαν ως μέσο απορρόφησης των κοινωνικών κραδασμών. Αν και οι κοινωνικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκαν σημαντικά πριν την κρίση¹⁴, αυτό οφείλεται κυρίως στην αύξηση των δαπανών για συντάξεις. Ο αναδιανεμητικός ρόλος των λοιπών εκτός συντάξεων κοινωνικών δαπανών στη μείωση της φτώχειας και της ανισότητας ήταν πολύ μικρός σε σχέση με άλλες χώρες της Ε.Ε. και τα επίπεδα φτώχειας και ανισότητας στην Ελλάδα ήταν από τα υψηλότερα στην Ε.Ε.

Οι περιορισμοί αυτού του κοινωνικού «μοντέλου» εμφανίστηκαν ανάγλυφα όταν ξέσπασε η κρίση. Πολλοί αρχηγοί νοικοκυριών έχασαν τη δουλειά τους και ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού απέμεινε με περιορισμένους ή ακόμα και μηδενικούς πόρους. Η προστασία απέναντι στην ανεργία ήταν ανεπαρκής και παρεχόταν για περιορισμένο χρονικό διάστημα, ενώ η προστασία απέναντι στη μακροχρόνια ανεργία ήταν σχεδόν ανύπαρκτη και η Ελλάδα ήταν από τα λίγα κράτη-μέλη της Ε.Ε. χωρίς καθολικό σύστημα Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος. Δεν αποτελεί έκπληξη ότι η εμπειρία της κρίσης για τα νοικοκυριά με αρχηγό άνεργο ή/και άνεργα μέλη ήταν συχνά μια ελεύθερη πτώση χωρίς δίκτυ ασφαλείας. Αυτό εξηγεί μερικώς και την απότομη αύξηση στις συνεισφορές των ομάδων αυτών στη συνολική φτώχεια, όταν χρησιμοποιούνται δείκτες οι οποίοι είναι ευαίσθητοι στην ύπαρξη πολύ χαμηλών εισοδημάτων.

Το μόνο τμήμα του πληθυσμού με κάποιου είδους «ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα» ήταν οι συνταξιούχοι (συνδυασμός κατώτατων συντάξεων, σύνταξης ανασφάλιστων υπερηλίκων και ΕΚΑΣ). Κατά τη διάρκεια της κρίσης, υπήρξαν περικοπές στις συντάξεις. Ωστόσο, παρά τα όσα αναφέρονται συχνά στον δημόσιο διάλογο, οι περικοπές στις συντάξεις ήταν κατά πολύ μικρότερες των μειώσεων στο μέσο εισόδημα. Αυτό είναι εμφανές στην ουσιαστική βελτίωση του εισοδήματος των νοικοκυριών των συνταξιούχων σε σχετικούς όρους κατά τη διάρκεια της κρίσης. Επιπλέον, συνολικά και παρ' όλα όσα αναφέρονται συχνά στον δημόσιο διάλογο, οι περικοπές στις συντάξεις δεν ήταν οριζόντιες. Οι υψηλές συντάξεις μειώθηκαν αναλογικά πολύ περισσότερο από τις χαμηλές συντάξεις. Αυτό εξηγεί και τη μείωση στην ανισότητα μεταξύ των νοικοκυριών με αρχηγό συνταξιούχο.

Διάφορα μέτρα που στόχευαν στην άμβλυση των επιδράσεων της κρίσης, υιοθετήθηκαν κατά τη διάρ-

κεία της, αλλά πάντα υπό πολύ αυστηρούς δημοσιονομικούς περιορισμούς. Κάποια από αυτά τα μέτρα ήταν εφάπαξ, όταν υπήρχαν οι διαθέσιμοι πόροι (για παράδειγμα «κοινωνικό μέρισμα»), κάποια ήταν πιο δομικά (για παράδειγμα, η καθιέρωση οικογενειακών επιδομάτων συνδεδεμένων με το εισόδημα, η προστασία των μακροχρόνια ανέργων και των άνεργων πρώην αυτοαπασχολούμενων). Επιπλέον η εισαγωγή ενός σχήματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος δοκιμάστηκε κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Κατά την ίδια περίοδο, ελήφθησαν πολλά μέτρα για την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας, με την προσδοκία της αύξησης της απασχόλησης. Υφιστάμενες μελέτες (βλ. για παράδειγμα, Ματσαγάνης et al., 2017) φαίνεται να διαπιστώνουν ότι αυτά τα μέτρα είχαν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, αλλά δεν ήταν επαρκή και ελήφθησαν μάλλον καθυστερημένα.

Βιβλιογραφία

Ανδριοπούλου Ε., Παπαδόπουλος Φ. και Π. Τσακλόγλου (2013), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Ελλάδα: Επικάλυψη και Διαφοροποιήσεις*. Μελέτες Αρ. 25, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Κανελλόπουλος Κ.Ν. (1986), *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Επιστημονικές Μελέτες Νο 22, Αθήνα.

Ματσαγάνης Μ., Λεβέντη Χ., Καναβιτσά Ε. και Φλεβοτόμου Μ. (2017), *Μια αποδοτικότερη Πολιτική για την αντιμετώπιση της ακραίας φτώχειας*, Διανέοσις, Αθήνα.

Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (2000), «Μεταβολές στη συνολική ανισότητα και φτώχεια μετά τη μεταπολίτευση», *Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής* 5, σελ.1-52.

Παπαθεοδώρου Χ., Δαφέρμος Γ., Danchev S. και Μαρσέλλου Αι. (2008), *Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα*, Ινστιτούτο Εργασίας-ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Σαρρής Α. Η. και Ζωγραφάκης Σ. (1993), «Αλλαγές στη δομή και κατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα σε περίοδο διαρθρωτικών μεταβολών» στο Τ. Γιαννίτσης (επιμ.), *Μακροοικονομική διαχείριση και αναπτυξιακή εμπλοκή*, Gutenberg, Αθήνα.

Anand S. (1983), *Inequality and poverty in Malaysia: Measurement and decomposition*, Oxford University Press, New York.

Andriopoulou E. and Tsakloglou P. (2011), "The Determinants of Poverty Transitions in Europe and the Role of Duration Dependence", IZA Discussion Paper 5692.

Andriopoulou E. and Tsakloglou P. (2015), "Once poor, always poor? Do initial conditions matter? Evidence from the ECHP", στο T.I. Garner and K.S. Short (eds), *Research on Economic Inequality*,

14. Σύμφωνα με την Eurostat, οι δαπάνες για κοινωνική προστασία αυξήθηκαν από 18,5% το 1995 σε 26,6% το 2009. Η αύξηση συνεχίστηκε τα πρώτα χρόνια της κρίσης και το 2012 οι δαπάνες στην Ελλάδα ήταν οι τρίτες υψηλότερες στην Ε.Ε.

Vol. 23, "Measurement of Poverty, Deprivation, and Economic Mobility", pp. 23-70, Emerald, Bingley.

Andriopoulou E. and Tsakloglou P. (2016), "Mobility into and out of Poverty in Europe in the 1990s and the Pre-Crisis Period: The Role of Income, Demographic and Labour Market Events". IZA Discussion Paper 9750.

Andriopoulou E., Karakitsios A. and Tsakloglou P. (2018), "Inequality and poverty in Greece: Changes in times of crisis", στο D. Katsikas, D.A. Sotiropoulos and M. Zafiroπούλου M. (eds), *Socioeconomic fragmentation and exclusion in Greece under the crisis*, pp. 23-54, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Cowell F. (2011), *Measuring Inequality*, 3rd edition, Oxford University Press, Oxford.

Deaton A.S. (1993), *Understanding consumption*, Oxford University Press, Oxford.

Foster J.E., Greer J. and Thorbecke E. (1984), "A class of decomposable poverty measures", *Econometrica* 52, pp. 761-766.

Giannitsis T. and Zografakis S. (2018), *Crisis management in Greece: The shaping of new economic and social balances*. Study No. 58, Macroeconomic Policy Institute (IMK) "Hans-Böckler-Stiftung", Düsseldorf.

Heady C., Mitrakos T. and Tsakloglou P. (2001), "The distributional impact of social transfers in the EU: Evidence from the ECHP", *Fiscal Studies* 22, pp. 547-565.

Kaplanoglou G. and Newbery D.M. (2003), "Indirect Taxation in Greece: Evaluation and Possible Reform", *International Tax and Public Finance* 10, pp. 511-533.

Kaplanoglou G. and Newbery D.M. (2008), "Horizontal Inequity and Vertical Redistribution with Indirect Taxes: The Greek Case", *Fiscal Studies* 29, pp. 257-284.

Kaplanoglou G. (2015), "Who Pays Indirect Taxes in Greece? From EU Entry to the Fiscal Crisis", *Public Finance Review* 43, pp. 529-556.

Kaplanoglou G. and Rapanos V.T. (2018), "Evolutions in consumption inequality and poverty in Greece: The impact of the crisis and austerity policies", *Review of Income and Wealth* 64, pp. 105-126.

Katsikas D., Karakitsios A., Filinis K. and Petralias A. (2015), "Social Profile Report on Poverty, Social Exclusion and Inequality Before and After the Crisis in Greece", FRAGMEX Research Programme Report, Crisis Observatory/ ELIAMEP, Athens.

Koutsampelas C. and Tsakloglou P. (2013), "The distribution of full income in Greece", *International Journal of Social Economics* 40, pp. 311-330.

Koutsogeorgopoulou V., Matsaganis M., Leventi C., and Schneider J.D. (2014), "Fairly sharing the social impact of the crisis in Greece", Economics Department Working Papers 1106. Paris: OECD

Matsaganis M. and Leventi C. (2013), "The distributional impact of the Greek crisis in 2010", *Fiscal Studies* 34, pp. 83-108.

Matsaganis M. and Leventi C. (2014a), "Poverty and Inequality during the Great Recession in Greece", *Political Studies Review* 12, pp. 209-223.

Matsaganis M. and Leventi C. (2014b), "The distributional impact of austerity and the recession in Southern Europe", *South European Society and Politics* 19, pp. 393-412.

Mittrakos T. (2014), "Inequality, poverty and social welfare in Greece: Distributional effects of austerity", Bank of Greece, Working paper 174.

Mittrakos T. and Tsakloglou P. (2012a), "Inequality, poverty and social welfare in Greece: from the restoration of democracy to the current economic crisis", στο *Social Policy and Social Cohesion in Greece in conditions of economic crisis*, pp. 23-63, Bank of Greece, Athens.

Mittrakos T. and Tsakloglou P. (2012b), "Inequality and poverty in Greece: Myths, realities and crisis", στο Anastasakis O. and Singh D. (eds), *Reforming Greece: Sisyphian Task or Herculean Challenge?*, pp. 90-99, SEESOX Book Series on Current Affairs, Oxford.

Papatheodorou C. (1998), "Inequality in Greece: An Analysis by Income Source", LSE-STICERD, Distributional Analysis Research Programme Discussion Paper No 39.

Papatheodorou C. (2006), "The structure of household income and the distributional impact of income taxes and social security contributions" στο E. Mossialos and M. Petmesidou (eds), *Social Policy in Greece*, pp. 126-143, Ashgate, Aldershot, 2006.

Papatheodorou C. and Petmesidou M. (2006), "Poverty profiles and trends. How do southern European countries compare with each other?", στο C. Papatheodorou and M. Petmesidou (eds), *Poverty and Social Deprivation in the Mediterranean Area*, pp. 47-94, Zed Books, London.

Paschardes P. (1980), "Income distribution, the structure of consumer expenditure and development policy", *Journal of Development Studies* 16, pp. 224-245.

Paulus A., Sutherland H. and Tsakloglou P. (2010), "The distributional impact of in kind public benefits in European countries", *Journal of Policy Analysis and Management* 29, pp. 243-266.

Reinhart C.M. and Rogoff K.S. (2009), *This time is different: Eight centuries of financial folly*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

Seidl C. (1988), "Poverty measurement: A survey", στο D. Bos, M. Rose and C. Seidl (eds), *Welfare and efficiency in Public Economics*, pp. 71-147, Springer Verlag, Berlin.

Sen A.K. (1995), *Inequality reexamined*, Harvard University Press, Cambridge MA.

Shorrocks A.F. (1980), "The class of additively decomposable inequality measures", *Econometrica* 48, pp. 613-625.

Tsakloglou P. (1990), "Aspects of poverty in Greece", *Review of Income and Wealth* 36, 1990, pp. 381-402.

Tsakloglou P. (1992), "Multivariate decomposition of inequality: Greece 1974, 1982", *Greek Economic Review* 14, 1992, pp. 89-102.

Tsakloglou P. (1993), "Aspects of inequality in Greece: Measurement, decomposition and inter-temporal change: 1974, 1982", *Journal of Development Economics* 40, 1993, pp. 53-74.

Tsakloglou P. (1997), "Changes in inequality in Greece in the 1970s and the 1980s", στο P. Gottschalk, B. Gustafsson and E. Palmer (eds), *Changing Patterns in the Distribution of Economic Welfare. An International Perspective*, pp. 154-183, Cambridge University Press, Cambridge.

Tsakloglou P. and Mitrakos T. (1997), "An anatomy of inequality: Greece 1988", *Bulletin of the International Statistical Institute* 57, pp. 595-598.

Tsakoglou P. and Mitrakos T. (1998), "On the distributional impact of excise duties: Evidence from Greece", *Public Finance/Finances Publiques* 53, pp. 78-101.

Tsakoglou P. and Mitrakos T. (2000), "Decomposing inequality under alternative concepts of resources: Greece 1988", *Journal of Income Distribution* 8, pp. 241-253.

Tsakoglou P. and Mitrakos T. (2006), "Inequality and Poverty in Greece in the last quarter of the twentieth century", στο E. Mossialos and M. Petmesidou (eds), *Social Policy in Greece*, pp. 126-143, Ashgate, Aldershot.

Tsakoglou P. and Panopoulou G. (1998), "Who are the poor in Greece? Analysing poverty under alternative concepts of resources and equivalence scales", *Journal of European Social Policy* 8, pp. 229-252.

Η σημασία και οι επιπτώσεις του χρόνου και του κόστους (μη) είσπραξης απαιτήσεων από μη εξυπηρετούμενα τραπεζικά δάνεια

Σπήλιος Μούζουλας*

Γιάννης Παναγόπουλος**

Ιωάννης Πελετίδης***

Περίληψη

Ο σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να αναδείξει τη σημασία και τις επιπτώσεις του χρόνου και του κόστους (μη) είσπραξης απαιτήσεων στην εσωτερική αξία απόδοσης (IRR) ενός χαρτοφυλακίου μη εξυπηρετούμενων δανείων (NPLs). Στο πρώτο μέρος του άρθρου περιγράφεται αναλυτικά το θεσμικό πλαίσιο που σχετίζεται με τους κανόνες της αναγκαστικής είσπραξης απαιτήσεων από μη εξυπηρετούμενα δάνεια στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, το άρθρο παρέχει μια σύνοψη επισκόπηση του κανονιστικού πλαισίου για την εξασφάλιση των δανείων, όπως προσδιορίζεται στη Βασιλεία II (2006) και στη Βασιλεία III (2011). Προκειμένου μάλιστα να αναδειχθεί περαιτέρω η σημασία του χρόνου και του κόστους είσπραξης απαιτήσεων, για τον προσδιορισμό της έκπτωσης των μη εξυπηρετούμενων δανείων των συστημικών τραπεζών, το άρθρο παρουσιάζει α) ένα υπόδειγμα αποτίμησης της εσωτερικής αξίας απόδοσης ενός δανειακού χαρτοφυλακίου και β) μια αντίστοιχη ανάλυση ευαισθησίας. Τέλος, στο τελευταίο μέρος του άρθρου, καταγράφονται ορισμένα συμπεράσματα που σχετίζονται με τις συνέπειες από τις καθυστερήσεις είσπραξης των απαιτήσεων από δάνεια για το τραπεζικό μας σύστημα.

Λέξεις κλειδιά: Μη εξυπηρετούμενα δάνεια (NPLs), ελληνικό θεσμικό πλαίσιο αναγκαστικής είσπραξης απαιτήσεων, ανάλυση ευαισθησίας.

1. Εισαγωγή

Το ελληνικό χρέος και τα υψηλά μη εξυπηρετούμενα δάνεια των τραπεζών (NPLs), όπως επισημαίνουν όλες σχεδόν οι πρόσφατες εκθέσεις των μεγάλων διεθνών οργανισμών (π.χ. ΟΟΣΑ, ΔΝΤ, ΕΕ), είναι δύο θέματα σε υψηλή προτεραιότητα στη χώρα. Σε ό,τι αφορά το χρέος, όπως όλοι επισημαίνουν, για να τεθεί σε τροχιά πτώσης (ως ποσοστό του ΑΕΠ) απαιτείται ενίσχυση του δυνητικού προϊόντος της χώρας που με τη σειρά του προϋποθέτει υψηλό μεταρρυθμιστικό «οίστρο», προκειμένου να αρθούν δυσλειτουργίες του παρελθόντος αλλά και να δημιουργηθούν οικονομίες κλίμακας. Από την άλλη πλευρά, τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια, στις αρχές του 2018, παραμένουν υψηλά, ως ποσοστό του συνόλου των δανείων (45% περίπου). Το στοιχείο αυτό, μέσω της δέσμευσης τεράστιου όγκου πόρων (χρηματικών, ανθρωπίνων, χρόνου, συστημάτων κλπ.), δημιουργεί αρνητικές προϋποθέσεις για μια νέα πιστωτική επέκταση των τραπεζών προς την κατεύθυνση χρηματοδότησης του ΑΕΠ. Επιπλέον, η σταδιακή ελάφρυνση των ελληνικών τραπεζών από τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια αποτελεί σοβαρό προαπαιτούμενο για τη δημιουργία αξιόπιστης κεφαλαιακής επάρκειας στο σύστημα. Στα πλαίσια αυτά το νέο θεσμικό πλαίσιο, για την είσπραξη απαιτήσεων από μη εξυπηρετούμενα δάνεια, έχει ως βασική μέριμνα τη βούληση για επιτάχυνση της διαδικασίας αυτής. Το γεγονός αυτό αναμένεται να βοηθήσει την «κυβερνησιμότητα» των τραπεζών μειώνοντας, κατά κύριο λόγο, τα κόστη διαχείρισης των προβληματικών δανείων που αυτές έχουν χορηγήσει.

Στην ενότητα 2 που ακολουθεί, επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση του θεσμικού πλαισίου που αφορά τους κανόνες αναγκαστικής είσπραξης απαιτήσεων στην Ελλάδα. Εν συνεχεία στην ενότητα 3, παρουσιάζεται συνοπτικά το κανονιστικό πλαίσιο που θέτει, για τις εξασφαλίσεις των δανείων, η Βασιλεία II (2006) και κατ' επέκταση και η Βασιλεία III (2011), ενώ στην ενότητα 4 παρουσιάζονται οι χρηματοοικονομικές επιπτώσεις, από την εφαρμογή του θεσμικού αυτού πλαισίου της χώρας, για τις αποδόσεις των όποιων

* Διδάκτωρ Νομικής, Δικηγόρος.

** Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

*** Οικονομολόγος, Χρηματοοικονομικός Σύμβουλος.

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

επενδυτικών εταιρειών θα αποκτήσουν ή θα διαχειριστούν τέτοιου είδους προβληματικά δάνεια. Τέλος, στην ενότητα 5, παρουσιάζονται ορισμένα συμπεράσματα για τις συνέπειες των καθυστερήσεων στις εισπράξεις των απαιτήσεων από δάνεια για το τραπεζικό μας σύστημα.

2. Το ισχύον θεσμικό πλαίσιο των κανόνων αναγκαστικής είσπραξης στην Ελλάδα

Οι τράπεζες χρησιμοποιούν διάφορες τεχνικές για να μειώσουν ή και να μετριάσουν τον πιστωτικό κίνδυνο των δανείων που έχουν χορηγήσει. Για παράδειγμα, ένα δάνειο θα μπορούσε να εξασφαλίζεται μερικώς ή εξ ολοκλήρου με μετρητά ή μετοχές, με εγγύηση από κάποιον τρίτο ή και με άλλα χρηματοοικονομικά προϊόντα. Ανάλογα τώρα με το είδος των πιστώσεων που τα πιστωτικά ιδρύματα παρέχουν, εξασφαλίζονται κυρίως με εμπράγματα και προσωπικές ασφάλειες. Ειδικότερα:

α) Εμπράγματα ασφάλειες, σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα (ΑΚ), είναι η υποθήκη (άρθρο 1257 επ. ΑΚ) και το ενέχυρο (άρθρο 1209 επ. ΑΚ), ιδιαίτερης όμως πρακτικής σπουδαιότητας είναι η προσημείωση υποθήκης (άρθρο 1274 επ. ΑΚ), η οποία αποτελεί υποθήκη υπό αίρεση. Η υποθήκη, όπως και η προσημείωση υποθήκης, εγγράφεται σε ακίνητο το οποίο ανήκει στον πιστούχο ή σε τρίτο πρόσωπο που συμφωνεί να παραχωρήσει ασφάλεια υπέρ του πιστούχου. Η υποθήκη (ή η προσημείωση υποθήκης) που εγγράφεται επί βιομηχανικού ακινήτου περιλαμβάνει και τα μηχανήματα, τα σκεύη και τα εργαλεία που έχουν προοριστεί γι' αυτό (άρθρα 959, 1282, 1283 και 1306 αριθ. 5 ΑΚ), ανεξάρτητα από το εάν υπήρχαν κατά την εγγραφή της υποθήκης ή προστέθηκαν αργότερα, αρκεί να ανήκουν στον κύριο του ακινήτου. Σημειώνουμε επίσης ότι, κατά πρόβλεψη του ειδικού ν. 4112/1929, η υποθήκη (και όχι η προσημείωση) επί βιομηχανικού ακινήτου επεκτείνεται και επί των μηχανημάτων, ανεξάρτητα από το εάν αυτά ανήκουν στον κύριο του ενυπόθηκου.

β) Είναι σύνηθες στην τραπεζική πρακτική, και ειδικά στις συμβάσεις πίστωσης με ανοικτό αλληλόχρεο λογαριασμό, να αποτελεί αντικείμενο ενεχύρου οποιαδήποτε ονομαστική απαίτηση του πιστούχου-οφειλέτη κατά τρίτου σύμφωνα με τα άρθρα 35 επ. του ν.δ 17.7/13.8.1923 «περί ειδικών διατάξεων επί ανωνύμων εταιρειών». Στην περίπτωση αυτή, η ενεχύραση της απαίτησης συνεπάγεται την εκχώρησή της προς τον ενεχυρούχο πιστωτή, ο οποίος γίνεται πραγματικός και μοναδικός δικαιούχος της απαίτησης, δικαιούμενος, ως εκ τούτου, να την εισπράξει (άρθρα 39 και 44 του ανωτέρω ν.δ.). Ειδικότερη περίπτωση σύστασης ενεχύρου

επί απαίτησης συνιστά και το ενέχυρο επί τραπεζικού λογαριασμού του πιστούχου, ή επί μεριδίων αμοιβαίων κεφαλαίων, όπου και εδώ επέρχονται αποτελέσματα εκχώρησης, εξαιτίας και της εφαρμογής του ανωτέρω ν.δ. Ενέχυρο συστήνεται επίσης σε τίτλους σε διαταγή, κυρίως σε συναλλαγματικές, επιταγές και αποθετήρια των γενικών αποθηκών, με οπισθογράφησή τους προς τις Τράπεζες και παράδοση σε αυτές, σύμφωνα με τα σχετικά άρθρα του ΑΚ και τους κανόνες του δικαίου των αξιογράφων. Στο παρελθόν, πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, πληθώρα συμβάσεων πίστωσης με αλληλόχρεο λογαριασμό εξασφαλιζόνταν, σε μεγάλο μέρος τους, με ενεχυρικές οπισθογραφήσεις αξιογράφων σε διαταγή. Συχνή ήταν στην πράξη και η σύσταση ενεχύρου επί μετοχών εισηγμένης σε οργανωμένη αγορά εταιρείας. Συναντάται επιπλέον και το πλασματικό ενέχυρο, του ν. 2844/2000, όταν οι οφειλέτες είναι επιχειρήσεις ή ελεύθεροι επαγγελματίες, ως μία πιο σύγχρονη μορφή ασφάλειας που εξυπηρετεί περισσότερο τους εξασφαλιστικούς σκοπούς της σε σχέση με το απλό ενέχυρο επί πράγματος, καθώς δεν απαιτείται η υλική παράδοση του πράγματος. Συστήνεται κυρίως επί ειδών επαγγελματικού εξοπλισμού και εμπορευμάτων.

γ) Στις προσωπικές ασφάλειες, εξάλλου, υπάγονται κατεξοχήν οι εγγυήσεις των εταίρων, καθώς και τρίτων, σε σχέση με τον πιστούχο προσώπων, οι οποίοι, με βάση τους όρους των συμβάσεων, ευθύνονται αλληλέγγυα, αδιαίρετα και εις ολόκληρον με τους πιστούχους - οφειλέτες, με το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας τους.

Από την παραπάνω συνοπτική περιγραφή του τρόπου εξασφάλισης των απαιτήσεων των Τραπεζών, γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι η αξία «πώλησης» ενός δανείου αποτελεί συνάρτηση πολλών παραγόντων, μεταξύ άλλων και του είδους της ασφάλειας που οι Τράπεζες είχαν επιλέξει για την εξασφάλισή του, είτε πριν τη χορήγησή του είτε και κατά τη διάρκεια των μετέπειτα ρυθμίσεών του. Κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί σε αυτό το σημείο ότι, σε πρακτικό επίπεδο, η αξία των δανείων εξαρτάται, κυρίως, από τις εμπράγματα εξασφαλίσεις επί ακινήτων πρωτοφειλετών και εγγυητών, καθώς οι ενεχυρικές εξασφαλίσεις για τις οποίες επέρχονται αποτελέσματα εκχώρησης (δηλαδή επί τραπεζικών λογαριασμών, μεριδίων αμοιβαίων κεφαλαίων κλπ.), έχουν, στην πλειονότητά τους, ήδη εισπραχθεί από τις Τράπεζες, στα πλαίσια της δικής τους προσπάθειας για την ανάκτηση μέρους των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Επιπρόσθετα, η διαδικασία αναγκαστικής είσπραξης παλαιών ενεχυρασμένων επιταγών και συναλλαγματικών έχει σχεδόν ολοκληρωθεί νομικά από τις Τράπεζες, χωρίς να έχει στεφθεί από ιδιαίτερη επιτυχία, λόγω της επί σειρά ετών διογκούμενης οικονομικής κρίσης. Ανάλογη τύχη είχε και

η προσπάθεια είσπραξης τιμολογίων ή άλλων απαιτήσεων (μελλοντικών ή μη) που είχαν εκχωρηθεί στις Τράπεζες από τους οφειλέτες τους. Για το ενέχυρο επί μετοχών, εφαρμόζονται αναλογικά οι διατάξεις για το ενέχυρο πράγματος και, συνεπώς, ακολουθείται η διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης επί κινητού πράγματος, σε συνδυασμό με ειδικότερες διατάξεις νόμων, στις περιπτώσεις των εισηγμένων σε οργανωμένη αγορά ανωνύμων εταιρειών. Ως εκ τούτου, η αναγκαστική εκτέλεση μετοχών ακολουθεί, ως προς τον χρόνο και το κόστος, την ίδια διαδικασία με την αναγκαστική είσπραξη απαιτήσεων που εξασφαλίζονται με ενέχυρο επί κινητών.

Στις εταιρείες απόκτησης απαιτήσεων από δάνεια και πιστώσεις εκχωρούνται, με αιτία την πώληση, μεταξύ άλλων, και τα παρεπόμενα δικαιώματα των Τραπεζών, στα οποία υπάγονται οι εμπράγματα και οι προσωπικές ασφάλειες, καθώς και όλα τα δικαιώματα που συνδέονται με αυτές και εξυπηρετούν τους σκοπούς είσπραξης ληξιπρόθεσμης οφειλής, που θα επιδιωχθεί είτε εξωδικαστικά είτε στα πλαίσια της προβλεπόμενης εκτελεστικής διαδικασίας. Η πλειάδα των μορφών που εμφανίζουν αυτά τα δικαιώματα, οδηγεί –αναπόφευκτα– σε μία κατά προσέγγιση διερεύνηση, στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, του κόστους και του χρόνου που απαιτούνται για την αναγκαστική είσπραξη οφειλής, ως παραγόντων που επηρεάζουν την ανακτησιμότητα του συνόλου ή μέρους των απαιτήσεων από τραπεζικά δάνεια και πιστώσεις.

Πριν από την αναγκαστική εκποίηση των απαιτήσεων, θα πρέπει να ολοκληρωθεί η διαδικασία του κώδικα δεοντολογίας του ν. 4224/2013, στην περίπτωση που αυτή δεν είχε ολοκληρωθεί από το πιστωτικό ίδρυμα πριν από τη μεταβίβαση της απαίτησης (άρθρο 3 παρ. 2 εδαφ. β του ν. 4354/2015), εκτός εάν ο οφειλέτης έχει ήδη χαρακτηριστεί ως μη συνεργάσιμος. Στο πλαίσιο της εφαρμογής του κώδικα δεοντολογίας, οι εταιρείες διαχείρισης απαιτήσεων είναι επιφορτισμένες με την υποχρέωση να αναζητήσουν και να ανεύρουν τη βέλτιστη λύση για την εκούσια αναδιάρθρωση ή αναρρύθμιση της οφειλής. Ο συνολικός χρόνος που απαιτείται πάντως, για την ολοκλήρωση της διαδικασίας του Κώδικα Δεοντολογίας, εξαρτάται, κυρίως, από το στάδιο στο οποίο βρισκόταν η διαδικασία, κατά τη μεταβίβαση της απαίτησης προς την εταιρεία απόκτησης απαιτήσεων, από το εάν ο οφειλέτης είναι νομικό ή φυσικό πρόσωπο, από το κατά πόσο αυτός είναι «συνεργάσιμος» ή όχι, ή, στην τελευταία περίπτωση, από το στάδιο κατά το οποίο κατέστη «μη συνεργάσιμος», από το εάν το νομικό πρόσωπο-οφειλέτης έχει ετήσιο κύκλο εργασιών που δεν υπερβαίνει το 1.000.000 ευρώ κλπ. Για παράδειγμα, εάν το πιστωτικό ίδρυμα, πριν από τη μεταβίβαση της απαίτησης, είχε αποστείλει στον οφειλέτη μόνο την πρώτη

επιστολή όχλησης, η συνολική διάρκεια εφαρμογής της διαδικασίας του Κώδικα Δεοντολογίας, όταν αυτή οδηγεί σε λύση ρύθμισης ή οριστικής διευθέτησης με τον συνεργάσιμο οφειλέτη, υπολογίζεται, κατ'ελάχιστο, σε τρεις με έξι μήνες, ανάλογα με το εάν πρόκειται για φυσικό ή νομικό πρόσωπο. Στην πράξη, ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις για την εξεύρεση της βέλτιστης λύσης, εφόσον βέβαια υπάρχει τέτοια προοπτική, διαρκούν, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, πολύ περισσότερο, ιδίως όταν πρόκειται για μεσαίες ή μεγάλες επιχειρήσεις, όπου, εξάλλου, η διαδικασία του Κώδικα Δεοντολογίας δεν απαιτείται να εξαντληθεί στο τυπικό της μέρος, όσον αφορά τις επιστολές όχλησης, αλλά και τη μετέπειτα διαδικασία.

Νομικές ενέργειες για την αναγκαστική είσπραξη της απαίτησης

Εάν πάντως η εφαρμογή του Κώδικα Δεοντολογίας δεν οδηγήσει τα μέρη σε σύμβαση ρύθμισης της οφειλής ή στην εξεύρεση λύσης οριστικής διευθέτησης, τότε η εταιρεία θα πρέπει να προβεί σε νομικές ενέργειες για την αναγκαστική είσπραξη της απαίτησης. Η πρώτη ενέργεια, μετά την καταγγελία μιας σύμβασης δανείου, είναι η επιδίωξη επιδίκασης της απαίτησης με έκδοση διαταγής πληρωμής, η οποία προτιμάται από την αγωγή με την τακτική διαδικασία, αφενός διότι η διαταγή πληρωμής αποτελεί εκτελεστό τίτλο και αφετέρου επειδή η έκδοσή της ενέχει μειωμένο κόστος σε σχέση με την αγωγή. Στο μέτρο που η αγωγή ασκείται μόνο κατ'εξάιρεση, κυρίως όταν η απαίτηση δεν αποδεικνύεται με έγγραφα, θα αναφερθούμε κατωτέρω αποκλειστικά στη διαταγή πληρωμής, επισημαίνοντας τις δυνατότητες που αυτή παρέχει, ως εκτελεστός τίτλος, καθώς και το άμεσο και έμμεσο κόστος αυτής και των παρεπόμενων ενεργειών που στηρίζονται σε αυτή. Σημειώνεται περαιτέρω ότι οι διατάξεις που εφαρμόζονται στις διαταγές πληρωμής οι οποίες εκδόθηκαν μετά την 1-1-2016, είναι αυτές του νέου ν. 4335/2016, ενώ οι διαταγές πληρωμής οι οποίες εκδόθηκαν μέχρι 31-12-2015 διέπονται από το προϊσχύσαν δίκαιο.

Σύμφωνα με τις νέες διατάξεις του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (ΚΠολΔ), αρμόδιος να εκδώσει διαταγή πληρωμής είναι, για απαίτηση της αρμοδιότητας του ειρηνοδικείου, δηλαδή για ποσό μέχρι 20.000 ευρώ, ο ειρηνοδίκης και για κάθε άλλη απαίτηση άνω των 20.000 ευρώ ο δικαστής του μονομελούς πρωτοδικείου (άρθρα 14 και 625 ΚΠολΔ). Η κατά τόπο αρμοδιότητα ενός δικαστηρίου καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον χρόνο έκδοσης της διαταγής πληρωμής, μετά την κατάθεση της αίτησης για την έκδοσή της. Στο Ειρηνοδικείο και στο Πρωτοδικείο Αθηνών και Πειραιά οι διαταγές πληρωμής εκδίδονται περίπου μετά

από τρεις μήνες, ενώ σε επαρχιακά αντίστοιχα δικαστήρια μπορεί να εκδοθούν και εντός ολίγων ημερών. Τα έξοδα για την έκδοση της διαταγής πληρωμής ανέρχονται περίπου σε ποσοστό οκτώ τοις χιλίοις (0,8%) επί του ποσού της απαίτησης, πλέον της αμοιβής του υπογράφοντος δικηγόρου, η οποία σε αυτή, αλλά και σε όλες γενικά τις περιπτώσεις, εξαρτάται από το εάν ο δικηγόρος εργάζεται με πάγια περιοδική αμοιβή ή απλά συνεργάζεται με την εταιρεία, οπότε και, σε αυτή την τελευταία περίπτωση, αποτελεί αντικείμενο της εκάστοτε συμφωνίας με αυτή. Η διαταγή πληρωμής, για να αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου, πρέπει να επιδοθεί δύο φορές, σύμφωνα με όσα προβλέπονται αναλυτικά στα άρθρα 630Α και 633 του ΚΠολΔ. Το κόστος κάθε επίδοσης της διαταγής πληρωμής προς τον οφειλέτη είναι, σε ποσοστό 80% περίπου, τριάντα πέντε ευρώ (€35,00), πλέον ΦΠΑ, συν τριάντα πέντε ευρώ (€35,00) για την κατάθεση αντιγράφου αυτής στο αρμόδιο δικαστήριο, όσον αφορά την πρώτη επίδοση.

Στη συνέχεια, εάν οι υφιστάμενες εξασφαλίσεις μιας απαίτησης δεν επαρκούν, οι δανειστές, αμέσως μετά την έκδοση της διαταγής πληρωμής (και τις περισσότερες φορές πριν ακόμα αυτή επιδοθεί), εγγράφουν, δυνάμει αυτής και σύμφωνα με το άρθρο 724 ΚΠολΔ, προσημειώσεις υποθηκών επί ακινήτων του οφειλέτη και των εγγυητών, εφόσον βέβαια διαβλέπουν σε αυτά περιθώριο διασφαλιστικής αξίας. Δίδεται περαιτέρω από τη νομοθεσία η δυνατότητα επιβολής συντηρητικής κατάσχεσης στα χέρια του οφειλέτη ή τρίτου. Η αναστολή της εκτελεσιμότητας της διαταγής πληρωμής δεν εμποδίζει, κατά ρητή διάταξη του νόμου, τη λήψη των ανωτέρω ασφαλιστικών μέτρων. Το κόστος για την καταχώριση συντηρητικής κατάσχεσης, όπως και για την εγγραφή προσημείωσης στα κτηματολογικά γραφεία ανέρχεται, μαζί με τον ΦΠΑ, σε ποσοστό περίπου δέκα τοις χιλίοις (0,01%) επί του ποσού για το οποίο εγγράφονται, συμπεριλαμβανομένων πιστοποιητικών, αντιγράφων κλπ. Σε αυτό το κόστος θα πρέπει επίσης να προστεθεί και ένα μικρό επιπλέον ποσοστό για τις αμοιβές των δικηγόρων και για τις μετέπειτα δηλώσεις των εγγεγραμμένων κατασχέσεων και προσημειώσεων στα υπό κτηματογράφηση γραφεία (όπου βέβαια απαιτείται η υποβολή τέτοιας δήλωσης).

Οι τροποποιήσεις του ΚΠολΔ απέβλεψαν στην επιτάχυνση της διαδικασίας της αναγκαστικής εκτέλεσης, ώστε αυτή να ολοκληρώνεται σε ένα σχετικά εύλογο χρονικό διάστημα, σε σχέση με τις χρονοβόρες και κοστοβόρες διαδικασίες του προϊσχύσαντος δικαίου. Στόχος επίσης του νομοθέτη, με τις τροποποιήσεις που επήλθαν στην κατάταξη των δανειστών, υπήρξε η μερική έστω ικανοποίηση όλων των δανειστών του καθ' ου η εκτέλεση. Κατ' αυτόν τον τρόπο,

οι μη προνομιούχες απαιτήσεις, δηλαδή αυτές που δεν εξασφαλίζονται με ενέχυρο, υποθήκη ή προσημείωση, κατατάσσονται πλέον έως το 10% του ποσού του πλειστηριάσματος που πρέπει να διανεμηθεί στους πιστωτές. Οι απαιτήσεις με γενικό προνόμιο, όταν συρρέουν με απαιτήσεις που διασφαλίζονται με ειδικό προνόμιο (ενέχυρο, υποθήκη ή προσημείωση), κατατάσσονται στο 1/3 του πλειστηριάσματος, ενώ οι απαιτήσεις των ειδικών προνομιούχων δανειστών κατατάσσονται στα 2/3 αυτού. Εάν όμως οι απαιτήσεις των ειδικών προνομιούχων δανειστών συρρέουν με απαιτήσεις εγχειρογράφων δανειστών και με απαιτήσεις εξοπλισμένες με γενικό προνόμιο, οι πρώτες από τις ανωτέρω απαιτήσεις (δηλαδή οι εξοπλισμένες με ειδικό προνόμιο) κατατάσσονται έως το 65% του πλειστηριάσματος, οι απαιτήσεις των εγχειρογράφων δανειστών έως το 10% του πλειστηριάσματος και αυτές με γενικό προνόμιο έως το 25% αυτού. Προς αποφυγή νομικής περιπλοσιολογίας, η οποία εκφεύγει των ορίων του σκοπού του παρόντος άρθρου, θα μνημονεύσουμε πολύ συνοπτικά τις ισχύουσες –μετά τον ν. 4335/2015– διατάξεις του ΚΠολΔ για την αναγκαστική εκτέλεση χρηματικών απαιτήσεων.

Ειδικότερα, μετά την επίδοση της διαταγής πληρωμής με επιταγή προς εκτέλεση και με την προϋπόθεση της παρέλευσης τριών ημερών από αυτή την επίδοση (άρθρο 926 παρ.1 ΚΠολΔ), ακολουθούν τα κύρια στάδια της αναγκαστικής εκτέλεσης για τη χρηματική ικανοποίηση του δανειστή, που συνίστανται στην κατάσχεση και στον πλειστηριασμό κινητών και ακινήτων. Κριτήριο εφαρμογής του προγενέστερου ή του ισχύοντος δικαίου, μετά τον ν. 4335/2015, αποτελεί ο χρόνος επίδοσης της επιταγής προς εκτέλεση. Εάν αυτή έλαβε χώρα μετά την 1-1-2016, εφαρμόζεται ο νέος ΚΠολΔ, διαφορετικά τυγχάνει εφαρμογής το προϊσχύσαν δικαίο. Η ημέρα του αναγκαστικού πλειστηριασμού ορίζεται όχι νωρίτερα από επτά μήνες από την ημέρα περάτωσης της κατάσχεσης και όχι αργότερα από οκτώ μήνες από αυτή (άρθρο 954§2 περ. ε ΚΠολΔ). Εάν, για οποιονδήποτε λόγο, ο πλειστηριασμός δεν πραγματοποιηθεί κατά την ημέρα που είχε οριστεί και υποβληθεί από άλλον δανειστή δήλωση συνέχισης της διαδικασίας, τότε ορίζεται νέος πλειστηριασμός δύο μήνες από την ημέρα της δήλωσης και όχι πάντως μετά την παρέλευση τριών μηνών από αυτή (άρθρο 973§1 ΚΠολΔ). Σημειώνεται περαιτέρω ότι, με βάση τις ισχύουσες διατάξεις, είναι πλέον δυνατή η παράλληλη διαδικασία αναγκαστικών εκτελέσεων, μετά από επιβολή κατάσχεσης από περισσότερους του ενός δανειστές, οπότε και θα επιτυγχάνεται η εκπλειστηρίαση κινητών ή ακινήτων στον πρώτο πλειστηριασμό που θα διενεργηθεί με επιτυχία.

Τα έξοδα της εκτέλεσης

Τα έξοδα, εάν δεν μεσολαβήσουν άλλες δικαστικές ενέργειες, ανέρχονται σε ποσοστό περίπου δέκα τοις χιλίοις (1%) επί του ποσού της απαίτησης, για την αναγκαστική κατάσχεση ακινήτων και σε ποσοστό περίπου 1,5% για τον πλειστηριασμό. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται η αμοιβή του δικαστικού επιμελητή για τις επιδόσεις της κατασχετήριας έκθεσης, καθώς και για τη σύνταξη και δημοσίευση του αποσπάσματος της κατασχετήριας έκθεσης, η καταχώριση της κατάσχεσης στο αρμόδιο κτηματολογικό γραφείο, τα έξοδα του εκτιμητή, τα έξοδα για την αναγγελία της απαίτησης και για τις επιδόσεις αυτής, η αμοιβή του συμβολαιογράφου κλπ. Τα έξοδα της εκτέλεσης, εφόσον επαρκεί το πλειστηρίασμα, αφαιρούνται και αποδίδονται στον επισπεύδοντα πριν από τη διανομή του με τη σύνταξη του πίνακα κατάταξης δανειστών. Πλην όμως σημειώνεται ότι, μετά την εισαγωγή του συστήματος πολλαπλών κατασχέσεων, δεν επιτρέπεται η αναζήτηση των εξόδων της εκτέλεσης που προκατέβαλε ο δανειστής, η εκτέλεση του οποίου δεν περατώθηκε (άρθρο 997 παρ. 3 ΚΠολΔ). Στην κατάσχεση κινητών τα έξοδα είναι σημαντικά μειωμένα, καθώς δεν απαιτείται καταχώριση σε κτηματολογικό γραφείο (περίπου οκτώ τοις χιλίοις πλέον ΦΠΑ) και έξοδα εκτιμητή (περίπου 600 ευρώ).

Ο ακριβής ωστόσο προσδιορισμός των εξόδων και του χρόνου που απαιτείται για την αναγκαστική είσπραξη απαίτησης αναδεικνύεται εξαιρετικά δυσχερής, δεδομένης της επιρροής πολλαπλών παραγόντων, όπως το ύψος της απαίτησης, το στάδιο στο οποίο μεταβιβάστηκε η απαίτηση στην εταιρεία απόκτησης (εάν για παράδειγμα είχε ή όχι εκδοθεί, πριν τη μεταβίβαση της απαίτησης, διαταγή πληρωμής), εάν εφαρμόζεται προϊσχύον ή ισχύον δίκαιο, ο αριθμός των δικών που θα ανοιχθούν ή έχουν ήδη ανοιχθεί στα πλαίσια της άμυνας του οφειλέτη κατά της διαταγής πληρωμής και της εκτελεστικής διαδικασίας, η πτώχευση του οφειλέτη, ο θάνατος ενός φυσικού προσώπου, η λύση μιας εταιρείας και η θέση της σε εκκαθάριση κλπ. Καθίσταται συνεπώς άμεσα αντιληπτό πως, παρά τον αισθητά περιορισμένο –σε σχέση με το παρελθόν– χρονικό ορίζοντα είσπραξης των καθυστερημένων απαιτήσεων από τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια και τη μείωση των εξόδων από τη μείωση των δικαστικών ενεργειών, όπως για παράδειγμα την αναστολή εκτέλεσης στον πρώτο βαθμό, η αναγκαστική είσπραξη των απαιτήσεων υστερεί από άποψη χρόνου και κόστους σε σχέση με την εξεύρεση μιας λύσης ρύθμισης, και κυρίως

οριστικής διευθέτησης στα πλαίσια των όσων ορίζονται στον Κώδικα Δεοντολογίας του ν. 4224/2013 ή γενικότερα στα πλαίσια ενός εξωδικαστικού συμβιβασμού. Η υστέρηση αυτή, όπως θα καταδείξουμε παρακάτω, μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην τελική απόφαση των εταιρειών απόκτησης περιουσιακών στοιχείων για το εάν θα επενδύσουν σε προβληματικά δάνεια των συστημικών τραπεζών της χώρας.

3. Οι εξασφαλίσεις δανείων με βάση το κανονιστικό πλαίσιο της Βασιλείας II¹ και III

Οι εξασφαλίσεις οι οποίες καλύπτουν τις πιστώσεις που παρέχουν οι τράπεζες στους πελάτες τους, αποτελούν τεχνικές αντιστάθμισης κινδύνου που μειώνουν ή μεταβιβάζουν τον πιστωτικό κίνδυνο. Ταυτόχρονα μπορεί να δημιουργούν άλλους κινδύνους, π.χ., νομικό κίνδυνο, λειτουργικό κίνδυνο, κίνδυνο αγοράς ή και ρευστότητας. Για τον λόγο αυτό και οι τράπεζες είναι αναγκαίο να χρησιμοποιούν αδιαμφισβήτητες διαδικασίες και μεθόδους ελέγχου των κινδύνων του είδους αυτού. Σημειώνεται εδώ ότι η μείωση των κινδύνων, και κυρίως του πιστωτικού κινδύνου, που αντιμετωπίζουν οι τράπεζες από τη χορήγηση δανείων στους πελάτες τους, τις καθιστά ασφαλέστερες, γεγονός που οδηγεί στην ανάγκη ύπαρξης λιγότερων εποπτικών κεφαλαίων. Το κανονιστικό πλαίσιο της Βασιλείας II και III επιβάλλει θεσμικά, νομικά και γενικά κριτήρια, προκειμένου οι τράπεζες να πετύχουν να μειώσουν τον πιστωτικό τους κίνδυνο με τη χρήση των τεχνικών αντιστάθμισης οι οποίες αναλύονται παρακάτω (βλέπε Τυποποιημένη μέθοδο και μέθοδο Εσωτερικής Διαβάθμισης). Επιπρόσθετα, τα σχετικά έγγραφα που χρησιμοποιούνται, π.χ., για την κατάρτιση συμβάσεων, εκχωρήσεων κλπ., θα πρέπει να είναι απολύτως δεσμευτικά για όλα τα μέρη που συμμετέχουν και να είναι νομικά ισχυρά. Για τον σκοπό αυτό, θα πρέπει επίσης να διενεργούνται τακτικές νομικές αναθεωρήσεις, από πλευράς των τραπεζών, για τη διασφάλιση της φερεγγυότητας των ανωτέρω εγγράφων. Επίσης ο θεσμικός μηχανισμός, με βάση τον οποίο το χρηματοοικονομικό εχέγγυο εκχωρείται ή μεταβιβάζεται, πρέπει να εξασφαλίζει ότι η τράπεζα έχει το δικαίωμα και τους τρόπους να το εκποιήσει και, εφόσον αυτό τηρείται στη φύλαξη τρίτου, θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι αυτό διαχωρίζεται από τα περιουσιακά στοιχεία του ίδιου του θεματοφύλακα. Τέλος, θα πρέπει η αξία του περιουσιακού στοιχείου, που χρη-

1. Η αναφορά και στη Βασιλεία II γίνεται διότι πολλοί κανόνες και ρυθμίσεις, στη Βασιλεία III, παρέμειναν ως έχουν.

σιμοποιείται ως εξασφάλιση έναντι του δανείου, να μη συσχετίζεται θετικά με την πιστωτική ποιότητα του αντισυμβαλλόμενου.

Εφόσον οι τράπεζες, για τα δάνεια τα οποία έχουν χορηγήσει, κατέχουν αναγνωρισμένα, σύμφωνα με τη Βασιλεία II και III, χρηματοοικονομικά εγγύγια, τότε μόνο τούς δίνεται η δυνατότητα, όσον αφορά τον υπολογισμό των κεφαλαιακών τους απαιτήσεων, να μειώσουν την έκθεσή τους απέναντι στον αντισυμβαλλόμενο. Αναγνωρισμένα χρηματοοικονομικά εγγύγια, τα οποία και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εξασφαλίσεις για τον μετριασμό του πιστωτικού κινδύνου της τράπεζας, θεωρούνται τα κάτωθι:

- τα μετρητά σε κατάθεση στην τράπεζα που υπάρχει καταχωρισμένη η οφειλή,
- ο χρυσός,
- οι τίτλοι χρέους υψηλής διαβάθμισης αναγνωρισμένοι από ανεξάρτητο οίκο αξιολόγησης,
- οι τίτλοι χρέους μη αναγνωρισμένοι από ανεξάρτητο οίκο αξιολόγησης, αλλά συγκεκριμένων εκδοτών (π.χ. τράπεζες),
- οι μετοχές (ή και ομόλογα μετατρέψιμα σε μετοχές) που συμπεριλαμβάνονται σε έναν κύριο χρηματιστηριακό δείκτη,
- οι μετοχές (ή και ομόλογα μετατρέψιμα σε μετοχές) που δεν εμπεριέχονται σε κύριο χρηματιστηριακό δείκτη, αλλά διαπραγματεύονται σε αναγνωρισμένο χρηματιστήριο,
- τα μερίδια οργανισμών συλλογικών επενδύσεων σε κινητές αξίες των οποίων οι τιμές καταγράφονται καθημερινά ή επενδύουν υποχρεωτικά σε τίτλους που προαναφέρθηκαν,

Επισημώς οι τράπεζες μπορούν να ακολουθήσουν δύο διαφορετικές μεθόδους υπολογισμού της καθαρής αλλά και σταθμισμένης (μετά την αφαίρεση της προ-αξιολογημένης τιμής των εγγυήσεων) πιστωτικής έκθεσής τους, με σκοπό να ανακαλύψει κάποιος την προσδοκώμενη ζημία από την έκθεση αυτή, ώστε να υπολογιστούν εν συνεχεία οι αντίστοιχες κεφαλαιακές τους ανάγκες: Οι μέθοδοι αυτές είναι η *Τυποποιημένη* (Standardized) και η *Εσωτερική Διαβάθμιση* (IRB-Internal Ratings Based).

Η τυποποιημένη μέθοδος (Standardized)

Η συγκεκριμένη μεθοδολογία χωρίζεται σε δύο επιμέρους υπόκατηγορίες: Την *Απλή* και την *Περιεκτική* προσέγγιση (βλέπε Basel Committee on Banking Supervision (BCBS), 2006).

Στη *Απλή* προσέγγιση ο τρόπος υπολογισμού του σταθμισμένου μεγέθους των επιμέρους απαιτήσεων του δανειακού χαρτοφυλακίου, με σκοπό τον υπολογισμό της αναγνωρισμένης ζημίας και άρα κεφαλαιακής απαίτησης, είναι εξωγενής (στη βάση δηλαδή προκαθορισμένων πινάκων που δίνονται από την Βασιλεία II & III). Σημαντικό ρόλο παίζει εδώ η ύπαρξη και το είδος των χρηματοοικονομικών εγγυήσεων που έχουν ληφθεί σε εξασφάλιση της τραπεζικής απαίτησης. Έτσι, γίνεται αντικατάσταση του συντελεστή πιστωτικής στάθμισης του αντισυμβαλλόμενου από τον συντελεστή στάθμισης του εγγύγιου, για το μέρος εκείνο του δανείου που εξασφαλίζεται από αυτό. Για παράδειγμα, στην αξιολόγηση μιας ζημίας παραγόμενης από τραπεζικό ή εταιρικό κίνδυνο, που δεν συνδέεται όμως με αναγνωρισμένες χρηματοοικονομικές εγγυήσεις, θα αναγνωρίζεται ποσοστό ζημίας 45% (ως προς τη συγκεκριμένη δανειακή έκθεση). Από την άλλη πλευρά, σε ό,τι αφορά τον κίνδυνο χώρας ή τράπεζας, οι αναγνωρίσιμες ζημίες φθάνουν το επίπεδο του 75% της συγκεκριμένης δανειακής έκθεσης². Ο συντελεστής στάθμισης δεν μπορεί να είναι μικρότερος από 20% (με κάποιες εξαιρέσεις), ενώ για το ποσό που δεν εξασφαλίζεται λαμβάνει τον συντελεστή στάθμισης του αντισυμβαλλόμενου. Έτσι, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις εκείνες που ο αντισυμβαλλόμενος είναι κράτος, κεντρική τράπεζα, δημόσια επιχείρηση, εμπορική τράπεζα, χρηματιστηριακή εταιρεία, ασφαλιστική εταιρεία, αμοιβαίο κεφάλαιο, κλπ. ο συντελεστής στάθμισης είναι 0%³. Αν όμως ο αντισυμβαλλόμενος δεν είναι τίποτε από τα ανωτέρω, σε αυτού του είδους τις συναλλαγές, τότε ο μικρότερος συντελεστής στάθμισης που εφαρμόζεται είναι το 10% (βλέπε Basel Committee on Banking Supervision, 2006).

Στην περίπτωση της *Περιεκτικής μεθόδου*, η τράπεζα χρειάζεται να υπολογίσει την προσαρμοσμένη έκθεσή της στον πιστωτικό κίνδυνο του αντισυμβαλλόμενου. Χρησιμοποιεί δηλαδή συγκεκριμένους συντελεστές διακύμανσης (haircuts)⁴ προκειμένου να προσαρμοστεί τόσο η δανειακή απαίτηση όσο και η αξία του

2. Όπως μάλιστα αναφέρεται στο Panagoroulou & Vlamis (2009), στην περίπτωση στεγαστικών προβληματικών δανείων ο συντελεστής στάθμισης του εγγύγιου φθάνει το 100%.

3. Υπάρχει βέβαια μια μεγάλη γκάμα διαβαθμίσεων για τους αντισυμβαλλόμενους σε τραπεζικές απαιτήσεις με αντίστοιχους συντελεστές στάθμισης, οι οποίες περιγράφονται και στον Κανονισμό 575/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

4. Ο συντελεστής διακύμανσης (*H*) είναι ένας συντελεστής που προσάπτεται στο κάθε ενέχυρο ενός δανείου με βάση τη μεταβλητότητα της τιμής του (βλέπε Παναγόπουλος & Πελετίδης, 2007, σ. 127).

στοιχείου που λαμβάνεται ως εξασφάλιση, έτσι ώστε να ενσωματωθούν στον υπολογισμό της δανειακής έκθεσης της τράπεζας πιθανές μελλοντικές διακυμάνσεις των ενέχυρων, λόγω μεταβολών στις αγοραίες τιμές τους⁵.

Η μέθοδος της εσωτερικής διαβάθμισης (IRB)

Με βάση τη μέθοδο αυτή, το δανειακό χαρτοφυλάκιο των τραπεζών κατηγοριοποιείται σε πέντε (5) βασικές κατηγορίες, που παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά πιστωτικού κινδύνου όπως π.χ. απαιτήσεις έναντι επιχειρήσεων, απαιτήσεις έναντι κρατών, απαιτήσεις έναντι άλλων τραπεζικών ιδρυμάτων, απαιτήσεις της λιανικής τραπεζικής και, τέλος, απαιτήσεις έναντι χρηματοοικονομικών αξιών. Εν συνεχεία αποδίδεται μια συγκεκριμένη τιμή στη σταθμισμένη απαίτηση⁶ (Risk Weighted Asset, RWA) του δανειακού χαρτοφυλακίου των τραπεζών που αφορά συγκεκριμένο πιστωτικό κίνδυνο (π.χ. ένα δάνειο).

Η συγκεκριμένη μέθοδος μπορεί να υποδιαιρεθεί σε δύο (2) επιμέρους προσεγγίσεις: Τη *Θεμελιώδη* (Fundamental) και την *Εξελιγμένη* (Advanced) προσέγγιση.

Οι δύο αυτές επιμέρους προσεγγίσεις διαφοροποιούνται ουσιαστικά στον τρόπο υπολογισμού της σταθμισμένης απαίτησης (RWA) που αντιστοιχεί σε κάθε τραπεζική απαίτηση (asset) και κατ' επέκταση στην κεφαλαιακή χρέωση⁷. Πιο συγκεκριμένα, εάν ακολουθήσουμε την *Θεμελιώδη* προσέγγιση, τότε η τράπεζα μπορεί μεν να χρησιμοποιήσει τις δικές της εκτιμήσεις σε ό,τι αφορά την πιθανότητα αθέτησης του

αντισυμβαλλόμενου (*Probability of default-PD*) αλλά βασίζεται σε εξωγενείς μηχανισμούς, όπως π.χ. των νομισματικών αρχών, για την εκτίμηση των υπολοίπων στοιχείων που συνεισφέρουν στον προσδιορισμό του πιστωτικού κινδύνου (δηλαδή τον υπολογισμό των παραμέτρων EAD και LGD)⁸.

Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση της *Εξελιγμένης* προσέγγισης, η τράπεζα μπορεί να χρησιμοποιήσει τις δικές της εκτιμήσεις για όλα τα προαναφερόμενα επιμέρους στοιχεία που συνεισφέρουν στη διαμόρφωση του σταθμισμένου πιστωτικού κινδύνου της απαίτησης με σκοπό τον υπολογισμό της κεφαλαιακής χρέωσης/ζημίας (δηλαδή τις παραμέτρους: PD, EAD και LGD)⁹.

Στην ενότητα που ακολουθεί, μετά την παρουσίαση του θεσμικού πλαισίου της χώρας σχετικά με τους κανόνες αναγκαστικής είσπραξης απαιτήσεων σε προβληματικά δάνεια, αλλά και μετά την ανάλυση του κανονιστικού πλαισίου της Βασιλείας II & III για τον υπολογισμό των κεφαλαιακών αναγκών των τραπεζών σε περίπτωση προσδοκώμενης ζημίας, παρουσιάζεται αναλυτικά ο τρόπος υπολογισμού (αποτίμησης) της απόδοσης από την αγορά των όποιων προβληματικών δανείων.

4. Η εμπειρική αποτίμηση της απόδοσης ενός χαρτοφυλακίου μη εξυπηρετούμενων δανείων

Η απόφαση των εταιρειών απόκτησης για την αγορά ή μη προβληματικών δανείων από τις τράπεζες της χώρας θα εξαρτηθεί βασικά από τον εσωτερικό βαθ-

5. Μια απλή αλγεβρική παρουσίαση της έκθεσης της τράπεζας στη συγκεκριμένη δανειακή απαίτηση θα ήταν της κάτωθι μορφής (βλέπε, BCBS (2006)):

$$E_i^f = \max \left\{ 0, \left[E_i \times (1 + H_i^e) - Co \times (1 - H_i^{co}) \right] \right\} \quad (I)$$

όπου: E_i^f αναφέρεται στην έκθεση της τράπεζας από μια συγκεκριμένη δανειακή απαίτηση, E_i αναφέρεται στην έκθεση της συγκεκριμένης απαίτησης πριν από την τελική αντιστάθμιση με τις εγγυήσεις, Co αναφέρεται στο ποσό της χρηματοοικονομικής εγγύησης για αντιστάθμιση, H_i^e αναφέρεται στον αποδιδόμενο συντελεστή (%) διακύμανσης (Haircut) της συγκεκριμένης απαίτησης της τράπεζας (εάν υπάρχει) και, τέλος, H_i^{co} αναφέρεται στον αποδιδόμενο συντελεστή (%) διακύμανσης (Haircut) της συγκεκριμένης χρηματοοικονομικής εγγύησης για αντιστάθμιση.

Ο υπολογισμός του E_i^f μάς επιτρέπει, εν συνεχεία, να βρούμε την προσδοκώμενη ζημία της τράπεζας με βάση το αλγεβρικό τύπο: E_i^f (ως ποσό) $\times$ RWA_i (ως %) = RWA_i (ως ποσό), έτσι ώστε να υπολογίσουμε την αναγκαία κεφαλαιακή απαίτηση από τη συγκεκριμένη έκθεση.

6. Η σταθμισμένη απαίτηση (RWA) προσαρτάται στη δανειακή έκθεση της τράπεζας, έτσι ώστε να διαμορφωθεί η σταθμισμένη έκθεση της. Αλγεβρικά μιλώντας: E_i^f (ως ποσό) $\times$ RWA_i (ως %) = RWA_i (ως ποσό).

7. Με τον όρο αυτό εννοούμε τον αλγεβρικό υπολογισμό των κεφαλαιακών απαιτήσεων για τη συγκεκριμένη δανειακή έκθεση της τράπεζας. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στη σχέση: RWA (σταθμισμένο ποσό δανείου) $\times$ 8% = Αναμενόμενη ζημία (ως ποσό), έτσι ώστε να υπολογίσουμε την αναγκαία κεφαλαιακή απαίτηση από τη συγκεκριμένη έκθεση της τράπεζας.

8. Πιο αναλυτικά, την αναμενόμενη ζημία σε περίπτωση αθέτησης υποχρέωσης του αντισυμβαλλόμενου (*Loss Given default-LGD*) και την έκθεση έναντι του αντισυμβαλλόμενου σε περίπτωση αθέτησης της υποχρέωσής του (*Exposure at default-EAD*) για το Ενεργητικό της τράπεζας.

9. Οι μέθοδοι αυτές εκτίμησης των παραμέτρων αυτών σε αυτή την περίπτωση μπορεί να είναι είτε οικονομετρικές (π.χ., μια Logit/Probit προσέγγιση) είτε μέσω μιας διαδικασίας Value at Risk (VaR).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1α Οι προσδιοριστικοί παράγοντες για τον υπολογισμό της εσωτερικής αξίας απόδοσης (IRR) μιας επένδυσης σε προβληματικά τραπεζικά δάνεια

Δεδομένα του προβλήματος

1. Βαθμός ανακτησιμότητας του χαρτοφυλακίου των δανείων ¹⁰	40%
2. Αγορά χαρτοφυλακίου δανείων σε ποσοστό επί της ονομαστικής αξίας του ¹¹	7%
3. Λειτουργικά έξοδα εταιρείας επί % των ετησίων εισπράξεων της	30%
4. Διάρκεια είσπραξης ρυθμισμένων δανείων (σε μήνες)	120
5. Επιτόκιο δανείων*	8%
6α. Απόδοση χαρτοφυλακίου της αγοράς**	15%
6β. Προσδοκώμενη απόδοση μετόχων εταιρείας διαχείρισης προβληματικών απαιτήσεων	2-3 φορές την απόδοση της αγοράς
6γ. Απαιτούμενη απόδοση μετόχων εταιρείας (2,5 × 15%)	37,50%

* Υπολογίζεται ότι περίπου το 50% των ποσών που θα ανακτηθούν θα προέλθουν από έντοκες ρυθμίσεις. Το υπόλοιπο 50% των εσόδων θα προέλθει από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων.

** Ακολουθείται το Equity Risk Premium, όπως αυτό υπολογίστηκε για την Ελλάδα από τον Damodaran (2018).

μό απόδοσης (IRR¹²) της επένδυσης αυτής. Για τον υπολογισμό του δείκτη αυτού αναζητείται το προεξοφλητικό εκείνο επιτόκιο το οποίο καθιστά το άθροισμα των χρηματικών εκροών που κατευθύνθηκαν στην απόκτηση του χαρτοφυλακίου δανείων και, εν συνεχεία, της προσδοκώμενης αλληλουχίας των κατοπινών καθαρών ελεύθερων ταμειακών ροών που θα προκύψουν από την επένδυση μηδενικό. Το «πράσινο φως» στην επενδυτική απόφαση δίνεται από τη σύγκριση του εσωτερικού βαθμού απόδοσης, με την προσδοκώμενη (με ενσωματωμένο τον κίνδυνο) απόδοση των επενδυτών. Αν ο δείκτης που θα προκύψει

υπερβαίνει την προσδοκώμενη απόδοση, η επένδυση δέον να θεωρείται δυνητικώς αποδοτική.

Οι παράγοντες που παίζουν, κατά τη γνώμη μας, σημαντικό ρόλο σε αυτού του είδους τις επενδύσεις και καθορίζουν, εν πολλοίς, και το ποσό που είναι διατεθειμένες να προσφέρουν οι εταιρείες για την απόκτηση ενός τέτοιου χαρτοφυλακίου προβληματικών δανείων παρουσιάζονται αναλυτικά στην πρώτη στήλη του Πίνακα 1α¹³. Στη δεύτερη στήλη του Πίνακα, δίνεται ένα παράδειγμα με συγκεκριμένες ρεαλιστικές τιμές, με βάση την ελληνική πραγματικότητα, στις μεταβλητές αυτές¹⁴.

10. Δεν υπάρχει προηγούμενη εμπειρία για την ανακτησιμότητα των μη εξυπηρετούμενων δανείων στο ελληνικό οικονομικό περιβάλλον. Το ποσοστό του 40% του Πίνακα 1 χρησιμοποιήθηκε επίσης στον αντίστοιχο πίνακα δεδομένων του προηγούμενου άρθρου μας στις *Οικονομικές Εξελίξεις* (Τεύχος 32, Πίνακας 1). Η ανακτησιμότητα αυτή μπορεί βέβαια να διαφοροποιηθεί προς τα πάνω ή προς τα κάτω (ως ποσοστό), στα πλαίσια των υποθέσεων του παραδείγματός μας, αν και αυτό δεν είναι το ζητούμενο στο συγκεκριμένο άρθρο.

11. Το συγκεκριμένο ποσοστό έκπτωσης (discount) αγοράς χαρτοφυλακίου μη εξυπηρετούμενων δανείων είναι ένα ενδεικτικό μέσο ποσοστό πώλησης μεικτού χαρτοφυλακίου δανείων με αλλά και χωρίς εξασφαλίσεις. Το ποσοστό αυτό προέκυψε με βάση συγκεκριμένες τιμές των παραγόντων που υποθετικά επηρεάζουν την απόφαση των εταιρειών απόκτησης για την αγορά χαρτοφυλακίου δανείων. Σε μια πολύ πρόσφατη πώληση μη εξυπηρετούμενων δανείων με εξασφαλίσεις σε ακίνητα (Piraeus Bank, 30/5/2018), που εκτιμούμε ότι θα αποτελέσει κρίσιμο μέγεθος για παρόμοιες πωλήσεις τέτοιου είδους, το ποσοστό έκπτωσης έφθασε το 20,0% περίπου. Σε μία άλλη πρόσφατη περίπτωση πώλησης μη εξυπηρετούμενων δανείων χωρίς όμως εξασφαλίσεις (Alpha Bank, 13/3/2018), το ποσοστό έκπτωσης επί της ονομαστικής αξίας του χαρτοφυλακίου δανείων ήταν πολύ χαμηλότερο (2,40%). Τέλος, να αναφέρουμε εδώ ότι το μεικτό ποσοστό έκπτωσης του Πίνακα 1, χρησιμοποιήθηκε επίσης και στο προηγούμενο άρθρο μας (βλέπε *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τεύχος 32, Πίνακας 1).

12. IRR: Internal Rate of Return.

13. Για μια αναλυτική παρουσίαση των επιμέρους παραγόντων του Πίνακα 1α, βλέπε Μούζουλας κ.ά. (2017).

14. Στο προηγούμενο σχετικό άρθρο μας (Μούζουλας κ.ά. (2017), *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τεύχος 32) εξετάστηκε το πώς η τροποποίηση ή η μεταβλητότητα στις τιμές των παραμέτρων αυτών επηρεάζουν το ζητούμενο μέγεθος της απόδοσης επένδυσης σε τέτοιου είδους χαρτοφυλάκια δανείων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1β Υπολογισμός του εσωτερικού βαθμού απόδοσης (IRR) μιας εταιρείας που επενδύει σε τραπεζικά δάνεια (σε εκατ. €)

Πίνακας υπολογισμού εσωτερικού βαθμού απόδοσης

Έτος	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ετήσια έσοδα (συμπεριλαμβάνονται τόκοι και κεφάλαιο από τα ρυθμισμένα δάνεια)		29,12	29,12	29,12	29,12	29,12	29,12	29,12	29,12	29,12	29,12
Ετήσια έσοδα από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων		24,00	34,00	40,00	30,00	22,00	20,00	14,00	10,00	6,00	0,00
Σύνολο εσόδων		53,12	63,12	69,12	59,12	51,12	49,12	43,12	39,12	35,12	29,12
Λειτουργικά έξοδα		15,94	18,94	20,74	17,74	15,34	14,74	12,94	11,74	10,54	8,74
Φόροι 29%		10,78	12,81	14,03	12,00	10,38	9,97	8,75	7,94	7,13	5,91
Εκτιμώμενες ελεύθερες ταμειακές ροές		26,40	31,37	34,35	29,38	25,41	24,41	21,43	19,44	17,45	14,47
Έτος 0: τίμημα εξαγοράς χαρτοφυλακίου (ποσοστό εξαγοράς × ονομαστική αξία χαρτοφυλακίου)											
Έτος 1-10: ταμειακές εισροές	-70	26,40	31,37	34,35	29,38	25,41	24,41	21,43	19,44	17,45	14,47
		IRR 38,43%									

Επιπρόσθετα, στον Πίνακα (1β) γίνεται ο υπολογισμός του εσωτερικού βαθμού απόδοσης (IRR) με βάση τις υποθέσεις του Πίνακα 1α. Στη συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται επιπλέον η υπόθεση, όπως και ουσιαστικά ισχύει στην ελληνική πραγματικότητα, φορολογικού συντελεστή επί των εσόδων (αφαιρουμένων των λειτουργικών εξόδων) της τάξης του 29%.

Με βάση τις αρχικές υποθέσεις, το τελικό αποτέλεσμα είναι μια εσωτερική αξία απόδοσης (IRR) της επένδυσης της εταιρείας της τάξης του 38,4% περίπου. Επιπρόσθετα, για την καλύτερη κατανόηση και των λοιπών στοιχείων του Πίνακα 1β παρατίθενται οι ακόλουθες επεξηγήσεις:

- Το τίμημα εξαγοράς του χαρτοφυλακίου δανείων προκύπτει ως ποσοστό επί της ονομαστικής αξίας του. Αν υποθέσουμε δηλαδή ότι η ονομαστική αξία είναι €1.000.000.000, τότε το τίμημα εξαγοράς του υπολογίζεται σε €70.000.000, δεδομένου ότι υποθέσαμε ένα ποσοστό εξαγοράς της τάξης του 7%. Το τίμημα εξαγοράς θα δαπανηθεί ολόκληρο το έτος 0, ενώ για τα επόμενα έτη (1-10) υποτίθεται ότι η εταιρεία θα παράγει θετικές ελεύθερες ταμειακές ροές, όπως αποτυπώνονται στην τελευταία γραμμή του Πίνακα 1β,
- Τα ετήσια έσοδα από κεφάλαιο και τόκους προκύπτουν ως το σύνολο των τοκοχρεωλυτικών δόσεων του 50% των ανακτηθέντων ποσών όπως

αρχικά υποθέσαμε, στην υποσημείωση του Πίνακα 1α. Για τα έσοδα αυτά των δανείων που θα ρυθμιστούν υποθέτουμε ένα μέσο επιτόκιο 8%,

- Το υπόλοιπο 50% των ετήσιων εισπράξεων από προβληματικά δάνεια θα προέλθει από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων. Επιπλέον, γίνεται η υπόθεση ότι το ποσό των ανακτήσεων που θα προέλθει από μεθόδους αναγκαστικής είσπραξης θα επιτευχθεί στα πρώτα χρόνια της επένδυσης, ενώ θα βαίνει μειούμενο «προϊόντος του χρόνου»,
- Τα λειτουργικά έξοδα προκύπτουν ως ποσοστό 30% των ετησίων εισπράξεων, όπως αυτό επισημαίνεται στις υποθέσεις του Πίνακα 1α πιο πάνω,
- Οι ελεύθερες ταμειακές ροές προκύπτουν από τα συνολικά έσοδα μετά την αφαίρεση των λειτουργικών εξόδων, καθώς επίσης και των αναλογούντων φόρων εισοδήματος,

Υπό αυτές τις παραπάνω προϋποθέσεις υπολογίζεται ότι η απόδοση της επένδυσης του υποθετικού παραδείγματος θα διαμορφωθεί σε 38,43%, όπου ουσιαστικά το ποσοστό αυτό είναι εκείνο που καθιστά μηδενική την καθαρή παρούσα αξία των ροών της τελευταίας σειράς του Πίνακα 1β.

Με βάση τώρα το θεσμικό πλαίσιο, που αναλύσαμε στην ενότητα 2, ιδιαίτερο βάρος αποδίδεται στις διαδικασίες της αναγκαστικής είσπραξης απαιτήσεων

αλλά και στη (χρονική) αποτελεσματικότητα του μηχανισμού αυτού. Οι παράγοντες αυτοί επηρεάζουν καίρια δύο (2) από τις παραμέτρους/μεταβλητές που παρουσιάσαμε αναλυτικά στον Πίνακα 1α: τον βαθμό ανακτησιμότητας του χαρτοφυλακίου δανείων και τα λειτουργικά έξοδα, ενώ μέσω της επίδρασης των παραμέτρων αυτών, όπως θα δείξουμε αναλυτικά παρακάτω, επηρεάζεται αποφασιστικά και ο βαθμός απόδοσης της επένδυσης σε μη εξυπηρετούμενα τραπεζικά δάνεια.

Για την καλύτερη κατανόηση των προαναφερόμενων επιπτώσεων στην επένδυση σε προβληματικά δάνεια, θα χρησιμοποιήσουμε ένα απλό μαθηματικό μοντέλο καθαρής παρούσας αξίας όπως καταδεικνύεται χαρακτηριστικά και στην επόμενη ενότητα.

Το μοντέλο των χρηματορροών και του χρόνου είσπραξης εισροών

Όπως προαναφέραμε, το μαθηματικό μοντέλο που χρησιμοποιείται εδώ ενσωματώνει αριθμητικά τις θεσμικές επιπτώσεις της ενότητας 2 για τον υπολογισμό του εσωτερικού βαθμού απόδοσης (IRR) μιας εταιρείας που επενδύει σε τραπεζικά δάνεια. Εν συντομία πρόκειται για ένα απλό μοντέλο καθαρής παρούσας αξίας (NPV) μιας επένδυσης, της ακόλουθης μορφής:

$$NPV = -IINV + \frac{C_1}{(1+r)} + \frac{C_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{C_n}{(1+r)^n} \quad (1)$$

όπου:

NPV: η καθαρή παρούσα αξία της επένδυσης,

IINV: η αρχική ταμειακή επενδυτική εκροή,

C_i: η προσδοκώμενη ελεύθερη καθαρή ταμειακή ροή το έτος *i* (με τιμές από 1 έως *n*),

n: η διάρκεια της επένδυσης σε έτη,

r: το προεξοφλητικό επιτόκιο.

Για λόγους απλούστευσης των μαθηματικών υπολογισμών, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η επένδυση αποτελείται από μία αρχική ταμειακή εκροή, ενώ αποδίδει μία μόνο φορά στο τέλος της διάρκειάς της που εκτιμάται ότι θα προκύψει στον χρόνο *t*. Με την υπόθεση αυτή, η ανωτέρω εξίσωση (1) απλουστεύεται στην ακόλουθη μορφή:

$$NPV = -IINV + \frac{C_t}{(1+r)^t} \quad (2)$$

Επειδή ο εσωτερικός βαθμός απόδοσης (IRR) είναι το προεξοφλητικό εκείνο επιτόκιο που καθιστά την κα-

θαρή παρούσα αξία μηδενική, η ανωτέρω εξίσωση (2) μετασχηματίζεται σε:

$$0 = -IINV + \frac{C_t}{(1+IRR)^t} \quad (3)$$

Η εξίσωση (3), με τους κατάλληλους μαθηματικούς μετασχηματισμούς, μπορεί να πάρει την κάτωθι αλγεβρική μορφή:

$$IRR = \left[\frac{C_t}{IINV} \right]^{\frac{1}{t}} - 1 \quad (4)$$

Η ανωτέρω εξίσωση (4) σημαίνει με απλά λόγια ότι η απόδοση της υποθετικής επένδυσης που αναλύουμε εξαρτάται σαφώς από το ποσό της αρχικής επένδυσης (IINV) σε τέτοιον βαθμό όπου, όσο μεγαλύτερο το μέγεθός του (με τους λοιπούς προσδιοριστικούς παράγοντες να διατηρούνται, στο ύψος των αρχικών τους παραδοχών), τόσο μικρότερη η εσωτερική απόδοσή της. Εξαρτάται όμως και από δύο επιπλέον παράγοντες:

- Το μέγεθος της μοναδικής ταμειακής εισροής (*C_t*) που θα συμβεί σε χρόνο *t* σύμφωνα με τις αρχικές μας υποθέσεις, εις τρόπον ώστε τα δύο μεγέθη (η ταμειακή εισροή και η απόδοση) να κινούνται ανάλογα, καθώς, όσο μεγαλύτερο (μικρότερο) ποσό αποδίδει μία επένδυση, τόσο μεγαλύτερος (μικρότερος) και ο βαθμός απόδοσής της (με τους λοιπούς παράγοντες στο ύψος των αρχικών τους παραδοχών). Εν κατακλείδι, οτιδήποτε επηρεάζει θετικά ή αρνητικά τις ταμειακές εισροές, επηρεάζει και τον εσωτερικό βαθμό απόδοσης μιας επένδυσης (IRR) και, άρα, καθιστά την τελευταία λιγότερο ή περισσότερο αποδοτική.
- Τον χρόνο (*t*). Ο εσωτερικός βαθμός απόδοσης της επένδυσης (IRR), είναι αντιστρόφως ανάλογος του χρόνου είσπραξης της μοναδικής (εν προκειμένω) ταμειακής εισροής της (*C_t*). Γενικεύοντας αυτό που αναδεικνύεται από το απλουστευτικό παράδειγμα της εξίσωσης (4), είναι ότι, όσο παρατείνονται χρονικά οι ταμειακές εισροές μιας επένδυσης, τόσο μειώνεται και ο βαθμός απόδοσής της, ενώ, αντίστροφα, όσο πιο σύντομα χρονικά αυτή αποφέρει εισροές, τόσο και η απόδοσή της αυξάνει.

Η επέκταση του παραπάνω μοντέλου σε περισσότερες χρονικές περιόδους, προκειμένου να αναδειχθούν εμφανέστερα οι επιπτώσεις των προσδιοριστικών παραγόντων του εσωτερικού βαθμού απόδοσης μιας επένδυσης, απαιτεί πολύπλοκους υπολογισμούς και ξεφεύγει από τον σκοπό του άρθρου μας, όμως τα αποτελέσματά τους θα ήταν παρόμοια. Η χρήση του

παραπάνω απλουστευτικού μαθηματικού μοντέλου βοηθά αποτελεσματικά στην εξαγωγή συμπερασμάτων που αποτελεί και τη βασική επιδίωξη των συγγραφέων.

Μπορούμε τώρα, ακολουθώντας μια ανάλυση ευαισθησίας με αρχική βάση τα αποτελέσματα της μαθηματικής ανάλυσης χρηματοροών του Πίνακα 1β, να καταδείξουμε πώς το θεσμικό πλαίσιο, που διέπει τους κανόνες της αναγκαστικής είσπραξης επηρεάζει τόσο τα άμεσα όσο και τα έμμεσα στοιχεία κόστους¹⁵ των εταιρειών που επενδύουν ή διαχειρίζονται προβληματικά δάνεια τραπεζών (NPLs).

Ανάλυση ευαισθησίας του μοντέλου

Καταρχήν, αναφέρουμε τα άμεσα κόστη. Αυτά εντάσσονται στη γενική κατηγορία των λειτουργικών εξόδων και όσο υψηλότερα είναι, τόσο μικρότερες είναι οι (μετά την αφαίρεση των λειτουργικών εξόδων) προκύπτουσες ελεύθερες ταμειακές ροές στις χρήσεις¹⁶. Λόγω του ότι, όπως στο μαθηματικό παράδειγμα ανωτέρω εξηγήθηκε, ο εσωτερικός βαθμός απόδοσης μεταβάλλεται προς την ίδια κατεύθυνση με τις εισροές, όσο μικρότερες είναι αυτές, τόσο χαμηλότερη η απόδοση μιας επένδυσης. Στον Πίνακα 2, παρουσιάζεται η μεταβολή του βαθμού απόδοσης της επένδυσης σε σχέση με τα λειτουργικά έξοδα της χρήσης που δίνονται ως ποσοστό επί των ακαθάριστων εσόδων.

Από τον Πίνακα 2 εύκολα διαπιστώνουμε ότι με την, για οποιοδήποτε λόγο, αύξηση του ποσοστού (%) των λειτουργικών εξόδων επί των εισπράξεων¹⁷, ο βαθμός απόδοσης της επένδυσης (IRR) σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια τείνει να μειώνεται.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση της σημασίας του ετεροχρονισμού των εσόδων από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων θα πρέπει να γίνει αναφορά στη σημασία του παράγοντα χρόνου (*t*) και για το πώς αυτός επηρεάζει τον βαθμό απόδοσης (IRR) μιας επένδυσης σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια. Για τον σκοπό αυτό ο Πίνακας 1β γίνεται πιο αναλυτικός και εν συνεχεία προχωρούμε στην κατάρτιση του Πίνακα 3. Πιο αναλυτικά

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Οι επιπτώσεις της μεταβλητότητας των λειτουργικών εξόδων στην απόδοση της επένδυσης σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια¹⁸

Λειτουργικά έξοδα (ως % των ετήσιων εισπράξεων)	Εσωτερικός βαθμός απόδοσης (IRR, %)
25%	41,71%
26%	41,06%
27%	40,40%
28%	39,75%
29%	39,09%
30%	38,43%
31%	37,77%
32%	37,10%
33%	36,44%
34%	35,77%
35%	35,10%
36%	34,42%
37%	33,75%

ο Πίνακας 1β προκύπτει με βάση τις παραδοχές του Πίνακα 1α και με κάποιες επιπλέον υποθέσεις την αναλυτική εξήγηση των οποίων παρουσιάζουμε παρακάτω:

- Ακαθάριστα έσοδα από εκποιήσεις: Το άθροισμα των μεγεθών για όλα τα έτη ισούται με το 50% του ποσού που προβλέπεται να ανακτηθεί (που ήδη αρχικά ορίστηκε ως το 40% της ονομαστικής αξίας του χαρτοφυλακίου των δανείων). Τα μεγέθη δομούνται με βάση την υπόθεση ότι «πρόϊοντος του χρόνου» τα ποσά που θα προκύπτουν από τις εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων των ενεχομένων θα βαίνουν μειούμενα.

15. Πιο συγκεκριμένα, είτε μέσω των επιπτώσεων στα λειτουργικά έξοδα (άμεσα κόστη) είτε μέσω των δυνατοτήτων ετεροχρονισμού των εσόδων από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων.

16. Να αναφέρουμε εδώ ότι μπορεί, λογιστικά, οι δαπάνες αυτές να χρεώνονται στην απαίτηση, δεδομένου ότι γίνονται για λογαριασμό του υπόχρεου, εντούτοις βαρύνουν ταμειακά αυτόν που τα πραγματοποιεί, ενώ στους σχετικούς πίνακες εμφανίζονται αφαιρετικά της τελικής διαθέσιμης ταμειακής ροής. Η λογιστική πραγμάτωση των δαπανών αυτών συμβαίνει στην τελική εκκαθάριση της απαίτησης, όταν δηλαδή δεν προσδοκείται πλέον οποιαδήποτε πρόσοδος από αυτήν, δεδομένου ότι η τελευταία είναι αυξημένη από τον καταλογισμό των δικαστικών και λοιπών εξόδων, με αποτέλεσμα η προκύπτουσα πραγματική ζημία να είναι μεγαλύτερη.

17. Αναφερόμαστε στα λειτουργικά έξοδα του Πίνακα 1β.

18. Τα αποτελέσματα του Πίνακα 2 προέκυψαν από την εφαρμογή της μεθόδου ευαισθησίας στα αποτελέσματα του Πίνακα 1β. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την εφαρμογή της συνάρτησης TABLE, στο excel, με ανεξάρτητη μεταβλητή τα λειτουργικά έξοδα επί των εισπράξεων και εξαρτημένη μεταβλητή τον εσωτερικό βαθμό απόδοσης (IRR).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Πίνακας κατηγοριών εσόδων από επένδυση σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια* (σε εκατ. €)

Έτη	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ακαθάριστα έσοδα από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων		24	34	40	30	22	20	14	10	6	0
Ποσοστό (%) των εσόδων από εκποιήσεις επί των ακαθάριστων εσόδων		45%	54%	58%	51%	43%	41%	32%	26%	17%	0%
Ετήσια καθαρά έσοδα από εκποιήσεις		11,93	16,90	19,88	14,91	10,93	9,94	6,96	4,97	2,98	0,00
Ετήσια καθαρά έσοδα από ρυθμίσεις		14,47	14,47	14,47	14,47	14,47	14,47	14,47	14,47	14,47	14,47
Χρόνος είσπραξης εσόδων από εκποιήσεις (συμπεριλαμβανομένου και του ετεροχρονισμού)		1,7	2,7	3,7	4,7	5,7	6,7	7,7	8,7	9,7	10,0
Ποσοστό (%) ετεροχρονισμού εισπράξεων από εκποιήσεις		70%									
Προεξοφλημένα έσοδα εκποιήσεων		7,23	7,63	6,68	3,73	2,04	1,38	0,72	0,38	0,17	0,00
Προεξοφλημένα έσοδα ρυθμίσεων		10,78	8,03	5,98	4,45	3,32	2,47	1,84	1,37	1,02	0,76
Καθαρές προεξοφλημένες συνολικές ταμειακές ροές, έτη 0-10	-70	18,01	15,66	12,67	8,19	5,36	3,85	2,56	1,75	1,19	0,76

* Στον πίνακα υπολογίζονται και παρουσιάζονται οι ταμειακές ροές από τις επιμέρους κατηγορίες εσόδων.

- β) Τα ετήσια καθαρά έσοδα από εκποιήσεις προκύπτουν από τα ακαθάριστα έσοδα από εκποιήσεις μετά την αφαίρεση των αναλογούντων λειτουργικών εξόδων (με αναλογία το ποσοστό των ακαθάριστων εισπράξεων από εκποιήσεις επί των συνολικών). Ομοίως και τα καθαρά έσοδα από ρυθμίσεις τα οποία και παραμένουν σταθερά στη διάρκεια των ετών.
- γ) Ο χρόνος είσπραξης των εσόδων από εκποιήσεις δηλώνει τη χρονική στιγμή κατά την οποία τα έσοδα αυτά εισπράττονται. Το μέγεθος αυτό υφίσταται κάποιου είδους ετεροχρονισμό προκειμένου να καταδειχθεί το πώς η παράταση του χρόνου είσπραξης του συγκεκριμένου τύπου εσόδων επηρεάζει τον βαθμό απόδοσης. Ο βαθμός ετεροχρονισμού μετριέται ως ποσοστό επί της διάρκειας του έτους, π.χ., ένα ποσοστό ετεροχρονισμού της τάξης του 70% σημαίνει ότι τα έσοδα προκύπτουν στη μονάδα (εταιρεία) με καθυστέρηση 256 ημερών από ό,τι αρχικά είχε υποθεθεί (δηλαδή $70\% \times 365$ ημέρες του έτους). Τα προεξοφλημένα έσοδα εκποιήσεων ενσωματώνουν και τον βαθμό ετεροχρονισμού της είσπραξής τους. Ο συνολικός χρόνος παραμένει αμετάβλητος στα 10 έτη.
- δ) Αντίθετα, τα προεξοφλημένα έσοδα ρυθμίσεων υποτίθεται ότι εισπράττονται κανονικά ανά τακτά

χρονικά διαστήματα στη διάρκεια της επένδυσης, χωρίς να υφίστανται κάποιου είδους ετεροχρονισμό.

Εν συνεχεία στον Πίνακα 4, που ακολουθεί, δοκιμάζονται διάφορα ποσοστά ετεροχρονισμού των εσόδων του Πίνακα 3, προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός με τον οποίο μειώνεται η εσωτερική απόδοση της επένδυσης σε προβληματικά δάνεια (NPLs).

Τέλος, να υπενθυμίσουμε εδώ ότι στο παράδειγμά μας υποθέτουμε ότι τα μισά από τα συνολικά έσοδα μιας εταιρείας απόκτησης προβληματικών δανείων θα προέλθουν από τις εκποιήσεις των εξασφαλίσεων. Στην υποθετική περίπτωση που τα έσοδα της κατηγορίας αυτής αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό των συνολικών εσόδων (πάνω από το 50% που αρχικά υποθέσαμε), τότε η επίδρασή τους επί του εσωτερικού βαθμού απόδοσης (IRR) θα είναι προφανώς μεγαλύτερη, οδηγώντας σε πιθανώς μη αποδοτικά μονοπάτια την επένδυση σε προβληματικά δάνεια τραπεζών. Εκφράζοντάς το με διαφορετικό τρόπο, αυτό μπορεί να σημαίνει ότι, όσο πιο χρονοβόρα θεωρηθεί (εκ των προτέρων) η διαδικασία αναγκαστικής είσπραξης των χρημάτων από την εκποίηση εξασφαλίσεων και ενεχύρων, από πλευράς των εταιρειών απόκτησης προβληματικών δανείων, τόσο περισσότερο συμπιεσμένη προς τα «κάτω» θα είναι η τιμή απόκτησης του χαρτοφυλακίου των δανείων αυτών

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Οι επιπτώσεις του ετεροχρονισμού των εσόδων από εκποιήσεις* στην απόδοση της επένδυσης σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια¹⁹

Βαθμός ετεροχρονισμού εσόδων από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων	Βαθμός απόδοσης (IRR, %)
5%	38,07%
10%	37,72%
15%	37,39%
20%	37,06%
30%	36,44%
40%	35,85%
50%	35,29%
60%	34,76%
70%	34,25%
80%	33,77%
90%	33,32%
100%	32,88%

(*) Λόγω θεσμικών δυσλειτουργιών στους μηχανισμούς αναγκαστικής είσπραξης.

που, εφόσον δίνεται ως ποσοστό επί της ονομαστικής τους αξίας, σημαίνει εν τέλει ότι τόσο φθηνότερα θα εξαγοραστούν οι προβληματικές απαιτήσεις των τραπεζών (προκειμένου οι αποδόσεις των εταιρειών που προτίθενται να επενδύσουν σε αυτές τις κατηγορίες των χαρτοφυλακίων να αντισταθμίζουν τουλάχιστον τις προσδοκίες τους).

5. Συμπεράσματα

Ο σκοπός του συγκεκριμένου άρθρου είναι διπλός: πρώτον, η συνοπτική παρουσίαση ζητημάτων που εγείρονται από το θεσμικό πλαίσιο που διέπει την είσπραξη απαιτήσεων από τα μη εξυπηρετούμενα τραπεζικά δάνεια στην Ελλάδα και, δεύτερον, οι συνέπειες του θεσμικού αυτού πλαισίου για την απόδοση (IRR) της επένδυσης σε προβληματικά δάνεια.

Όπως όμως γίνεται κατανοητό και με βάση το παραπάνω ενδεικτικό παράδειγμα, οι καθυστερήσεις

των εκποιήσεων που κατά βάση εκδηλώνονται με τη μορφή του ετεροχρονισμού των εσόδων, επηρεάζουν αυξητικά τον προσδοκώμενο εσωτερικό βαθμό απόδοσης της επένδυσης (IRR) στα προβληματικά δάνεια των τραπεζών. Το γεγονός αυτό αναμένεται να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην εκπτώτικη (discount) τιμή πώλησης των μη εξυπηρετούμενων δανείων, από μέρους των τραπεζών. Ίσως ο προσδοκώμενος εσωτερικός βαθμός απόδοσης της επένδυσης σε προβληματικά δάνεια (NPLs), με βάση τα παραγόμενα αποτελέσματά μας, να κρίνεται υψηλός, όμως εδώ δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι το τραπεζικό μας σύστημα έχει πάνω από 40% προβληματικά δάνεια, σε σχέση με το συνολικό χαρτοφυλάκιο δανείων, όταν το μέσο επίπεδο στην Ευρωζώνη δεν ξεπερνά το 6-7% περίπου (βλέπε KPMG, 2017).

Όλοι αυτοί οι προβληματισμοί θα πρέπει, κατά συνέπεια, να ληφθούν σοβαρά υπόψη από όλους τους εμπλεκόμενους στο ζήτημα της πώλησης των προβληματικών δανείων. Διότι ναι μεν υπάρχουν ζητήματα κοινωνικής ευαισθησίας που σχετίζονται κυρίως με τους πλειστηριασμούς, όμως ταυτόχρονα μια περαιτέρω χρονική καθυστέρηση μεταπώλησης των δανείων αυτών, λόγω και των πιθανών αρνητικών επιπτώσεων στην εκπτώτικη (discount) τιμή πώλησης των μη εξυπηρετούμενων δανείων, μπορεί δυνητικά να οδηγήσει σε νέες ανάγκες ενίσχυσης (ή ανακεφαλαιοποίησης) των ιδίων κεφαλαίων των συστημικών τραπεζών.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Μούζουλας, Σ., Παναγόπουλος, Γ. και Πελετίδης, Ι. (2017), «Η απόκτηση και διαχείριση των μη εξυπηρετούμενων τραπεζικών δανείων από επενδυτικά κεφάλαια και εταιρείες στην Ελλάδα», *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τεύχος Νο. 32.

Παναγόπουλος, Γ. και Πελετίδης, Ι. (2007), *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*, Μελέτη Νο. 65, Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Ξενόγλωσση

Basel Committee on Banking Supervision (2006), "International converging of capital measurement and capital standards: a revised framework (the comprehensive version)", Basel: Bank for International Settlements, June.

19. Ο Πίνακας 4 προκύπτει με την εφαρμογή του ακόλουθου μηχανισμού: Υπολογίζονται οι ελεύθερες ταμειακές ροές της επένδυσης σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια του Πίνακα 3 για διάφορα ποσοστά ετεροχρονισμού εισπράξεων από εκποιήσεις περιουσιακών στοιχείων. Στη συνέχεια, για κάθε τέτοια ομάδα ροών, αναζητείται ο βαθμός απόδοσης της (IRR), με το σκεπτικό ότι η καθαρή παρούσα αξία εκάστης εκ των ροών αυτών θα είναι μηδενική εφόσον προεξοφληθεί με συντελεστή (επί %) που θα ισούται με την απόδοση αυτή.

Basel Committee on Banking Supervision (2011), "Basel III: a global regulatory framework for more resilient banks and banking systems", Basel: Bank for International Settlements, June.

Damodaran, A. (2018), "Equity risk premium calculation for the Greek economy", Stern Business School, NYU, January.

KPMG (2017), *Non-performing Loans in Eurozone*, *International Comparative*.

Panagopoulos, Y. and Vlamis, P. (2009), "Bank lending, real estate bubbles & Basel II", *Journal of Real Estate Literature*, Vol. 16, pp. 295-310.

Ηλεκτρονικό εμπόριο και Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών στις ελληνικές επιχειρήσεις

Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου*,
Γεωργία Σκίντζη*

Περίληψη

Στην εργασία αυτή διερευνούμε τη διαχρονική εξέλιξη και τους πιθανούς προσδιοριστικούς παράγοντες της υιοθέτησης των Τεχνολογιών Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) και ειδικότερα του ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Αξιοποιώντας στοιχεία από τις έρευνες «Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης, Επικοινωνίας και Ηλεκτρονικού Εμπορίου» που διεξήχθησαν από την ΕΛΣΤΑΤ την περίοδο 2008-2016, εξετάζουμε τη διαχρονική εξέλιξη βασικών δεικτών των ΤΠΕ και του ηλεκτρονικού εμπορίου (χρήση Η/Υ, πρόσβαση στο διαδίκτυο, διαθεσιμότητα ιστοσελίδας, λήψη ηλεκτρονικών παραγγελιών). Επιπροσθέτως, με τη χρήση οικονομετρικής ανάλυσης διερευνούμε τον ρόλο που διαδραματίζουν οι υποδομές, το ανθρώπινο κεφάλαιο και βασικά χαρακτηριστικά της επιχείρησης (μέγεθος, κλάδος δραστηριοποίησης και τοποθεσία) στην υιοθέτηση του ηλεκτρονικού εμπορίου, καθώς και τους παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, οι ελληνικές επιχειρήσεις στη συντριπτική τους πλειονότητα κάνουν χρήση Η/Υ και έχουν σύνδεση στο διαδίκτυο, ενώ η διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου εξακολουθεί να είναι αρκετά περιορισμένη. Τα οικονομετρικά ευρήματα δείχνουν ότι οι επενδύσεις σε υποδομές ΤΠΕ και ανθρώπινο κεφάλαιο είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την υιοθέτηση του ηλεκτρονικού εμπορίου. Επίσης, οι μικρές επιχειρήσεις, οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα υπηρεσιών και εμπορίου, καθώς και οι επιχειρήσεις που έχουν την έδρα τους στην περιφέρεια, φαίνεται να έχουν αυξημένες πιθανότητες να δραστηριοποιηθούν στον χώρο του ηλεκτρονικού εμπορίου.

Λέξεις Κλειδιά: ηλεκτρονικό εμπόριο, Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), εμπόδια ηλεκτρονικών πωλήσεων

1. Εισαγωγή

Οι Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) έχουν επιφέρει τις τελευταίες δεκαετίες ριζικές αλλαγές στην άσκηση επιχειρηματικής δράσης δημιουργώντας τεράστιες ευκαιρίες και πολλαπλά οφέλη σε περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Από την πλευρά της επιχείρησης τα οφέλη ενσωμάτωσης και χρήσης των ΤΠΕ συνίστανται κατά κύριο λόγο στην εξοικονόμηση κόστους, την οργανωτική αποτελεσματικότητα, τη βελτίωση των υπηρεσιών προς τους πελάτες και τους προμηθευτές, την πρόσβαση σε νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες και πληροφορίες για νέες αγορές, και γενικότερα στην προώθηση της καινοτομίας, της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας και της μεγέθυνσης (Arvanitis 2005, Ghobakhloo κ.ά. 2011, Tan κ.ά. 2010).

Ειδικότερα, το ηλεκτρονικό εμπόριο, ως βασικός τομέας εφαρμογής των ΤΠΕ, μπορεί να βελτιώσει σημαντικά την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων στις καθημερινές τους διεργασίες και συναλλαγές, να αυξήσει τις πληροφοριακές ροές, ανοίγοντας παράλληλα νέα διασυνοριακά κανάλια διανομής, τα οποία με τη σειρά τους μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στη διεθνοποίηση των επιχειρήσεων (Ongori & Migiro 2010). Από την άλλη πλευρά, όπως με όλες τις τεχνολογίες γενικού σκοπού (general purpose technologies), η ενσωμάτωση και χρήση πρακτικών ηλεκτρονικού εμπορίου συνεπάγεται κάποια αρχικά κόστη προσαρμογής (π.χ. κατάρτιση απασχολούμενων, χορήγηση αδειών, οργανωτική αναδιάρθρωση και αναβάθμιση υφιστάμενων υποδομών). Τα εν λόγω κόστη θα πρέπει να ληφθούν υπόψη, ιδιαίτερα στην περίπτωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ), οι οποίες κατά κανόνα αντιμετωπίζουν αυξημένους περιορισμούς σε χρηματικά κεφάλαια, ανθρώπινους και άλλους πόρους (Ghobakhloo κ.ά. 2011, Tan κ.ά. 2010).

Το θέμα της υιοθέτησης των ΤΠΕ έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό τη διεθνή βιβλιογραφία, με έναν σημαντικό αριθμό μελετών να διεξάγουν έρευνες πεδίου

* Ερευνήτρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

σε επιχειρήσεις διαφορετικών μεγεθών, κλάδων ή/και χωρών και σε διαφορετικούς τύπους νέων τεχνολογιών (Bayo-Moriones & Lera-López 2007, Fabiani κ.ά. 2005, Kurnia κ.ά. 2015, Hollenstein 2004, Dholakia & Kshetri 2004). Στην Ελλάδα οι μελέτες που εστιάζουν στην υιοθέτηση των ΤΠΕ από τις επιχειρήσεις και τους πιθανούς προσδιοριστικούς της παράγοντες είναι περιορισμένες σε αριθμό. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας δεδομένα από 91 ελληνικές εταιρείες με μέσο μέγεθος 515 εργαζόμενους, οι Spanos κ.ά. (2002) καταδεικνύουν ότι η υιοθέτηση των ΤΠΕ συσχετίζεται με αλλαγές στη στρατηγική, την οργανωτική δομή, τα συστήματα διαχείρισης, καθώς και τις δεξιότητες του ανθρώπινου κεφαλαίου που χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, οι Papastathopoulos και Beneki (2010), χρησιμοποιώντας δεδομένα από έρευνα σε 54 ελληνικές ΜΜΕ, βρίσκουν ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των επενδύσεων σε ΤΠΕ και των μορφών-στρατηγικών ΤΠΕ που υιοθετούν οι επιχειρήσεις. Η μελέτη των Chatzoglou κ.ά. (2010), χρησιμοποιώντας επίσης δεδομένα έρευνας από 278 εργαζόμενους σε ελληνικές ΜΜΕ, εξετάζει χαρακτηριστικά χρήσης προσωπικών υπολογιστών στο πλαίσιο ενός υποδείγματος διαρθρωτικών σχέσεων (structural equation model).

Ενδιαφέρουσα είναι και η εμπειρική ανάλυση των Pontikakis κ.ά. (2006) η οποία βασίζεται σε δεδομένα από 100 ελληνικές ΜΜΕ που συμμετείχαν σε σχετική έρευνα πεδίου. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα λογιστικών (logistic) παλινδρομήσεων δείχνουν ότι επιχειρήσεις με θετική εμπειρία από την πρότερη χρησιμοποίηση προσωπικών υπολογιστών με δυνατότητα σύνδεσης στο διαδίκτυο είναι περισσότερο πιθανόν να προβούν μελλοντικά στη χρήση αντίστοιχων υπολογιστών, σε σχέση με επιχειρήσεις που δεν διαθέτουν παρόμοια εμπειρία. Τέλος, πολύ πρόσφατα, οι Giotoroulos κ.ά. (2017) χρησιμοποιούν στοιχεία από μια μεγάλη έρευνα πεδίου σε 3.500 ελληνικές ΜΜΕ προκειμένου να διερευνήσουν τον ρόλο των τεχνολογικών δεξιοτήτων, του ανθρώπινου κεφαλαίου και της εσωτερικής οργάνωσης των επιχειρήσεων στην υιοθέτηση των ΤΠΕ. Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης που διενεργούν δείχνουν ότι οι δραστηριότητες σε έρευνα, ανάπτυξη και καινοτομία, το ανθρώπινο κεφάλαιο, μια αποκεντρωμένη δομή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και η παρουσία ενός ηγέτη 'οραματιστή' καθιστούν πιο πιθανή την υιοθέτηση των ΤΠΕ από τις ΜΜΕ.

Το παρόν άρθρο συνεισφέρει στη βιβλιογραφία που ασχολείται με την υιοθέτηση των ΤΠΕ και ειδικότερα του ηλεκτρονικού εμπορίου, αξιοποιώντας και αναλύοντας δεδομένα από ένα μεγάλο δείγμα ελληνικών επιχειρήσεων. Η ελληνική περίπτωση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της δύσκολης οικονομικής

συγκυρίας στην οποία βρίσκεται η χώρα την τελευταία τουλάχιστον οκταετία, καθώς και λόγω της περιορισμένης αξιοποίησης των ευκαιριών και δυνατοτήτων που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες στην επιχειρηματική δράση. Σύμφωνα με την Έκθεση ψηφιακής προόδου της Ευρώπης (EDPR) για το 2017 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2017), η Ελλάδα εξακολουθεί να ανήκει στην ομάδα χωρών με χαμηλές επιδόσεις, μαζί με τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Ιταλία, την Κροατία, την Πολωνία, την Κύπρο, την Ουγγαρία και τη Σλοβακία.

Δεδομένων των παραπάνω, πολλοί μελετητές και διαμορφωτές πολιτικής υπογραμμίζουν τη μεγάλη σημασία που ενδεχομένως έχουν οι νέες τεχνολογίες προκειμένου η χώρα να εξέλθει από την κρίση και να μεταβεί σε μια τροχιά οικονομικής ανάκαμψης (Giotoroulos κ.ά. 2017, Κοντόλαιμου 2015). Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζουμε τη διαχρονική εξέλιξη βασικών δεικτών υιοθέτησης των ΤΠΕ και του ηλεκτρονικού εμπορίου και με τη χρήση οικονομετρικής ανάλυσης διερευνούμε τον ρόλο που διαδραματίζουν δημογραφικά χαρακτηριστικά (μέγεθος, κλάδος και τοποθεσία), καθώς και διάφοροι παράγοντες σχετιζόμενοι με υποδομές και ανθρώπινο κεφάλαιο, στην υιοθέτηση του ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Επίσης, εντοπίζονται παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στην ενσωμάτωση σχετικών τεχνολογιών, συνιστώντας σημαντικά εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων από τις επιχειρήσεις στην Ελλάδα.

Το άρθρο έχει την ακόλουθη δομή. Στην ενότητα 2 παρουσιάζεται η διαχρονική εξέλιξη βασικών δεικτών υιοθέτησης των ΤΠΕ και του ηλεκτρονικού εμπορίου. Η οικονομετρική ανάλυση διενεργείται στην ενότητα 3 όπου περιγράφονται τα δεδομένα, οι μεταβλητές και το οικονομετρικό υπόδειγμα. Τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων παρουσιάζονται στην ενότητα 4. Στην τελευταία ενότητα συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα.

2. Διαχρονική εξέλιξη της υιοθέτησης των ΤΠΕ και του ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις

Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να αποτυπωθεί η διαχρονική εξέλιξη της υιοθέτησης των ΤΠΕ και πρακτικών ηλεκτρονικού εμπορίου, καθώς και για την οικονομετρική ανάλυση, προέρχονται από την έρευνα «Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης, Επικοινωνίας και Ηλεκτρονικού Εμπορίου (ICT)» που διεξάγει η ΕΛΣΤΑΤ σε ετήσια βάση. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ερωτηματολόγια που αποστέλλει η ΕΛΣΤΑΤ στις επιχειρήσεις διαφοροποιούνται ανά έτος, με ορισμένες μόνο ερωτήσεις να είναι κοινές σε όλα

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Αριθμός και ποσοστό επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ

Έτος έρευνας	Αριθμός επιχειρήσεων δείγματος	Αριθμός επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ	% επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ
2008	1.906	1.855	97%
2009	2.981	2.858	96%
2010	3.123	3.019	97%
2011	2.547	2.480	97%
2012	2.080	2.003	96%
2013	3.100	2.942	95%
2014	3.295	3.128	95%
2015	2.654	2.472	93%
2016	3.010	2.820	94%

τα έτη που εξετάζονται. Σημειώνεται, επίσης, ότι η εν λόγω έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ απευθύνεται σε επιχειρήσεις που απασχολούν τουλάχιστον 10 άτομα, οπότε στο δείγμα δεν περιλαμβάνονται πολύ μικρές (micro) επιχειρήσεις.

Αναφορικά με τη διείσδυση των ΤΠΕ στις ελληνικές επιχειρήσεις, εξετάζονται τρεις βασικοί παράγοντες, δηλαδή η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών (Η/Υ), η πρόσβαση στο διαδίκτυο και η ύπαρξη διαδικτυακού τόπου (website) ή ιστοσελίδας (home page) της επιχείρησης, βάσει των ετήσιων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 2008-2016. Αναφορικά με την υιοθέτηση πρακτικών ηλεκτρονικού εμπορίου εξετάζεται κατά πόσο η επιχείρηση έλαβε, κατά το προηγούμενο έτος από αυτό που διενεργείται η έρευνα, παραγγελίες για προϊόντα ή υπηρεσίες μέσω ιστοσελίδας ή ειδικών εφαρμογών (apps)¹.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται ο αριθμός των επιχειρήσεων που ανταποκρίθηκαν στην έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ, καθώς και ο αριθμός και το ποσοστό των επιχειρήσεων που δήλωσε ότι χρησιμοποιεί Η/Υ. Το ποσοστό των επιχειρήσεων που χρησιμοποιεί Η/Υ, την περίοδο 2008-2016, κυμαίνεται μεταξύ 93% και 97%. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι τα χαμηλότερα ποσοστά, 93% και 94%, παρατηρούνται τα δύο τελευταία έτη της υπό εξέταση περιόδου, το 2015 και το 2016, αντίστοιχα.

Σχεδόν όλες οι επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν Η/Υ έχουν και πρόσβαση στο διαδίκτυο, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, κατά την περίοδο 2008-2016. Το ποσοστό αυτό κυμαίνεται από 97% έως 99% και από το

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Ποσοστό των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ και έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, διαθέτουν διαδικτυακό τόπο ή ιστοσελίδα και έλαβαν ηλεκτρονικές παραγγελίες (ηλεκτρονικό εμπόριο)

Έτος έρευνας	Πρόσβαση στο διαδίκτυο	Ιστοσελίδα	Ηλεκτρονικό εμπόριο
2008	98%	73%	10%
2009	97%	71%	9%
2010	99%	72%	12%
2011	99%	78%	11%
2012	99%	75%	10%
2013	98%	76%	12%
2014	99%	77%	12%
2015	99%	79%	9%
2016	99%	81%	12%

2010 και μετά έχει μείνει σταθερό στο 99%, με μοναδική εξαίρεση το έτος 2013. Επίσης ένα μεγάλο ποσοστό των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ, διαθέτει διαδικτυακό τόπο ή ιστοσελίδα (Πίνακας 2). Το ποσοστό αυτό διαχρονικά κυμαίνεται από 71% έως 81%. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο μέσος όρος του ποσοστού των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ και διαθέτουν ιστοσελίδα για την υποπερίοδο 2008-

1. Εξαιρούνται τα δακτυλογραφημένα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mails).

2012 είναι 74%, ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος για την υποπερίοδο 2013-2016 είναι 78%. Επομένως, διαφαίνεται μία τάση αύξησης των επιχειρήσεων που διαθέτουν ιστοσελίδα.

Το ποσοστό των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ και έλαβαν ηλεκτρονικές παραγγελίες φαίνεται να μένει σχετικά σταθερό κατά την υπό εξέταση περίοδο, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 2, και κυμαίνεται μεταξύ 9% και 12%. Εξετάζοντας τον μέσο όρο του ποσοστού των επιχειρήσεων που έλαβαν ηλεκτρονικές παραγγελίες κατά τις δύο υποπεριόδους 2008-2012 και 2013-2016, παρατηρούμε ότι αυτό μένει σταθερό στο 11%. Επομένως, δε φαίνεται να υπάρχει κάποια ξεκάθαρη τάση αύξησης ή μείωσης της υιοθέτησης πρακτικών ηλεκτρονικού εμπορίου κατά την υπό εξέταση περίοδο.

3. Δεδομένα, μεταβλητές και οικονομετρικό υπόδειγμα

Για την οικονομετρική ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από 5.664 επιχειρήσεις που συμμετείχαν στις δύο πιο πρόσφατες έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ για τα έτη 2016 και 2015, των οποίων τα στοιχεία ήταν διαθέσιμα κατά τον χρόνο υλοποίησης της εργασίας².

Τα έτη αυτά επιλέχθηκαν καθώς είναι τα πιο πρόσφατα και περιλαμβάνουν κοινά ερωτήματα προς τις επιχειρήσεις.

Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει την κατανομή των επιχειρήσεων του δείγματος ανά μέγεθος, κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και τοποθεσία έδρας της επιχείρησης. Η ταξινόμηση στις κατηγορίες μεγέθους έχει γίνει με βάση τον αριθμό απασχολούμενων σύμφωνα με τους ορισμούς μικρομεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Υπενθυμίζεται ότι η εν λόγω έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ απευθύνεται σε επιχειρήσεις που απασχολούν τουλάχιστον 10 άτομα. Η κατηγοριοποίηση στους τέσσερις τομείς οικονομικής δραστηριότητας έχει γίνει με βάση τη διεθνή κλαδική ταξινόμηση NACE.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 3, η πλειονότητα των επιχειρήσεων του δείγματος είναι μικρές σε μέγεθος (62%) και δραστηριοποιούνται στους κλάδους των υπηρεσιών (38%) και της μεταποίησης (33%). Επίσης, όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή τους, οι μισές περίπου επιχειρήσεις του δείγματος έχουν την έδρα τους στην περιφέρεια Αττικής, ενώ ακολουθεί η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας με ποσοστό 14,5%. Οι υπόλοιπες περιφέρειες παρουσιάζουν μονοψήφια ποσοστά, υποδηλώνοντας τον μεγάλο βαθμό συγκέ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Κατανομή επιχειρήσεων ανά μέγεθος, κλάδο και τοποθεσία έδρας

	Αριθμός επιχειρήσεων	Ποσοστό (%)
<i>Μέγεθος</i>		
Μικρές (<50 εργαζόμενους)	3.514	62,04
Μεσαίες (50-249 εργαζόμενους)	1.528	26,98
Μεγάλες (250 εργαζόμενους και άνω)	622	10,98
<i>Κλάδος</i>		
Μεταποίηση	1.892	33,40
Λιανικό & χονδρικό εμπόριο	1.163	20,53
Υπηρεσίες	2.172	38,35
Ενέργεια & κατασκευές	437	7,72
<i>Τοποθεσία έδρας</i>		
Αττική	2.822	49,82
Κεντρική Μακεδονία	825	14,57
Υπόλοιπη Ελλάδα	2.017	35,61
Σύνολο επιχειρήσεων	5.664	100

2. Η κωδικοποίηση των επιχειρήσεων στις έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ δεν επιτρέπει τον εντοπισμό των επιχειρήσεων που συμμετείχαν και στις δύο έρευνες, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η δημιουργία πάνελ δεδομένων και η ενσωμάτωση της χρονικής διάστασης στην ανάλυση.

ντρωσης των επιχειρήσεων στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα και Θεσσαλονίκη). Γενικά, θα λέγαμε ότι οι κατανομές που παρουσιάζονται στον Πίνακα 3 αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τα διαρθρωτικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας.

Ακολουθώντας τη διεθνή βιβλιογραφία (Haller & Siedschlag 2011, Taylor & Murphy 2004), η εξαρτημένη μεταβλητή των ηλεκτρονικών πωλήσεων στο υπόδειγμά μας ορίζεται ως εξής:

Ηλεκτρονικές πωλήσεις (Esales): Η ερωτώμενη επιχείρηση αναφέρει εάν κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους έλαβε παραγγελίες για προϊόντα ή υπηρεσίες μέσω ιστοσελίδας ή ειδικών εφαρμογών («apps»). Πρόκειται για διχοτομική (0/1) μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση απαντήσει θετικά και 0 στην αντίθετη περίπτωση.

Οι ανεξάρτητες (ερμηνευτικές) μεταβλητές που χρησιμοποιούμε αναφέρονται σε υποδομές ΤΠΕ και ανθρώπινο κεφάλαιο, στο μέγεθος της επιχείρησης, στον κλάδο δραστηριοποίησης και στην τοποθεσία της επιχείρησης. Σχετικές μελέτες έχουν διερευνήσει συστηματικά και αναδείξει τον ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου (Fabiani κ.ά. 2005, Lucchetti & Sterlacchini 2004, Martins & Oliveira 2008), καθώς και δημογραφικών χαρακτηριστικών της επιχείρησης (Tan κ.ά. 2010, Dholakia & Kshetri 2004, Bayo-Moriones & Lera-López 2007) στην υιοθέτηση ΤΠΕ. Επιπλέον, ακολουθώντας υφιστάμενες εμπειρικές έρευνες (Hollenstein 2004, Ghobakhloo κ.ά. 2011) στο υπόδειγμά μας συμπεριλαμβάνεται μια ομάδα μεταβλητών που συνιστούν ανασταλτικούς παράγοντες, δηλαδή εμπόδια στη λήψη και εκτέλεση ηλεκτρονικών παραγγελιών. Ειδικότερα, εξετάζουμε την επίδραση των παρακάτω ανεξάρτητων μεταβλητών:

Απασχολούμενοι με πρόσβαση στο διαδίκτυο (Internetpl): Η ερωτώμενη επιχείρηση δηλώνει τον αριθμό των απασχολουμένων που χρησιμοποίησαν ηλεκτρονικούς υπολογιστές με πρόσβαση στο διαδίκτυο για επαγγελματικούς σκοπούς το προηγούμενο έτος. Πρόκειται για συνεχή μεταβλητή που έχει μετατραπεί σε φυσικό λογάριθμο.

Διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου (Website): Η επιχείρηση ερωτάται εάν διαθέτει δικό της διαδικτυακό τόπο. Πρόκειται για διχοτομική (0/1) μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση θετικής απάντησης και 0 στην αντίθετη περίπτωση.

Εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ (Training): Η επιχείρηση ερωτάται εάν, κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους, υλοποίησε προγράμματα κατάρτισης με στόχο την ανάπτυξη ή τον εμπλουτισμό των γνώσεων του προσωπικού σε θέματα ΤΠΕ

για εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ. Πρόκειται για διχοτομική (0/1) μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση θετικής απάντησης και 0 στην αντίθετη περίπτωση.

Αναφορικά με τα εμπόδια ηλεκτρονικών πωλήσεων, ζητήθηκε από τις επιχειρήσεις να σημειώσουν από μια προκαθορισμένη λίστα εκείνους τους παράγοντες που περιόρισαν ή εμπόδισαν την υλοποίηση πωλήσεων μέσω ιστοσελίδας ή ειδικών εφαρμογών κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους. Βάσει των απαντήσεων στη συγκεκριμένη ερώτηση κατασκευάστηκαν οι ακόλουθες διχοτομικές ή δυαδικές μεταβλητές:

Ακαταλληλότητα προϊόντων/υπηρεσιών (Products): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση θεωρεί ότι τα αγαθά και οι υπηρεσίες της δεν είναι κατάλληλα για πωλήσεις μέσω ιστοσελίδας, και 0 σε κάθε άλλη περίπτωση.

Υψηλό κόστος (Cost): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση θεωρεί ότι το κόστος για την εφαρμογή και τη χρήση των ηλεκτρονικών πωλήσεων ήταν, ή θα μπορούσε να είναι, υπερβολικά υψηλό σε σύγκριση με τα οφέλη, και 0 σε κάθε άλλη περίπτωση.

Προβλήματα στη διαδικασία πληρωμής (Payment): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση σημειώσει ως εμπόδιο ηλεκτρονικών πωλήσεων προβλήματα που σχετίζονται με τη διαδικασία πληρωμής. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η εν λόγω μεταβλητή λαμβάνει μηδενική τιμή.

Προβλήματα με την ασφάλεια των ΤΠΕ (Security): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση σημειώσει ως εμπόδιο ηλεκτρονικών πωλήσεων προβλήματα που σχετίζονται με την ασφάλεια των ΤΠΕ ή με την προστασία δεδομένων. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η εν λόγω μεταβλητή λαμβάνει μηδενική τιμή.

Προβλήματα με το νομικό πλαίσιο (Legal): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση σημειώσει ως εμπόδιο ηλεκτρονικών πωλήσεων προβλήματα που σχετίζονται με το νομικό πλαίσιο. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η εν λόγω μεταβλητή λαμβάνει μηδενική τιμή.

Για να λάβουμε υπόψη το μέγεθος των επιχειρήσεων, συμπεριλάβαμε στο υπόδειγμά μας δύο δυαδικές μεταβλητές, τις *μεσαίες* και τις *μεγάλες* (όπως ορίστηκαν παραπάνω), θεωρώντας τις μικρές επιχειρήσεις ως ομάδα αναφοράς. Επίσης, συμπεριλάβαμε κλαδικές ψευδομεταβλητές που δείχνουν αν η επιχείρηση δραστηριοποιείται στο *εμπόριο*, τις *υπηρεσίες* ή την *ενέργεια και κατασκευές*, με τη *μεταποίηση* να ορίζεται ως κλάδος αναφοράς στην οικονομετρική ανάλυση. Τέλος, λάβαμε υπόψη την τοποθεσία της επιχείρησης, δηλαδή αν εδρεύει σε περιοχή με μεγάλο

βαθμό αστικοποίησης κατασκευάζοντας μια δυαδική μεταβλητή η οποία λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση δηλώνει ως έδρα της την περιφέρεια Αττικής ή Κεντρικής Μακεδονίας, και 0 σε κάθε άλλη περίπτωση.

Σύμφωνα με τα παραπάνω το προς εκτίμηση υπόδειγμα μπορεί να γραφτεί:

$$\begin{aligned}
 E_{sales_i} = & b_1 Inerempl_i + b_2 Website_i + \\
 & + b_3 Training_i + b_4 Products_i + b_5 Cost_i + \\
 & + b_6 Payment_i + b_7 Security_i + b_8 Legal_i + \\
 & + b_9 Location_i + \mathbf{kS}_i + \mathbf{rI}_i + u_i
 \end{aligned} \quad (1)$$

όπου E_{sales_i} οι ηλεκτρονικές πωλήσεις που πραγματοποιεί η επιχείρηση i . Οι ερμηνευτικές μεταβλητές $Inerempl_i$, $Website_i$, $Training_i$ και $Location_i$ συμβολίζουν τους απασχολούμενους με πρόσβαση στο διαδίκτυο, τη διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου, την εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ και την τοποθεσία της επιχείρησης i , αντίστοιχα. Οι μεταβλητές $Products_i$, $Cost_i$, $Payment_i$, $Security_i$ και $Legal_i$ αναφέρονται στα εμπόδια ηλεκτρονικών πωλήσεων που αντιμετωπίζει η επιχείρηση i και συγκεκριμένα στην ακαταλληλότητα προϊόντων/υπηρεσιών, στο υψηλό κόστος, στα προβλήματα με τη διαδικασία πληρωμής, στα προβλήματα με την ασφάλεια των ΤΠΕ και στα προβλήματα με το νομικό πλαίσιο, αντίστοιχα. Τα διανύσματα S_i και I_i περιλαμβάνουν τις δυαδικές μεταβλητές αναφορικά με το μέγεθος και τον κλάδο δραστηριοποίησης της επιχείρησης, αντίστοιχα, όπως περιγράφηκαν παραπάνω. Τέλος, το u_i συμβολίζει τον όρο σφάλματος για την επιχείρηση i και τα b , k και r συμβολίζουν τα διανύσματα των προς εκτίμηση συντελεστών.

Όπως περιγράφηκε παραπάνω, η εξαρτημένη μεταβλητή στο υπόδειμά μας είναι διχοτομική λαμβάνοντας τιμές 0 και 1 ως εξής:

$$E_{sales_i} = y = \begin{cases} 1, & \text{αν η επιχείρηση πραγματοποιεί} \\ & \text{ηλεκτρονικές πωλήσεις} \\ 0, & \text{αν η επιχείρηση δεν πραγματοποιεί} \\ & \text{ηλεκτρονικές πωλήσεις.} \end{cases}$$

Στην περίπτωση διχοτομικών εξαρτημένων μεταβλητών η ανάλυση επικεντρώνεται στην διερεύνηση της πιθανότητας:

$$p(\mathbf{x}) = P(y = 1 | \mathbf{x})$$

όπου $\mathbf{x}$ το διάνυσμα των ερμηνευτικών μεταβλητών. Χρησιμοποιώντας μια συνάρτηση σύνδεσης (link function) F , με $0 < F(\cdot) < 1$, το υπόδειγμα (1) εκφράζεται ως:

$$P(y = 1 | \mathbf{x}) = F(\mathbf{x}\mathbf{b} + u). \quad (2)$$

Προκειμένου να εκτιμήσουμε τη σχέση (2), χρησιμοποιούμε την τυπική κανονική κατανομή και εναλλακτικά την τυπική λογιστική (standard logistic) για την εξειδίκευση της F στο πλαίσιο ενός υποδείγματος Probit και Logit, αντίστοιχα. Η εκτίμηση των δύο υποδειγμάτων πραγματοποιείται με τη μέθοδο της μέγιστης πιθανοφάνειας. Δεδομένου ότι στα μη γραμμικά υποδείγματα οι εκτιμώμενοι συντελεστές μάς δίνουν πληροφορίες για τη στατιστική σημαντικότητα των μεταβλητών αλλά όχι για το μέγεθος των σχετικών επιδράσεων, υπολογίζουμε επιπρόσθετα τις μέσες οριακές επιδράσεις (average marginal effects) των μεταβλητών που μας ενδιαφέρουν στην πιθανότητα $p(\mathbf{x}) = P(y = 1 | \mathbf{x})$.

4. Αποτελέσματα οικονομετρικής ανάλυσης

Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει τα εμπειρικά ευρήματα που προέκυψαν από την εκτίμηση των δύο υποδειγμάτων Probit και Logit αναφορικά με τις ηλεκτρονικές πωλήσεις που πραγματοποιούν οι ελληνικές επιχειρήσεις. Όπως συνάγεται από τον Πίνακα 1, 372 επιχειρήσεις που συμμετείχαν στις έρευνες του 2015 και 2016 δήλωσαν ότι δεν χρησιμοποιούν Η/Υ και δεν προχώρησαν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Για τον λόγο αυτό διενεργήσαμε έλεγχο για πιθανή μεροληψία (sample selection bias) λόγω του αποκλεισμού των συγκεκριμένων παρατηρήσεων από την οικονομετρική ανάλυση, ο οποίος όμως έδειξε ότι οι εκτιμήσεις μας δεν είναι μεροληπτικές³.

Από τον Πίνακα 4 φαίνεται ότι τα ευρήματα που προκύπτουν από τις εκτιμήσεις των δύο υποδειγμάτων, σε γενικές γραμμές, συμφωνούν, με τις οριακές επιδράσεις των ερμηνευτικών μεταβλητών στην περίπτωση του υποδείγματος Probit να είναι κατά κανόνα υψηλότερες συγκριτικά με τις αντίστοιχες στο υπόδειγμα Logit. Επίσης, η ερμηνευτική ικανότητα των δύο υποδειγμάτων θεωρείται αρκετά ικανοποιητική (βάσει του ψευδο- R^2 και του λόγου πιθανοφάνειας (likelihood ratio-LR)), με το υπόδειγμα Logit να εμφανίζει ελαφρώς καλύτερη προσαρμογή (goodness of fit) στα δεδομένα (υψηλότερη τιμή ψευδο- R^2).

3. Συγκεκριμένα πραγματοποιήσαμε εκτιμήσεις ενός υποδείγματος επιλογής (selection model) με βάση τη χρήση ή όχι Η/Υ από τις επιχειρήσεις σε ένα πρώτο στάδιο και του υποδείγματος Probit, σύμφωνα με τη σχέση (1) στο δεύτερο στάδιο ακολουθώντας τη διαδικασία που προτείνει ο Heckman (1979). Η υπόθεση απουσίας συσχέτισης των όρων σφάλματος των δύο υποδειγμάτων έγινε αποδεκτή ($\chi^2=1,55$, $p\text{-value}=0,21$) υποδεικνύοντας ότι οι εκτιμήσεις του υποδείγματος Probit δεν είναι μεροληπτικές εξαιτίας της 'επιλογής' των επιχειρήσεων που διαθέτουν Η/Υ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Προσδιοριστικοί παράγοντες ηλεκτρονικού εμπορίου

	Υπόδειγμα Probit (1)	Υπόδειγμα Logit (2)
Απασχολούμενοι με πρόσβαση στο διαδίκτυο	0,017*** (0,003)	0,012*** (0,002)
Διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου	0,130*** (0,012)	0,114*** (0,012)
Εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ	0,015** (0,007)	0,012** (0,005)
Ακαταλληλότητα προϊόντων/υπηρεσιών	-0,115*** (0,008)	-0,093*** (0,007)
Υψηλό κόστος	-0,064*** (0,008)	-0,056*** (0,007)
Προβλήματα στη διαδικασία πληρωμής	-0,034*** (0,007)	-0,032*** (0,006)
Προβλήματα με την ασφάλεια των ΤΠΕ	-0,010 (0,009)	-0,011 (0,007)
Προβλήματα σε νομικό πλαίσιο	-0,028*** (0,009)	-0,028*** (0,007)
Μεσαίες	-0,018** (0,008)	-0,013** (0,006)
Μεγάλες	-0,027** (0,012)	-0,018* (0,009)
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	0,057*** (0,008)	0,043*** (0,007)
Υπηρεσίες	0,053*** (0,007)	0,042*** (0,006)
Ενέργεια και κατασκευές	-0,030* (0,018)	-0,027* (0,016)
Τοποθεσία	-0,016** (0,007)	-0,012** (0,005)
Τιμή συνάρτησης πιθανοφάνειας	-1403,578	-1383,301
Έλεγχος LR (χ^2)	809,16***	849,72***
Τιμή ψευδο-R ²	0,224	0,235
Αριθμός παρατηρήσεων	5,218	5,218

Οι εκτιμήσεις αναφέρονται στις μέσες οριακές επιδράσεις (average marginal effects) των προσδιοριστικών παραγόντων. Τυπικά σφάλματα εντός των παρενθέσεων.

*Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 10%, **Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 5%, ***Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 1%.

Γενικά, τα αποτελέσματα υπογραμμίζουν τη σημασία των υποδομών σε ΤΠΕ και του ανθρώπινου κεφαλαίου για την υιοθέτηση του ηλεκτρονικού εμπορίου από τις επιχειρήσεις. Ειδικότερα, βρήκαμε ότι, όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των απασχολούμενων που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα για την επιχείρηση να πραγματοποιήσει ηλεκτρονικές πωλήσεις. Επιπρόσθετα, οι σημαντικές οριακές επιδράσεις (σε όρους μεγέθους και στατιστικής σημαντικότητας) της μεταβλητής *διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου*, όπως εκτιμήθηκαν και στα

δύο υποδείγματα, δείχνουν ότι επιχειρήσεις που διαθέτουν ιστοσελίδα έχουν αυξημένη πιθανότητα υιοθέτησης του ηλεκτρονικού εμπορίου (σε σχέση με εκείνες που δεν έχουν). Παράλληλα, τα αποτελέσματα καταδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει το ανθρώπινο κεφάλαιο των εργαζομένων για την πραγματοποίηση ηλεκτρονικών συναλλαγών με πελάτες. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται εμφανές από τα ευρήματα ότι επιχειρήσεις που υλοποιούν προγράμματα κατάρτισης υπαλλήλων εξειδικευμένων στις νέες τεχνολογίες έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να

δεχθούν ηλεκτρονικές παραγγελίες για προϊόντα/υπηρεσίες που προσφέρουν.

Εστιάζοντας στους παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στις ηλεκτρονικές πωλήσεις, βρήκαμε ότι όλα τα εξεταζόμενα εμπόδια εκτός από τα προβλήματα σχετικά με την ασφάλεια των ΤΠΕ και την προστασία δεδομένων φαίνεται να έχουν στατιστικά σημαντική επίδραση (αρνητική) στην πιθανότητα υιοθέτησης του ηλεκτρονικού εμπορίου. Πιο συγκεκριμένα, βρήκαμε ότι επιχειρήσεις που δηλώνουν ως σημαντικά εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων την ακαταλληλότητα των προϊόντων/υπηρεσιών τους, το υψηλό κόστος εφαρμογής και χρήσης σχετικών τεχνολογιών, τα προβλήματα στη διαδικασία πληρωμής και τα προβλήματα σχετικά με το νομικό πλαίσιο έχουν μειωμένη πιθανότητα να δεχθούν και να διεκπεραιώσουν παραγγελίες μέσω διαδικτύου ή ειδικών εφαρμογών.

Ενδιαφέροντα συμπεράσματα προκύπτουν, επίσης, από τις εκτιμήσεις των οριακών επιδράσεων των διχοτομικών μεταβλητών που αναφέρονται στα δημογραφικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων. Εστιάζοντας στο μέγεθος των επιχειρήσεων, οι αρνητικές οριακές επιδράσεις των μεταβλητών των κατηγοριών μεγέθους των επιχειρήσεων δείχνουν ότι οι μεσαίες και οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν μειωμένη πιθανότητα να δραστηριοποιηθούν στο ηλεκτρονικό εμπόριο σε σχέση με τις μικρές (κατηγορία αναφοράς). Το συγκεκριμένο εύρημα ίσως να μην είναι το αναμενόμενο, δεδομένων των χρηματοοικονομικών και άλλων περιορισμών που κατά κανόνα αντιμετωπίζουν οι μικρότερες σε μέγεθος επιχειρήσεις, καθιστώντας ενδεχομένως δύσκολη την υιοθέτηση των ΤΠΕ και του ηλεκτρονικού εμπορίου. Ωστόσο, μια πιθανή εξήγηση θα μπορούσε να αναφέρεται στη μεγαλύτερη ευελιξία των μικρότερων επιχειρήσεων και στην ανάγκη τους να γίνουν ανταγωνιστικές έναντι των μεγαλύτερων επιχειρήσεων προκειμένου να επιβιώσουν. Το αποτέλεσμα αυτό συμφωνεί με υφιστάμενες εμπειρικές μελέτες από άλλες χώρες οι οποίες έχουν βρει αρνητική συσχέτιση μεταξύ μεγέθους επιχείρησης και υιοθέτησης των ΤΠΕ (Bayo-Moriones & Lera-López 2007, Dewett & Jones 2001, Harris & Katz 1991).

Όσον αφορά την κλαδική διάσταση, φαίνεται ότι επιχειρήσεις που ανήκουν στους τομείς εμπορίου (λιανικού και χονδρικού) και υπηρεσιών έχουν αυξημένη πιθανότητα να δραστηριοποιηθούν στον χώρο του ηλεκτρονικού εμπορίου σε σχέση με εκείνες που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μεταποίησης. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και το εύρημα που αναφέρεται στον ρόλο της τοποθεσίας στην υιοθέτηση του ηλεκτρονικού εμπορίου. Συγκεκριμένα, η αρνητική οριακή επίδραση της μεταβλητής *τοποθεσία* υποδη-

λώνει ότι επιχειρήσεις με έδρα στις περιφέρειες Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας έχουν μειωμένη πιθανότητα πραγματοποίησης ηλεκτρονικών πωλήσεων σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Ενδεχομένως το εύρημα αυτό δείχνει ότι επιχειρήσεις της ελληνικής περιφέρειας που λειτουργούν σε πιο απομακρυσμένες και δυσπρόσιτες περιοχές με μικρότερο βαθμό αστικοποίησης (π.χ. νησιωτικές περιοχές) καταφεύγουν στο ηλεκτρονικό εμπόριο προκειμένου να κατορθώσουν να αποκτήσουν πρόσβαση σε περισσότερες αγορές (του εσωτερικού καθώς και του εξωτερικού) ως μία στρατηγική ανάπτυξης ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, λαμβάνοντας υπόψη και τις ιδιαίτερα δυσχερείς οικονομικές συνθήκες τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Επιπροσθέτως, ο μεγάλος σχετικά αριθμός επιχειρήσεων στις περιοχές αυτές που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού πιθανώς να παίζει κάποιο ρόλο αναφορικά με το συγκεκριμένο αποτέλεσμα.

5. Συμπεράσματα

Ο ψηφιακός μετασχηματισμός του παραγωγικού/επιχειρηματικού μοντέλου που συντελείται σε παγκόσμιο επίπεδο έχει σημαντικό οικονομικό αντίκτυπο, με την ψηφιακή επιχειρηματικότητα και το ηλεκτρονικό εμπόριο να έχουν αναδειχθεί σε βασικό μοχλό προώθησης της παραγωγικότητας, της απασχόλησης, της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης. Παρά το γεγονός ότι το ηλεκτρονικό εμπόριο κερδίζει συνεχώς έδαφος διεθνώς, η Ελλάδα υπολείπεται σημαντικά σε σύγκριση με την πλειονότητα των υπολοίπων κρατών-μελών της ΕΕ. Είναι επομένως ιδιαίτερα σημαντική η πιο εκτεταμένη και ταχεία διείσδυση των ΤΠΕ στις ελληνικές επιχειρήσεις, προκειμένου να επωφεληθούν από τις τεράστιες δυνατότητες και ευκαιρίες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες και το ηλεκτρονικό εμπόριο.

Σε αυτό το πλαίσιο, το παρόν άρθρο διερευνά τη διαχρονική εξέλιξη και τους πιθανούς προσδιοριστικούς παράγοντες της υιοθέτησης των ΤΠΕ και ειδικότερα του ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Αξιοποιώντας στοιχεία από τις έρευνες «Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης, Επικοινωνίας και Ηλεκτρονικού Εμπορίου» που διεξήχθησαν από την ΕΛΣΤΑΤ την περίοδο 2008-2016, εξετάζουμε τη διαχρονική εξέλιξη βασικών δεικτών των ΤΠΕ και του ηλεκτρονικού εμπορίου (χρήση Η/Υ, πρόσβαση στο διαδίκτυο, διαθεσιμότητα ιστοσελίδας, λήψη ηλεκτρονικών παραγγελιών). Επιπροσθέτως, με τη χρήση οικονομετρικής ανάλυσης βάσει ενός μεγάλου δείγματος επιχειρήσεων που συμμετείχαν στις έρευνες του 2015 και 2016, διερευνούμε τον ρόλο που διαδραματίζουν διάφοροι παράγοντες σχετιζόμενοι με υποδομές, ανθρώπινο κεφάλαιο, μέγεθος, κλάδο και τοποθε-

σία επιχείρησης στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Επίσης, εντοπίζονται παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στην ενσωμάτωση σχετικών τεχνολογιών, συνιστώντας σημαντικά εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων από τις επιχειρήσεις στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, οι ελληνικές επιχειρήσεις στη συντριπτική τους πλειονότητα κάνουν χρήση Η/Υ και έχουν σύνδεση στο διαδίκτυο, ενώ όλο και περισσότερες διαθέτουν ιστοσελίδα. Από την άλλη πλευρά, η διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου στην Ελλάδα εξακολουθεί να είναι αρκετά περιορισμένη και φαίνεται να έχει παραμείνει σχετικά σταθερή κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου που εξετάζεται. Τα οικονομετρικά ευρήματα δείχνουν ότι οι επενδύσεις σε υποδομές ΤΠΕ και ανθρώπινο κεφάλαιο είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την υιοθέτηση του ηλεκτρονικού εμπορίου. Όσον αφορά το μέγεθος, βρήκαμε ότι οι μικρότερες επιχειρήσεις φαίνεται να είναι πιο πιθανό να δεχθούν ηλεκτρονικές παραγγελίες από πελάτες σε σχέση με εκείνες μεγαλύτερου μεγέθους. Επιπρόσθετα, οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα υπηρεσιών και εμπορίου παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά υιοθέτησης του ηλεκτρονικού εμπορίου σε σύγκριση με τις επιχειρήσεις στον τομέα της μεταποίησης. Επιπλέον, η τοποθεσία της επιχείρησης βρέθηκε να παίζει σημαντικό ρόλο, με τις επιχειρήσεις στην Αττική και την Κεντρική Μακεδονία να έχουν μειωμένη πιθανότητα πραγματοποίησης ηλεκτρονικών πωλήσεων σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα. Από την άλλη, οι ελληνικές επιχειρήσεις φαίνεται να αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων που συνδέονται με την ακαταλληλότητα των προϊόντων/υπηρεσιών για πώληση μέσω διαδικτύου, το υψηλό κόστος εισαγωγής και χρήσης σχετικών τεχνολογιών, τα προβλήματα στη διαδικασία πληρωμής και τα προβλήματα που σχετίζονται με το νομικό πλαίσιο.

Τα αποτελέσματα αυτά ενδεχομένως να είναι χρήσιμα στο πλαίσιο σχεδιασμού και υλοποίησης πολιτικών. Δεδομένης της σημασίας των υποδομών και του ανθρώπινου κεφαλαίου για την υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου, αποτελεσματικές κρατικές δράσεις θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν προγράμματα τεχνολογικής αναβάθμισης για την ανάπτυξη του ηλεκτρονικού επιχειρείν και ηλεκτρονικού εμπορίου, ευέλικτα προγράμματα εκπαίδευσης εργαζομένων σε ΤΠΕ, μαθήματα εξ αποστάσεως και δραστηριότητες κινητικότητας για την ανταλλαγή και απόκτηση δεξιοτήτων σε ΤΠΕ σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης κ.ο.κ. Επίσης, τα εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων θα μπορούσαν να μετριαστούν, σε κάποιο

τουλάχιστον βαθμό, μέσω τομεακών δράσεων ενημέρωσης των επιχειρηματιών αναφορικά με τους κανονισμούς, τις διαδικασίες, τις ευκαιρίες καθώς και τα δυνητικά μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη που σχετίζονται με την ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Arvanitis, S. (2005). Computerization, workplace organization, skilled labour and firm productivity: Evidence for the Swiss business sector. *Economics of innovation and new technology*, 14(4), 225-249.
- Bayo-Moriones, A. and Lera-López, F. (2007). A firm-level analysis of determinants of ICT adoption in Spain. *Technovation*, 27(6-7), 352-366.
- Chatzoglou, P.D., Vraimaki, E., Diamantidis, A. and Sarigiannidis, L. (2010). Computer acceptance in Greek SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 17(1), 78-101.
- Daniel, E. M. and Grimshaw, D. J. (2002). An exploratory comparison of electronic commerce adoption in large and small enterprises. *Journal of Information Technology*, 17(3), 133-147.
- Dewett, T. and Jones, G.R. (2001). The role of information technology in the organization: a review, model, and assessment. *Journal of Management*, 27 (3), 313-346.
- Dholakia, R. R. and Kshetri, N. (2004). Factors impacting the adoption of the internet among SMEs. *Small Business Economics*, 23(4), 311-322.
- Eei, K. S., Husain, W. and Mustafa, N. (2012). Survey on benefits and barriers of e-procurement: Malaysian SMEs perspective. *International Journal on Advanced Science Engineering and Information Technology*, 2(6), 424-429.
- Fabiani, S., Schivardi, F. and Trento, S. (2005). ICT adoption in Italian manufacturing: Firm-level evidence. *Industrial and Corporate Change*, 14(2), 225-249.
- Ghobakhloo, M., Sabouri, M. S., Hong, T. S. and Zulkifli, N. (2011). Information technology adoption in small and medium-sized enterprises; an appraisal of two decades literature. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(7), 53-80.
- Giotopoulos, I., Kontolaimou, A., Korra, E. and Tsakanikas, A. (2017). What drives ICT adoption by SMEs? Evidence from a large-scale survey in Greece. *Journal of Business Research*, 81, 60-69.
- Gunasekaran, A., McGaughey, R. E., Ngai, E. W. T. and Rai, B. K. (2009). E-procurement adoption in the Southcoast SMEs. *International Journal of Production Economics*, 122(1), 161-175.
- Haller, S. A. and Siedschlag, I. (2011). Determinants of ICT adoption: Evidence from firm-level data. *Applied Economics*, 43(26), 3775-3788.
- Harris, S.E. and Katz, J.L. (1991). Firm size and the information technology investment intensity of life insurers. *MIS Quarterly*, 15 (3), 333-352.
- Heckman, J.J. (1979). Sample selection bias as a specification error. *Econometrica*, 47(1), 153-161.

- Hollenstein, H. (2004). Determinants of the adoption of information and communication technologies (ICT): An empirical analysis based on firm-level data for the Swiss business sector. *Structural Change and Economic Dynamics*, 15(3), 315-342.
- Kurnia, S., Choudrie, J., Mahbubur, R. M. and Alzougool, B. (2015). E-commerce technology adoption: A Malaysian grocery SME retail sector study. *Journal of Business Research*, 68(9), 1906-1918.
- Lucchetti, R. and Sterlacchini, A. (2004). The adoption of ICT among SMEs: evidence from an Italian survey. *Small Business Economics*, 23(2), 151-168.
- Martins, M. F. O. and Oliveira, T. (2008). Determinants of information technology diffusion: A study at the firm level for Portugal. *Electronic Journal of Information Systems Evaluation*, 11(1), 27-34.
- OECD (2017). OECD Digital Economic Outlook 2017. OECD Publishing, Paris. <<http://dx.doi.org/10.1787/9789264276284-en>>.
- Ongori, H. and Migiro, S. O. (2010). Information and communication technologies adoption in SMEs: Literature review. *Journal of Chinese Entrepreneurship*, 2(1), 93-104.
- Papastathopoulos, A. and Beneki, C. (2010). Organizational forms based on information & communication technologies (ICTs) adoption. *Research in Business and Economics Journal*, 2, 1-18.
- Pontikakis, D., Lin, Y. and Demirbas, D. (2006). History matters in Greece: The adoption of internet-enabled computers by small and medium sized enterprises. *Information Economics and Policy*, 18(3), 332-358.
- Spanos, Y. E. Y., Prastacos, G. P. G. and Poulymenakou, A. (2002). The relationship between information and communication technologies adoption and management. *Information & Management*, 39(8), 659-675.
- Taylor, M. and Murphy, A. (2004). SMEs and e-business. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 11(3), 280-89.
- Tan, K. S., Chong, S. C., Lin, B. and Eze, U. C. (2010). Internet-based ICT adoption among SMEs. *Journal of Enterprise Information Management*, 23(1), 27-55.

Ελληνική

Κοντόλαιμου Α. (2015). Νέα οικονομία και ψηφιακή επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα: Υφιστάμενη κατάσταση και κατευθύνσεις πολιτικής. *Ελληνική Οικονομία* (ΚΕΠΕ), 20, 20-29.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017). Έκθεση ψηφιακής προόδου της Ευρώπης (EDPR) για το 2017, Προφίλ χώρας για την Ελλάδα. <<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/greece>>.

Αξιοποίηση των ευρημάτων των συμπεριφορικών επιστημών στη χάραξη πολιτικής

Φωτεινή Οικονόμου*, **

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια το ερευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται όλο και περισσότερο στην αξιοποίηση των ευρημάτων των συμπεριφορικών επιστημών στη χάραξη πολιτικής. Για τον σκοπό αυτό έχουν σχηματιστεί εξειδικευμένες ομάδες από διεθνείς οργανισμούς και τις κυβερνήσεις αρκετών χωρών. Το παρόν άρθρο έχει σκοπό να παρουσιάσει, μέσω παραδειγμάτων σχετικών παρεμβάσεων σε διάφορους τομείς (όπως η φορολογία, η αποταμίευση, η προστασία καταθετών, επενδύτων και καταναλωτών, η υγεία, η εξοικονόμηση ενέργειας, η εκπαίδευση και η απασχόληση) τις δυνατότητες που παρέχονται, αναδεικνύοντας, ταυτόχρονα, τη συμπεριφορική διάσταση που υπάρχει σε όλα τα πεδία έρευνας και άσκησης πολιτικής, η οποία είναι σκόπιμο να μην παραβλέπεται. Το άρθρο ολοκληρώνεται με χρήσιμα συμπεράσματα και συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικής για την ελληνική πραγματικότητα.

Λέξεις κλειδιά: συμπεριφορικές επιστήμες, συμπεριφορική γνώση, χάραξη πολιτικής

1. Εισαγωγή

Η αναγνώριση του σημαντικού ρόλου της ψυχολογίας στην οικονομία, σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι τα άτομα είναι προβλέψιμα μη ορθολογικά (βλ. Ariely, 2008) σε διάφορες εκφάνσεις της οικονομικής και κοινωνικής τους ζωής, στρέφουν το ερευνητικό ενδιαφέρον όλο και περισσότερο στην αξιοποίηση των ευρημάτων των συμπεριφορικών επιστημών στη χάραξη αποτελεσματικής πολιτικής από τις κυβερνήσεις. Η διεθνής εμπειρία έχει αναδείξει την επίδραση του συναισθήματος στη διαδικασία λήψης αποφάσεων,

ιδιαίτερα σε περιόδους σημαντικών μεταβολών στην οικονομία. Έτσι, την τελευταία δεκαετία υπάρχει ολοένα και μεγαλύτερη αναγνώριση της χρησιμότητας των συμπεριφορικών ευρημάτων, και ιδίως του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι πραγματοποιούν τις επιλογές τους στην πράξη και όχι στη θεωρία. Τα ευρήματα αυτά συμβάλλουν στην κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς με σκοπό τη χάραξη περισσότερο στοχευμένων και αποτελεσματικών πολιτικών σε διάφορους τομείς και λειτουργούν συμπληρωματικά με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις.

Η πρόσφατη (2017) απονομή του βραβείου Νομπέλ Οικονομικών στον καθηγητή Richard Thaler αποτελεί έμπρακτη αναγνώριση της επιστημονικής κοινότητας στη συνεισφορά των συμπεριφορικών οικονομικών. Σύμφωνα με τον Thaler (2017), η κατανόηση της ανθρώπινης φύσης μπορεί να ενισχύσει την ερμηνευτική ικανότητα της οικονομικής θεωρίας και να συμβάλει στην ανεύρεση λύσεων για τα διάφορα προβλήματα δημόσιας πολιτικής που αντιμετωπίζουν οι κυβερνήσεις. Μάλιστα, το βιβλίο των Thaler και Sunstein (2008) με τίτλο “*Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*” θεωρείται ότι ενέπνευσε τη δημιουργία οργανωμένων ομάδων/τμημάτων συμπεριφορικών επιστημών, των λεγόμενων “nudge units”, σε δημόσιους και ιδιωτικούς οργανισμούς διεθνώς.

Το παρόν άρθρο έχει σκοπό να παρουσιάσει, μέσω παραδειγμάτων ποικίλων παρεμβάσεων, τις δυνατότητες που προσφέρει η αξιοποίηση των συμπεριφορικών ευρημάτων στη χάραξη πολιτικής, αναδεικνύοντας τη συμπεριφορική διάσταση που υπάρχει σε όλα τα πεδία έρευνας και άσκησης πολιτικής, η οποία είναι σκόπιμο να μην παραβλέπεται. Η οργάνωση του άρθρου έχει ως εξής: Η δεύτερη ενότητα παρουσιάζει το ευρύτερο θεωρητικό/ενοσιολογικό πλαίσιο. Η τρίτη ενότητα περιγράφει τις διεθνείς εξελίξεις και δράσεις αναφορικά με την αξιοποίηση των συμπεριφορικών ευρημάτων στη χάραξη πολιτικής. Η τέταρτη ενότητα καταγράφει ενδεικτικά παραδείγματα πολιτικών που έχουν εφαρμοστεί διεθνώς και θα μπορούσαν, υπό προϋποθέσεις, να αποτελέσουν καλές πρακτικές. Η εργασία ολοκληρώνεται με προτάσεις πολιτικής και χρήσιμα συμπεράσματα για την ελληνική πραγματικότητα.

* Ερευνήτρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

** Η συγγραφέας του άρθρου θα ήθελε να ευχαριστήσει τον ανώνυμο κριτή για τα εποικοδομητικά του σχόλια.

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις της συγγραφέως και δεν αντανακλούν κατ’ ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

2. Εννοιολογικό πλαίσιο

Οι συμπεριφορικές επιστήμες συνδυάζουν γνώσεις και μεθόδους έρευνας από διάφορες επιστήμες (μεταξύ άλλων από την οικονομική, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία, τη νευροεπιστήμη) και μελετούν με συστηματικό τρόπο τις διαδικασίες στις οποίες βασίζεται η ανθρώπινη συμπεριφορά μέσω παρατήρησης και πειραματισμού (EC, 2016a).

Σημειώνεται ότι η εμπειρική έρευνα έχει αναδείξει ότι τα άτομα επηρεάζονται από τον τρόπο με τον οποίο διατυπώνονται και παρουσιάζονται σε αυτά εναλλακτικές επιλογές και πληροφορίες (framing). Επηρεάζονται, δε, σημαντικά από τις προεπιλεγμένες επιλογές (default options), λαμβάνουν συχνά μυωπικές αποφάσεις (myopic decisions) και επιδεικνύουν αδράνεια στη συμπεριφορά τους, η οποία προκαλείται από την αποστροφή ενδεχόμενης απώλειας (loss aversion) (Ciriolo, 2011). Επιπλέον, αν και η παροχή πληροφόρησης είναι προς όφελος των ατόμων, η υπερπληροφόρηση ή η δυνατότητα επιλογής μεταξύ πολλών εναλλακτικών μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποιούνται συχνά απλοί, εμπειρικοί κανόνες (heuristics), οι οποίοι, αν και απλουστεύουν και επιταχύνουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, μπορεί να οδηγήσουν σε σφάλματα, καθώς τα άτομα λαμβάνουν γρήγορες αποφάσεις. Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ανάλυσης, ο Simon (Νομπέλ Οικονομικών 1978) είχε διατυπώσει την έννοια της περιορισμένης ορθολογικής ικανότητας των ατόμων (bounded rationality) στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σύμφωνα με την οποία τα άτομα είναι σε θέση να λαμβάνουν ικανοποιητικές αλλά, όχι απαραίτητα, τις βέλτιστες αποφάσεις (satisficing) (βλ. Simon, 1979).

Συνεπώς, γνωστικά, συμπεριφορικά σφάλματα και περιορισμοί στη διαδικασία λήψης αποφάσεων¹ οδηγούν σε αποκλίσεις από τα ορθολογικά πρότυπα συμπεριφοράς, τις οποίες η παραδοσιακή οικονομική θεωρία δεν μπορεί να ερμηνεύσει επαρκώς. Το κενό μεταξύ θεωρίας και πράξης γεφυρώνει ο επιστημονικός τομέας των συμπεριφορικών οικονομικών (behavioural economics), ο οποίος εφαρμόζει τις αρχές και τα ευρήματα της ψυχολογίας στην ανθρώπινη συμπεριφορά με σκοπό να ερμηνεύσει τη διαδικασία λήψης οικονομικών αποφάσεων. Ο επίσης βραβευμένος με Νομπέλ Οικονομικών το 2002 (ψυχολόγος) Daniel Kahneman χρησιμοποιεί τον όρο «εφαρμοσμένη συμπεριφορική επιστήμη» (“applied behavioural science”) για να αποδώσει το κοινό ερευνητικό πεδίο ψυχολογίας και οικονομικών (βλ. Shafir, 2013).

Σε πρόσφατη εργασία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (EC, 2016a) επισημαίνεται η διαφοροποίηση μεταξύ της συμπεριφορικής γνώσης (behavioural insights) και της έννοιας της «ώθησης» (nudge). Η συμπεριφορική γνώση αποτελεί το αποτέλεσμα έρευνας των συμπεριφορικών επιστημών με σκοπό να υποβοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στην καθημερινότητα. Από την άλλη πλευρά, το έργο των Thaler και Sunstein (2008) ανέδειξε την έννοια της ώθησης/ παρακίνησης, η οποία αφορά σε «οποιαδήποτε πτυχή της αρχιτεκτονικής των επιλογών που αλλάζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων με έναν προβλέψιμο τρόπο, χωρίς να απαγορεύει τις επιλογές ή να αλλάζει σημαντικά τα οικονομικά τους κίνητρα». Συνεπώς, δεν αφορά σε εντολές ή απαγορεύσεις, αλλά απλές/ εύκολες παρεμβάσεις που μπορούν να παρακινούν συμπεριφορές και αποφάσεις, χωρίς να περιορίζουν όμως σε καμία περίπτωση την προσωπική ελευθερία των ατόμων.

Γίνεται, λοιπόν, σαφές ότι η συμπεριφορική γνώση δεν εστιάζει μόνο στην αρχιτεκτονική των επιλογών, αλλά είναι ευρύτερη, αποτελεί εισροή στη διαδικασία χάραξης πολιτικής, υποστηρίζει μεγαλύτερο εύρος εργαλείων για τον σκοπό αυτό και μπορεί να ενσωματωθεί και να αξιοποιηθεί σε συνδυασμό με τις παραδοσιακές μορφές παρέμβασης (κανονισμούς, απαιτήσεις πληροφόρησης κ.ά.) (EC, 2016a). Η αξιοποίηση της συμπεριφορικής γνώσης δημιουργεί τις προϋποθέσεις, αλλά δεν μπορεί να εγγυηθεί την επιθυμητή έκβαση της εφαρμοζόμενης πολιτικής, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες προκρίνει την εφαρμογή παραδοσιακών μορφών παρέμβασης ή και καμίας παρέμβασης ως προτιμότερη λύση.

3. Η διεθνής εμπειρία

Τα τελευταία χρόνια, αναγνωρίζεται σταδιακά η σημαντική συνεισφορά της συμπεριφορικής γνώσης στη χάραξη πολιτικής από μεγάλους διεθνείς οργανισμούς. Για παράδειγμα, ο ΟΟΣΑ από το 2013 υποστηρίζει τους δημόσιους οργανισμούς που εφαρμόζουν τη συμπεριφορική γνώση για τη βελτίωση της δημόσιας πολιτικής. Παράλληλα, έχουν δημιουργηθεί και εξειδικευμένα τμήματα ή ομάδες όπως το Foresight and Behavioural Insights Unit στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή (από το 2014), το UN Behavioural Initiative στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (από το 2016) και το Mind, Behavior, and Development Unit στην Παγκόσμια Τράπεζα (από το 2017). Πέρα από τις μεμονωμέ-

1. Για μια αναλυτική παρουσίαση και κατηγοριοποίηση των σημαντικότερων συμπεριφορικών σφαλμάτων (behavioural biases) βλ. μεταξύ άλλων Hirschleifer (2001), Camerer και Loewenstein (2004), Montier (2007).

νες δράσεις που αναλαμβάνουν, εισφέρουν ερευνητικά τόσο στη συστηματική καταγραφή των επιμέρους δράσεων διεθνώς, όσο και στην αξιοποίηση της σχετικής γνώσης (βλ. μεταξύ άλλων World Bank, 2015· EC, 2016a· UN, 2016· OECD, 2017).

Επίσης, σε εθνικό επίπεδο, αρκετές κυβερνήσεις έχουν σχηματίσει εξειδικευμένες ομάδες, οι οποίες προσπαθούν να αξιοποιήσουν τα ευρήματα των συμπεριφορικών επιστημών στη χάραξη πολιτικής ή έχει ζητηθεί ρητά από εθνικούς φορείς ή από τμήματα πολιτικής να χρησιμοποιούν τη γνώση αυτή. Οι ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο υπήρξαν πρωτοπόροι στην αξιοποίηση της συμπεριφορικής γνώσης και το παράδειγμά τους ακολούθησαν και άλλες χώρες όπως η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Δανία, η Γερμανία, το Ισραήλ, η Ολλανδία, η Νέα Ζηλανδία, η Νορβηγία, η Σιγκαπούρη, η Νότιος Αφρική, η Τουρκία κ.ά. (OECD, 2017).

Στο Ηνωμένο Βασίλειο από το 2010 υπάρχει το Behavioural Insights Team, ο πρώτος κυβερνητικός φορέας παγκοσμίως με σκοπό την εφαρμογή των συμπεριφορικών επιστημών ο οποίος λειτουργεί ως εσωτερικός σύμβουλος των διαμορφωτών πολιτικής, ενώ στις ΗΠΑ από το 2014 υπάρχει το Social and Behavioral Sciences Team. Μετά την κυκλοφορία του βιβλίου των Thaler και Sunstein (2008), ο καθηγητής Sunstein το 2009 ανέλαβε από τον Πρόεδρο Barack Obama τη διεύθυνση του Γραφείου Πληροφοριών και Ρυθμιστικών Θεμάτων στις ΗΠΑ και ο καθηγητής Thaler το 2010 έγινε σύμβουλος του Behavioural Insights Team που ιδρύθηκε από την Κυβέρνηση του David Cameron στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Σημειώνεται ότι, σύμφωνα με εργασία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (EC, 2016a), ακόμα και σε περιπτώσεις που δεν έχει σχηματιστεί εξειδικευμένη σχετική δομή/ομάδα στη δημόσια διοίκηση, στις περισσότερες χώρες της ΕΕ η εφαρμογή και τα αποτελέσματα της συμπεριφορικής γνώσης είναι όλο και περισσότερο εμφανή.

Τέλος, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται η συνεισφορά και άλλων μη κυβερνητικών ερευνητικών ομάδων, όπως είναι για παράδειγμα το Behavioral Insights Group του Harvard Kennedy School (από το 2013), οι οποίες εστιάζουν τις ενέργειές τους στη βελτίωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, τόσο από τους διαμορφωτές πολιτικής, όσο και από τα μεμονωμένα άτομα.

4. Παραδείγματα πολιτικών

Η συμπεριφορική γνώση που προκύπτει από την εξέταση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων των ατόμων και από την κατανόηση των συμπεριφορικών σφαλ-

μάτων που υπεισέρχονται σε αυτήν μπορεί να προσφέρει καινοτόμες προσεγγίσεις πέρα από τις συνήθεις παρεμβάσεις και να βελτιώσει τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των υιοθετούμενων πολιτικών. Στη συνέχεια παρατίθενται ορισμένες επιτυχημένες πρωτοβουλίες που έχουν βρει εφαρμογή σε διάφορες χώρες και αφορούν τομείς όπως η φορολογία, η αποταμίευση (χρηματοοικονομικός προγραμματισμός), η προστασία καταθετών, επενδυτών και καταναλωτών, η υγεία, η εξοικονόμηση ενέργειας, η εκπαίδευση και η απασχόληση.

4.1. Φορολογία

Στον τομέα της φορολογίας εντοπίζονται παραδείγματα παρεμβάσεων που αποσκοπούν κυρίως στη φορολογική συμμόρφωση και την πάταξη της φοροδιαφυγής. Οι παρεμβάσεις αυτές διακρίνονται ανάλογα με το μέσο που χρησιμοποιούν για την επίτευξη του στόχου τους.

Προγράμματα δημοσίων κληρώσεων

Από το τέλος του 2017 εφαρμόστηκε και στην Ελλάδα η διενέργεια προγράμματος δημοσίων κληρώσεων (λοταρία) από την Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων. Για τη συμμετοχή στην κλήρωση λαμβάνονται υπόψη οι συναλλαγές που πραγματοποιούνται με τη χρήση κάρτας ή άλλου ηλεκτρονικού μέσου πληρωμής για την αγορά αγαθών ή τη λήψη υπηρεσιών και κάθε μήνα 1.000 τυχεροί επιβραβεύονται με 1.000 ευρώ ο καθένας. Με τον τρόπο αυτό τα άτομα ενθαρρύνονται να ζητούν τις νόμιμες αποδείξεις και να χρησιμοποιούν ηλεκτρονικά μέσα πληρωμών. Η χρήση των λοταριών έχει εφαρμοστεί σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες με διαφοροποιήσεις, π.χ., Μάλτα (1997), Σλοβακία (2013), Πορτογαλία (2014), Ρουμανία (2015), Πολωνία (2015), ενώ η πρώτη εφαρμογή τους χρονολογείται τη δεκαετία του 1950 στην Ταϊβάν (Fooker κ.ά., 2015· EC, 2016a). Το εγχείρημα βασίζεται στη διαπίστωση ότι τα άτομα έχουν την τάση να δίνουν μεγαλύτερη από την προβλεπόμενη βαρύτητα σε ενδεχόμενα με μικρή πιθανότητα εμφάνισης (overweighting of small probabilities) και να εστιάζουν περισσότερο στο βραβείο παρά στην πιθανότητα να το κερδίσουν. Η διαπίστωση αυτή είναι χρήσιμη σε περιπτώσεις στις οποίες θα ήταν ιδιαίτερα δαπανηρό να προσφερθούν οικονομικά κίνητρα σε ολόκληρο τον πληθυσμό για να ενθαρρυνθεί η επιθυμητή συμπεριφορά, π.χ. 1€ για κάθε απόδειξη που προσκομίζεται.

Με παρεμφερές σκεπτικό, και με σκοπό να καταπολεμήσουν την παραοικονομία, τη φοροδιαφυγή και τον αθέμιτο ανταγωνισμό, οι φορολογικές αρχές της Κροατίας πραγματοποίησαν διαγωνισμό στο πρό-

τυπο των λοταριών, στον οποίο ζητούσαν από τους τουρίστες να συλλέξουν 20 αποδείξεις για αγορές που έκαναν στην Κροατία την περίοδο 1/8/2015 έως 2/10/2015. Η πρωτοβουλία αυτή είχε σκοπό να ενθαρρύνει τους τουρίστες να ζητούν τις νόμιμες αποδείξεις με βραβείο ένα ταξίδι στην Κροατία το επόμενο έτος. Επιπλέον, στο πλαίσιο προώθησης αυτού του διαγωνισμού περνούσαν και άλλα μηνύματα αξιοποιώντας τη διατύπωσή τους, π.χ., με τη φράση «Κάθε απόδειξη που λαμβάνετε είναι μια διαβεβαίωση μιας πιο οργανωμένης κοινωνίας και ενός ασφαλέστερου μέλλοντος» και τους κοινωνικούς κανόνες (social norms), π.χ., με τη φράση «τηλεφωνήστε στον δωρεάν αριθμό μας και αναφέρετε αυτόν που δεν σέβεται τους κανόνες, σε αντίθεση με μια μεγάλη πλειονότητα ατόμων» (Croatian Tax Administration, 2015· EC, 2016a).

Επιστολές με συμπεριφορικό περιεχόμενο

Η πρόσφατη εμπειρική έρευνα εστιάζει στη χρήση διαφορετικών συμπεριφορικών μηνυμάτων στην επικοινωνία με τους φορολογούμενους, με στόχο την αύξηση της φορολογικής συμμόρφωσης και την ενίσχυση της είσπραξης φορολογικών οφειλών. Η αποτελεσματικότητα των φορολογικών υπενθυμίσεων έχει εξεταστεί μέσω τυχαίων ελεγχόμενων δοκιμών (randomized controlled trials - RCTs) σε διάφορες χώρες, όπως είναι η Αυστραλία (Wenzel, 2005), η Δανία (Kleven κ.ά., 2011), η Γερμανία (Dwenger κ.ά., 2016), η Πολωνία (Hernandez κ.ά., 2017), το Ηνωμένο Βασίλειο (Hallsworth κ.ά., 2014), οι ΗΠΑ (Blumenthal, Christian και Slemrod, 2001) κ.ά. Οι δοκιμές αυτές υλοποιούνται γρήγορα και με χαμηλό κόστος, καθώς βασίζονται σε στοιχεία τα οποία αντλούνται από τις φορολογικές αρχές. Τα εμπειρικά ευρήματα από το Ηνωμένο Βασίλειο υποδηλώνουν την αποτελεσματικότητα της προσέγγισης αυτής. Μερικά από τα μηνύματα που έχουν δοκιμαστεί είτε αφορούν κοινωνικούς κανόνες (π.χ. πόσα άτομα πληρώνουν εγκαίρως), είτε συσχετίζουν τους φόρους με την απόκτηση ή την απώλεια δημοσίων αγαθών. Σύμφωνα με τους Hallsworth κ.ά. (2014), στην πρώτη περίπτωση η πληρωμή βεβαιωμένων φορολογικών οφειλών αυξήθηκε έως και 5,1% μέσα σε 23 ημέρες από την παράδοση της επιστολής, ενώ στην περίπτωση της διατύπωσης απόκτησης ή απώλειας δημοσίων αγαθών παρατηρήθηκε αύξηση 1,6%.

Βεβαίως, η αποτελεσματικότητα των συμπεριφορικών επιστολών διαφέρει όχι μόνο μεταξύ χωρών, αλλά και μεταξύ των φορολογουμένων της ίδιας χώρας και ως εκ τούτου είναι σκόπιμο να εξετάζεται κατά περίπτωση. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα μιας τέτοιας παρέμβασης στην Πολωνία, σύμφωνα με τα οποία η αποτελεσματικότητα των μηνυμάτων εξαρ-

τάται από τα χαρακτηριστικά των φορολογούμενων παραληπτών (Hernandez κ.ά., 2017). Σύμφωνα με τους συγγραφείς, η επίδραση ενός συγκεκριμένου μηνύματος ποικίλλει ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, τη γεωγραφική θέση του οφειλέτη και το οφειλόμενο ποσό. Για παράδειγμα, η αναφορά στα δημόσια αγαθά βελτίωσε τη φορολογική συμμόρφωση στα άτομα ηλικίας 20-29, είχε όμως αρνητική επίδραση στη φορολογική συμμόρφωση στα άτομα ηλικίας 50-64. Το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να ερμηνευθεί λαμβάνοντας υπόψη τα δημόσια αγαθά που αναφέρονται στο συμπεριφορικό μήνυμα της σχετικής επιστολής (π.χ. νηπιαγωγεία, σχολεία, δρόμοι και ασφάλεια), καθώς τα νεότερα άτομα είναι πιθανότερο να επωφεληθούν άμεσα από αυτά (ή κάποια από αυτά) και να ενισχυθεί το κίνητρό τους να πληρώσουν όταν λάβουν υπενθύμιση. Σύμφωνα με αυτό το εύρημα, εάν η παρατηρούμενη διαφοροποίηση οφείλεται στην επιλογή των δημοσίων αγαθών, θα μπορούσε να ενισχυθεί η φορολογική συμμόρφωση με την κατάλληλη προσαρμογή των δημοσίων αγαθών που αναφέρονται στις επιστολές ανάλογα με τις ηλικιακές ομάδες των αποδεκτών. Επιπλέον, σύμφωνα με τους συγγραφείς, τα μηνύματα που αναφέρονται σε δημόσια αγαθά αποδίδουν περισσότερο στις αγροτικές περιοχές, ενδεχομένως λόγω της στενότερης σύνδεσης με το αποτέλεσμα των σχετικών κρατικών δαπανών και της υφιστάμενης σχέσης με την κοινότητα.

Πέρα από την αποστολή στους ιδιώτες, αποτελεσματική φαίνεται να είναι η χρήση επιστολών με συμπεριφορικά μηνύματα και προς τις επιχειρήσεις. Πιο συγκεκριμένα, το BIT (2016) εξέτασε την επίδραση εναλλακτικών επιστολών σε επιχειρήσεις που σημείωσαν για πρώτη φορά φορολογικά χρέη, θεωρώντας ότι αυτή είναι η κατάλληλη στιγμή για μια παρέμβαση και ότι η παροχή έγκαιρης ανατροφοδότησης μπορεί να αποτρέψει μια επιχείρηση από το να καθυστερεί συστηματικά τις πληρωμές της. Εξέτασαν, λοιπόν, πέρα από τη συνηθισμένη, δύο πρόσθετες επιστολές. Η πρώτη είχε συμπεριφορικό μήνυμα, αντίστοιχο με εκείνο που αποστέλλεται στους ιδιώτες, το οποίο βασίζεται σε κοινωνικούς κανόνες, δηλ. ότι η μεγάλη πλειονότητα των επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στον συγκεκριμένο τομέα πληρώνουν εγκαίρως τους φόρους τους και ότι τα περισσότερα άτομα με αντίστοιχο χρέος το έχουν ήδη πληρώσει. Ασφαλώς αυτή η φράση ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα για το Ηνωμένο Βασίλειο, γι' αυτό και αναφέρεται στην επιστολή. Η δεύτερη επιστολή είχε εκπαιδευτικό/πληροφοριακό περιεχόμενο σχετικά με τη συχνότερη αιτία για τα εταιρικά φορολογικά χρέη στο Ηνωμένο Βασίλειο, δηλαδή τα λάθη στη συμπλήρωση των δηλώσεων, και παρείχε χρήσιμες συμβουλές. Μέσα σε δύο εβδομάδες από την παραλαβή της επιστολής

και οι δύο εκδοχές των νέων επιστολών είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της αναλογίας των επιχειρήσεων που εξοφλούν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Η επιστολή με το εκπαιδευτικό/πληροφοριακό περιεχόμενο απέδωσε περισσότερο και αύξησε τα ποσοστά πληρωμής από 41,4% σε 47,5%, ενώ η επιστολή με το συμπεριφορικό μήνυμα αύξησε τα ποσοστά πληρωμής σε 44,7%. Επιπλέον, σύμφωνα με τα εμπειρικά ευρήματα και οι δύο νέες επιστολές ήταν πιο αποτελεσματικές για επιχειρήσεις με μεγαλύτερα χρέη.

Απλούστευση των διαδικασιών

Η απλούστευση των διοικητικών διαδικασιών μέσω της δημιουργίας προσυμπληρωμένων διαδικτυακών φορολογικών δηλώσεων μπορεί επίσης να συμβάλει στη φορολογική συμμόρφωση, μειώνοντας την επιβάρυνση των φορολογουμένων με μεγάλο όγκο πληροφοριών και την προσπάθεια που απαιτείται για να συμμορφωθούν, καθώς και το κόστος φορολογικής διαχείρισης. Η προσέγγιση αυτή εφαρμόζεται από αρκετές ευρωπαϊκές χώρες (EC, 2016a), όπως είναι για παράδειγμα η Αυστρία, η Γαλλία, η Ουγγαρία, η Ιταλία, η Ισπανία, και η Ελλάδα.

Μια πρόσθετη παρέμβαση εξετάστηκε από το BIT του Ηνωμένου Βασιλείου (BIT, 2014) με σκοπό τη βελτίωση των ποσοστών είσπραξης των φόρων, καθιστώντας ευκολότερη τη διαδικασία πληρωμής για τους φορολογούμενους. Πρόκειται για μία απλή, αλλά αποτελεσματική παρέμβαση η οποία αφορά στην αποστολή επιστολών σε φορολογούμενους οι οποίες κατευθύνουν τους παραλήπτες στο έντυπο το οποίο πρέπει να συμπληρώσουν και όχι απλά στην ιστοσελίδα που περιλαμβάνει το έντυπο. Αν και πρόκειται για μια μικρή διαφοροποίηση στο περιεχόμενο της επιστολής, η οποία μειώνει ελάχιστα τη δυσκολία ανταπόκρισης των φορολογουμένων, είχε ως αποτέλεσμα αυξημένα ποσοστά ανταπόκρισης από 19,2% σε 23,4%.

Δράσεις ευαισθητοποίησης και μεταστροφής της συμπεριφοράς των φορολογουμένων

Άλλος βασικός παράγοντας για την επίτευξη της φορολογικής συμμόρφωσης είναι η ανάπτυξη αισθήματος δικαιοσύνης, εμπιστοσύνης και πίστης στην αποτελεσματικότητα του φορολογικού συστήματος και εν γένει του δημοσίου τομέα. Για τον σκοπό αυτό, το Υπουργείο Οικονομικών της Αυστρίας εφαρμόσε πιλοτικό πρόγραμμα με σκοπό τη βελτίωση της φορολογικής συμμόρφωσης μέσω μιας σειράς εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και εργαλείων, όπως για παράδειγμα μέσω εκπαιδευτικών βίντεο που προωθούν το αίσθημα αμοιβαιότητας, δικαιοσύνης και διαφάνειας και προβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα χρήματα των φορολογουμένων. Παράλλη-

λα, πραγματοποίησε εκπαιδευτικά προγράμματα στα σχολεία, κατά τα οποία εφοριακοί και τελωνειακοί υπάλληλοι εξηγούσαν στους μαθητές τη χρησιμότητα των φόρων για την υποστήριξη της κοινωνίας. Στο πλαίσιο της ίδιας πρωτοβουλίας δημιουργήθηκε και ιστοσελίδα, ειδικά σχεδιασμένη για τους νέους, με εργαλεία τηλε-εκπαίδευσης και μηνύματα διατυπωμένα με τέτοιο τρόπο που να προάγουν τους στόχους της φορολογικής συμμόρφωσης (Βλ. Elmecker, 2014· EC, 2016a).

Στην ίδια λογική, οι φορολογικές αρχές στην Εσθονία πραγματοποιούν συχνά ενημερωτικές εκστρατείες για την ευαισθητοποίηση και τη μεταστροφή της συμπεριφοράς των φορολογουμένων από την προσέγγιση που θέλει την καταβολή φόρων αποκλειστικά ως επιβάρυνση, στην προσέγγιση που εστιάζει στη συμβολή των φόρων στο δημόσιο όφελος. Υπάρχουν, δε, και άλλες ενημερωτικές εκστρατείες που τονίζουν το κόστος της μη πληρωμής των φόρων/εισφορών από τους φορολογούμενους, για παράδειγμα, στην περίπτωση της αδήλωτης εργασίας (EC, 2016a).

Στη Βουλγαρία, πραγματοποιήθηκε ενημερωτική εκστρατεία κατά του λαθρεμπορίου τσιγάρων με τη συνεργασία κυβέρνησης και ενός ανεξάρτητου οργανισμού, η οποία έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι η αγορά λαθραίων τσιγάρων υποστηρίζει διάφορες μορφές του οργανωμένου εγκλήματος (EC, 2016a). Το συγκεκριμένο μήνυμα στόχευε στο συναίσθημα, με την κατάλληλη διατύπωση για να γίνει αντιληπτή η σοβαρή επίπτωση του λαθρεμπορίου, όχι μόνο στην οικονομία και την υγεία, αλλά και στην κοινωνία γενικότερα.

Προφανώς, για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των ανωτέρω μέτρων, θα πρέπει να γίνει σαφής διάκριση μεταξύ των φορολογουμένων που επιλέγουν να μην συμμορφωθούν φορολογικά και των φορολογουμένων που αντικειμενικά αδυνατούν να ανταποκριθούν στις προθεσμίες των υποχρεώσεών τους. Στη δεύτερη περίπτωση, οι ιδιώτες και οι επιχειρήσεις, αν και επιθυμούν να είναι συνεπείς, δεν είναι σε θέση να το κάνουν και αποθαρρύνονται να συμμορφωθούν (Arcos Holzinger και Biddle, 2016). Οι φορολογικές αρχές της Σουηδίας εισήγαγαν μια ολοκληρωμένη, προληπτική προσέγγιση για τη βελτίωση της συμμόρφωσης από τα πρώτα στάδια της φορολογικής διαδικασίας με το μοντέλο “Right from the Start” (βλ. OECD, 2012· Walsh, 2012). Αρχικά, εντοπίζουν ποιοι φορολογούμενοι είναι πιθανόν ή ήδη δεν έχουν συμμορφωθεί και ακολουθούν ένα σύνολο διαδικασιών για την ενθάρρυνση της συμμόρφωσης με ευέλικτο και οικονομικά αποδοτικό τρόπο. Η προσέγγιση αυτή περιλαμβάνει την εκπαίδευση, την ενεργό επαφή και δέσμευση απέναντι στους φορολογούμενους,

τη διευκόλυνση της συμμόρφωσης και τη δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης με τη φορολογική διοίκηση και θετικών κοινωνικών κανόνων. Αυτή η προσέγγιση είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τις νέες επιχειρήσεις, καθώς, σύμφωνα με τους Kamleitner κ.ά. (2012), αυτές δεν έχουν ακόμη παγιωμένα πρότυπα και, ως εκ τούτου, μπορούν να διαμορφώσουν νοοτροπία πληρωμής των φόρων μέσω της συνεργασίας και της εδραίωσης κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

4.2. Αποταμίευση (χρηματοοικονομικός προγραμματισμός) και προστασία καταθετών και επενδυτών

Συμπεριφορικές παρεμβάσεις που επιχειρούνται σε θέματα αποταμίευσης βασίζονται σε ερευνητικά ευρήματα σύμφωνα με τα οποία η αναβλητικότητα, η αδράνεια, το σφάλμα πρόβλεψης, και η μεροληψία υπέρ της υφιστάμενης κατάστασης (status quo) μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα τα άτομα να μην αποταμιεύουν/μεριμνούν επαρκώς για την περίοδο της συνταξιοδότησής τους. Αναγνωρίζοντας αυτούς τους προσωπικούς περιορισμούς που επιδρούν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, το Υπουργείο Εργασίας και Συντάξεων του Ηνωμένου Βασιλείου εισήγαγε την αυτόματη συμμετοχή σε συνταξιοδοτικά προγράμματα τον Οκτώβριο του 2012, με σκοπό να αυξηθεί η αποταμίευση, παρέχοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα στους εργαζόμενους να αποχωρήσουν από αυτά εφόσον το επιθυμούν, (βλ. Hardcastle, 2012· UK Department for Work and Pensions, 2013, 2015). Στο πλαίσιο της αυτόματης συμμετοχής στα συνταξιοδοτικά προγράμματα τα άτομα είτε θα αποφασίσουν να διακόψουν τη σχετική αποταμίευση είτε θα παραμείνουν στην προεπιλεγμένη επιλογή της συμμετοχής σε αυτά. Υπό αυτές τις συνθήκες, η αδράνεια θα λειτουργήσει προς όφελος της αποταμίευσης και του ατόμου στην περίπτωση που δεν πραγματοποιήσει κάποια ενέργεια. Αντίστοιχα συστήματα αυτόματης συμμετοχής σε συνταξιοδοτικά προγράμματα έχουν εφαρμοστεί στις ΗΠΑ, στη Δανία, στη Σουηδία κ.ά. (BIT, 2014).

Μια σχετική προσέγγιση αφορά στο πρόγραμμα Save More Tomorrow™ (SMarT) (Thaler και Benartzi, 2004), το οποίο βασίζεται στην ιδέα ότι οι εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα να δεσμευτούν από σήμερα να αυξήσουν το ποσοστό αποταμίευσής τους στο μέλλον, κάθε φορά που λαμβάνουν αύξηση, μέχρι ένα ανώτατο προκαθορισμένο επίπεδο. Αν και οι εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα να αποχωρήσουν από το πρόγραμμα ανά πάσα στιγμή, σε αυτή την περίπτωση η αδράνεια φαίνεται πως λειτουργεί προς όφελός τους και τα χαρακτηριστικά του προγράμματος μετριάζουν την αποστροφή της απώλειας τμήματος του εισοδή-

ματος που γίνεται αντιληπτή, προς όφελος της αποταμίευσης.

Επιπλέον, πρόσφατη μελέτη της Ανεξάρτητης Αρχής Χρηματοπιστωτικής Συμπεριφοράς (Financial Conduct Authority) του Ηνωμένου Βασιλείου εξετάζει το ότι οι καταθέτες που διαθέτουν αποταμιευτικούς λογαριασμούς δεν αντιδρούν πάντοτε καθώς μειώνονται τα επιτόκια που τους είχαν χορηγηθεί αρχικά (Adams κ.ά., 2015). Διαπιστώνεται ότι η συμπεριφορά τους συνδέεται κυρίως με την υποτίμηση του μακροπρόθεσμου οφέλους σε σχέση με το βραχυπρόθεσμο κόστος αλλαγής τράπεζας ή λογαριασμού, με την αδράνεια και την ανεπαρκή προσοχή σχετικά με τις αποφάσεις αποταμίευσης. Σύμφωνα με τα ευρήματα, οι καταθέτες που έλαβαν σχετική ενημερωτική επιστολή υπενθύμισης πριν μειωθεί το επιτόκιο ήταν πιθανότερο να αλλάξουν τράπεζα ή λογαριασμό σε σχέση με όσους είτε δεν έλαβαν υπενθύμιση, είτε την έλαβαν μετά τη μείωση των επιτοκίων.

4.3. Προστασία καταναλωτών

Η πρώτη απόπειρα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να αξιοποιήσει τα συμπεριφορικά ευρήματα στη χάραξη πολιτικής έγινε το 2008, προτείνοντας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Οδηγία σχετικά με τα δικαιώματα των καταναλωτών. Η πρόταση μεταξύ άλλων περιλάμβανε και ρήτρα που περιόριζε τη χρήση των προεπιλεγμένων επιλογών στις συμβάσεις των καταναλωτών (EC, 2011). Αν και σύμφωνα με τα ορθολογικά πρότυπα οι μεταβολές στις προεπιλεγμένες επιλογές δεν θα έπρεπε να επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, καθώς η βέλτιστη επιλογή παραμένει η ίδια, η υφιστάμενη βιβλιογραφία παρέχει πλήθος εμπειρικών ευρημάτων που αναδεικνύουν την επίδρασή τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (βλ. ενδεικτικά Smith κ.ά., 2009). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι πωλητές θα μπορούσαν να επηρεάσουν τις επιλογές των αγοραστών ανάλογα με το ποια έχουν θέσει ως προεπιλεγμένη επιλογή. Η επίδραση αναμένεται να είναι σημαντική στις ηλεκτρονικές συναλλαγές που μπορεί να αφορούν στην προεπιλογή ενός προϊόντος μεταξύ εναλλακτικών ή πρόσθετα εξαρτήματα ή χαρακτηριστικά που ενδέχεται να προστεθούν (ή να αφαιρεθούν) από τις βασικές προδιαγραφές του προϊόντος (Lunn, 2014). Έτσι λοιπόν, από τα μέσα του 2014 ισχύει για τις συμβάσεις η ευρωπαϊκή Οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών στην ΕΕ (Οδηγία 2011/83/ΕΕ), μέσω της οποίας απαγορεύτηκε η χρήση προεπιλεγμένων επιλογών στις διαδικτυακές πωλήσεις. Τέτοια παραδείγματα ήταν, μεταξύ άλλων, η προεπιλογή ταξιδιωτικής ασφάλισης με την αγορά αεροπορικού εισιτηρίου, η προεπιλογή γευμάτων με την αγορά διαμονής κ.ά.

Μια άλλη περίπτωση επίδρασης της διατύπωσης στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αφορά στην ενημέρωση των καταναλωτών για την κατανάλωση καυσίμου των οχημάτων. Δεδομένου ότι οι καταναλωτές δεν είναι σε θέση να παρακολουθούν άμεσα την κατανάλωση καυσίμου, σε πολλές χώρες ισχύουν κανονισμοί που προβλέπουν τη χρήση ενός τυποποιημένου μέτρου, το οποίο επιτρέπει στους καταναλωτές να κάνουν συγκρίσεις (Lunn, 2014). Ένα τέτοιο μέτρο είναι η απόσταση που διανύει το όχημα ανά μονάδα καυσίμου (π.χ. χιλιόμετρα ανά λίτρο, μίλια ανά γαλόνι). Ωστόσο, σύμφωνα με τους Larrick και Soll (2008), η υιοθέτηση αυτού του μέτρου προκαλεί μια γνωστική ψευδαίσθηση, καθώς οι καταναλωτές ενδέχεται να θεωρήσουν συγκρίσιμη τη διαφορά μεταξύ 10 και 11 χιλιομέτρων ανά λίτρο και 20 και 21 χιλιομέτρων ανά λίτρο, επειδή και στις δύο περιπτώσεις η διαφορά είναι 1 χιλιόμετρο ανά λίτρο. Στον βαθμό που αυτό δεν γίνεται αντιληπτό από τους καταναλωτές, ενδέχεται να μην αγοράσουν τα πλέον αποδοτικά οχήματα. Αναγνωρίζοντας τις πιθανές επιπτώσεις για τους καταναλωτές η Υπηρεσία Προστασίας Περιβάλλοντος των ΗΠΑ, κατά την περίοδο 2010-2011, έκανε αλλαγές στους κανονισμούς που αφορούν στην παρουσίαση των χαρακτηριστικών των αυτοκινήτων που πρέπει να υπάρχει στα παράθυρα των προς πώληση νέων αυτοκινήτων. Αφού το κόστος λειτουργίας ενός αυτοκινήτου εξαρτάται ουσιαστικά από την ποσότητα καυσίμου που απαιτείται για να καλύψει συγκεκριμένη απόσταση, οι νέοι κανονισμοί απαιτούσαν να παρουσιάζεται επίσης η κατανάλωση καυσίμου σε γαλόνια ανά 100 μίλια, καθώς και μια εκτίμηση του ετήσιου κόστους καυσίμου για τυπική χρήση.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η παρέμβαση από τις ΗΠΑ, η οποία αφορά στην ενίσχυση της χρηματοοικονομικής προστασίας των καταναλωτών με το Credit Card Accountability Responsibility and Disclosure (CARD) Act του 2009 (βλ. Lunn, 2014). Η διεθνής εμπειρία υποστηρίζει ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων των ατόμων δεν είναι χρονικά συνεπής, καθώς προεξοφλούν υπερβολικά χαμηλά μελλοντικά υψηλά κόστη όταν αξιολογούν άμεσες αγορές. Επιπλέον, κάποιοι καταναλωτές επιδεικνύουν ελλιπή προσοχή στα πιθανά κόστη, όπως είναι οι αμοιβές (fees) ή μεταβολές στα επιτόκια και τους όρους των συμφωνιών. Σε άλλες περιπτώσεις, οι καταναλωτές ενδέχεται να είναι υπερβολικά αισιόδοξοι κατά την εκτίμηση πιθανών εξόδων ή να μην λαμβάνουν υπόψη τον ανατοκισμό, αλλά και να «αγκιστρώνουν»(anchor)/συνδέουν τις πληρωμές της πιστωτικής τους κάρτας στην πληροφόρηση της ελάχιστης πληρωμής, την οποία ενδέχεται να αντιμετωπίζουν και ως συμβουλή. Στην προσπάθεια αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων απαγορεύθηκαν μια σειρά

χρεώσεις που έμοιαζαν κρυμμένες και επιβλήθηκε η παροχή περισσότερο υποστηρικτικής και έγκαιρης πληροφόρησης. Ακόμη μια σημαντική παρέμβαση αφορά στην απόρριψη συναλλαγών όταν αυτές ξεπερνούν το πιστωτικό όριο, πέραν του οποίου ο καταναλωτής επιβαρύνεται με χρεώσεις, εάν δεν το έχει ρητά επιλέξει ο ίδιος. Επιπλέον, θεσπίστηκαν αφενός νέοι κανόνες για τον ακριβέστερο προσδιορισμό των καθυστερημένων πληρωμών, των όρων, την απαγόρευση χρεώσεων μη κίνησης, τον αριθμό και το μέγεθος των χρηματικών ποινών κ.ά. και αφετέρου η συμπερίληψη στον λογαριασμό ενός σαφούς υπολογισμού του χρόνου και του κόστους εξόφλησης του υπολοίπου μέσω των ελάχιστων μηνιαίων πληρωμών, καθώς και αντίστοιχος υπολογισμός του κόστους αποπληρωμής εντός 36 μηνών.

4.4. Υγεία

Η σημαντική επίδραση των προεπιλεγμένων επιλογών παρατηρείται και στην περίπτωση της δωρεάς οργάνων. Σύμφωνα με τους Johnson και Goldstein (2003) η εφαρμογή ενός συστήματος με προεπιλεγμένη επιλογή τη συναίνεση των ατόμων να γίνουν δωρητές οργάνων θα μπορούσε να αυξήσει σημαντικά τον αριθμό των δωτών και των ζώνων που θα σωθούν χάρη σε αυτούς. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα ισχύει ένα σύστημα εικαζόμενης συναίνεσης (opt out system), σύμφωνα με το οποίο όλοι οι πολίτες της χώρας καθίστανται αυτομάτως εν δυνάμει δότες, εφόσον δεν έχουν δηλώσει ρητά την αντίθεσή τους και υπάρχει η συναίνεση της οικογενείας τους. Αντίστοιχα συστήματα με μικρές διαφοροποιήσεις κατά περίπτωση έχουν εφαρμοστεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Ισπανία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο, η Νορβηγία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Πορτογαλία, η Σλοβενία, η Σουηδία, η Τσεχία, η Φινλανδία (Zúñiga-Fajuri, 2015· EC, 2016a).

Στον τομέα της υγείας επιχειρούνται, επίσης, αρκετές παρεμβάσεις που αφορούν στην υγιεινή διατροφή. Στη Σουηδία, τη Νορβηγία, τη Δανία και την Ισλανδία, στο πλαίσιο της προσπάθειας να ενθαρρυνθεί η υγιεινή διατροφή, τοποθετείται μία πράσινη κλειδαρότρυπα, η λεγόμενη “Nordic keyhole”, στις τροφές που πληρούν προκαθορισμένα κριτήρια (π.χ. προϊόντα χαμηλά σε λιπαρά, ζάχαρη, αλάτι, κ.ά.) (Sjölin, 2013). Η πρακτική αυτή καθιστά ευκολότερο και προφανή τον εντοπισμό των υγιεινών τροφίμων. Η επιλογή της σήμανσης είναι προαιρετική και δωρεάν για τους παραγωγούς που επιθυμούν να τη χρησιμοποιήσουν. Οι ίδιοι έχουν την ευθύνη να ελέγχουν και να πληρούν τις προδιαγραφές που θέτουν οι τέσσερις χώρες. Στην ίδια κατεύθυνση, στην Εσθονία, η Κυβέρνηση

ση παρέχει διαδικτυακά διατροφικές πληροφορίες στους πολίτες σε μια απλοποιημένη μορφή. Για παράδειγμα, υπάρχει ηλεκτρονική εφαρμογή που υπολογίζει την ποσότητα αλατιού που καταναλώνουν τα άτομα καθημερινά και επιτρέπει τις συγκρίσεις των εναλλακτικών τροφών, δίνοντας πληροφορίες και για τις μέγιστες επιτρεπτές ποσότητες κατανάλωσης με έναν προσωποποιημένο, απλουστευμένο και προφανή τρόπο (EC, 2016a).

Άλλες παρεμβάσεις στοχεύουν στη μείωση του καπνίσματος και τη συνειδητοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων που αυτό έχει στην υγεία. Το πιο γνωστό παράδειγμα συμπεριφορικής προσέγγισης για τη μείωση του καπνίσματος αφορά στην υποχρέωση όλων των κρατών-μελών της ΕΕ από τον Μάιο του 2016 να τοποθετούνται στα πακέτα των τσιγάρων τόσο πληροφοριακά μηνύματα που επισημαίνουν τους κινδύνους που συνεπάγεται το κάπνισμα, όσο και εικόνες που συμπληρώνουν το γραπτό μήνυμα, καλύπτοντας συνολικά το 65% των δύο πλευρών του πακέτου (EC, 2016b). Με αυτόν τον τρόπο επιχειρείται να γίνει το μήνυμα όσο πιο σαφές και κατανοητό γίνεται, επιδρώντας ταυτόχρονα στο συναίσθημα μέσω της οπτικοποίησης των σοβαρών επιπτώσεων του καπνίσματος. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, οι εικονογραφημένες προειδοποιήσεις για τις επιπτώσεις του καπνίσματος στην υγεία συνιστούν έναν αποτελεσματικό τρόπο ευαισθητοποίησης του κοινού για τους σχετικούς κινδύνους. Παράλληλα, διεθνή εμπειρικά ευρήματα συγκλίνουν στο ότι η ενίσχυση πολιτικών που βασίζονται στην προειδοποίηση θα πρέπει να αποτελέσει προτεραιότητα για τον έλεγχο του καπνίσματος (Noar κ.ά., 2016).

Πρόσθετες δράσεις πραγματοποιούνται μεμονωμένα και σε επιμέρους χώρες. Για παράδειγμα, στη Λετονία, το Κέντρο Πρόληψης και Ελέγχου Νόσων, σε συνεργασία με το Υπουργείο Υγείας, πραγματοποίησαν εκστρατεία ευαισθητοποίησης για την καταπολέμηση του καπνίσματος των νέων, αξιοποιώντας τη διατύπωση, την τάση των ατόμων για άμεση ικανοποίηση και απόδοση μεγαλύτερης αξίας στο παρόν απ' ό,τι στο μέλλον (present bias), επισημαίνοντας το μήνυμα με προφανή τρόπο. Μεταξύ άλλων, η εκστρατεία περιλάμβανε μια εφαρμογή για τον υπολογισμό της (ημερήσιας, μηνιαίας και ετήσιας) εξοικονόμησης χρημάτων που μπορεί να προκύψει από τη μείωση του καπνίσματος, παρουσιάζοντας το εν λόγω χρηματικό όφελος σε όρους ελκυστικών προϊόντων (π.χ. μαζί με την εικόνα ενός φορητού υπολογιστή), μαζί με το μήνυμα «Αυτό είναι μόνο ένα από τα πράγματα που θα μπορούσατε να αγοράσετε με τα χρήματα που ξοδεύετε για τσιγάρα» (EC, 2016a). Στο ίδιο πνεύμα, το Υπουργείο Υγείας της Πορτογαλίας πραγματοποίησε εκστρατεία με σκοπό την ευαισθητοποίηση σχετικά

με τις επιπτώσεις του καπνίσματος στους μη καπνιστές (παθητικούς καπνιστές) και τα παιδιά, μέσω της διατύπωσης και του συναίσθηματος σε σύντομα βίντεο, ραδιοφωνικές διαφημίσεις, αφίσες, τονίζοντας το γεγονός ότι όταν κάποιος καπνίζει καπνίζουν όλοι γύρω του (EC, 2016a).

4.5. Εξοικονόμηση ενέργειας

Το ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος και της εξοικονόμησης ενέργειας αποτελεί βασική προτεραιότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ρυθμιστική Αρχή για την Ενέργεια και το Νερό στην Ιταλία, σε συνεργασία με το πανεπιστήμιο του Salento, εξέτασαν τις δυνατότητες που παρέχονται από την αξιοποίηση των στοιχείων της κατανάλωσης για την καλύτερη ενημέρωση των καταναλωτών (OECD, 2016). Για τον σκοπό αυτό εξέτασαν κατά πόσον επηρεάζεται η συμπεριφορά των ατόμων από διαφορετικές μορφές ενημέρωσης που λαμβάνουν για τη χρήση ενέργειας ως προς τη συχνότητα, το περιεχόμενο και τη διατύπωση των ενημερώσεων αυτών. Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στις έννοιες της αποστροφής απώλειας, της ανατροφοδότησης και της διατύπωσης. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα πειράματος σε 300 φοιτητές, η συνεχής ανατροφοδότηση είναι εξαιρετικά χρήσιμη καθώς αυξάνει γρήγορα τη μάθηση και την ευαισθητοποίηση. Χρήσιμη αποδείχθηκε η πληροφόρηση της πορείας της ενεργειακής κατανάλωσης σε όρους κόστους και όχι σε όρους ενέργειας, καθώς επίσης και του κόστους σε σχέση με την αναποτελεσματική χρήση με την παροχή πληροφοριών, όπως η διαφορά κόστους σε σχέση με τον προηγούμενο λογαριασμό. Ιδιαίτερως κρίσιμη είναι η επιλογή του σημείου αναφοράς (benchmark) για την εξαγωγή συμπερασμάτων και την πραγματοποίηση συγκρίσεων (π.χ. μέσος όρος, καλύτερη ή χειρότερη επίδοση αντίστοιχου καταναλωτή), καθώς η σύγκριση με καταναλωτές που πραγματοποιούν αναποτελεσματική χρήση δεν κινητοποιεί τον καταναλωτή να βελτιώσει τη δική του χρήση. Τα ευρήματα αξιοποιήθηκαν για τον ανασχεδιασμό των λογαριασμών ηλεκτρισμού και αερίου προκειμένου να δοθούν περισσότερες δυνατότητες στους καταναλωτές, να αυξήσουν την ευαισθητοποίηση και να βελτιώσουν τη χρήση ηλεκτρικών συσκευών.

Το 2015, το Ελβετικό Ομοσπονδιακό Γραφείο Ενέργειας εξέτασε την επίδραση της παροχής πρόσθετης πληροφόρησης σχετικά με το κόστος λειτουργίας ηλεκτρικών συσκευών (π.χ. στεγνωτήρια, ηλεκτρικές σκούπες, καταψύκτες και τηλεοράσεις) καθ' όλη την ωφέλιμη διάρκεια ζωής τους σε σχέση με τη μέση συσκευή της κατηγορίας τους (βλ. Schubert και Stadelmann, 2016). Το πείραμα αφορούσε στην εξέταση της επίδρασης της τυπικής ενεργειακής ετικέτας

βάσει των ευρωπαϊκών προδιαγραφών, καθώς και της ετικέτας με την πρόσθετη πληροφορία του κόστους λειτουργίας καθ' όλη την ωφέλιμη διάρκεια ζωής, σε σχέση με τη βασική περίπτωση καμίας παροχής ενημέρωσης αναφορικά με την ενεργειακή αποτελεσματικότητα. Συνολικά, διαπιστώθηκε ότι η πρόσθετη πληροφόρηση για το κόστος καθ' όλη την ωφέλιμη ζωή του προϊόντος οδήγησε σε μεγαλύτερη μείωση της μέσης ετήσιας κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας που αφορά στα στεγνωτήρια (τα οποία καταναλώνουν πολλή ενέργεια). Τα αποτελέσματα για τις λοιπές κατηγορίες συσκευών ποικίλλουν. Για την αξιοποίηση αυτών των πληροφοριών, έχει δημιουργηθεί στην Ελβετία εξειδικευμένη πλατφόρμα (TopTen.ch) παροχής πληροφόρησης της ετήσιας κατανάλωσης ενέργειας καθώς και του κόστους καθ' όλη την ωφέλιμη ζωή για διαφορετικές κατηγορίες προϊόντων (EC, 2016a). Με αυτόν τον τρόπο οι Ελβετοί καταναλωτές ενημερώνονται σχετικά με τη δυνητική εξοικονόμηση ενέργειας και αυτή η διατύπωση περιορίζει την απόδοση μεγαλύτερης αξίας στο παρόν απ' ό,τι στο μέλλον και την αποστροφή απώλειας, καθώς διευκολύνεται η σύγκριση της τρέχουσας τιμής αγοράς της συσκευής με τη συνολική εξοικονόμηση χρημάτων που συνδέεται με αυτήν.

4.6. Εκπαίδευση και απασχόληση

Αναμενόμενα, οι ενήλικες οι οποίοι δεν διαθέτουν δεξιότητες γραφής-ανάγνωσης και αριθμητικής τείνουν να είναι λιγότερο παραγωγικοί στην εργασία τους, να αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς, είναι πιθανότερο να έχουν προβλήματα υγείας και να βιώσουν κοινωνικό αποκλεισμό (BIT, 2015). Το Behavioural Research Centre for Adult Skills and Knowledge (ASK), ιδρύθηκε το 2014 στο Ηνωμένο Βασίλειο για να διεξάγει έρευνα σε αυτόν τον τομέα. Ένα από τα πρώτα προβλήματα που εντοπίστηκε αφορούσε στα ποσοστά διατήρησης της συμμετοχής στα εκπαιδευτικά προγράμματα ενηλίκων, καθώς διαπιστώθηκε ότι πολλά προγράμματα κολλεγίων στο Ηνωμένο Βασίλειο αντιμετώπιζαν μείωση των ποσοστών παρακολούθησης κατά 20% μέσα σε χρονικό διάστημα 10 εβδομάδων και τη μεγαλύτερη μείωση μετά από τις διακοπές μίας εβδομάδας στα μισά του έτους. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος εξετάστηκε η αποτελεσματικότητα της αποστολής γραπτών μηνυμάτων στους συμμετέχοντες των προγραμμάτων, τα οποία βασίζονταν στη θετική ανατροφοδότηση, την κοινωνική υποστήριξη, την οργάνωση και τον σχεδιασμό. Η παρέμβαση αυτή είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί η μέση παρακολούθηση κατά 7% για τους συμμετέχοντες που έλαβαν γραπτά μηνύματα σε σχέση με αυτούς που δεν έλαβαν καθόλου. Επιπλέον, το ποσοστό

εγκατάλειψης των προγραμμάτων μετά το μέσον του έτους μειώθηκε κατά 36% για τους συμμετέχοντες που έλαβαν γραπτά μηνύματα (OECD, 2016).

Η χρήση γραπτών μηνυμάτων βρίσκει πρακτική εφαρμογή και στη βελτίωση του συστήματος αναζήτησης εργασίας για τους ανέργους. Σύμφωνα με το BIT (2015), παρέμβαση πραγματοποιήθηκε στην πόλη του Bedford, χρησιμοποιώντας γραπτά μηνύματα για να ελέγξουν την αποτελεσματικότητα της ενθάρρυνσης των ατόμων που αναζητούν εργασία για να συμμετέχουν σε εκθέσεις ενημέρωσης για επαγγελματικά θέματα και θέσεις εργασίας (job fairs). Τα γραπτά μηνύματα χρησιμοποιούνται για την ενημέρωση των ενδιαφερομένων όταν προκύπτουν ευκαιρίες απασχόλησης. Το BIT εξέτασε την αποτελεσματικότητα διαφορετικών μηνυμάτων στο να προσελκύσουν τους ενδιαφερόμενους να παρακολουθήσουν τις σχετικές δράσεις. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, τα μηνύματα που βασίζονται στην αμοιβαιότητα αποδείχθηκαν τα πιο αποτελεσματικά, δηλαδή μηνύματα στα οποία αναφέρεται ότι ο σύμβουλος εργασίας έχει κάνει κάτι συγκεκριμένο για αυτούς στην περίπτωση που τους έχει προγραμματίσει κάποια συνάντηση και τους εύχεται προσωπικά καλή τύχη αναφέροντας το όνομά του. Τα μηνύματα αυτά είναι πιο αποδοτικά σε σχέση με αυτά που περιλαμβάνουν μόνο τις πληροφορίες που αφορούν στη συνάντηση ή με αυτά που βασίζονται σε ένα προσωπικό μήνυμα χωρίς όμως να υπάρχει το στοιχείο της αμοιβαιότητας.

5. Συμπεράσματα, προτάσεις και γενικές κατευθύνσεις πολιτικής

Η αποτελεσματικότητα των δημοσίων πολιτικών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιδρούν σε αυτές, καθώς και από τον βαθμό στον οποίο η πραγματική συμπεριφορά των ανθρώπων λαμβάνεται υπόψη κατά τον σχεδιασμό τους. Μη ρεαλιστικές υποθέσεις για τη συμπεριφορά των ατόμων ενδέχεται να έχουν σοβαρές επιπτώσεις, στον βαθμό που τα εφαρμοζόμενα μέτρα ενδέχεται να λειτουργήσουν με απρόβλεπτο τρόπο. Μόνο όταν γνωρίζουμε την αιτία ενός προβλήματος, μπορούμε να το αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά. Εάν, για παράδειγμα, η συμπεριφορά των ατόμων προσδιορίζεται κυρίως από την έλλειψη γνώσης και ενημέρωσης, τότε η εκπαίδευση και η ενημέρωση θα βοηθήσουν στην αντιμετώπιση πιθανών προβλημάτων. Εάν, όμως, η συμπεριφορά των ατόμων προσδιορίζεται από βασικές πτυχές της ανθρώπινης φύσης, όπως αποτυπώνονται με πλήθος συμπεριφορικών σφαλμάτων (π.χ. αποστροφή απώλειας, επίδραση των προεπιλεγμένων επιλογών, κ.ά.), τότε κρίνεται σκόπιμο

αυτά τα σφάλματα να ληφθούν υπόψη στη διαδικασία χάραξης πολιτικής (βλ. Ciriolo, 2011).

Στο παρόν άρθρο επιχειρήθηκε η αποτύπωση των διεθνών τάσεων αναφορικά με την αξιοποίηση των συμπεριφορικών ευρημάτων στη χάραξη πολιτικής, καθώς και μια συνοπτική παρουσίαση κάποιων παρεμβάσεων που έχουν εφαρμοστεί κυρίως στην ΕΕ, αλλά και στις ΗΠΑ. Ο κατάλογος με τις συμπεριφορικές παρεμβάσεις σε διεθνές επίπεδο είναι εκτενής και συνεχώς διευρύνεται. Αν και η παρούσα επισκόπηση δεν είναι εφικτό να εξαντλήσει την υφιστάμενη ιδιαιτέρως πλούσια βιβλιογραφία, είναι ενδεικτική των υφιστάμενων παρεμβάσεων που επιχειρούνται σε βασικούς τομείς, όπως είναι η φορολογία, η αποταμίευση, η προστασία των καταναλωτών/επενδυτών, η υγεία, η εξοικονόμηση ενέργειας, η εκπαίδευση και η απασχόληση. Προκύπτουν, δε, χρήσιμα συμπεράσματα, τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και στην ελληνική πραγματικότητα.

Οι αναφερόμενες παρεμβάσεις σε διεθνές επίπεδο, αν και συνεπάγονται χαμηλό (π.χ. αποστολή γραπτών μηνυμάτων) ή ακόμη και μηδενικό κόστος (π.χ. αναδιατύπωση επιστολών προς τους οφειλέτες της εφορίας), συχνά αποδίδουν τόσο σε χρηματικούς όρους (π.χ. αύξηση εισπραξιμότητας φόρων), όσο και σε όρους υγείας (π.χ. αύξηση αριθμού δωρητών οργάνων) και ποιότητας ζωής (π.χ. καλύτερες διατροφικές συνήθειες).

Εν γένει, σε αρκετές περιπτώσεις οι προτεινόμενες παρεμβάσεις εφαρμόζονται από περισσότερες χώρες (π.χ. επιστολές για την αύξηση της φορολογικής συμμόρφωσης, λοταρίες, δωρεά οργάνων, σήμανση υγιεινών τροφών). Υπό αυτό το πρίσμα, οι αναφερόμενες παρεμβάσεις αποτελούν εν δυνάμει καλές πρακτικές, οι οποίες υπό προϋποθέσεις θα μπορούσαν να αποδώσουν και σε άλλες χώρες, όπως είναι και η Ελλάδα.

Σημειώνεται ότι η Ελλάδα, είτε λόγω υποχρέωσης (π.χ. ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των καταναλωτών), είτε από επιλογή (π.χ. φορολογικές λοταρίες), ήδη εφαρμόζει παρεμβάσεις που αξιοποιούν τη συμπεριφορική γνώση. Δεδομένων, δε, των περιορισμένων οικονομικών πόρων ίσως είναι ακόμη πιο απαραίτητο να επιχειρηθούν μικρές παρεμβάσεις, χαμηλού ή ακόμη και μηδενικού κόστους, οι οποίες όμως ενδέχεται να έχουν σημαντικά θετικά αποτελέσματα. Από τις παρεμβάσεις που ενδεικτικά αναφέρθηκαν ανωτέρω, σε πολλές περιπτώσεις θα μπορούσε να διερευνηθεί σε

βάθος και να εξεταστεί η πιθανότητα εφαρμογής τους. Για παράδειγμα, ενδεικτικά, προτείνεται:

- Αναφορικά με το κρίσιμο ζήτημα της φορολογικής συμμόρφωσης και της πάταξης της φοροδιαφυγής θα μπορούσε να εξεταστεί: (α) η πιθανότητα διεύρυνσης του προγράμματος δημοσίων κληρώσεων και στους τουρίστες από το εξωτερικό (βλ. σχετικό παράδειγμα Κροατίας), π.χ. μία κλήρωση ανά τρίμηνο για ένα ταξίδι στην Ελλάδα το επόμενο έτος επιλέγοντας από μια σειρά προορισμών, (β) η κατάλληλη προσαρμογή της γραπτής επικοινωνίας με τους φορολογούμενους και τους οφειλέτες, με αναφορά σε κοινωνικούς κανόνες και τη συσχέτιση των φόρων με την απόκτηση/απώλεια δημοσίων αγαθών² (βλ. σχετικά παραδείγματα Ηνωμένου Βασιλείου και Πολωνίας), ενδεχομένως παρέχοντας και τη δυνατότητα ανατροφοδότησης από την πλευρά των φορολογουμένων εκφράζοντας την άποψή τους για τον τομέα στον οποίο αισθάνονται ότι υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη να αξιοποιηθούν αυτοί οι πόροι. Αντίστοιχα και στις επιχειρήσεις, θα μπορούσε να εξεταστεί η κατάλληλη προσαρμογή της γραπτής επικοινωνίας, καθώς και της παροχής ενημέρωσης/υποστήριξης/καθοδήγησης για την άμεση αντιμετώπιση των δυσκολιών αποπληρωμής των χρεών (βλ. σχετικό παράδειγμα Ηνωμένου Βασιλείου), (γ) ο σχεδιασμός επικοινωνιακών δράσεων με σκοπό την ανάπτυξη αισθήματος εμπιστοσύνης και πίστης στην αποτελεσματικότητα του φορολογικού συστήματος (βλ. σχετικό παράδειγμα Αυστρίας) και την ευαισθητοποίηση αναφορικά με τις πρόσθετες δυσκολίες που δημιουργεί στην οικονομία και στην κοινωνία γενικότερα η φοροδιαφυγή (βλ. σχετικά παραδείγματα Εσθονίας και Βουλγαρίας).
- Αναφορικά με την αποταμίευση θα μπορούσε να εξεταστεί: (α) το ενδεχόμενο ενίσχυσης της χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης τόσο σε ενηλίκους όσο και σε παιδιά, ώστε να κατανοήσουν τα συμπεριφορικά σφάλματα που θα πρέπει να αντιμετωπίσουν στη διαδικασία ορθού και έγκαιρου χρηματοοικονομικού προγραμματισμού και για την εξασφάλιση κεφαλαίου έκτακτης ανάγκης και αποταμίευσης για την περίοδο της συνταξιοδότησης, (β) ο σχεδιασμός επικοινωνιακών δράσεων με σκοπό την εξοικείωση των ατόμων με τα προγράμματα αυτόματης συμμετοχής/πάγιας εντολής με σκοπό την επίτευξη συνέπειας στη διαδικασία

2. Σημειώνεται ότι το 2011 το Υπουργείο Οικονομικών μαζί με το εκκαθαριστικό σημείωμα παρείχε ενημέρωση στους φορολογούμενους για τη συνεισφορά των φόρων που πληρώνουν στον Κρατικό Προϋπολογισμό (σε ευρώ) ανά κατηγορία, π.χ., κοινωνική ασφάλιση και συντάξεις, υγεία και κοινωνική αλληλεγγύη, παιδεία, άμυνα κ.ά.

αποταμίευσης, (γ) ο σχεδιασμός επικοινωνιακών δράσεων για την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης των καταθετών/επενδυτών στο τραπεζικό/χρηματοοικονομικό σύστημα δεδομένων και πρόσφατων ευρημάτων (Οικονόμου και Τριαντόπουλος, 2018) που εντοπίζουν, μεταξύ άλλων, το οικονομικό συναίσθημα ως προσδιοριστικό παράγοντα των καταθέσεων των νοικοκυριών στην Ελλάδα κατά τη χρονική περίοδο 2003-2014.

- Αναφορικά με την προστασία των καταναλωτών θα μπορούσε να εξεταστεί η υλοποίηση επικοινωνιακών δράσεων για την ενημέρωση των καταναλωτών σχετικά με την επίδραση της διατύπωσης σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας, π.χ., ηλεκτρονικές αγορές, διατύπωση λογαριασμών πιστωτικών καρτών κ.ά.
- Αναφορικά με την υγεία θα μπορούσε να εξεταστεί η εφαρμογή σήμανσης υγιεινών τροφών (βλ. σχετικό παράδειγμα Σουηδίας, Νορβηγίας, Δανίας και Ισλανδίας), καθιστώντας απολύτως σαφή τη διάκριση των τροφών αυτών για τους καταναλωτές και, κυρίως, για τα παιδιά.
- Αναφορικά με την εξοικονόμηση ενέργειας θα μπορούσε να εξεταστεί: (α) η αναδιτύπωση των λογαριασμών κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος και η παροχή πληροφοριών συγκριτικά με το κόστος κατανάλωσης του προηγούμενου μήνα, του αντίστοιχου μήνα του προηγούμενου έτους, του μέσου νοικοκυριού της περιοχής (βλ. σχετικό παράδειγμα Ιταλίας), (β) η χρησιμότητα της αποτύπωσης του συνολικού κόστους κατανάλωσης ενέργειας καθ' όλη την ωφέλιμη διάρκεια ζωής των ηλεκτρικών συσκευών στα χαρακτηριστικά τους (βλ. σχετικό παράδειγμα Ελβετίας) με σκοπό την αγορά ενεργειακά αποδοτικότερων συσκευών.
- Αναφορικά με την εκπαίδευση και την απασχόληση θα μπορούσε να εξεταστεί: (α) η επίδραση της αμοιβαιότητας και της συχνής προσωποποιημένης επικοινωνίας κατά την εκπαιδευτική διαδικασία ή/και τη συνδρομή για την ανεύρεση εργασίας στην Ελλάδα και στη συνέχεια εάν επιβεβαιωθεί, (β) η υλοποίηση σχετικών πληροφοριακών/σεμιναριακών δράσεων για την ενημέρωση των καθηγητών και των συμβούλων εργασίας.

Η βιβλιογραφία παρέχει πλήθος εμπειρικών ευρημάτων και η διεθνής εμπειρία παρέχει πλήθος παραδειγμάτων συμπεριφορικών παρεμβάσεων. Εν γένει, κρίνεται σκόπιμη η συστηματική αξιοποίηση των ευρημά-

των αυτών στη χάραξη πολιτικής. Η συνεργασία της κυβέρνησης με πανεπιστήμια και ερευνητικούς οργανισμούς, στην Ελλάδα και το εξωτερικό, θα μπορούσε να συμβάλει σε αυτόν τον σκοπό αξιοποιώντας την εμπειρία και τη γνώση εξειδικευμένων επιστημόνων (οικονομολόγων, ψυχολόγων, κοινωνιολόγων κ.ά.) και στελεχών της δημόσιας διοίκησης είτε υπό τη μορφή συμβουλευτικής υποστήριξης, είτε ακόμη και με τη δημιουργία εξειδικευμένης ομάδας.

Επιπλέον, παράλληλα ή/και ανεξάρτητα από το εθνικό επίπεδο, η συμπεριφορική γνώση θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και στη χάραξη περιφερειακής πολιτικής. Εάν και το θέμα δεν έχει ακόμη διερευνηθεί επαρκώς, συμπεριφορικές παρεμβάσεις θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να ενθαρρύνουν τις επιθυμητές συμπεριφορές ολόκληρων οργανισμών είτε μέσω των ανθρώπων που εργάζονται σε αυτούς είτε μέσω στοχευμένων πολιτικών. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (OECD, 2018), η συμπεριφορική γνώση θα μπορούσε ενδεικτικά να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο χάραξης περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής, μεταξύ άλλων, για:

- Τη διαδικασία λήψης αποφάσεων που αφορούν στην αποδοτικότερη χρήση κεφαλαίων και την επιλογή επενδυτικών προγραμμάτων.
- Τη βελτίωση του συντονισμού, της επικοινωνίας και της συνεργασίας μεταξύ των φορέων, για παράδειγμα με την ενεργό συμμετοχή των ενδιαφερόμενων μερών (που επηρεάζονται) στη χάραξη της σχετικής πολιτικής που θα κληθούν αργότερα να εφαρμόσουν. Με τον τρόπο αυτό καλλιεργείται πνεύμα συνεργασίας και δικαιοσύνης, συμμετοχή και δέσμευση των φορέων. Τέτοιο παράδειγμα συμμετοχής φορέων της ευρύτερης δημόσιας διοίκησης και αυτοδιοίκησης, των επιμελητηρίων, της ακαδημαϊκής και ερευνητικής κοινότητας, της επιχειρηματικής κοινότητας και των παραγωγικών φορέων είναι το δίκτυο «Συμμαχία για την Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη της Δυτικής Ελλάδος» (ΣΕΑΔΕ)³. Άλλο παράδειγμα είναι η συμμετοχή των φορέων στη διαβούλευση των πενταετών Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων.
- Την απλοποίηση των οδηγιών και των διαδικασιών, για παράδειγμα, σε σχέση με τις δημόσιες συμβάσεις ή τις αιτήσεις επιδότησης.
- Την καλύτερη κατανόηση της χρήσης ανταμοιβών ή κινήτρων στους οργανισμούς και όχι μόνο μηχανισμών επιβολής κυρώσεων, αποσκοπώντας στην ενίσχυση της ικανότητας της τοπικής αυτοδιοίκη-

3. Το δίκτυο ΣΕΑΔΕ προτάθηκε και υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της πρότασης βράβευσης της Δυτικής Ελλάδος από την ΕΕ ως Ευρωπαϊκής Επιχειρηματικής Περιφέρειας για το 2017. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <<http://www.pde.gov.gr/eer/>>.

σης να προτείνει αποτελεσματικά σχέδια και να δημιουργεί κίνητρα για την υιοθέτηση βέλτιστων πρακτικών.

- Τη συνεργασία με ανεξάρτητους ερευνητικούς φορείς ή ανεξάρτητους φορείς αξιολόγησης για την τόνωση της εμπιστοσύνης των πολιτών και τη διαφάνεια των αποτελεσμάτων. Με τον τρόπο αυτό ασκείται μεγαλύτερη πίεση στους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης για τις συνέπειες των πράξεων ή των παραλείψεών τους.

Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με το BIT (2014), οι παρεμβάσεις θα πρέπει να έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Θα πρέπει να είναι: (α) εύκολες, δηλ. να είναι απλές και να μην απαιτούν μεγάλη προσπάθεια από τα άτομα, (β) ελκυστικές, δηλ. να προσελκύουν την προσοχή και να προσφέρουν κίνητρα ή ανταμοιβές, (γ) κοινωνικές, δηλ. να περιγράφουν θετικές συμπεριφορές που ακολουθεί η πλειονότητα των ατόμων, να αξιοποιούν τα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων και τη συλλογική δράση, να ενθαρρύνουν τα άτομα να δεσμευτούν απέναντι στους άλλους και (δ) έγκαιρες, δηλ. να εφαρμόζονται όταν τα άτομα είναι πιθανότερο να είναι πιο δεκτικά, να λαμβάνουν υπόψη το άμεσο κόστος και τα οφέλη, να βοηθούν τα άτομα να σχεδιάσουν την ανταπόκρισή τους στα γεγονότα, καθώς συχνά υπάρχει απόσταση μεταξύ των προθέσεων και της πραγματικής συμπεριφοράς.

Διευκρινίζεται ότι, αν και αρκετές συμπεριφορικές παρεμβάσεις εφαρμόζονται με επιτυχία σε περισσότερες χώρες, κάποιες φορές με τροποποιήσεις, δεν είναι απαραίτητο ότι κάθε παρέμβαση είναι σε θέση να αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα σε οποιαδήποτε χώρα και σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή. Είναι σαφές ότι η κουλτούρα, οι εμπειρίες, οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες ορίζουν τις προτεραιότητες και τις επιλογές των ατόμων και αναπόφευκτα επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των επιμέρους παρεμβάσεων. Επιπλέον, η ίδια παρέμβαση μπορεί να διαφέρει σημαντικά στην αποτελεσματικότητά της ανάλογα με τον χρόνο εφαρμογής της.

Ένα κρίσιμο ζήτημα είναι ότι σε αρκετές περιπτώσεις είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων δεδομένου ότι δεν αποσκοπούν μόνο σε οικονομικά οφέλη για τις κυβερνήσεις/την αυτοδιοίκηση, αλλά στοχεύουν και στην προστασία των ατόμων (καταναλωτών και επενδυτών), στην προστασία του περιβάλλοντος, την υγεία κ.ά. Επιπλέον, οι παρεμβάσεις πραγματοποιούνται στον πραγματικό κόσμο και όχι στο εργαστήριο όπου παραμένουν σταθερές όλες οι υπόλοιπες συνθήκες.

Ολοκληρώνοντας σημειώνεται ότι, όπου είναι δυνατό, είναι σκόπιμο να εφαρμόζονται τυχαίες ελεγχόμενες

δοκιμές (RCTs) (ή/και άλλες κατάλληλες μέθοδοι) εκ των προτέρων, για να εκτιμηθούν τα πιθανά οφέλη των εξεταζόμενων παρεμβάσεων. Την αναγκαιότητα της μέτρησης της αποτελεσματικότητας των συμπεριφορικών παρεμβάσεων τονίζουν οι Benartzi κ.ά. (2017), οι οποίοι, χρησιμοποιώντας προσαρμοσμένα στο κόστος μέτρα επίδοσης, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι συχνά οι συμπεριφορικές παρεμβάσεις έχουν καλύτερο αποτέλεσμα συγκρινόμενες με αντίστοιχες παραδοσιακές. Η μέτρηση των αποτελεσμάτων είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για τον αποτελεσματικό προσδιορισμό του καθαρού αποτελέσματος μιας παρέμβασης, δηλ. αν τα οφέλη της πολιτικής υπερβαίνουν το συνεπαγόμενο κόστος, ώστε να εξεταστεί η πιθανότητα διατήρησης, τροποποίησης ή ακόμη και τερματισμού της σχετικής παρέμβασης.

Επίσης, υπενθυμίζεται ότι οι συμπεριφορικές παρεμβάσεις δεν αποτελούν πανάκεια και σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορούν να επιλύσουν πλήρως τα σχετικά προβλήματα πολιτικής. Εντούτοις, λειτουργώντας συμπληρωματικά με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις, μικρές παρεμβάσεις χαμηλού ή και μηδενικού κόστους ενδέχεται να έχουν σημαντικά αποτελέσματα. Ως εκ τούτου, κρίνεται σκόπιμο να διερευνηθούν συστηματικά και σε βάθος, ώστε να διαμορφωθούν οι κατάλληλες παρεμβάσεις στις περιπτώσεις που διαφαίνεται ότι μπορούν να αποφέρουν θετικά αποτελέσματα.

Βιβλιογραφία

- Adams, P., Smart, L., Hunt, S. and Zaliauskas, R. (2015). Stimulating interest: Reminding savers to act when rates decrease. Financial Conduct Authority (FCA), FCA Occasional Paper No. 7.
- Arcos Holzinger, L. and Biddle, N. (2016). Behavioural insights of tax compliance: An overview of recent conceptual and empirical approaches. Tax and Transfer Policy Institute - Working Paper 8/2016.
- Ariely, D. (2008). *Predictably irrational-The hidden forces that shape our decisions*. NY: Harper Collins books.
- Behavioural Insights Team (BIT) (2014). *EAST: Four simple ways to apply behavioural insights*. BIT, London.
- Behavioural Insights Team (BIT) (2015). *The Behavioural Insights Team Update report 2013-2015*. BIT, London.
- Behavioural Insights Team (BIT) (2016). *The Behavioural Insights Team Update Report 2015-2016*. BIT, London.
- Benartzi, S., Beshears, J., Milkman, K.L., Sunstein, C.R., Thaler, R.H., Shankar, M., Tucker-Ray, W., Congdon, W.J. and Galing, S. (2017). Should governments invest more in nudging? *Psychological Science*, 28(8), 1041-1055.
- Blumenthal, M., Christian, C. and Slemrod, J. (2001). Do normative appeals affect tax compliance? Evidence from a controlled experiment in Minnesota. *National Tax Journal*, 54 (1), 125-136.
- Camerer, C.F. and Loewenstein, G. (2004). Behavioral Economics: Past, Present, and Future, στο *Advances in Behavioral Economics*.

- C.F. Camerer, G. Loewenstein and M. Rabin, eds. Princeton: Princeton University Press.
- Ciriolo, E. (2011). Behavioural Economics in the European Commission: past, present and future. *Oxera Agenda Advancing economics in business*, 2011.
- Croatian Tax Administration (2015). *Can I have the receipt please?* Διαθέσιμο στο: <<http://www.porezna-uprava.hr/en/Documents/LetakEng20150804.pdf>>.
- Dahl, R.A. (1947). The science of Public Administration: Three problems. *Public Administration Review*, 7(1): 1-11.
- Dwenger, N., Kleven, H., Rasul, I. and Rincke, J. (2016). Extrinsic and intrinsic motivations for tax compliance: Evidence from a field experiment in Germany. *American Economic Journal: Economic Policy*, 8(3), 203-32.
- Elmecker, M. (2014). Improving compliance by education in Austria. *Tax Tribune*, (30), 4-6.
- European Commission (EC) (2011). *Consumer Rights: 10 ways the new EU Consumer Rights Directive will give people stronger rights when they shop online*, European Commission Press release database. Διαθέσιμο στο: <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-450_en.htm?locale=en>.
- European Commission (EC) (2016a). *Behavioural insights applied to policy: European Report 2016*. Συντάχθηκε από τους J.S. Lourenço, E. Ciriolo, S.R. Almeida, X. Troussard, Joint Research Centre, European Commission.
- European Commission (EC) (2016b). *Behavioural Insights. Applications in the Commission*. Διαθέσιμο στο: <<https://ec.europa.eu/jrc/en/research/crosscutting-activities/behavioural-insights/commission>>.
- Fooken, J., Hemmelgarn, T. and Herrmann, B. (2015). *Improving VAT compliance-random awards for tax compliance*. Taxation paper No. 51. Directorate General Taxation and Customs Union, European Commission.
- Grimmelikhuisen, S., Jilke, S., Olsen, A.L. and Tummers, L. (2017). Behavioral public administration: Combining insights from public administration and psychology. *Public Administration Review*, 77(1), 45-56.
- Hallsworth, M., List, J., Metcalfe, R. and Vlaev, I. (2014). The Behavioralist As Tax Collector: Using Natural Field Experiments to Enhance Tax Compliance, *NBER Working Papers 20007*, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Hardcastle, R. (2012). How Can We Incentivise Pension Saving?: A Behavioural Perspective. UK Department for Work and Pensions, Working Paper no 109.
- Hernandez, M., Jamison, J., Korczyk, E., Mazar, N. and Sormani, R. (2017). *Applying Behavioral Insights to Improve Tax Collection: Experimental evidence from Poland*. World Bank Group.
- Hirschleifer, D. (2001). Investor Psychology and Asset Pricing. *The Journal of Finance*, 56(4), 1533-1597.
- Johnson, E.J. and Goldstein, D. (2003). Do defaults save lives? *Science*, 302(5649), 1338-1339.
- Kamleitner, B., Korunka, C. and Kirchler, E. (2012). Tax compliance of small business owners: A review. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 18(3), 330-351.
- Kleven, H.J., Knudsen, M.B., Kreiner, C.T., Pedersen, S. and Saez, E. (2011). Unwilling or Unable to Cheat? Evidence from a Tax Audit Experiment in Denmark. *Econometrica*, 79(3), 651-692.
- Larrick, R.P. and Soll, J.B. (2008). The MPG illusion. *Science*, 350(5883), 1593-1594.
- Lunn, P.D. (2014). *Regulatory Policy and Behavioural Economics*. OECD Publishing, Paris.
- Montier, J. (2007). *Behavioural Investing: A practitioner's guide to applying behavioural finance*. Wiley Finance.
- Noar, S.M., Francis, D.B., Bridges, C., Sontag, J.M., Ribisl, K.M. and Brewer, N.T. (2016). The impact of strengthening cigarette pack warnings: Systematic review of longitudinal observational studies. *Social Science & Medicine*, 164, 118-129.
- OECD (2012). *Right from the Start: Influencing the Compliance Environment for Small and Medium Enterprises*. OECD Publishing, Paris.
- OECD (2016). *Cracking the behavioural insights' nut: Behavioural sciences and their application to policy design and delivery*. OECD Publishing, Paris.
- OECD (2017). *Behavioural insights and public policy, lessons from around the world*. OECD Publishing, Paris.
- OECD (2018). *Rethinking regional development policy-making, OECD multi-level governance studies*. OECD Publishing, Paris.
- Οικονόμου, Φ. και Τριαντόπουλος, Χ. (2018). *Οικονομική κρίση και καταθέσεις: Ελλάδα και Νότιος Ευρώπη*. Σειρά ΜΕΛΕΤΕΣ, ΚΕΠΕ, υπό δημοσίευση.
- Schubert, R. and Stadelmann, M. (2016). *Energy-Using durables: Driving forces of purchase decisions*, report for the Swiss Federal Office of Energy, Bern.
- Shafir, E. (ed.). (2013). *The behavioral foundations of public policy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Simon, H.A. (1979). Rational decision making in business organizations. *The American Economic Review*, 69(4), 493-513.
- Sjölin, K.L. (2013). Nordic Keyhole - Experience and challenges: Sweden, Norway, Denmark, Iceland. Healthy choices made easy. *FAO/WHO Information Meeting on Front of Pack Nutrition Labelling*.
- Smith, N.C., Goldstein, D.G. and Johnson, E.J. (2009). Smart defaults: from hidden persuaders to adaptive helpers. INSEAD Business School Research Paper, 3.
- Thaler, R.H. (2017). *Nobel Prize Lecture: From Cashews to Nudges: The Evolution of Behavioral Economics*. Nobelprize.org. Nobel Media AB 2014.
- Thaler, R.H. and Benartzi, S. (2004). Save more tomorrow™: Using behavioral economics to increase employee saving. *Journal of Political Economy*, 112(1), S164-S187.
- Thaler, R.H. and Sunstein, C.R. (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press.
- UK Department for Work and Pensions, 2013, 2015. *2010 to 2015 government policy: automatic enrolment in workplace pensions*, London.
- United Nations (UN) (2016). *Behavioural insights at the United Nations, Achieving agenda 2030*.

Walsh, K. (2012). Understanding tax payer behaviour-new opportunities for tax administration. *The Economic and Social Review*, 43(3), 451-475.

Wenzel, M. (2005). Misperceptions of social norms about tax compliance: From theory to intervention. *Journal of Economic Psychology*, 26(6), 862-883.

World Bank (2015). *World development report 2015: Mind, society, and behavior*.

World Health Organization, *Tobacco Free Initiative* (TFI). Διαθέσιμο στο: <<http://www.who.int/tobacco/healthwarningsdatabase/en/>>.

Zúñiga-Fajuri, A. (2015). Increasing organ donation by presumed consent and allocation priority: Chile. *Bulletin of the World Health Organization*, 93(3), 199-202.

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 78 S. Papaioannou, Th. Tsekeris and Ch. Tassis, *Regional and sectoral efficiency of the Greek economy: Measurement and determinants*. Athens, 2017.
- No 77 I. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 I. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, I. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 E. A. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 A. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Th. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 I. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 M. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 80 *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*, των Α. Κουτρούλη (συντονιστή), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Α. Κώτση και Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2018.
- No 79 *Εξελίξεις και προοπτικές της ναυπηγικής βιομηχανίας*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κουτρούλη. Αθήνα, 2018.
- No 78 *Αξιολόγηση επιλεγμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που αφορούν στον ανταγωνισμό και οι επιπτώσεις τους σε βασικά οικονομικά μεγέθη*, των Ρ. Καραγιάννη, Α. Κώτση (συντονιστριών), Ε. Αθανασίου, Ε.Ι. Νίτση, Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2017.
- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavounidis. Athens, 2016.
- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.
- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελμάτων και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.
- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.

- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.
- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

